พระศรีณสารวิศวกรรม (ศรี ศรีณสาร)

อนุสรณ์

งานพระราชทานเพลิงศพ

พระธีรณสารวิศวกรรม (ตรี ธีรณสาร) ม.ว.ม., ป.ช., ท.จ.ว.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

วันพฤหัสบดีที่ ๑๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๖

การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระตีรณสารวิศวกรรม ทั้งๆที่ทรงมีพระราชภารกิจนานัปการนั้น ครอบครัวของพระตีรณสารวิศวกรรม สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้.

พระตีรณสารวิศวกรรม (ตรี ตีรณสาร)

ม.ว.ม., ป.ช., ท.จ.ว.

๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๐ – ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖

ลำดับเรื่อง

พระดีรณสารวิศวกรรม

(ตรี ดีรณสาร)

ชีวิตที่มีค่า

ชีวิตที่ได้เคยทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นย่อมมีค่าน่าสนใจและน่าศึกษาเพราะเป็นตัวอย่างสำหรับประกอบการพิจารณาเลือกทางดำเนินชีวิตและการปฏิบัติตนของคนรุ่นหลังได้ เรื่องของพระดีรณสารวิศวกรรมที่จะปรากฏต่อไปนี้ ส่วนใหญ่ได้มาจากบันทึกส่วนตัวของท่านเอง เรื่องหรือสำเนาที่ท่านเขียน ที่ท่านเก็บไว้ ทั้งนี้เพราะประสงค์จะให้เป็นเรื่องชีวิตของท่านเอง ซึ่งมีทั้งสุขและทุกข์ ขึ้นและลงตามโอกาส อาจมีทั้งความสำเร็จและล้มเหลว มิใช่เขียนตบแต่งหรือเลือกคัดมาเฉพาะที่จะเป็นเครื่องแสดงความดี ความเก่งกาจหรือความสำเร็จของผู้ที่ล่วงลับไปแล้วแต่อย่างเดียว นอกจากจะเป็นผู้ที่ช่างเขียนบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ประจำวัน ทำให้เห็นวิถีชีวิตของท่านแจ่มชัดขึ้นแล้ว ท่านยังชอบอ่านหนังสือทุกชนิด และเมื่อได้พบข้อความใดน่าสนใจไม่ว่าจะเป็นสาระของเนื้อเรื่องหรือจะเป็นคติ คำคม หรือแม้แต่ถ้อยคำสำหรับโอกาสพิเศษต่าง ๆ ท่านจะตัดเก็บหรือคัดลอกไว้ นับว่าเป็นวิธีศึกษาด้วยตนเองของท่านอย่างดีเลิศ

ผู้เขียนเชื่อว่า เรื่องราวที่ท่านเขียน คัด หรือตัดเก็บไว้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าท่านมีความสนใจและมีความคิดเห็นอย่างไรได้ จึงจะนำตัวอย่างบางเรื่องมาลงประกอบไว้ในเรื่องชีวิตของท่านด้วย

กำเนิด

พระตีรณสารวิศวกรรม เกิดที่บ้านข้างวัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ เมื่อวันอังคารขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๓ ปีระกา ซึ่งตรงกับวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๔๐ บิดาชื่อนายหล่อ มารดาชื่อนางพ่วง มีพี่สาว ๒ คน ชื่อ นางเลี่ยม (ถึงแก่กรรมแล้ว) และนางกลึง ชาตรูปะมัย น้อยคนนักที่จะทราบว่าชื่อเดิมของท่านคือ เกลี้ยว เข้าใจว่าเมื่อท่านเด็ก ๆ ท่านมีชื่อที่เรียกกันเล่น ๆ ว่า ตี๋ จนเคยชิน เมื่อเข้าเรียนหนังสือและแม้เมื่อเข้าทำงานก็คงใช้ชื่อว่า ตี๋ ศรีศุข เรื่อยมาจนถึงสมัยจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งมีการปรับปรุงชื่อคนให้เหมาะสม "ถูกวัฒนธรรม" จึงได้เปลี่ยนเป็น "ตรี" และใช้ราชทินนามเป็นนามสกุลคือ "ตีรณสาร" นับว่าท่านเริ่มชีวิตในฐานะคนธรรมดา ๆ คนหนึ่ง มิได้มีตระกูลสูงส่งหรือร่ำรวยแต่อย่างใด น่าภูมิใจที่จากความธรรมดา แต่ด้วยสติปัญญา คุณลักษณะส่วนตัว และคุณธรรมของท่าน ได้ทำให้ชีวิตธรรมดานั้นเจริญ

งอกงามอย่างเต็มที่ เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่เด่นเป็นสง่า และให้ร่มเงาเป็นที่พักพิงอาศัยให้ความสุขแก่คนจำนวนมากได้

การศึกษา

เมื่อยังเยาว์ได้เรียนหนังสือกับแม่ครูสุ่น และเรียนต่อที่โรงเรียนวัดสัมพันธวงศ์ โรงเรียนวัดปทุมคงคา และจบชั้นสูงสุดที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย หลังจากนั้นก็สอบไล่แข่งขันทุนเล่าเรียนหลวงได้เป็นที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ จึงได้ไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ จนจบการศึกษาได้ปริญญา B.Sc. ทางวิศวกรรมศาสตร์จากมหาวิทยาลัยแมนเชสเตอร์ เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๓ กับได้รางวัลทุน ๑๐๐ ปอนด์ ของมหาวิทยาลัยนั้นศึกษาต่ออีก ๑ ปี และยังได้ฝึกงานต่อไปอีก ๒ ปี บันทึกที่เขียนไว้เมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๓ (พ.ศ. ๒๔๖๖) ช่วยให้เห็นภาพของชีวิตในระยะนั้น ว่ามีทั้งการทำงานใน Drawing office ใน Boiler shop อ่านหนังสือ (ซึ่งเป็นสิ่งที่ท่านชอบทำมากที่สุดตลอดชีวิต) ดูหนัง ดูละคร และเต้นรำ บางวันก็สนุกมาก บางทีก็หงอยเหงา (ซึ่งดูเหมือนจะเป็นของธรรมดาสำหรับนักเรียนไทยในต่างประเทศทั่วไป) ไปเดินเล่นคนเดียวหรือนอนแต่หัวค่ำ กีฬาที่เล่นบ่อย คือ เทนนิส บางครั้งก็เล่นบริดจ์ เล่นกอล์ฟ เล่น

Mahjong หรือไปดูฟุตบอล ดูแข่งม้า นอกจากเรียนหนังสือได้ดี เป็นนักฟุตบอล และมีความสนใจกว้างขวางดังกล่าวข้างต้นตลอดจนมีเพื่อนฝรั่งทั้งชายและหญิงแล้ว ท่านคงจะกว้างขวางมีเพื่อนนักเรียนไทยนิยมมากพอสมควร จึงได้รับเลือกให้เป็นนายกของสามัคคีสมาคมในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ดังตัวอย่างบันทึกที่มีไว้ดังนี้

"Tuesday 31st 1923 ออกจาก Southsea เช้า ถึงลอนดอนกินข้าวบ้านยาย Tharp ไปชิม บ่าย กลางคืนประชุมเลือกกรรมการ ถูกเลือกเป็น President เลิกประชุมไม่ดึกนัก ท่านรัชฎามอบหน้าที่ต่าง ๆ ให้

Wednesday 1st August เช้า เล่นเตนนิส กลางคืนมีปัญหาการ การประชุมคราวนี้มีคนมากกว่าปีก่อน วันนี้อากาศไม่ดี ฝนตกนิดหน่อย แต่นักเลงเตนนิสเขายังคืน เล่นกันทั้งเปียก ๆ

Thursday 2nd เล่นเตนนิส บ่ายถ่ายรูป ทูลกระหม่อมแดงเสด็จ กลางคืนสมาชิกใหม่เล่าเรื่องเมืองไทย

Friday 3rd กลางคืนมีปัญหาการ

Sunday 5th กลางคืนมี Concert พวก Youngs มา performed สนุกพอใช้ นอนดึกหน่อย

Monday 6th เล่นเตนนิส และทำงานขลุกขลักอยู่ในโรงเรียนตลอดวัน ตอนบ่ายทูลกระหม่อมฟ้าน้อย เสด็จ มีการกรีฑา แลประชุมรับเสด็จเป็นพิเศษ กลางคืนมี Fair ที่ชิมมีคนมาประชุมน้อยสนทนาการ

Tuesday 7th เล่นเตนนิส แลทำงานขลุกขลักอยู่ในบ้านตลอดวัน กลางคืนมีปัญหาการ มีคนมาประชุมไม่มากนัก ปัญหาเรื่องอินเดียควรเป็นประเทศเอกราช ปัญหาแพ้

Wednesday 8th วันนี้ Police มาฟ้องถึงเรื่องการขี่ Motor Bike แลเรื่องผู้หญิง ตา Coombs มาเยี่ยมสมาคม กลางคืนเทศน์เรื่องผู้หญิงพระยาภะรตเทศน์ด้วย โดนเข้าหลายแหล่

Thursday 9th วันสุดท้ายของ meeting เช้าเล่นเตนนิส Singles บ่าย Doubles เย็นเตรียมเข้าของรางวัล กลางคืนคุณหญิงภะรตแจกรางวัล ตกลงเรื่องเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ที่ทิ้งไว้วันก่อน ดื่มถวายไชยมงคล Speeches ต่าง ๆ ภายหลังขายเลหลังลูก Tennis เสีย 30 กว่า ดึกมีเข้าเจ๊กกิน ขึ้นนอนราว 2 a.m.

Friday 10th เช้า pack ของ ๆ สมาคม ออกจากชิม ๑ ล.ท. โดยรถยนต์ เอาของไว้สถานทูต แล้วไปกินเข้าเจ๊ก กลางคืนกินเข้าเจ๊กกับนิต แล้วกลับบ้านหัวค่ำ นอนบ้านยาย Tharp รู้สึกเหนื่อยมาก หมด meeting กันที"

นับว่าท่านได้ใช้ชีวิตในวัยหนุ่ม เช่นคนหนุ่มปกติที่สมบูรณ์และมีสติปัญญา คือมีทั้งการเรียน การทำงาน การกีฬา การหาความสุขสนุกสนาน ทันสมัย คบเพื่อนฝูง เข้าสังคม ท่านเคยเล่าอย่างขันตัวเองว่า หลังจากเรียนจบแล้วยังขอฝึกงาน "เตะถ่วง" เพื่อจะได้ท่องเที่ยวต่อไปอีก โดยเฉพาะทำงานรถไฟช่วยให้ไม่ต้องเสียเงินเวลาเดินทางไปไหน ๆ และมีเรื่องผจญภัยสมัยเป็นนักเรียนที่อังกฤษเล่าให้ลูกฟัง เช่น การขี่จักรยาน ๒ ล้อไปเที่ยวบนภูเขาแล้วเกิดหลงทาง เพื่อนที่ไปด้วยเหนื่อยเป็นลม และท่านถึงกับต้องใช้อุ้งมือรูดหยดน้ำจากราวสะพานมาหยอดให้เพื่อนดื่ม ท่าที่ท่านทำอุ้งมือรูดน้ำประกอบขณะที่เล่ายังติดอยู่ในความทรงจำอยู่จนบัดนี้

ครอบครัว

เมื่อท่านกลับจากการศึกษาที่ประเทศอังกฤษ ก็เริ่มเข้าทำงานในตำแหน่งอาจารย์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ซึ่งขณะนั้นสังกัดกระทรวงธรรมการ รับเงินเดือน ๒๔๐ บาท ตั้งแต่วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๗ และมียศเป็นรองอำมาตย์เอก เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๔๖๗ กับมีศักดิ์เป็นหลวงตีรณสารวิศวกรรม เมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ในปีเดียวกันนั้น จากรูปในสมุดประวัตินั้นนับว่าเป็นชายหนุ่มอายุ ๒๗ ปี ที่หน้าตาท่าทางดี น่าที่

ผู้หลักผู้ใหญ่จะมองหาไว้ให้แต่งงานกับลูกหลานสาว ๆ ทีเดียว ยิ่งเมื่อประกอบกับการเป็นผู้มีวิชาความรู้มาจากเมืองนอกเมืองนา ซึ่งเป็นของหาได้ยากในสมัยนั้นแล้ว คุณหลวงหนุ่มอยู่เป็นโสดได้ไม่ถึงปีก็สมรสกับนางสาวประไพ วัชราภัย (ภายหลังได้เป็นคุณหญิงตรีณสารวิศวกรรม ต.จ.) บุตรีคนใหญ่ของพระยาพิจารณาปฤชามาตย์ (สุหร่าย วัชราภัย) และคุณหญิงจำเริญ

ชีวิตสมรสอันราบรื่นและยาวนานถึง ๔๘ ปีของท่าน นับว่าเป็นตัวอย่างที่ดีได้ ท่านเป็นผู้นำ และให้ความสุขความเอาใจใส่แก่ภรรยา บุตรธิดาและหลานอย่างมาก และสม่ำเสมอยากที่จะพรรณนาได้ ถึงกับเพื่อนหลายคนของผู้เขียนออกปากว่า น่าอิจฉาผู้เขียนจริงที่มีบิดาประเสริฐอย่างนี้ ตัวอย่างที่จะแสดงถึงความรักและห่วงใยลูกหลานของท่านซึ่งจะยกมาประกอบในที่นี้ เช่น เมื่อลูกเจ็บท่านก็เอาใจใส่จดบันทึกอาการไว้ในสมุดบันทึก

"อาทิตย์ ๑ ธันวาคม ๒๔๘๙

เช้า	๑๐๒	หมอมาดูหมู
กลางวัน	๑๐๐	
๑๖.๐๐	๑๐๒	
๑๘.๐๐	๑๐๔	ค่ำมาดูอีก หมูซึม ต้องฉีดควินิน ๑ เข็ม"

และจดทำนองนี้ติดต่อกันไปอีก ๑๐ วัน และบันทึกไว้ในวันที่ ๑๕ ธันวาคม ว่า "หมูหายแล้ว"

เมื่อลูกชายคนที่ ๓ ซึ่งขณะนั้นคงอายุเพียงประมาณ ๖–๗ ปี เป็นไทฟอยด์อย่างแรง ผอมเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก ท่านก็ต้องเป็นผู้นั่งเฝ้าอาการตลอดวันตลอดคืน ต้องดูแลการให้อ๊อกซิเยนเอง เพราะไม่ไว้ใจแม้แต่พยาบาล ท่านเคยเล่าว่าขณะนั้นรู้สึกเหมือนกับว่ากำลังเล่นชักคะเย่อกับพญามัจจุราชที่พยายามจะดึงชีวิตลูกไป แต่ท่านก็ไม่ยอมลดละ ยื้อยุดมาจนสำเร็จ

ไม่ว่าลูกสาวหรือลูกสะใภ้จะคลอดลูก ท่านก็ต้องเป็นธุระดูแลอย่างใกล้ชิด เช่นเมื่อลูกสาวต้องผ่าตัด แม้จะเป็นเวลาค่ำคืนและขณะนั้นท่านอายุถึง ๗๒ ปีแล้ว ท่านก็อยู่เฝ้าที่โรงพยาบาลจนดึกดื่น รอจนลูกฟื้นให้แน่ใจก่อนว่าไม่เป็นอันตรายจึงยอมกลับบ้าน และคราวหนึ่งลูกสะใภ้ท้องแก่แต่ยังไม่ครบกำหนดคลอดปรากฏว่าเป็นโรคไตอักเสบเป็นอันตรายแก่ชีวิตมาก ในขณะที่คนอื่น ๆ ยังลังเลไม่ทราบว่าจะทำเช่นใดดี ท่านก็เป็นผู้ตัดสินใจว่าให้ผ่าท้องเอาลูกออก ซึ่งก็ช่วยให้ผู้เป็นแม่รอดชีวิตไปได้ และลูกก็เติบโตแข็งแรงมาจนบัดนี้ แม้ว่าเมื่อเกิดมาใหม่ ๆ นั้น จะตัวเล็กนิดเดียว และต้องอยู่ในตู้ปรับอุณหภูมิที่โรงพยาบาลนานถึง ๒ เดือน

ท่านมีความสุขเป็นอย่างยิ่งที่ลูกหลานอยู่พร้อมหน้า และพยายามตระเตรียมดูแลการให้ความสะดวกและความสุขสบายแก่ลูกหลานเสมอ เมื่อถึงวันเกิดท่านก็พอใจที่จะให้มีการเลี้ยงดูกันในหมู่ลูกหลาน และจัดเตรียมของที่เด็กชอบไว้ให้จับฉลากกัน

เมื่อเป็นนักเรียน (คนกลาง)

ถ่ายกับญาติ

เมื่อเบ็นนักเรียนที่ประเทศอังกฤษ (คนที่ ๖ จากซ้าย)

ประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๗

บางทีก็แจกของชนิดเดียวกันหรือแจกเงิน ความบันเทิงใจในวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ที่เคยได้รับกันมาทุกปีต่อจากนี้ไปจะไม่มีอีกแล้ว

นอกจากนี้ ความรัก ความเอาใจใส่ และความหวังดีต่อลูกหลาน อาจจะเห็นได้จากตัวอย่างเล็กๆ น้อย ๆ ที่ยกมาจากจดหมายของท่านดังนี้

(เมื่อลูกสาวสองคนไปศึกษาต่อที่สหรัฐอเมริกา)

"๘ กันยายน ๒๕๐๔ ขอให้แมวพยายามพูดโดยไม่ต้องกลัวผิด ว่ามันไปเลย ผิดถูกช่างมัน บ่อยเข้ามันก็จะคล่องเข้าเอง พวกเราทางบ้านนึกว่าที่หมูตวาดญี่ปุ่น อยากได้เห็นและได้ฟัง แดงลองทำท่าและทำเสียง ซึ่งเราลงความเห็นกันว่าญี่ปุ่นไม่ตกใจเป็นแน่ แต่ดีแล้วลูกเอ๋ย เราเป็นผู้หญิงเกรียวกราดนักก็ไม่ gracious

๑๑ กันยายน ๒๕๐๔ ...... ส่วนแมวก็อาจคุ้นกับการเรียนบ้าง ตอนแรกนี้ยากหน่อยแต่ต้องพยายาม หมูก็คงช่วยตามสมควร แม่บอกก่อนที่จะได้รับจดหมายของหมูเสียอีกว่าสองคนพี่น้องนี้ คราวนี้จะรักกันมากขึ้น เพราะจะต้องตกทุกข์ได้ยากด้วยกัน พ่อนั้นไม่ประหลาดอะไร เพราะเป็นความหวังของพ่อที่จะเห็นลูกทุกคนรักใคร่กลมเกลียวกันเสมอ พ่อเคยบอกแดงในเรื่องนี้ และบอกด้วยว่า จะให้เป็นไปได้ ทุกคนต่างก็จะต้องคิดยอมเสียเปรียบ เขาจะจำได้หรือไม่ก็ไม่รู้

(เมื่อลูกสาวคนโตไปศึกษาเพิ่มเติมที่สหรัฐอเมริกา)

๒๕ ธันวาคม ๒๕๑๑ โอไปซ้อมดนตรี กลับมากับนิดและเด็ก ๆ เขาเลยให้ขึ้นมากินข้าวด้วย พ่อก็นึกว่าพ่อแม่มันไม่อยู่ ที่แท้ตอนหลังได้ความว่า โยอยู่คนเดียว ดูโหดร้ายสักหน่อย ผัวก็ไม่อยู่ แล้วปู่เอาหลานไปกินข้าวด้วย ทิ้งไว้คนเดียว

๒๙ ธันวาคม ๒๕๑๑ พ่อนับวันอยู่เรื่อย นับถึงวันที่ ๕ มิถุนายน ก็ ๑๖๕ วัน มาได้ ๙ วันแล้ว ลืมเสียหน่อยก็นับชั่วโมง

๒๘ มกราคม ๒๕๑๒ (หัวหิน)..... รู้สึกว่าเด็กมันได้แดดได้ลมดี ส่วนการเรียนก็คงจะไม่เสียไปนัก มลกับแดงเปลี่ยนบรรยากาศเสียบ้างก็ดี เพราะเขาหนักกัน มานี่มลตีกอล์ฟ แดงก็คุยเรื่องท่อและหินอ่อนของเขากับ Prospective ลูกค้าของเขา

๑๖ เมษายน ๒๕๑๒ เช้าวันนี้บริษัท air เอาเครื่องมาแล้ว ตอนนี้ (๑๖ น.) กำลังให้นายเปียกทำที่สำหรับติด บริษัท air นี้เป็นของเพื่อนสุธรรม air ในเมืองไทยเดี๋ยวนี้ออกจะมีมาก พ่อเคยบอกวิให้คิดตั้งร้านซ่อมขาย......

๑๔ พฤษภาคม ๒๕๑๒ พ่อมาโรงพิมพ์ พอมีเวลาว่างก็สอนหน่อยกับใหม่...หน่อยเรียนเลขเข้าใจดี ใหม่เรียนอังกฤษ นับว่าไม่เลว แต่ออกจะ fidgety ไม่อยู่สุข ต้องคอยเตือน หน่อยก็ต้องคอยเตือนเรื่องนั่งหลังโกง ต่อไปกลัวจะเหมือนยายเอิบ อุยก็นั่งหลังโกงเหมือนกัน เตือนกันอยู่เสมอ มันคงเบื่อปู่พิลึก เมื่อไรพ่อ (ลูกชายคนโตของท่านก็ไปต่างประเทศชั่วคราว) จะกลับ ปู่จะได้ไม่ต้องมาเสียที"

เมื่อลูกหลานไปต่างประเทศ ท่านเขียนจดหมายถึงเสมอ ในบันทึกที่มีอยู่ในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ จะมีไม่ขาดว่า ได้รับจดหมายจากสวัสดิ์ (พลอากาศจัตวา ดร. สวัสดิ์ ศรีศุข เป็นลูกของพี่สาวคนโต และอยู่ในความปกครองของท่านมาแต่เด็ก) และบางครั้งก็บันทึกไว้ด้วยว่า เขียนไปว่าอย่างไรบ้าง เช่น

" ๑๖ เมษายน ๒๔๘๙ เขียนถึงสวัสดิ์..... เวลานี้คิดทำอุตสาหกรรม refine sugar ไม่สำเร็จ ให้ลอง study หาเครื่อง refinery เล็ก ๆ ให้ลองคิดถึงเรื่อง industay จะพึ่งราชการอย่างเดียวไม่ไหว..... ที่ให้เขา study ไม่ใช่จะให้เขาสละบุญคุณกรมวิทยาศาสตร์เพราะเราเองไม่ชอบวิธีเช่นนั้นเลย

๑๐ พฤษภาคม ๒๔๘๙ ประชุมตอนบ่าย ได้รับจดหมายจากสวัสดิ์ เขียนตอบบอกเรื่อง ก.พ. ยอมให้เรียนตามที่กรมวิทยาศาสตร์เสนอ พระราชทานรัฐธรรมนูญ จะสมัครพฤฒิสภา ถ่ายรูปแพงมาก ๖ รูป ๖๐ บาท เป็นอย่างถูก บอกเรื่องจะทำน้ำตาล สร้างเครื่องมือ ให้ลองสอบราคาในอังกฤษดูบ้าง "

ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๔ – ๒๕๐๖ และปลายปี ๒๕๑๑ กับต้นปี ๒๕๑๒ ซึ่งลูกสาวไปเรียนที่สหรัฐอเมริกา ท่านก็เขียนจดหมายถึงไม่น้อยกว่าสัปดาห์ละ ๒ ฉบับ และเวลาเขียนก็ใส่กระดาษคาร์บอนเพื่อเก็บสำเนาไว้ด้วย เมื่อได้รับจดหมายลูกก็นำเข้าแฟ้มเรียงกันไว้ตามลำดับรวมทั้งสำเนาจดหมายของท่านเอง ด้วย กว่าลูกจะกลับก็เป็นจดหมายถึง ๓ แฟ้มใหญ่ และด้วยความ

เป็นระเบียบของท่าน เมื่อเขียนจดหมายถึงลูกก็ลงเลขฉบับที่และหน้าไว้ด้วย เช่นฉบับที่ ๒ หน้า ๓ ก็เขียนว่า ๒/๓

ที่กล่าวมาแล้วเป็นเพียงตัวอย่างเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่แสดงถึงความรักความเอาใจใส่ที่ท่านมีต่อลูกหลาน ฝีมือในการเขียนถ้อยคำของคนอเมริกันที่ทำบัตรวันเกิดขาย อาจช่วยแสดงความรู้สึกของลูกที่มีต่อท่านได้บ้าง

หน้าซ้ายมือเขาเขียนว่า

"God knew that children all would need
someone secure and strong
To shelter and protect them,
And to teach them right from wrong.....

Someone to take pride in,
And look up to as a guide,
Someone they could count on,
And in whom they could confide.....

He knew as children grew up,
They'd need the reassurance of
Someone with faith and trust in them,
Who would always give them love.....

AND THAT'S WHY GOD MADE FATHERS.

หน้าขวามือเขียนไว้สั้น ๆ ว่า

A loving wish
For happiness to
the finest father
there could ever be.

ซึ่งเมื่อท่านได้รับบัตรวันเกิดดังกล่าวก็เขียนตอบเมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒ ว่า

"เมื่อวานพ่อทิ้งไว้อย่างนั้นเอง จะเขียนจดหมายฉบับนี้ให้จบและส่งวันนี้ก็ได้ แต่รู้สึกหมูพยายามตอบพ่อทุกฉบับ ทั้งที่พ่อบอกแล้วว่าพ่อมันว่างงาน แกไม่ต้องเขียนตอบ รอไว้ ๒ – ๓ ฉบับ จึงค่อยตอบทีก็ได้ แต่แกก็พยายามตอบมาทุกฉบับเรื่อย วันนี้ตอนบ่ายเลยได้รับจดหมายจากนิดนำส่งจดหมายของหมู ฉบับที่ ๗ ลงวันที่ ๒๓ พร้อมกับบัตรวันเกิดพ่อที่แกส่งมา บัตรมันทำสวยและคำก็หวานจ๋อยเย็นเจี๊ยบ อเมริกันนี่เขา sentimental เหมือนกันนะ....... พ่อขอบใจสำหรับบัตรวันเกิด ขอให้ลูกและเผด็จมีความสุข คิดอะไรสมความปรารถนาทุกอย่าง"

สำหรับภรรยา ท่านก็เป็นสามีที่ประเสริฐสมกับที่ภรรยาเป็นเพื่อนคู่ทุกข์คู่ยาก ปรนนิบัติท่านชนิดที่ถือเป็นตัวอย่างที่ดีของผู้เป็นภรรยาทั้งหลายได้ ตัวท่านเองก็ได้ช่วยเป็นผู้นำให้ภรรยาและลูกหลานดำเนินชีวิตได้สุขสบาย และดูแลภรรยาโดยเฉพาะในเรื่องการเจ็บป่วยเป็นอย่างดี เช่น ปรากฏว่าท่านเก็บรายการตรวจรักษาโรคเบาหวานและอื่น ๆ ของภรรยาใส่ซองสะสมไว้เรียบร้อย และเป็นผู้คอยเตือนให้ภรรยารับประทานยาตามเวลาอยู่เสมอ ท่านจะจากกับภรรยาก็ด้วยเรื่องงานการที่จำเป็นเท่านั้น ที่จะละทิ้งไปเพื่อเที่ยวเตร่สนุกเพลิดเพลินตามลำพังทั้ง ๆ ที่จะนำภรรยาและลูกหลานไปด้วยได้นั้นท่านไม่เคยทำ

พระตีรณสารวิศวกรรม มีบุตรธิดา กับภรรยาคนเดียวของท่านดังนี้ คือ

๑. นายกระมล ตีรณสาร
สมรสกับ น.ส. เฉลิมสุข ภัทรนาวิก
มีบุตรธิดา ๔ คน คือ น.ส. อำไพ นายชัยกมล
น.ส. นนทิยา และนายสมารมณ์

๒. นายชุมพล ตีรณสาร
สมรสกับ น.ส. จิตราภา อากาศฤกษ์
มีธิดา ๑ คน คือ ด.ญ. พลิกา

๓. นายสุพล ตีรณสาร
สมรสกับ น.ส. สมศิริ กระแสร์สินธุ์
มีบุตรธิดา ๒ คน คือ
ด.ญ. อารยา และ ด.ช. ธานินทร์

๔. นายกุศล ตีรณสาร
สมรสกับ น.ส. โยโกะ คาตาคีรี
มีบุตร ๑ คน คือ ด.ช. กุณฑล

๕. นางนิรมล สวัสดิบุตร
สมรสกับ ดร. เผดิ็จ สวัสดิบุตร
มีธิดา ๑ คน คือ ด.ญ. นิธิดา

๖. นางอุบล เอกะหิตานนท์
สมรสกับ นายสุธรรม เอกะหิตานนท์
มีบุตรธิดา ๒ คน คือ ด.ญ. ปัทมา และ ด.ช. ธรรมิก

การทำงาน

พระตีรณสารวิศวกรรมเริ่มทำงานตั้งแต่อายุ ๒๗ ปี ในตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับ ดังนี้

๑. อาจารย์ในคณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ๒๓ เมษายน ถึง ๙ มกราคม ๒๔๗๐ และเป็นบรรยเวกษก์แห่งสโมสรจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ๑๐ สิงหาคม ๒๔๖๘ ถึง ๙ มกราคม ๒๔๗๐ ด้วย

๒. อาจารย์โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ๑๐ มกราคม ๒๔๗๐ ถึง ๗ พฤษภาคม ๒๔๗๒

๓. เลขานุการกระทรวงธรรมการ ๘ พฤษภาคม ๒๔๗๒ ถึง ๑๑ พฤษภาคม ๒๔๗๖

๔. ผู้ทำการแทนหัวหน้ากองสารบรรณ กรมปลัดกระทรวง กระทรวงธรรมการ ๑๒ กรกฎาคม ๒๔๗๖ ถึง ๑๘ เมษายน ๒๔๗๗

๕. ผู้รั้งตำแหน่งปลัดกระทรวงธรรมการ ๑๙ เมษายน ๒๔๗๗ ถึง ๒๒ สิงหาคม ๒๔๗๗

๖. ปลัดกระทรวงธรรมการ ๒๓ สิงหาคม ๒๔๗๗ ถึง ๒ กันยายน ๒๔๘๖ อายุ ๓๗ – ๔๖ ปี

๗. ปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม ๓ กันยายน ๒๔๘๖ ถึง ๙ สิงหาคม ๒๔๘๗

๘. ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ๑๐ สิงหาคม ๒๔๘๗ ถึง ๓๑ สิงหาคม ๒๔๘๘

๙. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ๑ กันยายน ๒๔๘๘ ถึง ๑๗ กันยายน ๒๔๘๘ (นายทวี บุณยเกตุ เป็นนายกรัฐมนตรี) ๑๗ กันยายน ๒๔๘๘ ถึง ๑๕ ตุลาคม ๒๔๘๘ (ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี) ๓๑ มกราคม ๒๔๘๙ ถึง ๑๘ มีนาคม ๒๔๘๙ (นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี) อายุ ๔๘ ปี

๑๐. ผู้ก่อตั้งโรงพิมพ์ตีรณสาร ๒๔๘๙

๑๑. สมาชิกวุฒิสภา พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ถึง ๒๔๙๔

๑๒. ผู้อำนวยการโรงงานน้ำตาลไทย มกราคม ๒๔๙๑ ถึง ๓๐ เมษายน ๒๔๙๑

๑๓. ผู้จัดการหนังสือพิมพ์ข่าวบ้านการเมือง

๑๔. กรรมการธนาคารเกษตร จำกัด ๒๔๙๔ ถึง ๒๔๙๙

๑๕. ผู้จัดการบริษัทคลังสินค้ากลาง จำกัด ๒๔๙๙

๑๖. ผู้ช่วยเลขาธิการสภากาชาดไทย ๒๙ มิถุนายน ๒๔๙๔ ถึง ๑๘ เมษายน ๒๕๐๓

๑๗. กรรมการสภากาชาดไทย ๑๒ มิถุนายน ๒๔๙๕

๑๘. ผู้อุปการะโรงเรียนนารีนิรมล พ.ศ. ๒๕๐๐ ถึง ๒๕๑๖

เล่นฟุตบอลเมื่อศึกษาที่ประเทศอังกฤษ
(แถวนั่งที่ ๓ จากซ้าย)

กับเพื่อน ๆ ที่ประเทศอังกฤษ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๖
(แถวหลัง ขวาสุด)

๑๙. สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ ถึง ๒๐ มิถุนายน ๒๕๑๑

๒๐. หัวหน้าคณะผู้แทนไทย ในการเจรจาเรื่องการอพยพชาวเวียดนาม ๒๐ มิถุนายน ๒๕๐๒ ถึง ๑๔ สิงหาคม ๒๕๐๒

๒๑. ประธานกรรมการกลางการอพยพชาวเวียดนามกลับสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม ๒๘ กันยายน ๒๕๐๒ ถึง ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗

๒๒. กรรมการสภาการศึกษาแห่งชาติ

๒๓. กรรมการสภากรรมการกลางจัดการลูกเสือแห่งชาติ พ.ศ. ๒๔๙๑ ถึง ๒๕๐๗ และเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของสภาลูกเสือแห่งชาติ ๒ สมัย พ.ศ. ๒๕๐๗ ถึง ๒๕๑๕

๒๔. อุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย
๑ กรกฎาคม ๒๕๐๗ ถึง ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒

๒๕. สมาชิกวุฒิสภา
๔ กรกฎาคม ๒๕๑๑ ถึง ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๔

นอกจากนี้ในสมุดทะเบียนประวัติของท่านที่กระทรวงศึกษาธิการก็ได้ระบุหน้าที่พิเศษ พ.ศ. ๒๔๖๙ ถึง ๒๔๗๔ ไว้ดังนี้

"๑. กรกฎาคม ๒๔๖๙ ถึง ธันวาคม ๒๔๖๙ ตามเสด็จพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ตรวจการศึกษาตามประเทศใกล้เคียงแถบตะวันออก

๒. เป็นเลขานุการกรรมการจัดการวชิราวุธวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๗๒

๓. หัวหน้าเจ้าหน้าที่แผนกอุปนายกสภากรรมการกลางจัดการลูกเสือแห่งสยามหมวดโต้ตอบ ๑ พฤศจิกายน ๒๔๗๓ ถึง ๒๓ สิงหาคม ๒๔๗๔

๔. หัวหน้าเจ้าหน้าที่แผนกอุปนายก สภากรรมการกลางจัดการลูกเสือแห่งสยามหมวดวิชา ๒๔ สิงหาคม ๒๔๗๔

๕. ผู้ช่วยผู้อำนวยการรับผิดชอบในการอบรมผู้กำกับที่โรงเรียนผู้กำกับในพระบรมราชูปถัมภ์ ที่พระรามราชนิเวศน์ เพชรบุรี"

จากเอกสารต่าง ๆ และความทรงจำของบุคคลที่เกี่ยวข้อง พอจะรวบรวมประวัติการทำงานในที่ต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นได้ดังนี้

จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

เมื่อกลับจากต่างประเทศ ท่านก็เริ่มทำงานเป็นอาจารย์สอนในคณะวิศวกรรมศาสตร์ที่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ตั้งแต่วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๔๖๗ และในปีถัดไปก็เป็นบรรยเวกษก์แห่งสโมสรจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยด้วย เข้าใจว่าคงเป็นเพราะท่านเป็นคนหนุ่มรุ่นใกล้เคียงกับนิสิต เป็นคนทันสมัยและเคยมีประสบการณ์ในการเป็นนักเรียนมหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์มาแล้วจากประเทศอังกฤษ จึงได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ดังกล่าว ตามที่ทราบมานั้น

ท่านอยู่ที่บ้านพักของมหาวิทยาลัย และทำหน้าที่ดูแลนิสิตในหอพักนิสิตชายด้วย หัวหน้านิสิตในหอพักขณะนั้นคือ นายศุภชัย วานิชวัฒนา นิสิตสมัยนั้นไม่ต้องเสียเงินค่าอยู่หอพักเหมือนสมัยนี้ แถมยังได้เงินเดือน เดือนละ ๑๕ บาทด้วย

ระหว่างที่ยังเป็นอาจารย์อยู่ที่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยนั้นเอง ได้มีเหตุการณ์ระหว่างเดือนกรกฎาคม ถึง ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ที่นับว่าสำคัญมากในชีวิตของท่าน เพราะสืบเนื่องจากปฐมเหตุนั้นนอกจากจะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการงานในเวลาต่อไปแล้ว ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการที่ท่านได้มีผู้ใหญ่ที่ท่านเคารพบูชา เป็นหลักที่ท่านยึดไว้ด้วยความจงรักภักดีตลอดชีวิตของท่าน

พระนิพนธ์ตอนหนึ่งในหนังสือเจ็ดรอบอายุ ของ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พ.ศ. ๒๕๑๒ (โรงพิมพ์พระจันทร์) คงจะอธิบายเหตุการณ์ตอนนั้นได้ดี เป็นพระกรุณาที่ทรงอนุญาตให้นำข้อความที่เกี่ยวข้องกับพระตีรณสารวิศวกรรมมาลงไว้ในหนังสือนี้ได้

(หน้า ๗๑) "เมื่อเสร็จงานบรมราชาภิเษก[๑] มีการเตรียมคณะเสนาบดีใหม่ เพราะท่านเสนาบดีหลายคนพูด ๆ อยู่ว่าจะกราบถวายบังคมลาออกเสียที บางท่านก็มีพระราชประสงค์ให้ออก วันหนึ่งมีพระราชดำรัสแก่พ่อว่า ให้เตรียมตัวไว้ บางทีจะต้องเป็นเสนาบดี ถ้าเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการทักท้วงขึ้นมาว่า

๑. งานบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๖๘

จะลาออกดังที่ท่านพูด ๆ อยู่ การเตรียมตัวนี้โปรดเกล้า ฯ ให้เดินทางไปดูการศึกษาในประเทศญี่ปุ่น และในบ้านเมืองตามรายทาง เช่น สหพันธรัฐมลายู และฟิลิปปินส์ ตรัสให้ขอคนในกระทรวงศึกษาไปด้วยสักคนหนึ่งพอได้ใช้สอยเป็นเลขาธิการ และทรงแนะให้ชวนอาน้อย[๒] ไปด้วยอีกคนหนึ่ง เพราะในการไปเช่นนี้จะต้องมีงานสังคม ถ้ามีผู้หญิงไปด้วยก็จะทุ่นแรงไม่ต้องมามัวห่วงสังคม การที่ท่านเจาะจงให้อาน้อยไปด้วยก็เพราะแม่[๓] ติดเลี้ยงนิวัติ[๔] ซึ่งยังอ่อนอายุอยู่มาก คงจะไม่อยากทิ้งลูกแดง ๆ ไป พระราชทานเงินส่วนพระองค์ช่วยอาน้อยจำนวนหนึ่ง พ่อเลือกคนในกระทรวงศึกษาธิการได้หลวงดีรณสาร ซึ่งอาน้อยกับอาใหม่[๕] ชอบพอกันมาแต่ก่อน พ่อเองนึกไม่ออกว่าจะเลือกผู้ใดไปด้วย ครั้งหนึ่งพ่อขาดผู้ช่วยในกรมราชเลขาธิการไปหาปลัดทูลฉลองศึกษาธิการขอให้เขาช่วยแนะใครให้สักคนหนึ่งจากกระทรวงนั้น เพราะมีนักเรียนนอกกลับมาเนือง ๆ เขาแนะให้คนหนึ่งแต่ภาษาอังกฤษของครูใหม่ ๆ เหล่านี้ ไม่เทียบได้กับนักเรียนนอกรุ่นเก่าสมัยพ่อเป็นนักเรียนที่นอก ถ้าจะขอพวกรุ่นเก่านั้นมาเขาก็มีตำแหน่งใหญ่โตเกินไปเสียแล้ว ดังนี้จึงไม่กล้าไปเที่ยวเลือกเอง แต่หลวงดีรณสารนี้ ความรู้ความไว้วางตัวดีพร้อม ไม่ขายหน้าชาวต่างประเทศเลย ทั้งตั้งใจทำงานดียิ่ง"

---

๒. ม.จ. สิบพันพารเสนอ โสณกุล

๓. หม่อมประยูร โสณกุล

๔. ม.ร.ว. นิวัติวาร (โสณกุล) ณ ป้อมเพชร

๕. ม.จ. รัชฎาภิเศก โสณกุล

เมื่อกลับจากตามเสด็จพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) ไปดูการศึกษาตามประเทศใกล้เคียงทางทิศตะวันออกแล้ว หลวงตีรณสารก็กลับมาประจำทำงานที่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยตามเดิม จนถึงวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๗๐ จึงไปรับหน้าที่ใหม่เป็นอาจารย์โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย และเป็นหัวหน้าคณะตีรณสาร (ปัจจุบันคือคณะพญาไท) พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงพระกรุณาเล่าประทานว่า เหตุที่ให้ไปอยู่โรงเรียนวชิราวุธนั้นก็เพื่อให้ได้คุ้นเคยกับการดำเนินงานของโรงเรียน และเข้าใจลักษณะของนักเรียนดียิ่งขึ้น เป็นการเตรียมตัวให้ไปทำงานที่กระทรวงธรรมการต่อไป ฉะนั้น เมื่ออยู่โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัยได้ ๒ ปี กับ ๔ เดือน จึงย้ายไปเป็นเลขานุการกระทรวงธรรมการ แต่ก็ยังคงเป็นเลขานุการกรรมการจัดการวชิราวุธวิทยาลัยอยู่ด้วย

ในฐานะเลขานุการกระทรวงธรรมการ นับว่าเป็นโชคดีของหลวงตีรณสารวิศวกรรมที่ได้มีโอกาสทำงานใกล้ชิดกับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) ซึ่งทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการในระยะนั้น เข้าใจว่าตลอดระยะเวลา ๔ ปีนั้น ท่านได้รับความรู้ ความคิด ที่มีค่า จึงได้สำนึกในพระกรุณาเสมอมา พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ก็โปรดท่านไม่น้อย ทรงกล่าวถึงเสมอว่า "คุณพระเป็นเพื่อนที่ดี

มาก" แม้หม่อมเจ้าหญิงสิบพันพารเสนอและหม่อมประยูร ก็เคยรับสั่งและพูดอยู่เสมอว่า "พวกเราชอบคุณพระมาก อย่าว่าแต่เป็นเพื่อนที่ดีเลย บางทีดียิ่งกว่าญาติเสียอีก" นอกจากนี้ในพระนิพนธ์เรื่องเจ็ดรอบอายุ หน้า ๗๖ ๘๓ และ ๘๗ ก็ทรงกล่าวถึงท่านไว้อีกว่า

หน้า ๗๖ "......ข้าราชการที่มีน้ำใจยุติธรรม ไม่ตั้งแง่มักเป็นพวกหนุ่ม ๆ ที่เพิ่งกลับเข้ามาจากเล่าเรียนที่เมืองนอก เช่น หลวงตีรณสาร หรือมิฉะนั้นก็พวกครูแก่ ๆ ที่ไม่หวังอำนาจวาสนาในกระทรวง หากอยู่ๆ ไปพอมีทางเลี้ยงชีพเท่านั้น......."

หน้า ๘๓ "....พ่อเข้าไปรับเป็นอุปนายกลูกเสือได้ไม่ช้าก็ถึงเวลาที่จะต้องจัดการชุมนุมลูกเสือประจำทุกสามปี งานนี้ได้หัวแรงใหญ่ที่หลวง ซึ่งบัดนี้เป็นพระตีรณสารในหน้าที่เลขาธิการให้พระราชธรรมนิเทศทำหน้าที่ออกแบบงาน เพราะเขาสนใจอยู่แล้ว และเขาก็มีปัญญาว่องไว ตั้งค่ายชุมนุมลูกเสือที่เป็นผู้แทนหน่วยจากท้องที่ต่าง ๆ ขอให้พระยาสุรพันธเสนี (อื้น บุนนาค) สมุหเทศาภิบาลราชบุรี ซึ่งบังคับบัญชาลูกเสือราชบุรีอยู่แล้วนั้นเป็นผู้บังคับการค่ายในสวนสราญรมย์ งานเจ็ดวันเหนื่อยไปตามกันในระหว่างเจ้าหน้าที่โดยเฉพาะที่ประจำค่าย เพราะค่ายเปิดแต่เช้า ลูกเสือนอนและหุงต้มในค่ายของตนในพระราชอุทยานนั้น กลางวันก็มีงานพลศึกษาและแข่งขันต่าง ๆ

ตลอดจนแสดงฝีมือในทางหัตถศึกษา ค่ำลงมีการแสดงตำนาน และวิชาลูกเสือ ปิดค่ายราวเที่ยงคืน แต่เจ้าหน้าที่เกือบไม่ได้นอนเลย เพราะเมื่อปิดค่ายแล้วย่อมมีงานติดต่อต่าง ๆ ที่ไม่มีเวลาจะทำระหว่างที่เปิดค่าย.......”

หน้า ๙๗ “......ถ้าจะว่าถึงเพื่อนฝูง เขาก็ยังห่วงใยเราอยู่ไม่น้อย ชุดใดที่ห่วงเรามากชุดนั้นก็ไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนอยู่จนบัดนี้ อาทิ เจ้าคุณเมธาธิบดี ซึ่งเป็นทั้งนายและเพื่อน และคุณหญิงเมธา พระและนางตีรณสาร พระและนางพิพิธวรรณการ คุณพี่สลับ เป็นต้น เมื่อเล่าถึงความที่ดำรงชีวิตในระหว่างนี้ก็จะต้องย้ำว่า พ่อก็ได้ความหวังดีของพวกเหล่านี้มาประคับประคองน้ำใจได้มาก......” (ทรงเล่าเรื่องหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองและทรงออกจากราชการแล้ว)

หลวงตีรณสารวิศวกรรมได้เป็นอำมาตย์โท เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๓ กับได้เลื่อนเป็นพระตีรณสารวิศวกรรม เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๔ และรับราชการอยู่ในกระทรวงธรรมการในตำแหน่งผู้ทำการแทนหัวหน้ากองสารบรรณ กรมปลัดกระทรวง และผู้รั้งตำแหน่งปลัดกระทรวงธรรมการ จนถึงวันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๔๗๗ จึงเป็นปลัดกระทรวงธรรมการ ขณะนั้นอายุ ๓๗ ปี นับว่าเป็นปลัดกระทรวงที่อายุน้อยมาก ในร่างบันทึกเรื่อง “ความเห็นเรื่องอาชีวศึกษา” ของท่าน (ในฐานะประธาน

กรรมการวิจัย สภาการศึกษาแห่งชาติ) ซึ่งเตรียมเสนอในที่ประชุมในวันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๐๓ (ในฉบับที่เสนอจริงท่านตัดเรื่องส่วนตัวออก) มีข้อความที่เกี่ยวกับการเป็นปลัดกระทรวงของท่านดังนี้

"......ประมาณ ๒๕ ปีมาแล้ว ทางรัฐบาลจะแต่งตั้งข้าพเจ้าเป็นปลัดกระทรวงศึกษา แต่สมัยนั้นต้องมีการสอบดูเหมือนข้าพเจ้าจะเป็นคนแรกที่ต้องสอบเป็นปลัดกระทรวง ก.พ. เป็นผู้สอบ ขณะนั้นเปลี่ยนการปกครองได้ไม่นานนัก กำลังตำหนิการศึกษาสมัยก่อนกันรุนแรง และขยายการศึกษาเป็นการใหญ่โดยเฉพาะอาชีวศึกษา รัฐมนตรีศึกษาเวลานั้นกำลังดำเนินการตั้งโรงเรียนอาชีพขึ้นอย่างกว้างขวาง หลังจากถามปัญหาอื่น ๆ แล้ว ท่านกรรมการก็ถามข้าพเจ้าถึงเรื่องอาชีวศึกษา ข้าพเจ้าก็เรียนตอบว่ากระทรวงศึกษากำลังเร่งตั้งโรงเรียนอาชีพ ตั้งที่ไหนและอะไรบ้าง ข้าพเจ้าก็ชี้แจงไปโดยละเอียด จะเป็นเพราะสำเนียงของข้าพเจ้าไม่สู้จะแสดงความเลื่อมใสนักหรืออะไรก็ไม่ทราบ ม.จ. สกลวรรณากร ซึ่งทรงเป็น ก.พ. (อีกท่านหนึ่งที่จำได้ดีคือเจ้าพระยามหิธร เพราะท่านช่วยกันซักด้วย) กลับถามว่า แล้วคุณพระเห็นอย่างไร ข้าพเจ้าไม่มีทางอื่นนอกจากตอบไปตรง ๆ ตามความคิดของข้าพเจ้า (ซึ่งรัฐมนตรีศึกษาเวลานั้นก็ทราบดีเพราะข้าพเจ้าเคยชี้แจงแล้ว) ว่าข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย เพราะ

บนเรือ เมื่อครั้งตามเสด็จพระองค์เจ้าธานีนิวัต (แถวยืนที่ ๒ จากขวา)
ไปดูงานการศึกษาในประเทศทางตะวันออก
ม.จ. สิบพันพารเสนอ โสณกุล (แถวนั่งขวาสุด)
หม่อมประยูร โสณกุล (แถวนั่งซ้ายสุด) เดินทางไปสมทบภายหลัง
หลวงตีรณสารวิศวกรรม (ยืนซ้ายสุด)

หลวงตีรณสารวิศวกรรมกับภรรยา

พ.ศ. ๒๔๖๘

โรงเรียนที่ตั้งขึ้นจะไม่มีใครสมัครมาเรียน และเข้ามาเรียนก็ไม่ได้หวังจะไปประกอบอาชีพนั้นจริง ๆ มาเพื่อหวังให้มีโอกาสเรียนต่อสูงขึ้นหรือหวังรับราชการ หรือเป็นครูประชาบาลเท่านั้นจะไม่ได้ผลตามที่มุ่งไว้ เมื่อเสร็จการสอบแล้วข้าพเจ้าก็นึกว่าคงสอบตกแน่ แต่ท่านกรรมการคงนึกว่าข้าพเจ้าไม่บกพร่องในการงาน แม้ความเห็นส่วนตัวจะผิดแผกไปย่อมเป็นของธรรมดา ข้าพเจ้าสอบได้และเป็นปลัดกระทรวงศึกษามากว่า ๑๐ ปี ในระหว่างนั้นมีการเปลี่ยนตัวรัฐมนตรีหลายครั้ง อาจเป็นเพราะความเห็นซึ่งไม่ค่อยตรงกับผู้อื่นเช่นนี้ก็เป็นได้ ข้าพเจ้าจึงได้ถูกย้ายไปเป็นปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม โดยมีเหตุผลว่า ข้าพเจ้าสำเร็จวิศวกรรมศาสตร์มา ไม่เหมาะสำหรับกระทรวงศึกษา ซึ่งข้าพเจ้าเองก็ดีใจมากที่จะไปให้พ้นเสียที แต่น่าขันที่คนที่ได้รับแต่งตั้งแทนนั้นก็สำเร็จวิศวกรรมศาสตร์เหมือนกัน และทำงานในกระทรวงศึกษาธิการน้อยกว่าข้าพเจ้าด้วย......"

หลังจากเป็นปลัดกระทรวงธรรมการอยู่นานถึง ๑๐ ปี ท่านก็ต้องย้ายไปเป็นปลัดกระทรวงอุตสาหกรรมชั่วระยะสั้น ๆ ตามเหตุผลที่ท่านเล่าไว้ข้างต้นแล้ว และกลับไปเป็นปลัดกระทรวงศึกษาธิการอีก เมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๔๘๗

ระยะนั้นอยู่ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ท่านอพยพครอบครัวไปอยู่จังหวัดอ่างทอง ตัวท่านเองทำงานอยู่ในกรุงเทพ ฯ

เมื่อมีวันหยุดก็จะนั่งรถไฟไปลงที่อยุธยาตอนเย็นแล้วต่อเรือจ้างนอนไปถึงอ่างทองวันรุ่งขึ้น แต่บางครั้งก็ไปทางรถยนต์ ข้อความบางตอนที่คัดมาจากบันทึกของท่าน คงจะช่วยให้เห็นสภาพชีวิตและการเปลี่ยนแปลงหน้าที่การงานในช่วงนั้นได้ (รวมทั้งการเขียนภาษาไทยในสมัยนั้นด้วย)

"๑๙ มกราคม ๒๔๘๘ แต่งงานลูกพระประชา บ้านคุณทวี

นายเจริญ วิชัย และอำไพมาพบพูดเรื่องการสอบไล่ ชี้แจงว่าไม่จำเป็น เพราะเวลาเปิดเรียนใหม่สอบเข้าเรียนชั้นสูงได้ ตกลงพอใจ รู้สึกว่าหัวหน้ากองต่าง ๆ ยังไม่ค่อยเข้าใจ

ได้รับจดหมายและทะเบียนรถจากอ่างทอง ฝากมากับนายไสว พบคุณเดือนที่บ้านคุณทวี พูดเรื่องผ้าที่กระทรวงขอทำเครื่องแบบ บอกให้เขียนเตือน ไม่ขัดข้องหย่างไร

สอบถามบุญช่วยว่าจะต้องรีบทำอะไรด่วนให้เสนอ เพราะจะรอเจ้าหน้าที่คุรุสภาให้พร้อมไม่ได้

๒๐ มกราคม ๒๔๘๘ ได้รับจดหมายจากอ่างทองลงวันที่ ๑๔

เขียนตอบอ่างทอง

เชิญหลวงสวัสดิ์มาสอบถามเรื่องความเข้าใจในเรื่องการสอบไล่ ดูก็เข้าใจดี บอกให้ช่วยชี้แจง ถามว่าเห็นด้วยไหมก็ว่าเห็นด้วยที่จัดเช่นนี้ดีแล้ว

พจน์ พนธ์ หนู ไปศรีราชา
เอาทะเบียนรถถีบให้บรรเจิดไปตีใหม่ ๒ คัน
บ่ายยกตู้ หลังยอก ต้องนอน

๒๑ มกราคม ๒๔๘๘ นอนปวดหยู่กับบ้าน
บ่ายหมอมาฉีดยา ๑ เข็ม

๒๖ มกราคม ๒๔๘๘ ๗.๑๕ น. ออกจากบ้านโดยรถยนต์ ถึงอ่างทอง ๑๔.๓๐ ไสวกับวิโรจน์ไปด้วย

๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘ อยู่บ้านตลอดวัน จับหลีฮื้อตัวใหญ่ได้ ๑ ตัว ตัวเล็ก ๑ ตัว

๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘ เช้าประชุมกรรมการคุรุสภา พิจารณาใบสมัครสมาชิกสมทบ ตั้งอนุกรรมการพิจารณาใบสมัครและทำคำชี้แจง พิจารณา Provident Fund การเงินและทะเบียน รวม ๔ อนุ-กรรมการ

เขียนหนังสือถึงประยุทธ มังคละศิริ และส่งเงินทางธนาณัติไปให้ ๕๐๐ บาท เพื่อจัดการเรื่องจองที่

บ่าย ประชุมเรื่องเตรียมหนังสือเรียนสำหรับปีหน้ากับอธิบดี สส. ปราโมทย์ และพระเสริม

ได้รับจดหมายจากสัมฤทธิ์ ศ.ก. นครพนม ว่าส่งผ้ามาให้

เขียนหนังสือถึงกระมล

๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘ วันนี้เช้า ๘.๐๐ น. มีหวอ ๙.๓๐ หมด

๑๐.๓๐ หวออีก ๑๔.๓๐ หมด

๑๕.๐๐ หวออีก ๑๗.๐๐ หมด

เป็นอันไม่ได้ทำอะไรกันตลอดวัน นอกจากประชุมเรื่องหนังสือเรียนประเดี๋ยวเดียว ให้พระเสริมไปสำรวจกระดาษใหม่

๙ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘ เช้าประชุมกรรมการวชิราวุธ

วางหลักเกณฑ์การขึ้นเงินเดือนกับ ร.ม.ว.

บ่าย พิจารณาเงินเดือนขึ้น ส.ป. อีก ยังไม่เสร็จ

คำรพ ส่งเหล้าขุนแผน วันทอง มาให้ ๒ ขวด

๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘ สุบินฝากของมาให้ แตงโม กับปลาสลิด

นางจำรัสเอากงเชียงและไก่มาให้

๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘ พูดกับ ร.ม.ต. เรื่องจะคิดให้เงินเดือนครูสอนผู้ใหญ่ ซึ่งหัวหน้ากองว่าขัดกับที่ ร.ม.ต. อนุมัติ ร.ม.ต. เห็นด้วยว่าตรงกับนโยบายแล้ว ให้ทราบเรื่องนายเพ็ชรตาย บอกให้รอเรื่องคนแทน ประชุมกรรมการคุรุสภา

บ่ายประชุมกรรมการวิทยุ

ขุนวิเทศมาหา เอารถยนต์มาจากเพชรบูรณ์ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้รับอนุญาต บอกว่าเอาครอบครัวกลับมาก่อน

๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘ เช้าประชุม ก.พ. กินข้าวกับหลวงสุขุม

ได้รับโทรเลขผ่อนว่า คุณย่าเป็นไข้ ไปลา ร.ม.ต. ที่กรมเลขา นัด...ให้เอารถไปรับ คอยหยู่จน ๒๑.๐๐ น. ก็ไม่ไป เหลวไหลมาก ทั้งไม่พยายามที่จะติดต่อแจ้งให้ทราบ รู้สึกว่าจะเป็นคนเชื่อถือไม่ได้ เข้าใจว่าจะโกหกมาตลอด

๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘ เช้าออกจากกรุงเทพฯ ๖.๓๐ น. ลงเรือนายเลี้ยง

เจอะไสวกับเมีย ถึงอ่างทอง ๑๔.๐๐ น. คุณย่าหายแล้ว ค่อยดีใจหน่อย

๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘ ประชุมอนุกรรมการวิทยุ เช้า

บ่ายประชุมกรรมการวิทยุ เสนอเรื่องคนไม่มีทำงาน ค่าใช้จ่ายก็ไม่ได้ เรื่องไม่มี กรรมการพากันระอาเพราะทำอะไรไม่ได้ และยังมีเสียงว่าก้าวก่ายงานของกรมโฆษณา ประธานบอกให้ใจเย็นไว้ รายงานเรื่องคำถามคำตอบให้กรรมการทราบ

เช้า ประวัติ ศรีสาคร มาหาเรื่องขายดินสอกอปปี้ จะให้ขายให้ได้ เป็นการขายให้ร้านเอกชนเพื่อขายให้ราชการอีกต่อ บอกให้รอจะพูดกับหลวงสำเร็จก่อน

รู้สึกว่าทำอะไรกันไม่รอบคอบ เราต้องคอยขัดหยู่เสมอ ชักจะเป็นคนไม่ Popular

๒๒ มีนาคม ๒๔๘๘ เช้าประชุมปลัดกระทรวง

บ่ายประชุมพูดเรื่องรับโอนงานคุรุสภาจาก ก.พ. กับหลวงสุขุม หลวงพิน มีหวอบ่าย และตอนหัวค่ำ

เผาศพลูกหลวงสารกิจ

๒๑ เมษายน ๒๔๘๘ บ่ายไปประชุมอนุกรรมการศึกษากาชาด มีหวอ

ขอให้จัดการเขียนภาพปฤษณากาชาด

ท่านสกลขอให้คิดหาคนแปลประวัติกาชาด

จ่ายค่ากับข้าวให้หนู ๑๐๐.๐๐

๕ เมษายน ๒๔๘๘ ประชุม ก.พ. กินข้าวกับ สุขุมเวชบันต์ และอรรถกรม รัตนโกสินท์

๖ เมษายน ๒๔๘๘ หยุดวันจักรี

ทองคำออกลูก ตัวผู้

ฟังวิทยุเรื่อง โคอิโส ลาออกเมื่อวันที่ ๕ ซุสุกิได้รับแต่งตั้งให้เป็น นายกรัฐมนตรีแทน

๗ เมษายน ๒๔๘๔ เขียนจดหมายถึงกุศล

ได้รับจดหมายจากประยุทธเรื่องที่ เขียนตอบ

เดิมกำหนดประชุมกรรมการสภาวัฒนธัม แต่นายกรัฐมนตรีมีประชุม ด่วน ต้องงด กลางคืนมีประกาศทางวิทยุ แต่งตั้งให้เป็นกรรมการ พิจารณาการขึ้นศาลทหาร

๑๑ เมษายน ๒๔๘๘ ประชุมอนุกรรมการวิทยุตอนเช้า

บ่ายประชุมมอบโรงพิมพ์วัดสังเวชและร้านศึกษาภัณฑ์ให้กรรมการของคุรุสภา

เอาแบตเตอรี่ให้นายหยอยอัดไฟ

ตอนบ่ายได้รับจดหมายจากอ่างทอง ฝากพงษ์มา อีขาวออกลูก ตัวผู้

๑๓ เมษายน ๒๔๘๘ ประชุมกรรมการมหาวิทยาลัย

ตอนกลางคืนอีดำออกลูก ๓ ตัว

ได้รับจดหมายจาก วิ และ แดง

๑๔ เมษายน ๒๔๘๘ เขียนหนังสือถึงประไพ

บ่าย ๑๕.๐๐ น. มีการโจมตีทางอากาศ โรงไฟฟ้า ๒ โรงใช้การไม่ได้ ไม่มีตู้เย็น วิทยุ บ้านมืด

๑๕ เมษายน ๒๔๘๘ ลูกอีดำตาย ๒ ตัว

ไปเฝ้าพระองค์ธานี พบคุณทวีที่บ้าน

เสนาะทำกรงแพะเสร็จ

๒๒ เมษายน ๒๔๘๘ เผาศพแม่แสวง และสว่างที่ปากน้ำ

ขุนอภิรักษ์และเสงี่ยมให้ของมา

เริ่มรีดนมอีขาวได้ ๑๖ ออน

๓๐ เมษายน ๒๔๘๘ บ่ายประชุมกรรมการพิจารณาความอาญา ๑๓.๓๐ น.

มีเรื่องเสนอ ๒ เรื่อง สั่งให้ขึ้นศาลทหาร

๑ พฤษภาคม ๒๔๘๘ ขุนการัญมาหา เอาค่าเช่านามาให้ ๖๐.๐๐ บาท
ได้รับจดหมายจากอ่างทอง
ประชุมคุรุสภา เสร็จแล้วประชุมอนุกรรมการอัตราเงินเดือนและอนุกรรมการจัดร้านศึกษาภัณฑ์และโรงพิมพ์

๔ พฤษภาคม ๒๔๘๘ ประชุมอนุกรรมการวิทยุ
พูดกับพระยาจินดา กับ บุญช่วย เรื่องการติดต่อกับ ร.ร. ราษฎร์ ไม่ต้องเขียนหนังสือไปถึงทุกโรงเรียน ซึ่งไม่ได้ประโยชน์อะไร บอกให้ใช้หนังสือพิมพ์ วิทยุ และแจ้งความที่คุรุสภาและกอง ร.ร. ราษฎร์
สอบถามวิโรจน์ว่าเก้าอี้คุณผ่อนส่งไปแล้ว
ค่าไฟฟ้า ๒ เดือน ๒๕.๔๐ บาท

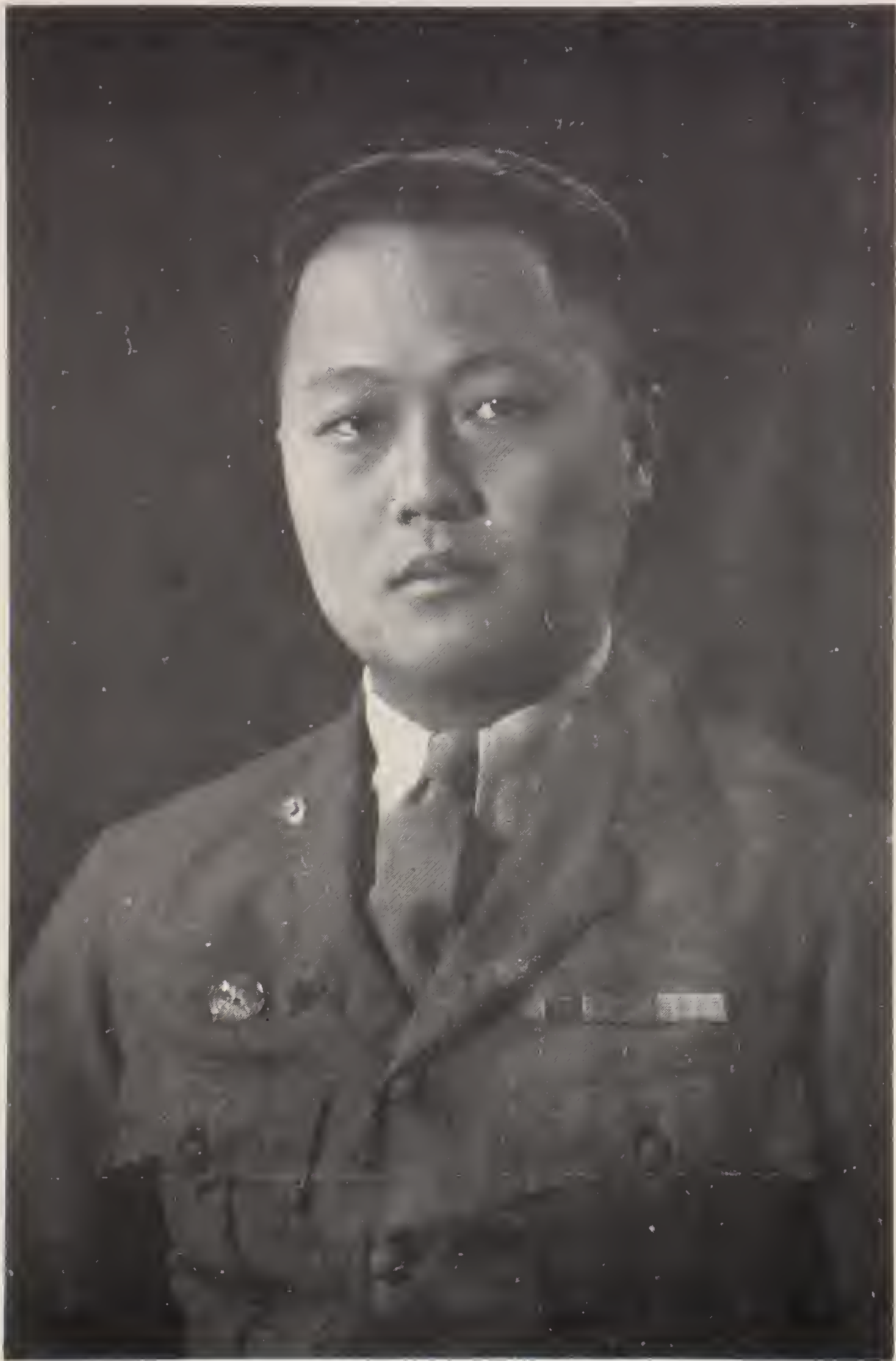
๑๒ พฤษภาคม ๒๔๘๘ ซื้อกล้วยหอมให้แพะ ๑ บาท

๑๓ พฤษภาคม ๒๔๘๘ ไปบ้านหลวงพรหมทัต เอานมไปให้ ๑ ขวด

๒๗ พฤษภาคม ๒๔๘๘ กลางคืน ๒๒.๐๐ น. ออกจากอ่างทองโดยเรือจ้างแม่อิน อากาศดี ตามน้ำ

๒๘ พฤษภาคม ๒๔๘๘ ๕.๐๐ น. ถึงอยุธยา ขึ้นรถไฟต่อ คนแน่นมาก

๓๑ พฤษภาคม ๒๔๘๘ จ่ายเงินเดือนให้ เสนาะ สุนทร เพิ่ม ๔๘.๐๐

พ.ศ. ๒๔๗๔

ที่พระรามราชนิเวศน์ (พระราชวังบ้านปืน) เพชรบุรี

พ.ศ. ๒๔๗๔

๑๕ สิงหาคม ๒๔๘๘ ๖.๐๐ น. มีประกาศญี่ปุ่นยอมแพ้
โทรเลขถึงข้าหลวงและประไพ พบคุณทวีตอนบ่ายและตอนเช้า บอก ม.ล. ปิ่น และหลวงสำเร็จให้เตรียมเปิดโรงเรียนในต้นภาค ๒ คือวันที่ ๑ เดือนหน้า

๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ ทูลท่านรัชฎาเรื่องให้เตรียมเปิดมหาวิทยาลัย
สั่งกรมสามัญและอาชีวะเรื่องเตรียมเปิดโรงเรียน

๑๘ สิงหาคม ๒๔๘๘ เช้าพบคุณทวี บอกว่าปลอดภัยแล้ว
เลยเดินทางโดยรถวิลลี่ เรือนายเลี้ยง กับวิโรจน์ ถึงอ่างทองประมาณ ๒๓.๐๐ น.

๒๓ สิงหาคม ๒๔๘๘ พบคุณทวีเรื่องเปิดโรงเรียนต้นภาค ไม่ขัดข้อง ทำประกาศให้เซ็น เรื่องเปิดจุฬาวันที่ ๕ พฤศจิกายน ก็ประกาศได้

๒๔ สิงหาคม ๒๔๘๘ รัฐมนตรีสั่งให้จัดการหาที่นอนหมอนมุ้ง ฯลฯ
สำหรับ ๒,๐๐๐ คน กับให้สถานที่สวนสุนันทาและ ร.ร. เตรียม เพื่อรับทหาร ต้องประชุมเจ้าหน้าที่จัดการเรื่องนี้ เลยไม่ได้ไปประชุม ก.พ. วิทยุและละคร ยุ่งตลอดวัน

ตั้งกรรมการ	หลวงสำเร็จ	ประธาน
	มานิต	กรรมการ
	วิโรจน์	,,
	ประยงค์	,,
	ประชุม	,,

๒๕ สิงหาคม ๒๔๘๘ รีบวิ่งไปโน่นไปนี่ เกี่ยวกับการจัดหาเครื่องนอน ๒,๐๐๐ ที่ เบิกเงินจากคุณทวี ๒๐๐,๐๐๐ บาท มอบให้นายโกไว้ต่อหน้านายด้วง และนายแคล้ว

คุณหยงไปค้างที่บ้าน

๒๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ พาครอบครัวไปดูสถานที่ เผ้าพระองค์ธานี และไปหาหมอ

๒๗ สิงหาคม ๒๔๘๘ เช้า ไปดูการทำที่นอน

ร.ม.ต. ให้ไปพบเรื่องล่าม และสถานที่สำหรับชะเลย เรื่องล่ามมอบ ม.ล. ปิ่น ไปติดต่อกับ ร.ร. เตรียม สถานที่ มีนายนาวาเอกมาพบ พูดกันตกลงแล้ว

พาเอ้ดไปทำฟันจุฬาลงกรณ์

นายธนิตมาพูดเรื่องประชุมกรรมการละคร บอกว่าถ้าประชุมพรุ่งนี้เช้าไม่ขัดข้อง

๓๐ สิงหาคม ๒๔๘๘ พาพระองค์ธานีไปแบงก์ แล้วไปส่งที่ถนนเพชรบุรี

๑ กันยายน ๒๔๘๘ ๙.๓๐ น. คุณทวี เชิญไปพบที่ทำเนียบสามัคคีชัย บอกเรื่องให้เป็นรัฐมนตรี

๑๐.๐๐ น. มีการประชุม พูดถึงนโยบาย และ พ.ร.บ. ตั้งกรรมการพิจารณาโทษทางวินัย

๑๔.๐๐ น. ไปประชุมสภา เพื่อไว้วางใจคณะรัฐบาลชุดใหม่ เขียนโน้ตถึงนายรอง และ ม.ล. ปิ่น เรื่องทหารต้องการใช้สถานที่มหาวิทยาลัยและ ร.ร. เทศบาล

ไปดูการทำที่นอนที่ศึกษาภัณฑ์ พบหลวงสำเร็จว่าเรียบร้อยดี

เฝ้าพระองค์ธานี

กลางคืนมีวิทยุประกาศตั้ง รมต.

๒ กันยายน ๒๔๘๘ เช้า หลวงสุวรรณ หลวงบริหารและเมีย กับเจ้าคุณจินดา มาหาแสดงความยินดี

๑๔.๐๐ น. ไปกราบถวายบังคมพระบรมรูป พบผู้สำเร็จที่พระที่นั่งการัญสภา มีดื่มแชมเปญ

๑๔.๓๐ น. เปลี่ยนห้องรับแขกที่บ้าน

๑๕ กันยายน ๒๔๘๘ พบคุณทวีที่ทำเนียบสามัคคีชัย ได้ความว่า ม.ร.ว. เสนีย์ จะมาถึงพรุ่งนี้

ในสมุดบันทึกอีกเล่มหนึ่ง ปี พ.ศ. ๒๔๘๘ มีข้อความที่น่าสนใจ (แม้จะมีรอยขีดเส้นขวางทับไว้เหมือนว่าไม่ใช้) เป็นทำนองโครงร่างคำปราศรัย ในการประชุมครั้งแรกของคุรุสภา จาก

ข้อความที่ปรากฏทำให้ทราบว่า เป็นระหว่างวันที่ ๑ ถึง ๑๗ กันยายน ๒๔๘๘ ซึ่งขณะนั้นท่านเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ สมัย นายทวี บุณยเกตุ เป็นนายกรัฐมนตรี

"ยินดีที่เป็นประธานของการประชุมครั้งแรกของคุรุสภา รู้สึกเป็นเกียรติยศอย่างยิ่ง เพราะการประชุมวันนี้เป็นวันหนึ่งในประวัติการศึกษาของประเทศ

กรรมการเลือกมาแล้วอย่างไร

ขอบใจเจ้าหน้าที่

วัตถุประสงค์

เพื่อช่วยเหลือครู เกิดตั้งแต่ ๒๔๘๕ แต่แล้วก็โอ้เอ้มา จนกระทั่งคุณทวีเป็น ร.ม.ต. จึงได้สำเร็จออกมาได้ เป็นของใหม่ จะได้ตามความประสงค์หรือไม่จำต้องรอดูกันต่อไป

ฐานะครูต่ำทั่วโลก ทั้ง ๆ ที่เห็นว่าการศึกษาเป็นของจำเป็น แต่การที่จะขึ้นเงินเดือนทันที ย่อมกระทบกระเทือนเป็นการมาก ฉะนั้นจำเป็นต้องหาทุกวิถีทางที่จะช่วยกันได้

มีคนติว่าบีบมากขึ้น เก็บภาษีครูทางอ้อม แต่ขอให้เสียสละบ้าง จะเอาทางเดียวนั้นย่อมไม่ได้

ทำอะไรแล้วบ้างจะปรากฏในข้อแถลงของผู้ทำการแทนเลขาธิการ สถานการณ์ไม่ทำให้ทำได้โดยสะดวก

นโยบาย

Character สำคัญกว่าวิชาความรู้ จะเข้มงวดในทางนี้

จริงอยู่ รัฐบาลนี้อยู่ในระหว่างรัฐบาลแทน ไม่ควรจะแถลงนโยบายอย่างไร

แนวทางกว้างๆ ที่ไม่ว่าใครควรจะเห็นได้คือ ปรับปรุงอบรมครูก่อนอื่น เพราะครูไม่ดีจะมีโครงการอย่างวิเศษอย่างไรก็คงไม่เป็นผล บ้านแปลนที่หรู แต่ช่างไม่รู้จักทำก็ไม่มีประโยชน์

ครูต้องอบรมนักเรียนให้มาก เวลานี้ ติดต่อกับผู้ปกครองให้มากที่สุด หน้าที่ผู้ปกครองต้องช่วย

สงครามคราวนี้แสดงว่าความประพฤติสำคัญ ศีลธรรมเสื่อมทรามไป แต่ทั้งนี้เพราะสถานการณ์บังคับ ความจำเป็นบังคับ จะโทษใครหรือเหตุหนึ่งเหตุใดย่อมไม่ยุติธรรม

ทั่วโลกมี Crime wave

ประเทศเราเป็นประเทศที่แพ้สงคราม เรากำลังทำการเจรจาข้างหน้าอาจหนัก แต่ถึงจะหนักอย่างไรเราก็ต้องอดทนกัดฟันเข้าสู้

บ้านเราเคราะห์ดีมากแล้ว

เหล่านี้ขอให้ทำให้นักเรียนเข้าใจ

หน้าที่ของเรามีมากในอนาคต เราต้องรู้จักรับผิดชอบ รู้จักหน้าที่ เมื่อทำ underground เราก็ทำได้มากทีเดียว เหล่านี้แสดงว่าเราเป็นกำลังของชาติ”

อีกตอนหนึ่ง เป็นทำนองร่างนโยบายทางการศึกษาของรัฐบาล มีข้อความว่า

"ในการศึกษา นอกจากจะพยายามแก้ไขในส่วนที่ถูกกระทบกระเทือนจากการสงครามให้สู่สภาพปรกติโดยเร็วแล้ว จะพยายามปรับปรุงคุณภาพของการศึกษาโดยทั่วไปให้ดีขึ้น และจะเพ่งเล็งถึงศีลธรรมและอนามัยของนักเรียนเป็นสำคัญ ทั้งนี้โดยมีจุดหมายที่จะให้ได้พลเมืองดีเหมาะสมกับชาติที่รักสงบ

จะพยายามปรับปรุงคุณภาพของการศึกษาโดยทั่ว ๆ ไปให้ดีขึ้น โดยเฉพาะในด้านศีลธรรมและอนามัยของนักเรียน จะได้เอาใจใส่เป็นพิเศษ

เพื่อให้ได้ผลตามนี้ จะฝึกหัดอบรมครูให้มีจำนวนเพียงพอและส่งเสริมฐานะครูให้ดีขึ้น ในส่วนศีลธรรมนอกจากจะได้สั่งสอนกันในโรงเรียนแล้ว จะได้ขอความร่วมมือจากคณสงฆ์ให้ช่วยอบรมด้วยอีกทางหนึ่ง กับทั้งจะฟื้นฟูการลูกเสือและอนุสภากาชาด ซึ่งเป็นอุปกรณ์การศึกษาอย่างดีเลิศ ให้เป็นไปตามลักษณะที่ถูกต้อง

สำหรับการศาสนา จะให้ความอุปถัมภ์ตามความประสงค์แห่งรัฐธรรมนูญ และจะปรับปรุงพระราชบัญญัติคณสงฆ์ เพื่อส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้ประกอบศาสนกิจสมเป็นที่เคารพสักการะของประชาชน"

นอกจากนั้นยังมีอีกตอนหนึ่งที่เขียนไว้ว่า

"ก่อนจะแก้ไขเปลี่ยนแปลงอย่างไร จะต้องรู้สถานการณ์และข้อบกพร่องเสียก่อน ข้อนี้เป็นที่รู้กัน แต่เห็นมีน้ำหนักในสมัยนี้เอง

การจะนำเครื่องมือใหม่ ๆ มาใช้นั้น ในตัวของมันเอง sound nice แต่เครื่องฉายหนังจะมีประโยชน์อะไร ในเมื่อโรงเรียนยังไม่มีฝา โต๊ะนั่งก็ไม่มี

Needless to ask which is more necessary.

๑๗ กันยายน ๒๔๘๘ มีการประชุม ค.ร.ม. พิเศษ เรื่องลาออก เพื่อให้ ม.ร.ว. เสนีย์ ตั้งคณะรัฐบาล คุณทวีถามว่าจะให้ว่าการศึกษาจะขัดข้องอย่างไรหรือไม่ ตอบไม่ขัดข้อง

๑๓.๐๐ น. ไปยื่นใบลาออกต่อผู้สำเร็จที่พระที่นั่งการัญสภาอีก มีดื่มแชมเปญ

ตอนเย็นมีประชุมสภาผู้แทน ประกาศตั้งนายกรัฐมนตรี

๑๘ กันยายน ๒๔๘๘ เย็น ม.ร.ว. เสนีย์ เชิญประชุม เพื่อทำนโยบายที่ทำเนียบสามัคคีชัย

๑๙ กันยายน ๒๔๘๘ เช้า ประชุมแก้ไขนโยบายของรัฐบาล

๑๕.๐๐ น. ประชุมสภาผู้แทน เพื่อขอความไว้วางใจ

๒๐ กันยายน ๒๔๘๘ หยุดเฉลิม ไปพบผู้สำเร็จที่พระที่นั่งการัญสภา รายงานเรื่องตั้งรัฐบาล และได้รับความไว้วางใจ ดื่มแชมเปญแล้ว เข้าไปงานในพระที่นั่งอมรินทร์

๒๒ กันยายน ๒๔๘๘ ลูก Palmer กับลูก Barkley มาหา ขอให้ตอบ Questionnaire

แนะนำให้รัฐมนตรีสั่งราชการ รู้จักกับอธิบดีต่าง ๆ

๑๗.๐๐ น. ไปกินน้ำชาที่สวนสิวาลัย

๑๙.๐๐ น. ไปวังมหานาค

๒๓ กันยายน ๒๔๘๘ ไปเยี่ยมพวก underground ที่เข้ามาเดินสวนสนามวัดเทวราช มหาธาตุ มหรรย์ ศิริอำมาตย์ สุทัศน์ และวังบูรพา

๔ ตุลาคม ๒๔๘๘ เสนอ พ.ร.บ. บริหารการคณสงฆ์ต่อสภา ถูกโจมตีมาก เสนอกรรมาธิการก่อนรับหลักการ

๕ ตุลาคม ๒๔๘๘ มอบคำตอบ Questionnaire ของอเมริกันให้คุณสงวน ตุลารักษ์ บอก ม.ล. บื่น ให้จัดการสั่งเรื่องให้อบรมศีลธรรม รักษาความสะอาดของร่างกายนักเรียน และบริเวณโรงเรียน กับการประหยัดของนักเรียน

๗ ตุลาคม ๒๔๘๘ เช้าไปหาเจ้าคุณธรรมเจดีย์ และเจ้าคุณวัดเกาะ บ่ายอยู่บ้านพักผ่อน

เมื่อเป็นเลขานุการกระทรวงธรรมการ สมัยพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต
ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๒ – ๒๔๗๖
พระตีรณสารวิศวกรรมแต่งเสื้อขาว คนที่ ๒ ทางซ้าย
ยืนหลัง พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต

พระตีรณสารวิศวกรรมกับภรรยา

พ.ศ. ๒๔๘๘

๘ ตุลาคม ๒๔๘๘ ประชุม ค.ร.ม. เช้า และประชุมสภาบ่าย
ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ประชามิตร์

๙ ตุลาคม ๒๔๘๘ บอกประชาให้ทำโครงการให้พระอบรมลูกศิษย์ในวัด และช่วยอบรมศีลธรรมนักเรียน ในชั้นแรกให้ทำระเบียบให้เด็กช่วยในกิจวัตร์ของพระ เข้าโบสถ์ ติดต่อทางศาสนา และทำความสะอาดวัด ซึ่งเวลานี้สกปรกอยู่มาก

๑๒ ตุลาคม ๒๔๘๘ ประชุมสภาเวลา ๑๐.๐๐ น. บ่ายประชุมอีก ไม่ได้ไปทำงานที่กระทรวงเลย พูดกันเรื่องสัญญาที่จะทำกับสัมพันธมิตร

๑๔ ตุลาคม ๒๔๘๘ ประชุม ค.ร.ม. ตั้งแต่ ๑๑.๐๐ น. ถึง ๑๖.๓๐ น. เรื่องยุบสภา และแต่งตั้ง ร.ม.ต. เพิ่มเติม

๑๕ ตุลาคม ๒๔๘๘ เช้า มีประกาศ พ.ร.ก. ยุบสภา ประชุม ค.ร.ม. ตามปรกติ

บอกนายฉันท์ เรื่องสุพจน์

พูดกับคุณทวี เรื่องประชุมพระตามที่กรรมาธิการต้องการ เป็นอันระงับ ไม่ต้องประชุม

๑๖ ตุลาคม ๒๔๘๘ ประชุมคุรุสภาเช้า ตกลงให้เรียกประมูลทำตำราและสมุด

ผู้แทนหนังสือพิมพ์นิกรมาอินเตอร์วิว ถามเรื่องจุฬา บอกว่าจะเปิดเร็วที่สุดและมากที่สุด ๗ - ๘ คงจะมีในที่สุด ไม่ใช่เวลานี้ เพราะขาดครู

นายเดเกนมาพบ พูดเรื่องได้เงินเดือนขึ้นน้อย

ให้กรมสามัญคิดเรื่องใช้สถานที่สามัคยาจารย์สอนวิชาต่าง ๆ

ได้รับเงินเดือน ๖๘๐ บาท จากนายโก

เจ้าคุณจินดาเสนอบันทึกว่าผู้สำเร็จเห็นควรให้วิชาลูกเสือและพลศึกษาเป็นวิชาบังคับ เจ้าคุณจินดาเห็นควรให้หมายสำหรับวิชาทั้ง ๒ นี้ การติดต่อทางบ้านกับโรงเรียนควรจะใกล้ชิดกัน จะได้ช่วยอบรมเด็ก เพราะโรงเรียนอบรมเท่านั้นไม่พอ โรงเรียนมีงานเชิญผู้ปกครองหรือมีสมุดสำหรับผู้ปกครองเซ็น

๒๕ ตุลาคม ๒๔๘๘ บอกอธิบดีกรมพลศึกษา ให้จัดการฟื้นฟูลูกเสือโดยไม่ต้องรอสภาใหม่

๒๖ ตุลาคม ๒๔๘๘ ประชุมร่างรัฐธรรมนูญ

เสาร์ ๒๗ ตุลาคม ๒๔๘๘ ประชุมร่างรัฐธรรมนูญตั้งแต่ ๙.๐๐ น. จน ๑๐.๐๐ น.

จันทร์ ๒๙ ตุลาคม ๒๔๘๘ ประชุม ค.ร.ม. ทำรัฐธรรมนูญตลอดวันเป็นอันเสร็จ

ทาสีบ้าน

๓๐ ตุลาคม ๒๔๘๘ เขียนตอบ นายเยื้อ ปรุง ปริปุรณ และข้าหลวงประจำจังหวัดอ่างทอง สั่งเรื่องอบรมศิษย์วัด นักเรียนและประชาชน

๓๑ ตุลาคม ๒๔๘๘ หนังสือเวียนสั่งจังหวัดให้กวดขันเรื่องมารยาทและความประพฤตินักเรียน ให้เป็นแนวที่ข้าหลวงตรวจการภาคจะใช้สำหรับตรวจด้วย

๑ พฤศจิกายน ๒๔๘๘ ประชุม ก.พ. เช้า

บ่ายพบผู้สำเร็จ พูดเรื่องมหาวิทยาลัย ตกลงยอมให้สารวัตรทหารกลับเรียนก็ได้ ไม่กลับก็ได้ ถ้าไม่กลับสำหรับชั้นปริญญาจะสอนพิเศษให้ สำหรับชั้นอื่นต้องเรียนซ้ำชั้น รวมความว่าปริญญาจะเสียเวลา ๖ เดือน นอกนั้น ๑ ปี สำหรับเตรียมอุดม ก็ผ่อนผันเช่นเดียวกัน

พูดเรื่องเงินการประถมศึกษา ผู้สำเร็จเห็นด้วยที่จะเป็นเงินอุดหนุน

๒ พฤศจิกายน ๒๔๘๘ เช้าประชุม ค.ร.ม. พูดเรื่องนักเรียนไทยในญี่ปุ่น ไม่ยอมให้กู้นอกจากจำเป็น ให้ ก.ก. ต่างประเทศหาวิธีกลับทางเรือเพื่อให้ถูกลง

บ่าย เดิมกำหนดประชุมสภามหาวิทยาลัย ไม่ได้ประชุมเพราะติดประชุมงบประมาณ กรรมการคลังยอมให้เป็นเงินอุดหนุน

๖ พฤศจิกายน ๒๔๘๘ ประชุมคุรุสภา ให้กรรมการองค์การค้าจัดเรื่องแบบเรียน เรียกประมูลทำเอง และเปิดเสรี

๗ พฤศจิกายน ๒๔๘๘ วันประสูติพระองค์ธานี
ไม่มีประชุม ค.ร.ม.

๘ พฤศจิกายน ๒๔๘๘ ประชุม ก.พ.
ประชุมสภามหาวิทยาลัยบ่าย พูดถึงเรื่องช่วยครูเงินเดือนน้อย

๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๘๘ ประชุม ค.ร.ม. พิเศษ
สวัสดิ์กลับจากบ้านดอน

๔ ธันวาคม ๒๔๘๘ ประชุมคุรุสภา ไม่ได้องค์
ประชุมสภามหาวิทยาลัย ตกลงจะเปิดโรงเรียนเตรียม

๕ ธันวาคม ๒๔๘๘ หยุดราชการ ในหลวงเสด็จกลับ ไปรับเสด็จที่
สถานีสวนจิตร เต็มยศ สายสะพาย
พบท่านชิ้นว่าจะกลับวันที่ ๗

๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ ประกาศแต่งตั้งรัฐบาลในคณะรัฐบาลนายควง

๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ ประชุม ค.ร.ม. เป็นครั้งแรก
เรื่องโรงเรียนที่อังกฤษและดัชอยู่ มอบหลวงสวัสดิ์ ม.ล.ปิ่น
และหลวงประเวศไม่อยู่
พ.ร.บ. คณสงฆ์ทำ resummé ให้ ค.ร.ม. มอบพระประชาไปแล้ว
เรื่องระบำโป๊ในวัดเป็นอันว่าต่อไปนี้ไม่มี
พระประชามารายงานว่าได้ทำความตกลงกับวัดแล้ว

นายหนูมาพบ นำโครงการมาให้ดู และบอกว่าถูกกดมาก มอบโครงการฉบับหนึ่งให้หลวงประโมทย์ไป ส่วนอีกฉบับหนึ่งรักษาไว้
เมียพระเจริญพาคนเช่าที่ศาสนสมบัติมาหาที่บ้าน

๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ เช้าประชุมคุรุสภา บ่ายประชุมกรรมการการค้า
สอบถามพระประชาเรื่องตั้งสมณศักดิ์ว่า เกี่ยวกับงบประมาณหรือไม่ บอกว่าไม่เกี่ยว มีงบประมาณพอ
สั่งเรื่องที่เช่าวัดนรนารถ ตามความเห็น สล. ให้กรมพิจารณาจัดการ
มอบหลวงประโมทย์ให้นัดประชุมผู้แทนมหาวิทยาลัยเพื่อพูดกันเรื่อง ร.ร. เตรียม วันอังคารที่ ๑๙ เวลา ๑๔.๐๐ น. บอก ม.ล. ปิ่น ให้เตรียมหลักสูตรและการที่จะประกาศและบอกโรงเรียนราษฎร์
ท่านรัชฎาบอกว่าเห็นด้วยในหลักการ ส่วนวิธีปฏิบัติ รายละเอียดจะต้องพิจารณากันต่อไป
เชื้อ สนั่นเมือง มาหา
ขาวมาหา
ได้รับจดหมายจากสวัสดิ์ ส่งมาจากสิงคโปร์
เผาศพบิดา สงบ จรูญพร ที่วัดไตรมิตร์

๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ เช้าเวลา ๑๑.๐๐ น.
นายฟอง สิทธิธรรม ได้รับแต่งตั้งให้เป็น ร.ม.ต. สั่งราชการ ได้มอบเรื่อง พ.ร.บ. คณสงฆ์ไปให้ดู และขอให้ช่วยดูเรื่องกระดาษสำหรับพิมพ์แบบเรียน

ขุนพจน์มาพบ กรรมการอิสลามมาถึงกรุงเทพฯ พร้อมกัน

นายเสถียร ศก. จว. ปัตตานีมาหา เชิญอำไพและบุรินทร์มาพูดเรื่องที่จังหวัดหารือ เกี่ยวกับศาสนาอิสลาม มอบบุรินทร์เรื่องสอนภาษามลายูในโรงเรียนประชาบาล และมอบเรื่อง ร.ร. จีนให้อำไพ

แข วัจนลักษณ์ มาหาจากอ่างทองแต่ไม่ได้พบ เพราะกำลังประชุมอยู่

ตอนเย็นไฟไหม้บ้านหม้อมาก

รับน้ำมัน ๖ ถัง จากสำนักนายก

๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ พิมพ์คำพูดในคุรุสภา

เช้าประชุม ก.พ. บ่ายประชุมสภา ผ่าน พ.ร.บ. อนุมัติ พ.ร.ก. เงินช่วยชาติและเสนอสนธิสัญญาจีน ไทย

เขียนจดหมายตอบสวัสดิ์ (ส่งออก ๑๘ ก.พ.)

๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ ประชุมสภามหาวิทยาลัย

เรื่องช่วยอาจารย์ตกลงทำไม่ได้ ผลประโยชน์ของมหาวิทยาลัยมีประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ บาท

โอนที่ดินให้เสาวภา เป็นอันยกเลิกไม่ให้ ข้าราชการลาออก ๑๕ คน

๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ หนังสือเรื่องวชิราวุธขอเงิน ๓ แสน

ตกลงท่านรัชฎาเป็นปลัดกระทรวงศึกษาใน ค.ร.ม.

ได้รับจดหมายจากสวัสดิ์ ลงวันที่ ๑๑ จาก S' pore

ประชุมสภา พ.ร.บ. ควบคุมค่าเช่า ในระเบียบวาระมี พ.ร.บ. รัฐธรรมนูญ แต่สมาชิกมาไม่ถึง ๒ ใน ๓ เลยไม่ได้พิจารณา พบนายวิจิตร ว่าจะไปประชุมด้วยพรุ่งนี้

๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ ประชุมผู้แทนมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เรื่องโรงเรียนเตรียมที่จะเปิดให้โรงเรียนราษฎร์สอบได้ แจ้งกระทรวงเป็นผู้สอบทำนอง ๗—๘ เดิม เมื่อเข้ามหาวิทยาลัย มีสอบคัดเลือกอีกครั้ง มอบท่านรัชฎากับกรมสามัญทำหลักสูตร

๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ พูดกับหลวงสินาท เรื่องเงินของโรงเรียนวชิราวุธ ขอให้ใช้เงินศานติภาพ

๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ ประชุมกรรมการวชิราวุธบ่าย

อนุญาตให้ผู้บังคับการไปจัดการสร้างที่นอนหมอนมุ้งภายในวงเงิน ๑๐๐,๐๐๐ บาท โดยใช้เงินซื้อเหล็ก เงินรายได้ต่างๆ ของโรงเรียนให้ส่งเหรัญญิก โดยให้เหรัญญิกทำหน้าที่กองคลังกรม ไม่ใช่กระทรวงการคลัง เงินของโรงเรียนมหาดเล็กหลวงมีทั้งสิ้นประมาณ ๑๒๐,๐๐๐ บาท ตึก ๘ หลัง และที่เช่าอีกเล็ก ๆ น้อย ๆ ผลประโยชน์ประจำปีประมาณ ๖๐,๐๐๐ แต่หักค่าใช้จ่ายและภาษีแล้วเหลือ ๔๐,๐๐๐ สำหรับ ๒๔๘๙ ซึ่งตั้งงบประมาณรายได้ไว้รวม ๑๐๐,๐๐๐ บาท ค่าเล่าเรียนกะว่าจะได้ ๒๕,๐๐๐ บาท

๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ ค.ร.ม. ห้ามการพนันประเภท ๒ ใหม่

สั่งกรมการศาสนา เรื่องให้คณสงฆ์ไว้วางใจ บันทึกของเจ้าคุณธรรมปาโมกข์ เรื่องกรมการศาสนาสอบสถิติแล้วเจ้าคณะภาคสอบถามมายังคณสงฆ์

ประชุมสภา รับหลักการรัฐธรรมนูญ

คัดค้านเรื่องผู้เชี่ยวชาญการเกษตรใน ค.ร.ม. โดยเห็นว่าเป็นตำแหน่งพิเศษของหลวงสุวรรณ เมื่อพ้นไปแล้วควรเลิก ค.ร.ม. อนุมัติให้มีชี้แจงเรื่อง พ.ร.บ เหรียญศานติภาพแทนรัฐบาลเก่า

ครูเจริญมาหา บอกว่าอีกินจะมาหาวันพุธ

เรื่องการควบคุมการชกมวย พูดกับ ร.ม.ต. มหาดไทยว่าถ้ามีกรรมการจะเพิ่มอธิบดีกรมพลศึกษาให้

๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ ครูโรงเรียนจังหวัดปทุมได้ธนบัตรเก๊ สอบกรมสามัญว่าทราบเรื่องหรือเปล่า

ประชุมคุรุสภา พูดเรื่องโรงเรียนเตรียม นายประพรรธคัดค้าน ว่าเป็นการเพาะเสมียน นักเรียน ๘ จะคั่งในเวลาอีก ๕ ปี ๘ คั่งดีกว่า ๖ คั่ง

พูดกับนายฟองและนายเชื้อ เรื่องแนวการศึกษาและวิธีการปฏิบัติงานของเลขานุการ เซ็นชื่อผ่าน ถ้ามีความเห็นให้ใส่กระดาษต่างหาก

บอกท่านรัชฎาเรื่องตั้งกรรมการชาวต่างประเทศ

เมื่อเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๘๘
สวมครุยวิทยฐานะ B.Sc. จากมหาวิทยาลัย Manchester
ประเทศอังกฤษ

พระตีรณสารวิศวกรรม และคุณหญิง

พ.ศ. ๒๔๙๒

๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ อีกินมากินน้ำชา ๒ คน กับ Mrs. Cort
เรื่องกฎหมาย War Profiteer เตือนในที่ประชุม ค.ร.ม. ว่าควรรีบทำทันที แต่ก็ต้องรอ เพราะท่านคลังยังไม่ได้ตรวจ อีกหลายเรื่องที่ต้องรอ เพราะรัฐมนตรีรับผิดชอบยังไม่ได้อ่าน .....
พูดกับอำไพเรื่องกฎหมายลูกเสือ
เรื่องครูปทุมรับธนบัตรเก๊ได้ความว่ายังไม่มีเรื่อง
สั่งให้ช่วยขอปูนให้เจ้าคุณธรรมปาโมกข์
การประชุม ค.ร.ม. มี ๒ วัน จันทร์ กับ พุธ เริ่มตั้งแต่บัดนี้ไป

๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ ประชุม ก.พ. ตามปรกติ บ่ายประชุมสภา ผ่าน พ.ร.บ. ควบคุมค่าเช่า
คึกฤทธิ์มาพูดเรื่องมหาวิทยาลัยยื่นโนติ๊สให้ผู้เช่ารีบมาทำสัญญา
กลางคืนได้พูดกับท่านรัชฎาถึงเรื่องนี้ ว่าควรระงับไว้ก่อน
มีงาน reception ที่สถานทูตอังกฤษ

๑ มีนาคม ๒๔๘๙ ประชุมกับท่านรัชฎา ม.ล. ปิ่น สนั่น รอง เรื่องหลักสูตรโรงเรียนเตรียม มอบให้ไปเขียนมาใหม่
พูดกับเจ้าคุณศรีวิสาร เรื่องข้าราชการชาวต่างประเทศ จะนัดพูดกันโดยเร็ว

๒ มีนาคม ๒๔๘๙ พูดกับ ม.ล. ปิ่น เรื่องฝึกหัดครูประชาบาล ค่าอาหารไม่พอ ให้จัดเป็นเดินเรียน ต่างจังหวัดต่างทำ
คิดเรื่องการฝึกหัดครูทั่ว ๆ ไป

๔ มีนาคม ๒๔๘๙ .....พูดกับเสนีย์ เรื่องประชุมพิจารณาข้าราชการต่างประเทศ บอกว่าขอให้รอพระสุทธ เจ้าพระยาศรีจะส่งผู้แทน

ประชุมสภาผ่าน พ.ร.บ. สำรวจและห้ามกักกันข้าว

เชิญหลวงพรหมทัตมาตรวจแดง

๕ มีนาคม ๒๔๘๙ เรื่อง โรงเรียนอาชีพควรเปลี่ยนเป็นโรงเรียนฝึกหัดครู

ประชุมคุรุสภา เปลี่ยนกำหนดการประชุมเป็น ๒ สัปดาห์ต่อครั้ง

๗ มีนาคม ๒๔๘๙ ประชุม ก.พ. เช้า

ประชุมสภาบ่าย ค่ำเชิญ ฟอง ใหญ่ บุญเท่ง เชื้อ จำลอง สงกรานต์ เกษม ทองอิน ปริญญา รับทานข้าวที่บ้าน พูดกันเรื่อง พ.ร.บ. คณสงฆ์ เกษมคัดค้าน เดิมอ้างสังฆเพท แก้ตก เลยอ้างกลัวบรรลัย เป็นการเถียงไปดื้อ ๆ คนอื่น convinced หมดแล้ว ยังอยู่นายใหญ่อาจไม่แน่นัก จุดสำคัญอยู่ที่พวกนี้กลัวเวลาเลือกตั้ง นายใหญ่เคยพูดว่า นายแสวง แพ้คราวนี้เพราะวิ่งเต้น พ.ร.บ. นี้ ตัวแกเองก็เกือบไป

๑๑ มีนาคม ๒๔๘๙ มอบคำอธิบายเรื่อง พ.ร.บ. คณสงฆ์ให้นายกรัฐมนตรี ตามบัญชาสมเด็จพระสังฆราช

ตอบกระทู้ในสภาเรื่อง ร.ร. ประชาบาล นักเรียนไม่มีผ้านุ่ง และแบบเรียนไม่มี

๑๓ มีนาคม ๒๔๘๙ ประชุม ค.ร.ม. เช้า

ประชุมเรื่องค่าเล่าเรียนโรงเรียนราษฎร์ กับฟอง เชื้อ ปิ่น อำไพ

เรื่องพิมพ์แบบเรียนจะต้องพูดกับท่านรัชฎาต่อไป

นายเวลส์ แห่ง mission มากินน้ำชา Mrs. Cort Mrs. Eagin เจริญ วิชัย

ได้รับหีบของสวัสดิ์ส่งมาจากอินเดีย เสนาะ นิลกำแหง เอามาให้

๑๔ มีนาคม ๒๔๘๙ ตอบรับเชิญสมาคมบพิตรภิมุข

เช้าไม่ได้ประชุม ก.พ. เพราะกรรมการมาไม่ครบ

บ่ายประชุมสภา มีเรื่อง พ.ร.บ. คุ้มครองการใช้จ่ายของประชาชนในภาวะคับขัน พูดกันยังไม่เสร็จ เลื่อนไปคราวหน้า

๑๕ มีนาคม ๒๔๘๙ เดินทางไปกระทุ่มแบน เปิดโรงเรียนสังวรจันทสรราษฎรวิทยา ใหญ่โตมาก อาจารย์ฮะ เป็นหัวหน้าจัดการสร้างขึ้นที่วัดดอนไก่ดี

อาจารย์ฮะ เป็นรองเจ้าอาวาส ทำงานใหญ่ มีผู้คนคับคั่งมาก กัณฑ์เทศน์มีธนบัตรตั้งหมื่น พวกเทศบาลไม่มีมาช่วยเลย ทั้ง ๆ ที่เป็น ร.ร. เทศบาล ได้ความว่าไม่ถูกกันกับ .... ผู้เป็นนายกเทศมนตรี

เดินทาง ๓ ชั่วโมงจากประตูน้ำ ครึ่งชั่วโมงจากโรงเรือไปประตูน้ำ

เสาร์ ๑๖ มีนาคม ๒๔๘๙ ประชุม ก.ก. คลัง ๙.๓๐ เรื่องข้าราชการต่างประเทศ ๑๒.๓๐ เลิก บ่ายไปพระโขนง ค้างที่พระโขนง อาคมมาหา เอากงเชียงมาให้ พูดเรื่องการสอบศึกษาธิการจังหวัด

๑๘ มีนาคม ๒๔๘๙ เช้าประชุม ค.ร.ม. บ่ายประชุมสภา มีเรื่อง พ.ร.บ. คุ้มครองการใช้จ่ายในภาวะคับขัน สภารับหลักการ รัฐบาลเลยลาออก

ได้รับจดหมายสวัสดิ์ ลงวันที่ ๘ มีนาคม ทิ้งจากลอนดอน

เขียนตอบสวัสดิ์

๑๙ มีนาคม ๒๔๘๙ เซ็นระเบียบเปิดชั้นเตรียมอุดม

,, ค่าเล่าเรียนโรงเรียนราษฎร์

,, เตรียมอุดมสำหรับ ร.ร. ราษฎร์

นายรังสฤษฎ์ และผู้แทนสตูลมาหาพูดเรื่องโรงเรียนสอนศาสนา

บ่าย ๑๗.๐๐ น. ไปกราบบังคมลาที่พระที่นั่งบรมพิมาน

ให้ค่าแบตเตอรี่ขุนอภิรักษ์

๒๐ มีนาคม ๒๔๘๙ ผู้แทนหนังสือพิมพ์ศรีกรุงมาพบ ให้คำพูดเปิดคุรุสภาไป

ส่งนมเสกล

เซ็นหนังสือเวียนเรื่องอบรมศีลธรรมนักเรียน

๒๑ มีนาคม ๒๔๘๙ อยู่กระทรวง ขนของกลับบ้าน

๒๕ มีนาคม ๒๔๘๙ ซื้อข้าวสารจากเทเวศ ๒๐ ถัง ๒๔๐ บาท

บอกขายแร่เสียง

บอกขายเรือนที่พระโขนง

ขนของกลับบ้านจากกระทรวงหมด ตอนบ่ายรัฐบาลใหม่แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎร

๒๖ มีนาคม ๒๔๘๙ ส่งงานกับ ดร. เดือน รัฐมนตรีใหม่ ๑๔.๐๐ น.

ได้รับจดหมายจากสวัสดิ์ ลงวันที่ ๑๕ มีนาคม จากลอนดอน นายฉินท์ ผู้จัดการโรงพิมพ์มาหา เชิญไปกินเลี้ยง ตอบปฏิเสธ เสียงขนแร่ไปแล้ววันนี้

๒๗ มีนาคม ๒๔๘๙ เขียนหนังสือตอบสวัสดิ์

ไปเที่ยวบ้านพวน

เอาเงินเข้าแบงก์ ๑๔,๐๐๐

เขียนจดหมายถึงสุทธิ สุทธพงษ์ และเขียว โสภณ

๒๘ มีนาคม ๒๔๘๙ ทิ้งหนังสือ Air Mail ถึงสวัสดิ์ G.P.O.

ประชุม ก.พ. ตามปรกติ มอบเรื่องราวของเกเวอต พร้อมทั้งใบตรวจโรคให้ท่านรัชฎาไป มอบใบเสร็จค่ายอ่างทองให้นายโถไปรวบรวม บอกนายแคล้วเรื่องพระวัดสุทธิจะไปหา พูดกับขุนจรรยาเสงี่ยม และผ่อน เรื่องจะร่วมกันค้าขาย”

ข้าราชการบำนาญ

เป็นอันว่าชีวิตการรับราชการของพระตีรณสารวิศวกรรม สิ้นสุดลงในเดือนมีนาคม ๒๔๘๙ เมื่อมีอายุเพียง ๔๙ ปี เงินเดือนครั้งสุดท้ายที่ได้รับคือ ๑,๗๐๐ บาท จึงได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญ ๖๐๐ บาท และเพิ่มอีก ๑๘๐ บาท รวมเป็น ๗๘๐ บาท หักภาษีเงินได้ ๒๖.๖๐ บาท และหักช่วยชาติอีก ๒๖.๖๐ บาท สำหรับครอบครัวที่มีผู้อยู่ในความดูแล ๘ คน และคนรับใช้ ๓ คน เงินที่ได้รับเดือนละ ๗๐๐ บาทเศษ ในขณะที่ข้าวสารถังละ ๑๒ บาท ก็ค่อนข้างน้อย ท่านจึงได้คิดอ่านหารายได้เพิ่ม พยายามหาทางที่จะประกอบอาชีพต่าง ๆ เช่น ทำป่าไม้ ปั่นน้ำตาล เป็นเอเย่นต์ขายน้ำมัน เช่นตัวอย่างบันทึกวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๘๙ เขียนว่า

"พบจุลินทร์ที่ไทยนิยม ฝากกระมลทำงาน ว่าจะนัดมาจะให้ไปทำเมื่อไร

ป่าไม้ดี แต่คงไม่รวย

แนะให้ทำประกันชีวิต

พบพระทำนุ บอกว่าควรซื้อหุ้นมากกว่า ๑๐๐....."

สมัยเมื่อเริ่มทำงานท่านเคยอยู่บ้านพักในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย แล้วก็ย้ายไปอยู่บ้านพักในโรงเรียนวชิราวุธ ต่อมาก็ไปมีบ้านอยู่ที่มักกะสัน ซึ่งมีเนื้อดินดีมาก ท่านเคยเล่าว่าปลูก

อะไรก็งอกงามทุกอย่าง ต่อมาจึงขายบ้านนั้น แล้วไปปลูกบ้านที่ถนนปั้น ซึ่งได้อยู่นานที่สุด ขณะนี้ลูกชายคนโตก็ยังอยู่และทำโรงพิมพ์อยู่ที่นั่น

ในระหว่างสงคราม ท่านอพยพไปอยู่ที่บ้านพระโขนง ซึ่งในที่สุดก็ไม่ใช่จะปลอดภัยนัก เพราะทหารญี่ปุ่นไปตั้งค่ายอยู่ห่างจากนั้นเพียง ๒ กิโลเมตรเท่านั้น เมื่อสงครามเลิกก็ย้ายบ้านกลับไปอยู่ที่ถนนปั้นอีก ครั้นออกจากราชการได้ ๗ เดือน ก็ยกครอบครัวไปอยู่ที่บ้านพระโขนงอีก เมื่อเดือนตุลาคม ๒๔๘๙ และให้ฝรั่งเช่าบ้านเดือนละ ๖๐๐ บาท ราคาที่ดินริมถนนพระโขนงในขณะนั้นไม่เกินไร่ละ ๒๐,๐๐๐ บาท เพราะมีบันทึกไว้เมื่อเดือนเมษายน ๒๔๘๙ ว่า บอกขายที่ ๓ ไร่ ในราคา ๖๐,๐๐๐ บาท แต่ในที่สุดคนซื้อไม่ตกลง นับว่าโชคดีที่ไม่ได้ขาย เพราะได้กลับไปอยู่ที่พระโขนงอีก และภรรยากับลูกบางคนก็ได้อยู่มาจนบัดนี้

ระหว่างที่อยู่พระโขนงนั้น ลูกคนโตเริ่มทำงาน ส่วนอีก ๕ คนยังเรียนหนังสือ พระโขนงในขณะนั้นดูห่างไกลจากกรุงเทพฯ มาก และรถเมล์ขาวก็วิ่งถึงสะพานพระโขนงเท่านั้น ต้องเดินอีกราว ๑ กิโลเมตรจึงถึงบ้าน รถเมล์ของบริษัทขนส่งที่วิ่งผ่านหน้าบ้านไปปากน้ำก็มีแล้ว แต่นาน ๆ จึงจะผ่านมาสักคันหนึ่ง นับว่าไม่สะดวกในการเดินทางเข้าเมืองทุกวัน ท่านจึงจัดการกั้นรั้วกั้นเรือนเล็กหลังตึกถนนปั้นที่ฝรั่งเช่าไว้ให้ลูกอยู่ระหว่างวันทำงานและเรียน

มีแม่ครัวซึ่งทำทุกอย่างในบ้านให้ด้วย ๑ คน ถึงวันหยุดลูกก็ขึ้นรถเมล์ไปพระโขนง ท่านก็คอยรับที่สะพานพระโขนงแล้วเดินไปบ้านด้วยกัน

เรื่องที่ท่านทำในระยะที่ว่างงานนั้นมีหลายอย่าง นับว่าไม่เหงาเลย เช่น ดายหญ้า เลี้ยงไก่ ปลูกกล้วยไม้ (มีบันทึกหลายครั้งกล่าวถึง คุณเจตน์ จุณณะปิยะ ข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการซึ่งชอบพอกัน และเป็นนักปลูกกล้วยไม้) รองน้ำฝน (พระโขนงขณะนั้นยังไม่มีน้ำประปา) เลี้ยงปลาหลีฮื้อ ทอดแห เลี้ยงแพะ รีดนมแพะ ตัดฟื้น เลี้ยงนกพิราบ ฟักไข่ เลี้ยงไก่ เลี้ยงเป็ด ทำน้ำส้ม ปั่นน้ำตาลจากน้ำตาลปี๊บให้เป็นน้ำตาลทราย เขียนตำราพีชคณิต แปลหนังสือ (ไม่เคยออกพิมพ์ที่ไหน ดูเหมือนท่านจะทำให้เพลิน ๆ เท่านั้น)

ตั้งโรงพิมพ์

ในที่สุดท่านก็ย้ายบ้านจากพระโขนงไปอยู่ที่ถนนปั้น แล้วจัดการตั้งโรงพิมพ์ตีรณสารขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ ให้ลูกชายคนโตเป็นผู้จัดการ และดำเนินงานมาจนถึงปัจจุบันนี้ ตามบันทึกของท่านปรากฏว่า คุณผ่อน วิทยาภรณ์ ซึ่งเคยทำงานอยู่กระทรวงศึกษาธิการด้วยกันได้ช่วยเหลือในการติดต่อหาซื้อเครื่องพิมพ์ด้วย

ไม่น้อย เมื่อแรกตั้งโรงพิมพ์ก็หงอยเหงา เพราะยังไม่มีใครรู้จัก และมาจ้างให้พิมพ์งาน ต่อมาก็ค่อย ๆ ดีขึ้น ลูก ๆ ทุกคนก็ช่วยกันทำงานโรงพิมพ์ ที่โตหน่อยก็จัดการกับเครื่องพิมพ์ ที่ยังเล็กอยู่ก็พับกระดาษ เข้าเล่ม เย็บเล่ม ไปตามกำลัง เป็นที่สนุกสนาน ยังจำกันได้ว่าสำนักข่าวสารอเมริกัน จ้างให้พิมพ์หนังสือบาง ๆ เล่มหนึ่งเป็นจำนวนแสนฉบับ ซึ่งในระยะนั้นนับว่ามากมายเหลือเกิน เพราะไม่เคยมีใครมาว่าจ้างให้ทำงานมากถึงเพียงนั้น เรียกกันติดปากว่า "หนังสือแสน"

เมื่อเริ่มงานโรงพิมพ์ได้ไม่เท่าไร ก็มีการเปลี่ยนรัฐบาลกันอีก คณะทหารทำการรัฐประหารเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ นายควง อภัยวงศ์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรี ปรากฏว่ามีจดหมายของนายควง เก็บสอดอยู่ในสมุดบันทึกของท่าน ๑ ฉบับ

(สำเนา)

กรุงเทพ ฯ

๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐

เรียน คุณพระ ที่รัก

ผมขอขอบคุณที่คุณพระจดหมายแสดงความยินดีและอวยพร ในโอกาสที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้ผมเป็นนายกรัฐมนตรี

สำหรับคุณพระซึ่งเคยร่วมงานกันมาแล้วนั้น หวังว่าคงจะเห็นใจในความยุ่งยากและความจำเป็นที่ผมต้องกระโดดเข้ามารับภาระในยามคับขันเช่นนี้ ผมขอให้คุณพระช่วยเหลือผมในทางอื่น ซึ่งคงจะได้ทราบเองในไม่ช้านี้

ทั้งนี้ขอได้รับความขอบคุณอย่างจริงใจจากผมด้วย

รักและนับถือ

ควง อภัยวงศ์

สมาชิกวุฒิสภา

ตามบันทึกของท่าน แสดงว่าท่านได้กลับเข้าไปมีส่วนในงานของบ้านเมืองอีก ในฐานะสมาชิกวุฒิสภา

"๒๔ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ เปิดประชุมวุฒิสภา
มีการเลือกประธานและรองประธาน
๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ เขียนจดหมายตอบสวัสดิ์
ประชุมวุฒิสภา ทำธุระเป็นครั้งแรก"

ท่านได้เป็นสมาชิกวุฒิสภา ตั้งแต่เริ่มตั้งวุฒิสภาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ จนกระทั่งสภานั้นเลิกล้มไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ ในระหว่างนั้นท่านก็ได้ทำหน้าที่ของท่านอย่างเต็มที่ มีร่างคำพูด (พ.ศ. ๒๔๙๐) โต้แย้งเรื่องการกำหนดอายุผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรบางตอนที่ขอยกมาประกอบไว้ในที่นี้

"ข้าพเจ้าแปรญัตติขอแก้ร่างรัฐธรรมนูญที่รัฐบาลเสนอ เป็นใจความให้คงอายุ ๒๓ ไว้ในมาตรา ๙๗ คือให้คงบทเฉพาะกาลเดิมไว้ไม่ให้แตะต้องเปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญ ทั้งนี้เพราะเห็นว่ามาตรา ๙๗ เดิมชัดเจนแล้วในเรื่องอายุ เพราะมาตรา ๙๗ อ้าง พ.ร.บ. เลือกตั้งซึ่งบัญญัติอายุไว้ ๒๓ มีบางท่านที่เป็นนักกฎหมายเห็นว่าถ้าทิ้งไว้จะเกิดเป็นปัญหา ข้าพเจ้าไม่ติดใจในเรื่องถ้อยคำ ถ้าได้ใจความว่าคนอายุ ๒๓ ปี สมัครเป็นผู้แทนได้ก็พอใจ ข้อสำคัญอย่าแก้สาระสำคัญของบทเฉพาะกาลเท่านั้น แต่มี

บางท่านเห็นว่าผู้เขียนรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว เขียนพลาดหรือเผลอ และในบทฉะเพาะกาลอายุควรเป็น ๓๕ เหมือนแม่บท ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่ควรสันนิษฐานเช่นนั้น มีเหตุนิดเดียวที่ทำให้สันนิษฐานเช่นนั้น คือบทฉะเพาะกาลกับแม่บทมาตรา ๓๘ ไม่ตรงกัน แต่บทฉะเพาะกาลชื่อก็บอกอยู่แล้วว่าเป็นบทสำหรับใช้ชั่วขณะหนึ่งกาลหนึ่งเพื่อความเหมาะสม ฉะนั้น ถ้าจะผิดกับแม่บทก็ไม่น่าแปลก ตัวอย่างก็มีรัฐธรรมนูญที่ล้มไป บัญญัติอายุสมาชิกพฤฒิสภาไว้ ๔๐ แต่ในบทฉะเพาะกาลเป็น ๓๕ ฉะนั้น ที่ว่ามีการเผลอหรือเขียนพลาดจึงเป็นการสันนิษฐานชนิดง่ายเกินไป ไม่น่าทำ ควรจะคิดว่าเป็นความประสงค์จริงของเขาดีกว่า

อนึ่ง บทฉะเพาะกาลนั้นเป็นบทนิดเดียวบัญญัติไว้ใช้เพียงหนเดียว ผู้ร่างผู้ทำย่อมต้องใช้ความระมัดระวัง เพื่อให้ได้ตรงกับความมุ่งหมายพิเศษสำหรับกิจการหนเดียวนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้เราจะมาแก้เสียดูกระไรอยู่ ข้าพเจ้าเห็นว่า บทฉะเพาะกาลถ้าจะต้องแก้แล้วจะต้องทำด้วยความระมัดระวังรอบคอบเป็นพิเศษยิ่งกว่าในแม่บทเสียอีก

ทีนี้สมมุตว่ามีการเผลอ และเรามีความชอบธรรมทั้งปวงที่จะคิดวางอายุใหม่ เราควรจะเลือกอายุเท่าไรดี ๓๕ ปีนั้นถ้าไม่มีเหตุพิเศษฉะเพาะกาลจริง ๆ แล้ว ท่านคงลงความเห็นว่าสูงเกินไปแน่ แต่ถ้ามีเหตุพิเศษอันเกี่ยวกับสถานการณ์ของบ้านเมืองปัจจุบันอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ทุกคนคงไม่ขัดแย้งอย่างไร แต่เท่าที่ปรากฏก็ไม่เห็นมีอะไร และยิ่งกรรมาธิการส่วนมากซึ่งเป็นฝ่ายรัฐบาล เห็นควรกำหนดอายุเพียง

๒๕ ปี ไม่ใช่ ๓๕ ด้วยแล้ว ก็ทำให้หมดห่วงในข้อนี้ ฉะนั้น เรื่องอายุ ๓๕ จึงน่าจะยุติได้

ส่วนอายุ ๒๕ ที่กรรมาธิการแก้ ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยมาก โดยฉะเพาะที่จะมาแก้ในเวลานี้ จำนวน ๒๓ หรือ ๒๕ นี้ ต่างก็เป็นจำนวนที่เราวางกันเอง ต่างมีเหตุผลสนับสนุนที่เถียงกันได้ เพราะเป็นเหตุผลชนิดสิ่งปรากฏที่ฝรั่งว่า facts ไม่ใช่ชนิดความจริงหรือ truth เช่น สูตร์ทางวิทยาสาตร์ ฉะนั้น จะยึดเป็นหลักแน่นอนไม่ยอมแก้ไขไปตามกาลสมัยไม่สมควร ที่ข้าพเจ้ารักข้าง ๒๓ ก็เพราะเป็นอายุที่บรรลุนิติภาวะแล้ว ได้บวชได้เรียนแล้ว ได้รับราชการทหารแล้ว รวมความว่าได้ปรับปรุงตัว หาความรู้สำหรับตัวเอง และเพื่อป้องกันประเทศชาติไว้พร้อมแล้ว แต่ในเรื่องเหตุผลเหล่านี้ข้าพเจ้าไม่ถือว่าสำคัญนัก เพราะ ๒๓ หรือ ๒๕ ของกรรมาธิการก็ใกล้กันจนไม่น่าจะเถียงกันมาก ความจริงข้าพเจ้าก็ไม่ใช่คนดื้อ แต่ที่ยังรักข้าง ๒๓ อยู่ ก็โดยอาศัยหลักไม่แก้บทฉะเพาะกาลเป็นสำคัญ รวมทั้งไม่เห็นว่ากรรมาธิการน่าจะแก้ให้ขึ้นชื่อว่าแก้ และแก้เพียง ๒ ปี เท่านั้น ถ้าจะมีการปรองดองกันแล้วกรรมาธิการน่าจะยอมมาทางข้าพเจ้าผู้ขอไม่ให้แตะต้องของเดิมเขามากกว่า แต่กรรมาธิการไม่ยอมโดยมีเหตุผลว่าเลือกเอา ๒๕ เพราะ

๑) ๒๕ เป็นเบญจเพศ และนายแพทย์ลงความเห็นว่าคนอายุ ๒๕ เจริญเต็มที่

๒) รัฐธรรมนูญประเทศอื่น นอกจากอังกฤษบัญญัติไว้ไม่ต่ำกว่า ๒๕ และ

๓) คนที่เป็นผู้พิพากษาต้องอายุ ๒๕ กรรมาธิการเห็นว่าสมาชิกสภาผู้แทนสำคัญกว่าผู้พิพากษา จึงต้องมีอายุอย่างน้อยเท่ากัน คือ ๒๕

ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นหลักเกณฑ์ที่ฟังดูก็เพราะ ท่านกรรมาธิการดูพอใจในหลักเกณฑ์เหล่านี้เหลือเกิน แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นเรื่องที่เถียงกันได้มากทีเดียว อาจจัดเป็นหัวข้อโต้วาทีได้ และโดยมีเหตุผลตามที่ชี้แจงมาแล้วจึงขอสรุปสั้น ๆ เพียงว่า เบญจเพศ หรือความเห็นแพทย์เรื่อง ๒๕ สุกเต็มที่นั้นก็ไม่แน่นัก แพทย์ที่ไม่เห็นด้วยก็มี สำหรับคน ๒ คนที่เพศเหมือนผิวเหมือนกัน สูงเหมือนกัน หนักเหมือนกัน หัวใจเท่ากัน มันสมองเท่ากันอบรมมาเท่ากัน และอะไรต่าง ๆ ก็เท่ากันแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่า ๒๕ สุกกว่า ๒๓ แน่ แต่อย่างไรก็ตาม ๒๓ กับ ๒๕ สำหรับคนดังว่านี้ก็ใกล้กันเหลือเกินและก็มนุษย์มีมาตรฐานอย่างนี้หรือ จะไม่เป็นการอวดรู้เกินไปหรือที่จะนำข้อนี้มาอ้างในกรณีเช่นนี้ ส่วนเรื่องรัฐธรรมนูญต่างประเทศที่ควรนำมาเป็นตัวอย่าง ก็ควรเป็นของอังกฤษ เพราะอังกฤษมีพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชอำนาจจำกัดเหมือนกับเรา และอังกฤษปกครองกันมาอย่างเรียบร้อยที่สุด แต่กรรมาธิการกลับไปเลือกเอาอย่างประเทศอื่น ไม่ทราบว่าเพราะอะไร อาจเป็นเพราะหลายประเทศด้วยกัน แต่นั่นแหละการเอาอย่างนั้น ต้องคิดให้รอบคอบหน่อย จะเอาอย่างเขาดื้อ ๆ ไปก็ไม่สมควร โปรดอย่าลืมว่าเมืองเราเป็นเมืองร้อน คนของเราโตเร็ว แก่เร็วและตายเร็วกว่าเขา ถ้าของเขา ๒๕ เป็นของดี ของเรา ๒๓ น้อยกว่าเพียง ๒ ปี จะใช้ไม่ได้เทียวหรือ ส่วนที่ท่านเห็นว่าสมาชิกสภาผู้แทนสำคัญกว่าผู้พิพากษา ท่านอาจถูก เพราะ

ท่านเป็นนักกฎหมาย สำหรับข้าพเจ้ายังไม่เชื่อว่าสมาชิกสภาผู้แทนแต่ละคน จะมีฤทธิ์เดชยิ่งกว่าผู้พิพากษาแต่ละคน แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าไม่อยากเอาบุคคลคนหนึ่งมาเปรียบกับบุคคลอีกคนหนึ่ง หรือเอาบุคคลคนหนึ่งมาเปรียบกับอีกคนหนึ่ง ข้าพเจ้าไม่เห็นเป็นของดี น่าเกลียดเสียด้วยซ้ำ Comparison is odious เมื่อท่านเปรียบผู้แทนกับผู้พิพากษาและเห็นสำคัญกว่า ท่านก็น่าคิดแก้วุฒิของผู้สมัครรับเลือกให้สำเร็จอุดมศึกษาเสียด้วย ไม่น่าทิ้งไว้เพียงประถมศึกษาอย่างเวลานี้

นี่อาศัยเหตุผลเหล่านี้ ท่านกรรมาธิการจึงแก้อายุจาก ๒๓ เป็น ๒๕ ข้าพเจ้าสังเกตว่าท่านภูมิใจมากที่หาเหตุผลสนับสนุนตัวเลข ๒๕ ของท่านได้มากถึงเพียงนี้ ส่วนข้าพเจ้ากลับสลดใจ เพราะเห็นว่าท่านแก้อย่างคนเจ้าตำรา หนอนหนังสือ หยุมหยิมเหมือนยายแก่

นี้เป็นเรื่องตามทฤษฎี ทีนี้จะพูดเรื่องที่ปรากฏมาแล้ว (facts) ๑๕ – ๑๖ ปีมาแล้ว เรายอมให้คนอายุ ๒๓ เข้าสมัครรับเลือกได้ แล้วมีผู้แทนกี่คนที่อายุ ๒๓ ถ้าจะมีก็คนเดียว แต่ก็ไม่แน่ เมื่อเป็นเช่นนี้เหตุใดจึงไปแตะต้อง ไม่หยุมหยิมเกินไปหรือ

อนึ่ง มีเสียงว่าสภาผู้แทนที่แล้วเหลวไหล เพราะเปิดโอกาสไว้มาก ข้าพเจ้าขอเรียนถามว่าท่านสมาชิกมีความคิดเช่นนั้นด้วยความจริงใจหรือ ส่วนข้าพเจ้าเห็นว่าเหลวไหล เพราะพวกที่มีอายุเกิน ๓๕ ทั้งนั้น คือพวกนี้เอง ที่ทำตัวอย่าง รวมทั้งสนับสนุนส่งเสริมโดยปริยายให้พวกหนุ่มเสีย แต่ก็ไม่ทุกคน พรรคของท่านนายกรัฐมนตรีก็มีคนหนุ่ม ๆ เหล่านี้ แสดงให้

เห็นชัดว่ามีความมั่งคง แน่วแน่ รักษาอุดมคติของตัวไว้ได้ ถึงพวกที่เขวไปก็ดี ข้าพเจ้าก็ไม่อยากจะลงโทษนัก เพราะสถานการณ์และเครื่องล่อมีมากมาย ย่อมพลาดเผลอตัวได้ง่าย ตรงกันข้ามยิ่งทำให้น่าเลื่อมใสผู้ที่ไม่โอนเอียงไปทางเหลวไหลมากยิ่งขึ้น ฉะนั้น ขออย่าได้เอาอายุเป็นเกณฑ์สำคัญเลย นายกรัฐมนตรีเวลานี้เป็นผู้แทนเมื่ออายุเท่าไร แล้วทำงานมาได้ผลอย่างไร เราไม่ต้องการคนชนิดนี้หรือ

อนึ่ง การเปิดโอกาสให้คนที่มีอายุ ๒๓ ปีเข้าสมัครรับเลือกได้ก็มิได้หมายความว่าสมาชิกสภาผู้แทนจะมีอายุ ๒๓ ปีกันทั้งนั้น แต่ถ้าบังเอิญเป็นเช่นนั้น ก็ไม่เห็นน่าวิตก เพราะถ้าสภาผู้แทนจะเหลวไหลก็ยังมีวุฒิสภาที่จะคอยเหนี่ยวรั้งไว้ และตามรัฐธรรมนูญ วุฒิสภาก็เหนี่ยวรั้งได้มาก ถ้าท่านเห็นว่ายังไม่พอก็น่าจะคิดแก้กันทางนั้น **อย่าคิดปิดประตูไม่ให้คนหนุ่มมาช่วยกันทนุบำรุงประเทศเลย**

รวมความว่าทั้งโดยเหตุผลทางทฤษฎี และเรื่องที่ปรากฏมาแล้วไม่ควรแก้บทฉะเพาะกาลที่เกี่ยวกับอายุ ข้าพเจ้าถือว่าการเปลี่ยนอายุจาก ๒๓ เป็นอย่างอื่นเป็นการแก้ โดยฉะเพาะถ้าแก้เป็น ๒๕ ยิ่งไม่สมควรใหญ่ เพราะไม่ได้ผลจริงจังอะไร แก้เป็น ๓๕ เสียทีเดียวยังจะดีกว่า เพราะอย่างน้อยก็แสดงว่าเรามีความคิดแน่วแน่ ผิดถูกอย่างไรก็จะเห็นได้ชัด เรากล้ารับผิดชอบ แต่เหตุผลก็ไม่สนับสนุนให้แก้เป็นเช่นนั้น ถ้าแก้จะเป็นที่ครหา เป็นเรื่องน่าเกลียดที่จะถูกหาว่าเราแก้เพื่อพวกคนแก่ด้วยกัน ส่วนการแก้เป็น ๒๕ นั้นยิ่งร้าย ไม่ใช่เพียงน่าเกลียด แต่น่าสมเพชทีเดียว

เพราะเป็นเรื่องพิถีพิถันเจ้าตำราไม่เข้าเรื่อง เขาว่าเราเป็นสภาคนแก่ ซึ่งจริงเราไม่ปฏิเสธ แต่ต้องให้เขาเห็นว่าเป็นคนแก่ที่รอบรู้มีสติสัมปชัญญะ ไม่ใช่คนแก่ที่หงำเงอะ

ที่ข้าพเจ้าพูดมานี้โปรดอย่าเข้าใจว่าเป็นคนตาขาวกลัวคนติ ข้าพเจ้าเห็นว่าเมื่อไม่ได้ประโยชน์อะไรแล้วจะเปิดโอกาสให้เขาตำหนิติเตียนทำไม การแก้บทฉะเพาะกาลจาก ๒๓ เป็น ๒๕ ไม่มีเหตุเพียงพอ เท่ากับเราไม่ยอมให้ผู้ทำมาเดิมมีอะไรเหลืออยู่ในบทนั้นเลย ทั้งที่เป็นบทที่เขาขอทำเพียงหนเดียว ออกจะทารุณหน่อย ถ้าถูกติโดยเรื่องเช่นนี้ข้าพเจ้ากลัว ข้าพเจ้าไม่อยากแก้ ท่านคงนึกว่า เอ ทั้งกลัวติ ทั้งไม่อยากแก้ หามิได้ ถ้าจะเป็นประโยชน์แล้วข้าพเจ้าไม่เป็นเช่นนั้น เช่น ถ้าจะแก้รัฐธรรมนูญฉะบับถาวรกันทีเดียว แก้กันในสภานี้ ข้าพเจ้าก็จะสนับสนุน ไม่ต้องมีสภาร่างรัฐธรรมนูญละ มีทำไม เราเรียนมา ๑๕ ปี ทราบกันดีแล้วว่าควรเอาอย่างไร สภาร่างรัฐธรรมนูญทำดีก็ดีไป ถ้าเกิดร้ายเราก็แย่ จะต้องคอยกันอีก ๑๕ ปี นี่ถ้าท่านที่อยากแก้ แก้อย่างนี้ ข้าพเจ้าจะสนับสนุนทั้ง ๆ ที่จะถูกติเตียนเพราะข้าพเจ้าเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมือง

ส่วนแก้ตามกรรมาธิการเสนอนี้ โปรดอย่าทำดีกว่า"

อีกตอนหนึ่ง ให้เหตุผลไว้ว่า

"......ข้าพเจ้ามีเหตุที่เห็นควรกำหนดอายุ ๒๓ และไม่ใช้ ๓๕ ดังต่อไปนี้ คือ

๑) ทำไมจึงกำหนดเอาตัวเลข ๓๕ ดูไม่เห็นมีเหตุผลอะไร จะว่าคนอายุ ๓๕ ฉลาดเฉลียวรอบคอบก็เป็นการหาญมากที่กล้าพูดเช่นนั้น ๓๔ หรือ ๓๖ ก็น่าจะไม่แตกต่างกันนัก ทำไมไม่เอา ๓๖ ซึ่งครบ ๓ รอบ ถือว่าครึ่งคนก็เป็นตัวเลขที่งามดีเหมือนกัน ๓๓ จำง่าย ๆ ก็น่าจะใช้ได้ แต่เราเลือก ๓๕ จึงเป็นการกระทำที่ไม่มีหลักเกณฑ์ เป็นชนิดทำตามพอใจ ข้าพเจ้าชี้แจงและใช้คุณศัพท์ยากหน่อย ทั้งนี้ก็เพื่อให้ถูกใจท่านสมาชิกผู้หนึ่ง คือไม่ใช้ศัพท์ฝรั่ง ไม่ยอมพูดว่าการกระทำชนิดนี้เป็นการกระทำชนิด arbitrary ไม่สมควรใช้วิธีนี้ในวุฒิสภานี้

๒) การเลือกผู้แทน เราต้องการคนดี คนสามารถเป็นเกณฑ์ และในหมู่คนที่มีอายุ ๓๕ ปี ขึ้นไปเท่านั้นหรือที่มีคนดีคนสามารถ ข้าพเจ้าไม่เห็นเช่นนั้น.....

๓) หมวด ๓ แห่งรัฐธรรมนูญซึ่งกล่าวถึงสิทธิและเสรีภาพไว้อย่างเต็มที่ ก็เหตุใดเล่าเราจึงจะบัญญัติจำกัดสิทธิ โดยเฉพาะในกิจการของบ้านเมือง ซึ่งทุกคนน่าจะต้องสนใจเป็นพิเศษเสียอีก ข้าพเจ้าไม่ทราบว่ามีประเทศไหนที่จำกัดอายุผู้มีสิทธิรับเลือกตั้งไว้ในรัฐธรรมนูญ และไม่ทราบว่าประเทศไหนกำหนดอายุไว้สูงถึงเพียงนี้ เชื่อว่าประเทศอังกฤษซึ่งยอมรับกันว่า เป็นต้นฉบับของการปกครองแบบประชาธิปไตยไม่ได้จำกัด เพราะถ้าจำกัดดังว่า William Pitt คงจะไม่เป็นรัฐบุรุษที่มีชื่อเสียงดังที่เป็นอยู่เป็นแน่ เพราะท่านผู้นี้ได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนเมื่ออายุ ๒๑ และเป็นนายกรัฐมนตรีของประเทศอังกฤษในสมัยที่สำคัญสมัยหนึ่ง เมื่ออายุเพียง ๒๔ ปีเท่านั้น.....

ถ้าเราใช้แต่คนสูงอายุเท่านั้น ข้าพเจ้าเกรงด้วยความจริงใจว่าบ้านเมืองเราจะไม่ก้าวหน้าไปตามสมควร โลกสมัยนี้ต้องการคนหนุ่ม เมืองไทยก็ต้องการคนหนุ่มให้เป็นกำลังสำคัญ ไม่ต้องดูอื่นไกล พวกเราที่มานั่งที่นี่ก็เพราะคนหนุ่ม เราทุกคนไม่พอใจสถานการณ์ที่แล้วมา แต่เราก็ไม่ได้ทำอะไร บางคนไปวัดสวดมนต์ ภาวนา เป็นการเอาตัวรอดฉะเพาะตัว ถ้าไม่มีผู้หวังดีต่อชาติคณะหนึ่ง ซึ่งมีคนหนุ่มเป็นกำลังส่วนใหญ่ คิดและทำการเปลี่ยนแปลงแล้ว สถานการณ์คงจะเป็นอยู่อย่างเดิม ฉะนั้น โปรดอย่าใช้อายุเป็นเกณฑ์กีดกัน

อนึ่ง สภาผู้แทนใหม่นี้จะมีงานสำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง คือการทำรัฐธรรมนูญฉะบับถาวร เวลานี้ก็มีเสียงอยู่บ้างแล้วว่ารัฐธรรมนูญจะบัญญัติขึ้นโดยคณะใดคณะหนึ่งโดยฉะเพาะ ฉะนั้น จึงเป็นการสมควรที่จะเปิดวงกว้างให้คนดีทั่วไปไม่ใช่แต่เพียงคนมีอายุเข้ามามีส่วนด้วย.............

เพื่อนข้าพเจ้าที่ยังหนุ่มคนหนึ่งให้สติว่าในการเสนอเหตุผลนั้น ขอให้ระวังอย่าใช้สำนวนโวหารหรือพูดให้ยืดยาว เพราะจะทำให้ท่านสมาชิกที่สูงอายุหมั่นไส้ และคนแก่นั้นถ้าเกิดหมั่นไส้แล้วก็มีทิษฐิมานะ จะไม่ยอมยกนิ้วให้ทีเดียว ข้าพเจ้าเถียงเขาว่าเห็นจะไม่จริง เพราะข้าพเจ้าเองก็แก่และก็ไม่มีความคิดความรู้สึกอย่างว่า เพื่อนข้าพเจ้ากลับตอบว่า ข้าพเจ้าเพียงแต่เพิ่งแก่ใหม่ ๆ ยังไม่ถึงขีด ที่ข้าพเจ้านำมาเล่านี้ก็เพื่อให้ท่านสมาชิกทราบความเห็นคนหนุ่มบางคนไว้เท่านั้น และมิได้หวังจะใช้ให้เป็นประโยชน์ในการลงคะแนนให้แต่ประการใดไม่ สำหรับข้าพเจ้าเองมิได้ปลงใจเชื่อตามว่า

แต่เพื่อไม่ประมาท ไม่อยากทำให้ใครหมั่นไส้ ข้าพเจ้าก็คำนึงถึงคำเตือนนี้อยู่ ในข้อที่ใช้สำนวนโวหารนั้น ข้าพเจ้าไม่ต้องระวังเพราะถึงจะอยากใช้ก็ใช้ไม่เป็น ส่วนความยาวก็ตัดลงเสียจนบางแห่งดูห้วนไปเสียด้วยซ้ำ ซึ่งต้องขอโทษ และเมื่อเป็นเช่นนี้แล้วท่านสมาชิกก็อาจลงคะแนนไม่เห็นด้วยกับข้าพเจ้าได้ด้วยความสดวกใจ ไม่ต้องกลัวว่าไม่ลงให้เพราะเหตุดังที่เพื่อนข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาให้ใครเห็นด้วยเพราะเหตุหนึ่งเหตุใดนอกจากความเห็นตรงกันด้วยความจริงใจ และถ้าบังเอิญในคราวนี้ ท่านเห็นด้วยกับข้าพเจ้า และยกมือให้แล้ว ข้าพเจ้าจะรู้สึกยินดีและภูมิใจมากทีเดียว"

ผู้อำนวยการโรงงานน้ำตาลไทย

นอกจากเป็นสมาชิกวุฒิสภาแล้ว ท่านก็ยังได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการโรงงานน้ำตาลไทยของกรมโรงงานอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม และเริ่มทำงานตั้งแต่วันที่ ๓ มกราคม ๒๔๙๑ เพราะปรากฏตามท้ายรายงานการประชุมเรื่องกำหนดราคาน้ำตาล ณ กระทรวงอุตสาหกรรม วันที่ ๓ มกราคม ๒๔๙๑ ซึ่ง นายวิม วโรทัย นายช่างประจำโรงงานน้ำตาลไทยเป็นผู้จดบันทึกว่า

"....อธิบดีเสนอว่า เมื่อคุณพระตี ฯ มารับงานก็ดีแล้ว จะได้มอบเรื่องนี้ให้ไปดำเนินงานต่อไป

รัฐมนตรี ถ้าเช่นนั้นก็ดีแล้ว หวังว่า คุณพระตี ฯ จะดำเนินงานไปด้วยดี เมื่อไม่มีอะไรจะพูดแล้ว ก็ปิดประชุมได้"

ข่าวของกรมโฆษณาการที่ออกทางวิทยุ และส่งสำเนาไปให้ท่านเก็บไว้คงจะช่วยให้เห็นสถานการณ์เรื่องน้ำตาลไทยสมัยหลังสงครามได้

"อุตสาหกรรมน้ำตาลไทยอยู่ในฐานะมั่นคง

ในระหว่างสงคราม ประเทศไทยไม่มีโอกาสสั่งซื้อน้ำตาลทรายขาวจากต่างประเทศได้ดังเช่นในเวลาปรกติ ถึงกระนั้นประเทศไทยก็หาได้ขาดแคลนน้ำตาลทรายขาวไม่ เพราะกระทรวงอุตสาหกรรมมีโรงงานทำน้ำตาลได้เอง คือที่จังหวัดลำปางและอุตตรดิตถ์

เมื่อวานนี้ (ที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑) พระตีรณสารวิศวกรรม ผู้อำนวยการโรงงานน้ำตาลไทย ซึ่งไปตรวจกิจการโรงงานน้ำตาลทั้งสองแห่งเมื่อต้นเดือนนี้ แจ้งแก่ผู้สื่อข่าวกรมโฆษณาการว่า อุตสาหกรรมทำน้ำตาลนี้นอกจากจะผลิตน้ำตาลออกมาสนองความต้องการของประชาชนแล้วยังเป็นอุตสาหกรรมซึ่งช่วยให้การกสิกรรมของประเทศฟื้นฟูขึ้นอีกเป็นอันมาก เพราะปรากฏว่าบัดนี้ได้มีไร่อ้อยเพื่อปลูกอ้อยป้อนโรงงานทั้งสองแห่งนี้เกิดขึ้นหลายหมื่นไร่ จำนวนชาวไร่อ้อยและคนงานซึ่งได้มีอาชีพจากโรงงานน้ำตาลมีจำนวนนับแสนคน ในการไปตรวจการคราวนี้ผู้อำนวยการโรงงานน้ำตาลได้ให้คำแนะนำแก่เจ้าของไร่อ้อยว่า เนื่องจากทางการมีนโยบายที่จะลดราคาน้ำตาลลงเป็นลำดับ ฉะนั้นต่อไปอาจจะต้องซื้ออ้อยด้วยราคาถูกลงกว่าที่ซื้ออยู่ในขณะนี้ แต่เพื่อ

มิให้รายได้ของชาวไร่ทั้งหลายลดลง ชาวไร่อ้อยจึงจำเป็นจะต้องทะนุบำรุงอ้อยให้ดีขึ้นและเพิ่มการปลูกให้มากขึ้นด้วย กับได้จัดให้มีการประชุมคนงานและเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ของโรงงานน้ำตาล ชี้แจงถึงความจำเป็นที่คนงานและเจ้าหน้าที่ทั้งหลายจะต้องเร่งเพิ่มสมรรถภาพขึ้นทุกทางในการปฏิบัติงานทุกด้าน ทั้งนี้เพื่อให้ผลรวมของงานมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นและเหมาะสมกับสถานการณ์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ปรากฏว่าคนงานและเจ้าหน้าที่ทั้งปวงต่างมีความเข้าใจเป็นอันดี

สำหรับจำนวนน้ำตาลที่ผลิตได้นั้น ผู้อำนวยการโรงงานน้ำตาลแจ้งว่า ในปีนี้กำหนดว่าจะผลิตได้ประมาณ ๖,๐๐๐ ตัน แต่จากการที่ได้ตรวจสอบดูปรากฏว่า ในขณะนี้เครื่องหีบทั้งสองแห่งยังทำงานไม่เต็มที่ ฉะนั้นในฤดูหีบปีหน้า จะได้เร่งการผลิตยิ่งขึ้น เฉพาะโรงงานที่จังหวัดลำปางจะเพิ่มปริมาณน้ำตาลที่ผลิตได้ขึ้นอีกประมาณ ๒ พันตันในปีนั้น และในเวลาเดียวกันก็จะลดราคาน้ำตาลลงอีกด้วย ผู้อำนวยการโรงงานน้ำตาลชี้แจงต่อไปว่าขณะนี้โรงงานน้ำตาลมิได้มีกำไรมากมายเลยเพียงแต่พอเลี้ยงตัวได้เท่านั้น ฉะนั้นในการที่จะลดราคาน้ำตาลลงจึงจำเป็นจะต้องลดค่าใช้จ่ายต่าง ๆ รวมทั้งราคารับซื้ออ้อยด้วย แต่การที่จะลดราคารับซื้ออ้อยลงอย่างฮวบฮาบนั้นไม่สมควร เพราะจะกระทบกระเทือนถึงการครองชีพของชาวไร่อ้อย เพราะฉะนั้นค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ก็ดี ค่า

วัตถุดิบก็ดี และราคาค่าน้ำตาลก็ดี ทุกสิ่งทุกอย่างนี้จะต้องค่อย ๆ ลดลงเป็นลำดับ"

ระหว่างที่อยู่โรงงานน้ำตาล ท่านก็ตั้งหน้าตั้งตาทำงานอย่างเต็มที่ เช่นเดียวกับที่ท่านเคยทำงานอย่างอื่น พยายามศึกษาหาความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับงาน จดบันทึกเรื่องงานไว้ทุกวัน ตั้งต้นตั้งแต่วันที่ ๖ มกราคม ๒๔๙๑ จะมีเว้นก็แต่วันอาทิตย์ และวันหยุดราชการอื่น ๆ (สมัยนั้นราชการทำงานวันเสาร์ด้วย) เมื่อได้อ่านดูแล้ว รู้สึกว่าไม่ใช่งานที่ง่ายเลย เพราะนอกจากจะเป็นงานใหม่ต้องศึกษาเรื่องเดิมอย่างมากแล้วยังต้องระมัดระวังทั้งประโยชน์ของรัฐบาลและโรงงาน ในขณะเดียวกันก็ต้องระวังการทุจริตด้วย เพราะเป็นงานที่มีการรับจ่ายเงินมาก ขอยกตัวอย่างบันทึกบางวันมาแสดงประกอบไว้ในที่นี้ด้วย

" ๗ มกราคม ๒๔๙๑

๑. กระสอบป่าน ๔,๕๐๐ ใบ ๆ ละ ๘.๓๐ – ๓๗,๓๕๐

๒. สืบราคาถ่านโค๊ก สำหรับอุตตรดิตถ์ ๑,๐๐๐ ก.ก.

๓. อุตตรดิตถ์ บอกมาว่าจะใช้เดือนละ ๑,๖๐๐,๐๐๐ บาท ระหว่าง ๕ เดือน ขอให้ส่งงวดละ ๔๐๐,๐๐๐ เดือนละ ๔ งวด

๔. บัญชีเสนอคนในโรงงานเป็นหนี้โรงงานอยู่ถึง ๕๘,๘๖๑.๑๖

๕. ผลนำนายบึ่งเสีย ยี่ห้อ ลิ้มคุนเสง มาหา

๑๒ มกราคม ๒๔๙๑

๑. ระเบียบสมนาคุณ ของเดิมที่เดียวเป็นอย่างไร เวลานี้เป็นอย่างไร ควรแก้ไขอย่างไร ส.น.ก. จ่ายอยู่เดือนละเท่าไรเป็นประจำ

๒. บอกคุณประเวศให้ทำหนังสือ ผ.อ.ร. กำชับอุตตรดิตถ์เรื่องตัดอ้อยอ่อน กากน้ำตาลหวานมากเกินไป

๓. เรื่องโรงงานบางพระให้คุณประเวศรวบรวมค่าใช้จ่าย รายได้ ต้นทุน เรื่องเดิมที่ตั้ง

๔. ผลมารายงานว่าขายน้ำตาลแดง ๑๑๐

๑๓ มกราคม ๒๔๙๑

๑. โรงหีบที่ ๕ อุดรไม่ได้ทำงานเลย บอกประเวศให้ถามเหตุไป

๒. บอกนายตุลให้ทำบัญชีหนี้สินกับ อ.จ.ส. รวมทั้งน้ำตาลที่ขายได้

๓. ขอดูบัญชีเอเยนต์จำหน่ายน้ำตาล

๑๕ มกราคม ๒๔๙๑

๑. เซ็นเช็ค	ลำปาง	๗๐๐,๐๐๐
	อุตตรดิตถ์	๓๐๐,๐๐๐
	อุดร	๔๐๐,๐๐๐

๒. เชิญหัวหน้ากองที่เกี่ยวข้องมาพูดเรื่องวิธีการจำหน่ายน้ำตาลเกี่ยวกับพัสดุและการเงิน มอบให้สมุห์บัญชีไปวางระเบียบให้ได้พรุ่งนี้

๑๖ มกราคม ๒๔๙๑

๑. รมว. เชิญไปพูดเรื่องสันติบาลสอบสวนเรื่องทุจริตที่ลำปาง และให้หารือกับท่านสิทธิ์

๒. รมว. มอบโครงการโรงน้ำตาลอุดร (คืน ๒๔ มกราคม ๒๔๙๑)

๓. ๑๔.๐๐ น. เรียกตุล ไม่อยู่ ถามบอกว่าไปกรม ครั้น ๑๔.๓๐ กลับมา ถาม บอกว่าไปกินข้าว แล้วไปธุระ เลยให้ไปกำชับลูกน้องว่าต่อไปอย่าโกหก

๔. พิจารณาระเบียบการขายกับบัญชี มอบนายตุลให้ทำมาดูใหม่

๕. ขุนทะยาน ข้าหลวงเก่าเอาจดหมายหลวงประโมทย์มาขอสมัครงาน บอกให้รอถ้าต้องการจะติดต่อ

๑๘ มกราคม ๒๔๙๑

๑. ไปบางพระ ผู้จัดการว่าจะขาดทุนทั้งสิ้นแสนเศษ ขาดมาแล้วหมื่นกว่า ถ้าได้เครื่องจักรใหม่จะไม่ขาดทุน

๒. บอกให้คิดเรื่องค่าบำรุงอ้อย โรงงานอาจไม่บำรุงสำหรับปีหน้า

๓. เรื่องเงินค้างค่าบำรุงอ้อยดูยังไม่เป็นที่ตกลงตรงกัน

๔. พบเถ้าแก่หอย และพวกพ่อค้าน้ำตาล

๒๑ มกราคม ๒๔๙๑

๑. ระเบียบการจำหน่ายน้ำตาลแก่เอเยนต์

๒. ระเบียบการรับรักษาและจำหน่ายน้ำตาลในหน้าที่ของพัสดุ

๓. ระเบียบการพิจารณาขึ้นเงินเดือนพนักงาน

๔. ให้หัวหน้าซื้อขายกับสมุห์บัญชี ทำร่างสัญญากับเอเยนต์และระเบียบการจำหน่ายด่วน

๕. สั่งให้บอกอุดรเรื่องโรงงานน้ำตาลทรายขาวให้เสร็จปีหน้าไม่ได้ ให้ชาวไร่รู้ตัวเสีย

๒๒ มกราคม ๒๔๙๑

๑. มอบนายวิมไปจัดการเรื่องเครื่องสูบน้ำดับเพลิง

๒. เรื่องขอเงินรางวัลให้ร้านชัยเสรี เป็นที่น่าสงสัย

๓. ส่งเงินโรงงาน (อธิบาย: ในสมุดบันทึกมีรายการส่งเงินให้โรงงานลำปาง อุตรดิตถ์ อุดร บางพระ ทำเป็นตารางไว้มีรายการย้อนหลังไปตั้งแต่ ต.ค. ปี ๘๙ ถึง ๕ ก.พ. ๙๑)

๒๗ มกราคม ๒๔๙๑

๑. อนุมัติให้จ้างรถไปบางพระ ไปกลับ ๑,๐๐๐ บาท นายวิมมาชี้แจงว่า ขากลับก็จะขนของมา ทักไปในคำสั่งให้ระวังจังหวะการขนของบ้าง คราวนี้ว่าด่วนเพราะต้องการน้ำมัน ให้ไปสอบว่าส่งไปเมื่อไรบ้าง ได้รับรายงานว่า ๒๙ พ.ย. ๒๐ ถัง ๑๒ พ.ย. ๒๐ ถัง รวม ๔๐ ถัง

๒. ให้สถิติทำ Graph อ้อยที่หีบ

๓. ขุนจรรยาวิจัยมาของานทำ

๔. ให้วิมเตรียมเรื่องประมูลขายที่บางพระ

๕. เรื่องติดต่อกับกระทรวงพาณิชย์เรื่องน้ำตาล เกี่ยวกับสถิติที่ผลิตได้ในเมืองไทย ให้จิตติหาเรื่อง

๖. ให้วิมทำสถิติน้ำตาลที่ผลิตได้ในเมืองไทย

๗. พูดกับวิมเรื่องเร่งให้โรงงานทำ full capacity

๓๐ มกราคม ๒๔๙๑

๑. เซ็นสัญญาสั่งโค๊กกับบริษัทแฟรอล ๒๐ ตัน

๒. พ่อค้าน้ำตาลมาพูด หารือเรื่องการขายน้ำตาล ตกลงจะตั้งเอเยนต์ คนอื่นนอกจากเอเยนต์จะไม่ขาย เอเยนต์จะมาซื้อเป็นจำนวนมากก็ได้ น้ำตาลนอกจะให้เข้ายาก

๓. บอกนายผลให้เตรียมประกาศรับเอเยนต์ภายในเดือนกุมภาพันธ์

๔. พูดกับ รมว. เรื่องจะขึ้นภาษีน้ำตาลนอก

๕. เรื่อง...... (ชื่อบุคคล ของดไม่เขียนไว้ – ผู้รวบรวม) คงต้องให้ตำรวจดำเนินการ นอกนั้นบอกแล้วแต่ ผ.อ.ร.

๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑

๑. พบรัฐมนตรีว่าการกับปลัดกระทรวง บอกเรื่องขายมอลาซ ก.ก. ๔๕ สตางค์ น้ำตาลอาจลดจาก ก.ก. ๕.๑๕ รัฐมนตรีและปลัดอนุญาตให้จัดการขายได้ตามแต่จะเห็นสมควร เรื่องเงินถ้าขาดก็จะพยายามหาให้

๒. พบอธิบดี พูดเรื่องขายมอลาซ

๓. ขนน้ำตาลจากลำปาง และอุตตรดิตถ์

๔. นายผลรายงาน ลงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์

คิวบา ก.ก. ๕.๕๐	ชะวา	๖.๐๐ — ๖.๒๕
ในประเทศ ชนิดขาวดี		๔.๕๐ — ๔.๖๐
ในประเทศสีรำเม็ดโต		๔.๓๐ — ๔.๕๐
,, ,, รำเม็ดเล็ก		๓.๖๐ — ๔.๐๐
แดงชนิดที่ ๑	หาบละ	๑๓๕.๐๐
,, ๒	,,	๑๑๐.๐๐ — ๑๑๕.๐๐
,, ๓	,,	๖๐.๐๐ — ๖๕.๐๐

ทราบว่าโอเรียนเตลสโตร์ สั่งน้ำตาลจากชะวาราว ๑,๐๐๐ — ๒,๐๐๐ กระสอบ จะถึงอาทิตย์หน้า บอกขาย ก.ก. ๖.๐๐ — ๖.๒๕

๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑

ไปประชุมที่กระทรวง มีหลวงศุภ คุณเลื่อน ปลัดกระทรวง และอธิบดี พูดกันถึงเรื่องราคาน้ำตาลของโรงงาน

ที่ประชุมตกลงให้กำหนดราคาขาย ๕.๐๐ บาท ลดเปอร์เซ็นต์ตามระเบียบ

๒ มีนาคม ๒๔๙๑

๑. เขียนจดหมายถึงนายกริต เรื่องกากน้ำตาล จะมีทางขายก็ให้ขาย แม้ราคาต่ำ กับขอทราบว่าบ่อเก็บเมื่อไรจะเต็ม เรื่องรออ้อยกับพื้นดุ้นโต ไม่ดีเลย

๒. ผลมารายงานว่ายังไม่ได้พบหลีทงเรื่องกากน้ำตาล

๓. ต่อว่านายอามาเรื่องทำงานสาย กับบอกหัวหน้ากองให้ชี้แจงทั่วกัน เรื่องทำงานให้เข้มแข็ง

๔. สั่ง ส.บ.ญ. ให้แสดงหนี้สินเดือนละครั้ง

๑๘ มีนาคม ๒๔๙๑

---

๓. ตุลพาคำนึงมาพูดเรื่องตรวจบัญชี ให้ไปพบท่านสิทธิ์

๒๐ มีนาคม ๒๔๙๑

๑. ประชุมกับรัฐมนตรี ปลัด และอธิบดีเรื่องราคาน้ำตาล ที่ประชุมเห็นด้วยที่จะลดน้ำตาลเปรูเหลือ ๕.๐๐ ไทยเหลือ ๔.๕๐ เพื่อตีตลาด และเอาเงินมาใช้บ้าง แต่ราคาน้ำตาลเปรู อ.จ.ส. ยังไม่ตอบ จึงให้ไปพบนายก ร.ม.ต. เพื่อเตือน

๒. บ่ายติดต่อกับนายก รมต. ไม่ได้ ได้ความว่าไม่สบายนอนเสียแล้ว

๓. นายเหมมาติดต่อขอทำน้ำเชื่อมส่งอุตตรดิตถ์ ให้นายวิมพิจารณา

(๗๘)

๓๑ มีนาคม ๒๔๙๑

๑. ทูลท่านสิทธิ์ เรื่องเงินไม่มีจะขอยืมเงินโรงงานสุรา บอกให้พบ รมว. รมว. บอกติดต่อยืมแบงก์ดีกว่า ไปพบท่านวิวัฒน์ไม่อยู่ คึกฤทธิ์ ปลัดคลังก็ไม่อยู่ ไปหาไทยพาณิชย์ บอกไม่ขัดข้องถ้ารัฐบาลรับรอง ถ้ามากก็ขอทราบระยะเวลาที่จะใช้ได้

---

๕. เหตุที่น้ำตาลขายไม่ออกเพราะน้ำตาลล้นตลาด แม้เวลานี้จะตั้งราคาไว้ต่ำแล้วก็ตาม ก็ขายไม่ออก ถ้าลดลงไปอีกจนขาดทุนอาจขายออก โดยพ่อค้าซื้อไปกักตุนหรือซื้อเพื่อขายเอากำไรมาถัวส่วนที่ขาดทุนอยู่แล้ว เมื่อเช่นนั้นทำไมเราไม่กักตุนเสียเอง การกักตุนต้องมีเงินพอ ถ้าเงินไม่พอก็ทำไม่ได้ เราอาจทำการขายเองโดยตัดคนกลาง ยี่ปั๊ว เสีย หรือมิฉะนั้นก็ขายย่อยเองควรลองติดต่อกับร้านไทยอุสาหกรรม ให้โฆษณาขายย่อยและหาเอเยนต์ต่างจังหวัด เอเยนต์ในกรุงเทพ ฯ เวลานี้บางทีเลิกเสียจะได้ประโยชน์กว่า เพราะรู้สึกว่า เขาออกจะคอยหากำไรจากเรามากเกินไป

น้ำตาลนอกขาดทุนไปตาม ๆ กัน

โรงน้ำตาลในกรุงนัยว่าปิดไปหลายโรง

ถ้าจะขายเพื่อเอาเงินจะต้องขายเป็นก้อนใหญ่ ๆ

๕ เมษายน ๒๔๙๑

....

๒. ไปพบ ร.ม.ต.ส. เรื่องการขายบางพระ เรื่อง Politics ตามใจ ไม่ insist แต่เรื่องปรกติเอาไว้ไม่มีประโยชน์รังแต่จะขาดทุน

๒๓ เมษายน ๒๔๙๑

๑. เขียนหนังสือถึงอธิบดีเตือนเรื่องการลาออก ขอให้ได้ส่งงานวันที่ ๓๐ นี้

๒๔ เมษายน ๒๔๙๑

๑. สะสางเรื่องที่ค้าง มอบเลขานุการ เรื่องการเงินต่าง ๆ มอบ ส.บ.ญ.

๓๐ เมษายน ๒๔๙๑

๑. นายเลื่อนมาพบตอนเช้า นัดให้มารับงานเวลา ๑๔.๐๐ น.

เหตุที่ลาออกจากโรงงานน้ำตาลตามที่ทราบก็เป็นเพราะมีการเปลี่ยนรัฐบาล ท่านคงเข้าใจดีว่าการที่ท่านได้เข้าไปเป็นผู้อำนวยการโรงงานน้ำตาลนั้นเพราะรัฐบาลให้ไปเป็น เมื่อเปลี่ยนรัฐบาลท่านก็รักษามารยาทด้วยการลาออกเสียด้วย ทั้ง ๆ ที่ท่านก็คงยังกำลังสนุกกับงานนั้น แม้จะมีเรื่องน่าหนักใจหลายเรื่อง เช่นเงินไม่พอ

น้ำตาลล้นตลาดราคาตก การขนส่งทางรถไฟ การทำงานของเจ้าหน้าที่ การไม่ซื่อตรงของคน หรือแม้แต่เรื่องการขอเข้าทำงานของคนที่ผู้รู้จักฝากฝังมา ซึ่งดูตามชื่อที่ท่านจดไว้ในชั่วระยะสั้นที่ท่านทำงานนั้นมีถึง ๑๑ คน และดูเหมือนท่านก็จะช่วยอะไรไม่ได้ อาจเป็นทั้งเพราะไม่มีตำแหน่ง และเพราะท่านเป็นบุคคลประเภทที่เห็นแก่งานมากกว่าตนเองและพวกพ้อง

เมื่อพ้นจากงานโรงงานน้ำตาลท่านก็ยังคงเป็นสมาชิกวุฒิสภาอยู่ และไม่ช้าท่านก็มีงานใหม่ซึ่งมีแนวแปลกออกไปทำอีก งานนั้นคือการออกหนังสือข่าวบ้านการเมือง ปรากฏตามบันทึกเป็นลายมือของท่าน ดังนี้

" **เรื่องเกี่ยวกับการออกหนังสือพิมพ์**

๑. เจ้าคุณศรีธรรมราชกับเพื่อนหลายคน ได้มาหารือกันที่บ้านพระตีรณสารวิศวกรรม เมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๙๑ ข้อความที่ตกลงกันในวันนี้ คือ

๑) ตกลงจะออกหนังสือพิมพ์เป็นรายสัปดาห์ ชื่อข่าวบ้านการเมือง โดยที่ ม.จ. สิทธิพร เจ้าของเดิมได้ทรงอนุญาตชื่อแล้ว

๒) กำหนดจะออกฉบับแรกวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๙๒

๓) จะเรียกหุ้นเป็นทุนอย่างน้อย ๒๐,๐๐๐ บาท แบ่งเป็นหุ้นละ ๒๐๐ บาท

๔) ผู้ที่ไปในวันนี้จะได้ไปชักชวนเพื่อนฝูงต่อไป

๒. ผู้ที่พอใจจะเข้าร่วมด้วย ได้ไปประชุมกันที่บ้านคุณสง่า วรรณดิษฐ์ เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๑ ข้อความที่ตกลงกันคือ

๑) พิจารณาเรื่องชื่ออีกครั้งว่าจะสมควรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นหรือไม่ ในที่สุดเห็นควรใช้ชื่อ "ข่าวบ้านการเมือง"

๒) จะต้องทำหนังสือสัญญาหุ้นส่วนหรือจะมอบให้คนใดคนหนึ่งหรือหลายคนไปจัดการในนามของตนเอง ตกลงมอบให้เจ้าคุณศรีธรรมราชและพระตีรณสารไปดำเนินการ สำหรับชื่อเจ้าของในหนังสือพิมพ์ ให้ใช้ชื่อพระตีรณสารไปก่อน เมื่อกิจการดำเนินดีแล้วจึงคิดจดทะเบียนเป็นบริษัท

๓) เจ้าคุณศรีธรรมราช เป็นบรรณาธิการ ส่วนผู้ช่วยมอบให้เจ้าคุณศรีธรรมราชจัดหาเอง

๔) การจัดการมอบให้อยู่ในความรับผิดชอบของพระตีรณสาร

๕) ผู้มีหุ้นทั้งหมดในชั้นต้นนี้จะได้รับหนังสืออ่านฟรี

๖) ขอให้ผู้มีหุ้นส่วนช่วยเขียนเรื่องให้ฟรี

๗) การเรียกหุ้นเรียกทีเดียวหมด

๘) โดยที่ยังไม่มีการทำนิติกรรมทางหุ้นส่วน ในชั้นนี้จะถือว่าผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นผู้บำรุงหนังสือข่าวบ้านการเมือง เวลาไปเก็บเงินให้แสดงว่าได้บำรุงหนังสือนี้เท่านั้นเท่านี้ฉบับ

๙) มอบพระตีรณสารเป็นผู้เก็บเงินจากหุ้นส่วนตั้งแต่บัดนี้ไปให้เสร็จภายในวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๔๙๑

๑๐) ขนาดของหนังสือใช้ขนาดหนังสือพิมพ์ Standard"

นอกจากนี้ยังมีเอกสารที่แสดงหลักการและเหตุผลในการออกหนังสือพิมพ์ข่าวบ้านการเมือง ว่า

"๑. มีเจตนาที่จะให้มีหนังสือพิมพ์ที่ดีพอสมควรขึ้นอีกฉบับหนึ่ง เพื่อ

ก. ให้ข่าวที่มีสาระและถูกต้องตามความเป็นจริงทั้งในและนอกประเทศ

ข. บำรุง (develope) ให้ผู้อ่านเลื่อนชั้นจากการนิยมเรื่องที่ทรามไปหาเรื่องที่ดี

ค. ให้ความเห็นในเหตุการณ์และเรื่องทั่วไปโดยถูกต้อง

ง. ให้ความรู้ในเรื่องทั่ว ๆ ไปแก่ผู้อ่านทั้งชายหญิงในวัยหนุ่มและแก่

๒. หนังสือพิมพ์นี้จะออกเป็นรายอาทิตย์ เช่นว่า ทุก ๆ วันเสาร์ เป็นเล่มมีหน้ากระดาษประมาณ ๑๒ หน้า นอกจากแจ้งความ จะมีภาพพอควร

๓. ในชั้นต้นพระยาศรีธรรมราชจะรับเป็นบรรณาธิการ แต่ต้องมีผู้ช่วยบรรณาธิการที่ไว้ใจได้ พระตีรณสารจะให้โรงพิมพ์ ๆ ให้โดยคิดราคาย่อมเยา การจัดการน่าจะมอบแก่โรงพิมพ์นั้น จะได้ใครเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการ

๔. การตั้งเป็นหุ้นส่วน หุ้นละ ๒๐๐ บาท แบ่งออกเป็น ๑๐๐ หุ้น เงิน ๒๐,๐๐๐ บาท หรือมากกว่า ควรเรียกหนังสือพิมพ์ว่า ข่าวบ้านการเมือง และหุ้นส่วนว่า หุ้นส่วนการออกหนังสือพิมพ์ข่าวบ้านการเมือง ชื่อนั้นมีคนรู้จักและนิยมอยู่แล้ว และท่านสิทธิพร เจ้าของก็ทรงอนุญาตให้ใช้โดยไม่คิดค่าอะไร และจะทรงถือหุ้นและช่วยเขียนเรื่องด้วย การเรียกหุ้นเรียกเพียง ๕๐% ก่อนก็ได้

๕. ถ้าตกลงจะออกก็ออกในวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๘๒"

ผู้ที่เป็นหุ้นใหญ่ ๆ (๑๐ หุ้น) เท่าที่มีจดไว้ ก็คือ หม่อมเจ้าอุปลีสาณ ชุมพล พระยาศรีธรรมราช พระตีรณสารวิศวกรรม พระยาบำเรอภักดิ์ พระยาภะรตราชา นายสง่า วรรณดิษฐ์ หลวงประกอบนิติสาร หม่อมเจ้าวัฒยากร เกษมศรี หุ้นส่วนอื่น ๆ แทบทั้งหมดล้วนเป็นสมาชิกวุฒิสภาทั้งนั้น ส่วนผู้เขียนตามที่บันทึกไว้ว่าจะขอให้ช่วยเขียนสำหรับฉบับแรก (ถ้าไม่ได้ลงฉบับแรกก็ลงฉบับต่อ ๆ ไป) คือ หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร นางผัสพร ภักดีกุล พระยาประกิตยกลศาสตร์ พระราชธรรมนิเทศ พระตีรณสารวิศวกรรม นายคล้าย ละอองมณี หม่อมเจ้าสฤษดิเดช พระยาเทพหัสดิน นายหลุย คีรีวัตร พระยาอาณาจักรบริบาล นายราชัญ กาญจนวณิชย์ พระยาศราภัย-พิพัฒน์

หนังสือพิมพ์ข่าวบ้านการเมืองเป็นหนังสือที่ "พูดจาสุภาพเรียบ ๆ" ตามที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) ทรงมีหนังสือถึงพระตีรณสารดังนี้

บ้านเลขที่ ๕๖๖ ถนนเพชรบุรี
กรุงเทพฯ วันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๒

คุณพระตีรณ์

ด้วยได้รับหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ "ข่าวบ้านการเมือง" ไว้แล้ว ๒ ฉบับ คือฉบับที่ ๑ และฉบับที่ ๒ ขอขอบใจเป็นอันมาก

ฉันได้อ่านดูแล้ว เห็นว่าในเวลานี้จะหาหนังสือรายสัปดาห์ที่พูดจาสุภาพเรียบ ๆ เช่นนี้ไม่ใคร่จะได้ ขอแสดงความหวังว่าหนังสือนี้จะมีอายุยาวยืน

ธานีนิวัต

อาจจะเป็นเพราะความที่เป็นหนังสือสุภาพเรียบ ๆ ดังกล่าวแล้ว แม้จะขายได้และเป็นที่นิยมของผู้อ่าน ก็มิได้มีผู้รู้จักเอิกเกริกเหมือนหนังสือรายสัปดาห์ที่มีภาพปกเป็นผู้หญิงสวย ๆ และมีเรื่องนวนิยายที่ลงติดต่อกันไปให้คนติดจะได้ซื้ออ่าน หรือเรื่องอาชญากรรมครึกโครมอื่นๆ นอกจากนั้นอุปสรรคที่สำคัญก็คือการเก็บเงินจากร้านขายหนังสือพิมพ์ ปรากฏว่าหนังสือขายได้ แต่ผู้รับไปขายไม่ค่อยจะจ่ายเงิน ในที่สุดก็ต้องยุติการออกหนังสือพิมพ์ข่าวบ้านการเมืองหลังจากพิมพ์ไปได้ ๓ ปี

งานธนาคาร

เลิกจากงานหนังสือพิมพ์แล้ว การทำงานของท่านก็เปลี่ยนแนวไปอีก คราวนี้เป็นเรื่องทางการเงิน การธนาคาร ท่านได้เป็นผู้รักษาการแทนกรรมการผู้จัดการ (๘ กรกฎาคม ๒๔๙๔) กรรมการบริหาร (๒๔๙๔) กรรมการผู้อำนวยการฝ่ายสาขาธนาคารเกษตร จำกัด (๒๔๙๘) และเป็นผู้จัดการบริษัทคลังสินค้ากลาง จำกัด (๒๔๙๙) ในระยะนั้นท่านต้องเดินทางไปยังจังหวัดต่าง ๆ เสมอ โดยเฉพาะทางภาคใต้ซึ่งมีการเปิดสาขาใหม่ ๆ ของธนาคารเกษตร จำกัด ผู้ที่มีชื่อเกี่ยวข้องกับงานในระยะนั้นมากที่สุดตามเอกสารต่าง ๆ ของท่านก็คือ นายสุริยน ไรวา ผู้เป็นตัวตั้งตัวตีสำคัญในงานของธนาคารเกษตร จำกัด สมัยนั้น กรรมการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วยมากก็มีพระยาศรีวิสารวาจา พระช่วงเกษตรศิลปการ นายลิ่ม ฮักเจี่ยว เป็นต้น ส่วนเจ้าหน้าที่ของธนาคารที่เคยทำงานธนาคารในครั้งกระนั้น และยังคงติดต่อกันอยู่จนตลอดชีวิตของท่านเท่าที่ลูกหลานทราบก็มี นายสุพงษ์ ไทยอยู่ นายสมจิตต์ เกาฏีระ นายธนุ สัตยมานะ

โรตารี่

ในระหว่างที่ท่านอยู่ในฐานะผู้ที่ทำงานด้านการเงินการธนาคารอยู่นั้น ท่านก็ได้เข้าเป็นสมาชิกสโมสรโรตารี่กรุงเทพ ปรากฏตามเอกสารหน้า ๒ ฉบับที่ ๓๔๐ วันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๔๙๗

ของ Rotary Club of Bangkok ซึ่งมี President คือ H.H. Rtn. Prince Prem Purachatra ว่า

INDUCTIONS

Seven new members were inducted into Rotary today, and presented with their badges by the President :—

Rtn. M.S. Ahmad	To fill the open classification of Transport—Rail Service—ECAFE
Rtn. Robert E. Baum	A/A to Rtn. Lewis E. Davis
Rtn. Abby Gerson	To fill the open classification of Construction Service—Contracting General.
Rtn. Carl O. Morander	To fill the open classification of Machinery and Equipment—Telephones—Distributing.
Rtn. Knud Pingel	To fill the open classification of Electric Appliances—Distributing.
Rtn. Phra Tiranasar	To fill the open classification of Finance—Loans.
Rtn. Stener T. Vogt	A/A to Rtn. A.K.M. Mork.

These new members were warmly welcomed into Rotary by their fellow members.

คงจะเป็นเพราะท่านเคยอยู่ในวงการศึกษามานาน ในปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ท่านจึงได้มีหน้าที่เป็น Scholarship Committee ของ Rotary Club of Bangkok ร่วมกับ

Rtn. Luang Chart
Rtn. Dr. M.P. Welles
Rtn. Snon Tanbunyuen
Rtn. R. Fasson
Rtn. J.C. Hansford
Rtn. Noel F. Busch
Rtn. Dr. Prasert

สภาการศึกษาแห่งชาติ

พระตีรณสารวิศวกรรมได้เข้าไปมีส่วนในการศึกษาของชาติอีก โดยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประธานกรรมการวิจัยของสภาการศึกษาแห่งชาติ ความคิดเห็นของท่านในเรื่องการศึกษาปรากฏตามเรื่องที่ท่านเก็บไว้ดังนี้

"ข้าพเจ้าไม่เคยนึกว่าตัวเองเป็นผู้เชี่ยวชาญหรือคงแก่เรียน และเวลานี้หลังที่ได้ออกจากราชการมากว่า ๑๐ ปี ห่างไกลจากความก้าวหน้าทั้งมวล ยอมรับว่าตัวเป็นคนล้าสมัยเสียอีก ด้วยเหตุนี้ท่านทั้งหลายจะเห็นว่าในการประชุมคณะกรรมการวิจัยของเรา ข้าพเจ้าในฐานะประธานออกความเห็นของตัวเองน้อยที่สุด ทำหน้าที่เพียงดำเนินการประชุม สรุปความเห็นของแต่ละฝ่าย แล้วให้ที่ประชุมวินิจฉัย ข้าพเจ้าเคารพในความเห็นข้างมากเสมอ และไม่นึกว่าจะไปแถลงแย้งในการประชุมสภาการศึกษา แม้จะไม่เห็นด้วยกับมติที่เสนอไป ในการประชุมของเราครั้งที่ ๓ เมื่อ

วันที่ ๑๔ มีนาคม ได้พูดกันถึงระบบโรงเรียน ซึ่งมีสายต่าง ๆ เรา พูดกันอยู่นาน ลงเอยกันไม่ได้ ในที่สุดมีผู้เสนอว่าจวนจะ๑๗.๐๐ น. แล้ว ควรเอาไปตรึกตรองกันให้ละเอียดรอบคอบ เพราะดูมีความเห็นไม่สู้ตรงกันนัก แล้วคราวหน้าจึงพูดกันใหม่ ข้าพเจ้าเห็นด้วยและขอให้เลื่อนไปหารือกันคราวหน้า แต่เผอิญพูดมากไปนิดคือพูดว่าข้าพเจ้าเองก็ไม่เห็นด้วยกับที่พูดกันมาเกือบทั้งนั้น ทำให้ท่านกรรมการอยากทราบความเห็นของข้าพเจ้า

ทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้าบอกแล้วว่าเป็นความคิดชนิดขวาง ไม่ตรงกับความเห็นทั่ว ๆ ไป ท่านก็ยังอยากฟัง มีท่านหนึ่งถึงกับกล่าวว่าท่านไม่สู้จะแน่ใจนักว่าเราจะไม่เดินผิดทางอีก (ท่านใช้คำว่าลงเหว ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าจะแรงไปหน่อย) ฉะนั้นถ้ามีความเห็นที่แย้งก็น่าจะได้ฟัง อนึ่ง ข้าพเจ้าเชื่อในเจตนาดีของท่านนายกรัฐมนตรี (อธิบาย : จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์) ที่พยายามรวบรวมทั้งคนแก่ คนหนุ่ม ให้มาช่วยกันคิดแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ในราชการเพื่อความเจริญของชาติ ความเจตนาดีของท่านนี้ ควรได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากคนไทยทุกคน สำหรับตัวข้าพเจ้ารู้สึกเป็นหนี้บุญคุณท่านในการที่ท่านให้เกียรติแต่งตั้งให้เป็นกรรมการต่าง ๆ และได้ชมเชยกิจการบางอย่างที่ข้าพเจ้าได้กระทำไป ในการออกความเห็นซึ่งขัดกับความเห็นส่วนใหญ่นี้ แม้จะถูกหาว่าเป็น fool (และในกรณีข้าพเจ้าจะเป็น old fool เสียด้วย) ข้าพเจ้าก็รู้สึกว่า

ควรทำ ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงจำต้องแสดงความเห็นตามความต้องการของท่าน แต่โดยที่ขณะนั้นเป็นเวลาเย็นมากแล้ว จึงเป็นอันตกลงว่าข้าพเจ้าจะเสนอความเห็นในการประชุมต่อไป โดยที่ความเห็นของข้าพเจ้าเป็นความเห็นชนิดฟังขัดหู ต้องระมัดระวังไม่ให้เป็นที่เข้าใจผิดได้ ข้าพเจ้าจึงได้ทำเป็นบันทึกดังที่เสนอมานี้

ความเห็นเรื่องอาชีวศึกษา

ของ

พระดีรณสารวิศวกรรม

เสนอคณะกรรมการวิจัย สภาการศึกษาแห่งชาติ

ในการประชุม วันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๐๓

พวกเราทุกคนเห็นด้วยกับความมุ่งหมายตามข้อ ๑ ของแผนการศึกษาของชาติฉบับนี้ ซึ่งนอกจากอย่างอื่น มีให้ทุกคนสามารถที่จะประกอบอาชีพ เรื่องให้คนสามารถประกอบอาชีพนี้เป็นที่เห็นพ้องต้องกัน ไม่มีใครเถียง เป็นความต้องการของเรามาแต่ไหนแต่ไร ไม่ใช่เพียงในเวลานี้ เมื่อ ๔๗ ปีก่อนก็ต้องการเช่นนั้น ดังจะเห็นได้จากประกาศของเสนาบดีกระทรวงธรรมการลงวันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๔๕๖ และทุก ๆ แผนการศึกษาต่อ ๆ มาก็มีความมุ่งหมายเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ในชั้นนี้เราจะยอมรับกันได้ไหมว่าความต้องการอันนี้เรามีมาหลายสิบปีแล้ว และจนบัดนี้เราก็ยัง

ไม่ได้ผลตามความปรารถนา ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านคงยอมรับ เพราะมีหลักฐานอยู่แน่นอน และการที่เรามาประชุมกันนี้ก็แสดงชัดว่าเรายังไม่ได้ตามความต้องการของเรา

ความมุ่งหมายที่ดีเรามีแล้ว ขอให้ลองพิจารณาว่าเราใช้วิธีอะไรที่จะทำให้ความมุ่งหมายของเราสำเร็จผล เมื่อเด็กออกจากโรงเรียนแล้วพากันไปรับราชการ ไม่ไปประกอบอาชีพอื่น เราก็คิดกันว่า เป็นเพราะเด็กไม่รู้วิชาอาชีพ ทางที่ดีต้องตั้งโรงเรียนอาชีพขึ้น ให้เด็กเรียน เรียนแล้วจะได้ไปประกอบอาชีพนั้น ๆ ต่อไป นี่เป็นความคิดของเรา ซึ่งน่าจะถูกอย่างที่สุด ทุกคนคิดเช่นนั้น นับตั้งแต่ผู้ที่รับผิดชอบในการศึกษาของชาติ ตลอดจนคนอื่นทั่ว ๆ ไป แผนการศึกษาต่าง ๆ จึงวางโรงเรียนอาชีพไว้รับนักเรียนที่สำเร็จสามัญศึกษาเป็นระยะ ๆ ดูสวยงามดี และโรงเรียนอาชีพต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น โดยเฉพาะภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๗๕ โรงเรียนอาชีพเกิดขึ้นอย่างขนานใหญ่ เป็นที่ชื่นชมของคนทั่วไป ต่อมาการขยายโรงเรียนเหล่านี้ก็เพลาลง แล้วก็คึกคักขึ้นอีก ขึ้น ๆ ลง ๆ อยู่อย่างนี้แล้วแต่ผู้บงการการศึกษาของชาติ แต่ความเรียกร้องให้เปิดโรงเรียนอาชีพเพิ่มขึ้นคงมีอยู่เรื่อย รวมความว่า ความเห็นที่ว่าโรงเรียนอาชีพจะบันดาลให้เกิดอาชีพได้ คงมีอยู่ในประชาชนทั่วไปตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงเวลานี้

ก็เหตุใดเล่ากระทรวงศึกษา ฯ จึงไม่จัดตั้งโรงเรียนอาชีพให้แพร่หลายให้พอความต้องการ กระทรวงศึกษา ฯ ก็รักชาติ อยากให้ชาติเจริญ อยากได้หน้าได้ตา ได้ชื่อเสียงเหมือนกัน งบประมาณก็ได้มาก เพราะใคร ๆ ก็สนับสนุน ข้าพเจ้าเข้าใจว่าที่ไม่ทำก็เพราะเห็นว่าจะไม่ได้ผลตามที่หวังกัน หลังจากที่ได้ปลุกปล้ำโรงเรียนประเภทนี้มานาน ย่อมพบอุปสรรคและความจริงต่าง ๆ ที่ไม่สนับสนุนให้ขยายโรงเรียนอาชีพอย่างกว้างขวาง ตรงกันข้ามกลับคิดว่าจะยุบบางชั้น บางอย่างลงเสียด้วย ท่านกรรมการได้รับแจกรายงานการศึกษาของชาติแล้ว ถ้าท่านตรวจดูให้ดีท่านจะพบว่ามีข้อความที่แสดงให้เห็นว่าที่ข้าพเจ้ากล่าวมานี้เป็นความจริง

ตอนนี้ข้าพเจ้าต้องขอชี้แจงให้แจ่มแจ้งสักหน่อย ข้าพเจ้าไม่ได้หมายความว่าโรงเรียนอาชีพของกระทรวงศึกษา ฯ ไม่ได้ผลเสียทีเดียว ข้าพเจ้าชมกระทรวงศึกษา ฯ เสียอีก ที่ได้ใช้ความพยายามปลุกปล้ำดัดแปลงโรงเรียนเหล่านี้มาจนถึงขนาดนี้ โรงเรียนบางประเภทเช่นช่างกลได้ผลดีมาก มีคนเรียนแล้วออกไปทำงานได้ผลจริง ๆ ส่วนที่ว่าไม่ได้ผลนั้น ข้าพเจ้าหมายถึงการแก้โรคคนไม่ประกอบอาชีพโดยตั้งโรงเรียนอาชีพขึ้น เพราะเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ มนุษย์เรานี้มีอาชีพร้อยอย่างพันอย่าง เราย่อมไม่

สามารถที่จะตั้งโรงเรียนสำหรับอาชีพต่าง ๆ เหล่านี้ได้ครบถ้วนแหละก็ไม่จำเป็นด้วย ลองนึกถึงผู้ที่ประกอบอาชีพรอบ ๆ ตัวเราอยู่เวลานี้ ซึ่งเป็นคนต่างด้าวแทบทั้งนั้น ว่าเขาสำเร็จวิชาอาชีพมาจากไหน ทำไมเขาจึงประกอบอาชีพได้ มีบางอาชีพเท่านั้นและเป็นอาชีพชั้นสูงที่จำต้องอาศัยการศึกษามาก่อน ที่ข้าพเจ้านึกได้ขณะนี้ก็คือ แพทย์ แม้วิศวกรรมก็ไม่จำต้องเข้ามหาวิทยาลัยก่อนจึงจะทำได้ นี่เป็นเรื่องที่เรามักจะมองข้ามกันไปเสีย โรงเรียนอาชีพนั้นดีไม่มีปัญหา แต่เราต้องตั้งขึ้นด้วยความระมัดระวัง และเมื่อถึงเวลาสมควร คือเมื่อมีอาชีพนั้นอยู่แล้วเป็นปึกแผ่นพอสมควร ตอนนี้ท่านคงคิดว่าข้าพเจ้าเสียสติ แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าโรงเรียนอาชีพนั้นดีสำหรับในกรณีเช่นนี้เท่านั้น ผู้ที่ประกอบอาชีพอยู่ อยากหาความรู้เพิ่มเติมก็เข้ามาศึกษา เพื่อความเจริญก้าวหน้าของอาชีพของตัวหรือให้เด็กในปกครองไปศึกษา เมื่อเสร็จแล้วจะได้ออกมาช่วยกันประกอบอาชีพนั้นต่อไป ถ้าตั้งขึ้นในลักษณะเช่นนี้จะมีประโยชน์มาก โรงเรียนอาชีพกลางคืนของกระทรวงศึกษาฯ ในพระนครอยู่ในลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นที่นิยมมีคนเรียนมาก แต่ข้าพเจ้าเสียใจที่จะกล่าวว่านักเรียนส่วนมากเป็นชาวต่างด้าว ทั้งนี้ก็เพราะเขาเข้าหลักที่ข้าพเจ้ากล่าวข้างต้นและเพราะคนไทยเรายังไม่มีอาชีพที่สอนนั้นแพร่หลาย

โดยที่เราใช้วิธีนี้มานาน และผลก็เป็นดังที่เห็นกันอยู่ น่าจะลงเอยกันได้ว่าการหว่านโรงเรียนอาชีพเพื่อให้เกิดอาชีพนั้นไม่สำเร็จแน่ ทีนี้ก็มีปัญหาว่าจะใช้วิธีอะไรกันต่อไป กระทรวงศึกษาฯ เสนอโรงเรียนสายประสมเข้ามา ความจริงข้าพเจ้าดีใจที่พฤติการณ์ต่างๆ ที่แล้วมา แสดงว่ากระทรวงศึกษาฯ ระมัดระวังในการเปิดโรงเรียนอาชีพ โดยเห็นว่าจะแก้ปัญหาของเราไม่ได้ แต่เมื่อกระทรวงศึกษาฯ เสนอโรงเรียนสายประสมนี้มา ทำให้ข้าพเจ้ากลับรู้สึกเสียใจและหนักใจมากขึ้นอีก เพราะการกระทำเช่นนี้ไม่น่าไว้ใจเลย เหตุผลสนับสนุนโรงเรียนประเภทนี้ไม่หนักแน่นมั่นคง ดูออกจะเป็นการเสี่ยงยังไรอยู่ เราพลาดเรื่องโรงเรียนอาชีพมาครั้งหนึ่งแล้ว เสียเงินทองไปมากมาย เสียเวลาไปหลายสิบปี เราจะมาพลาดกันอีกก็จะเป็นที่น่าเสียดายมากทีเดียว

ข้าพเจ้ารับว่าเมื่อก่อนไม่มีความรู้เรื่องโรงเรียนสายประสมหรือที่ทางกระทรวงศึกษาฯ เรียกว่า Comprehensive School แต่ตามคำอธิบายที่ได้รับจากท่านทั้งหลายในที่นี้และที่อื่น ก็พอจะสรุปได้ว่า เป็นโรงเรียนที่จัดให้ถูกต้องได้ยาก และแพงเป็นอย่างยิ่ง กับทั้งเป็นโรงเรียนที่ในต่างประเทศเขาจัดตั้งขึ้นตามอำเภอชั้นนอกไม่ใช่ในนครใหญ่ๆ ซึ่งมีโรงเรียนอาชีพต่างๆ อยู่พร้อมแล้ว นี่เป็นเรื่องราวของโรงเรียนสายประสมที่ข้าพเจ้าได้รับมา ข้าพเจ้าไม่ใช่บุคคลชนิดที่จะคอยขัดคอการนำของใหม่ๆ

มาใช้ เพราะประเทศที่เจริญแล้วย่อมมีของดีที่จะเป็นตัวอย่างสำหรับเรา แต่ข้าพเจ้าก็ยังหัวโบราณ ยังคิดว่าก่อนที่จะเอามาใช้ต้องพิจารณาให้รอบคอบจริง ๆ เสียก่อน และยิ่งเกี่ยวกับเงินทองมากมายและเวลาซึ่งเป็นของมีค่ายิ่งด้วยแล้ว ก็ควรจะพิจารณาให้ละเอียดเป็นพิเศษ เพราะไม่ใช่ดีสำหรับเขาแล้วจะต้องดีสำหรับเราเสมอไป โรงเรียนสายประสมนี้เป็นที่ทราบกันแล้วว่ากระทรวงศึกษาฯ ได้เปิดขึ้นหนึ่งแห่งที่ฉะเชิงเทราเป็นเวลาหลายปีแล้ว เวลานี้กำลังเปิดอีก ๓ แห่ง เฉพาะเท่านี้ก็ไม่น่าเป็นห่วง แต่ที่เป็นห่วงก็เพราะเอามาบรรจุไว้ในแผนการศึกษาของชาติ ซึ่งแปลว่าตั้งใจจะเอาจริงเอาจังกันแล้ว คงจะขยายกันเป็นการใหญ่ จะสิ้นเงินสิ้นทองกันมากทีเดียว นี่เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าเป็นห่วง เพราะโรงเรียนทดลองที่ฉะเชิงเทราก็ยังไม่ได้ผล ที่ว่านี้ไม่ใช่ข้าพเจ้าพูดเอง ข้าพเจ้าอยู่นอกวง ไม่ทราบอะไรเลย แต่เป็นคำพูดของข้าราชการกระทรวงศึกษาฯ ซึ่งอยู่ในตำแหน่งที่ควรจะรู้เรื่องดี ส่วนผู้ที่สนับสนุนโรงเรียนประเภทนี้ก็ชี้แจงว่า ที่ไม่ได้ผลเพราะเราทำไม่ถูกต้องตามแบบของเขา ความจริงจะเป็นอย่างไรก็ตาม แต่เป็นเรื่องที่ไม่สนับสนุนการจัดตั้งโรงเรียนประเภทนี้ทั้งสิ้น เพราะถ้าไม่ได้ผลจริงแล้วจะตั้งกันทำไม และถ้าไม่ได้ผลเพราะจัดผิดจริงก็แสดงว่าโรงเรียนประเภทนี้จัดยากเหลือเกิน ตั้งขึ้นไม่ไกลขนาดฉะเชิงเทราซึ่งไปรถยนต์ได้ภายในสองชั่วโมง เป็นโรงเรียน

ตัวอย่างซึ่งผู้ใหญ่ควบคุมเป็นพิเศษ มีฝรั่งมาช่วยยังทำผิดแบบได้แล้ว ก็โรงเรียนที่จะตั้งใหม่ อยู่ในที่ไกล ควบคุมโดยเจ้าหน้าที่ชั้นรอง ๆ ลงไป จะมิยิ่งไปกันใหญ่หรือ เป็นการเสี่ยงที่น่ากลัวอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าจึงไม่เห็นด้วยที่จะให้ปรากฏโรงเรียนชนิดนี้ในแผนการศึกษาชาติ

อนึ่ง สมมุติว่าความห่วงใยของข้าพเจ้าไม่สมเหตุผล ความจริงจะไม่เป็นดังนั้น และโรงเรียนแบบประสมเป็นของดีจริง ข้าพเจ้าก็ยังเห็นว่าการแก้ปัญหาของเราโดยวิธีนี้ ไม่ได้ผลเพียงพอ เพราะเราจะเปิดโรงเรียนชนิดนี้ได้จริงๆเพียงปีละไม่กี่แห่ง ไม่พอความต้องการ ไม่ได้ส่วนสัมพันธ์กับความสำคัญของปัญหาที่เกี่ยวกับการศึกษาของคนทั้งชาติ

ที่พูดมาทั้งหมดนี้ก็เพื่อให้ท่านพิจารณาความจริงที่เป็นอยู่ขณะนี้ ถ้าเผอิญท่านเห็นด้วย ก็ขอให้ช่วยกันแก้ความเข้าใจผิดในพวกเราทั่ว ๆ ไป ที่ยึดเอาโรงเรียนอาชีพเป็นยาวิเศษสำหรับแก้ปัญหาอันยุ่งยากของเราให้หมดสิ้นไปเสียที ได้เท่านี้ข้าพเจ้าก็จะยินดีมาก เพราะเราจะได้ไม่หมกมุ่นในวิธีเก่า จะได้ทุ่มเทความคิดหาวิธีแก้แบบใหม่กันต่อไป

ท่านฟังมาถึงเพียงนี้ แล้วไม่ว่าข้าพเจ้าเสียสติ ข้าพเจ้าก็มีใจขึ้นมาก แต่ข้าพเจ้าเกรงเหลือเกินว่าอย่างน้อยท่านคงว่า

ข้าพเจ้าขยายข้อนี้ในเมื่อได้ฟังวิธีแก้ที่จะเสนอต่อไป ความมุ่งหมายสำคัญในแผนการศึกษาชาติก็คือ ให้คนสามารถที่จะประกอบอาชีพ แม้จะไม่ได้บ่งชัดเรื่องภัยของโรคอยากรับราชการ ก็เป็นที่เข้าใจกันอยู่ว่าเกี่ยวเนื่องกัน ฉะนั้น ข้าพเจ้าขอแยกปัญหานี้ออกเป็น ๒ ข้อเสียทีเดียว คือ

๑. เรื่องโรคต้องการรับราชการ และ

๒. ทำอย่างไรจึงจะให้มีความสามารถที่จะประกอบอาชีพ และไปประกอบอาชีพจริง ๆ

เราพากันตำหนิรัฐบาลในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช ว่าจัดการศึกษาผิดทำให้คนมุ่งเข้ารับราชการ เพราะให้เรียนแต่วิชาสามัญ เป็นความจริงที่การศึกษาในครั้งนั้นมีเพียงโรงเรียนสามัญ แต่เป็นการสมควรที่เราจะตำหนิหรือ ในรัชกาลที่ ๕ การปกครองบ้านเมืองได้เปลี่ยนแปลงจากเดิมมาก ทางราชการต้องการคนใช้เป็นจำนวนมากมาย และโดยเร็ว คนที่มีวิชาความรู้จริง ๆ มีที่ไหน ได้คนที่รู้หนังสือไปทำงานก็นับว่าดีเหลือเกินแล้ว ฉะนั้น นักเรียนที่สำเร็จจากโรงเรียนสามัญจึงมีโอกาสได้เข้ารับราชการโดยทั่วถึง นับได้ว่าเข้าหลักให้การศึกษาจนมีอาชีพทำด้วยแล้ว ความจริงข้าราชการก็เท่ากับลูกจ้างของรัฐ แต่เป็นลูกจ้างที่มีเกียรติมาก เป็นอาชีพที่มั่นคงแน่นอน ไม่ต้องเป็นห่วงเหมือนอาชีพส่วนตัว

ถ้าทำดีก็มีแต่ความเจริญ ได้ลาภได้ยศ ถ้าทำผิดพลาดก็ไม่เสียหาย ขาดทุนขาดรอนอะไรมากมาย เพียงถูกตำหนิหรือลงโทษบ้าง แล้วก็ตั้งต้นกันใหม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ใครจะไม่ชอบอาชีพราชการ ทุกคนจึงมุ่งหวังที่จะเข้ารับราชการ และเป็นโรคติดต่อกันตลอดมา

เมื่องานในราชการงวดเข้า รัฐบาลต่อมาเห็นภัยของโรคนี้ และได้พยายามคิดแก้ไข เริ่มต้นตั้งแต่สมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเสียอีก แต่พูดโดยทั่วไป การแก้ก็หาได้บังเกิดผลไม่ รัฐบาลจัดตั้งโรงเรียนอาชีพต่างๆ ขึ้น โดยมุ่งหวังจะให้ไปประกอบอาชีพนั้น ๆ แต่ผู้ที่สำเร็จวิชาอาชีพแล้วก็ยังเข้าหาราชการอยู่ตามเดิม เพราะเป็นอาชีพที่ง่าย สะดวกดีกว่าอย่างอื่น สำเร็จแพทย์ก็เข้ารับราชการ สำเร็จวิศวกรรมศาสตร์ก็เข้ารับราชการ แม้วิชาอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ปีหนึ่ง ๆ ผู้ที่สำเร็จจากมหาวิทยาลัยต่างก็พากันเข้ารับราชการ หรือทำงานในองค์การของรัฐบาลกันทั้งนั้น ที่ออกไปทำงานส่วนตัวมีน้อยเต็มที แม้มีโรงเรียนอาชีพแล้ว โรคอยากรับราชการก็ยังคงมีอยู่อย่างเดิม เป็นแต่เมื่อก่อนวิชาชีพสำหรับราชการมีเพียงวิชาสามัญ แต่บัดนี้ได้เปลี่ยนไปคือมีวิชาอาชีพต่าง ๆ เพิ่มขึ้น รวมความว่า การศึกษาของเราเวลานี้สำเร็จเพียงให้คนเรียนวิชาอาชีพเพื่อไปประกอบอาชีพเป็นข้าราชการเท่านั้น หาได้แก้โรคเรียนเพื่อรับราชการให้หายไปไม่

โรคอยากรับราชการนี้แก้ไม่หายแน่ เพราะเป็นวิสัยของมนุษย์ที่จะหาความสะดวกสบายกันทั้งนั้น แต่ถ้ารัฐบาลใจแข็งไม่สงสารมากนัก โรคนี้ก็จะบรรเทาไป แต่อย่างไรก็ตาม รัฐบาลมีการขยายงานเพื่อความเจริญอยู่เสมอ ยังต้องการคนที่จะทำงานอยู่ จึงไม่น่าจะเป็นห่วงในเรื่องโรคนี้มากนักในขณะนี้ ถ้าเราแก้ปัญหาข้อ ๒ ได้ โรคนี้จะขาดความสำคัญไปเอง

ปัญหาข้อ ๒ ที่ว่าให้คนมีความสามารถที่จะประกอบอาชีพและไปประกอบอาชีพจริง ๆ นี่สิที่ยากยิ่ง ไม่ใช่เรื่องที่จะแก้กันได้ในเวลาสั้น และลำพังกระทรวงศึกษา ฯ เท่านั้นก็แก้ไม่สำเร็จแน่ รัฐบาลทั้งหมดจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องนี้ จะต้องทำทุกวิถีทางที่จะส่งเสริมให้คนไทยได้ประกอบอาชีพ ต้องช่วยกันหางานให้ทำ ความจริงรัฐบาลทุกรัฐบาลก็มีความตั้งใจเช่นนี้ และที่ลงมือทำไปแล้วก็มากมาย แต่น่าเสียดายที่หลังจากเริ่มต้นอย่างคึกคักแล้วก็รามือไปในภายหลัง เดิมกระทรวงศึกษา ฯ เคยมีองค์การรับก่อสร้างโดยใช้นักเรียนอาชีพที่สำเร็จแล้ว เข้าใจว่าเวลานี้ไม่มี ซึ่งน่าเสียดาย เพราะการพัฒนาของเรายังต้องใช้การก่อสร้างอีกมาก ข้าพเจ้ามีโอกาสเห็นโครงการของกระทรวงศึกษา ฯ ในระยะ ๓ ปีข้างหน้า เห็นตั้งงบประมาณค่าก่อสร้างตัวโรงเรียนและทำโต๊ะเรียนม้านั่งไว้มากมายหลายสิบล้านบาททีเดียว เงินจำนวนนี้ ในที่สุดส่วนใหญ่ก็คงจะตกถึงมือชาวต่างด้าว

ข้าพเจ้าไม่เพียงเสียดายเงินแต่เสียดายโอกาส เพราะถ้าเราจัดการให้โรงเรียนอาชีพของกระทรวงศึกษาฯ ได้รับทำงานเหล่านี้ ก็จะเป็นการฝึกหัดของนักเรียน และเป็นอาชีพจริงๆ ของผู้ที่สำเร็จแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าน่าจะรื้อฟื้นเรื่องนี้ขึ้นมาพิจารณาอีกครั้ง ความล้มเหลวในอดีตควรจะเป็นบทเรียนให้แก้ไขปรับปรุงงานนี้ให้รัดกุมขึ้นได้ ไม่ควรยอมแพ้ และปล่อยโอกาสที่จะหาอาชีพให้คนไทยได้ทำจริง ๆ อันนี้หลุดมือไป

อนึ่ง ที่กระทรวงมหาดไทยช่วยหางานให้นักเรียนทำในระหว่างโรงเรียนปิดภาคนี้ ก็เป็นก้าวที่ถูกและมีประโยชน์มาก ไม่ใช่เพียงเป็นการหารายได้ให้เด็กชั่วขณะ การมีรายได้ซึ่งหาได้โดยน้ำพักน้ำแรงของตน การได้ทดลองลงมือทำงานจริง ๆ นี้จะมีผลในทางความคิดของเด็ก อาจทำให้เด็กบางคนเปลี่ยนใจไม่เรียนต่อ แล้วคิดหางานทำเป็นอาชีพต่อไปก็ได้ ซึ่งเป็นการลดจำนวนผู้ที่ตะเกียกตะกายเรียนเกินฐานะได้ทางหนึ่ง วิธีให้เด็กไปฝึกงานนี้ คล้ายวิธี apprentice คือให้เด็กเข้าฝึกหัดงานจริง ๆ ในสถานประกอบอาชีพต่าง ๆ ข้าพเจ้าเห็นควรสนับสนุนให้มีขึ้นมาก ๆ เพราะสำหรับบ้านเมืองเรา วิธีนี้ดีกว่าการหว่านโรงเรียนอาชีพแน่

สำหรับอาชีพการค้านั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าสำคัญยิ่ง การค้าที่ว่านี้หมายถึงการค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ ค้าเข้าของประจำวันซึ่งเวลานี้

อยู่ในมือต่างชาติทั้งสิ้น ถ้าเราได้ตั้งต้นกันเสียบ้าง ก็จะเป็นเชื้อช่วยให้อาชีพนี้แพร่ไปในหมู่คนไทย อันจะเป็นประโยชน์ในภายหน้าอย่างใหญ่หลวง เมื่อรัฐบาลคณะนี้แถลงนโยบายต่อสภาร่างรัฐธรรมนูญ ข้าพเจ้าเคยเสนอความเห็นนี้คือ ในการพิจารณาโครงการเศรษฐกิจของชาตินั้น ขออย่าเพลินแต่ในเรื่องที่ใหญ่โต ขอให้ช่วยคิดถึงการค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ บ้าง แล้วส่งเสริมให้เกิดขึ้นในหมู่คนไทยให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่การเสนอความเห็นนั้นเป็นเรื่องของเรา เราอาจทำได้ ส่วนรัฐบาลท่านจะทำอย่างไรนั้นก็เป็นเรื่องของท่านเหมือนกัน พวกเราทำอะไรชอบเพ่งถึงของใหญ่ ๆ ของเล็ก ๆ มักจะมองข้ามไป ไม่ค่อยจะนึกว่าของเล็กนั้น เมื่อรวมกันเข้ามาก ๆ ก็อาจสำคัญได้ ที่อินโดนีเซียไล่จีนออกจากชนบทจะเกี่ยวกับปัญหาเช่นของเรานี้หรือเปล่าไม่ทราบ ถ้าเกี่ยวก็แปลว่าเขาเห็นเรื่องการค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ นี้เป็นเรื่องสำคัญทีเดียว ข้าพเจ้าอยากให้รัฐบาลเอาใจใส่ช่วยคนไทยในเรื่องเล็กน้อยเช่นนี้ให้มากขึ้น แต่ไม่ถึงกับยุให้ใช้แบบของอินโดนีเซีย

ข้าพเจ้าแน่ใจว่ารัฐบาลจะแก้ปัญหานี้ได้สำเร็จ เพราะไม่ใช่เรื่องเหลือวิสัย และยิ่งเราล้มความคิดที่จะเหมาให้กระทรวงศึกษาฯ โดยการเปิดโรงเรียนอาชีพ เป็นผู้บันดาลให้เด็กมีงานทำด้วยแล้ว การร่วมความคิด ร่วมแรง ในด้านนี้ย่อมจะนำมาซึ่งผลสำเร็จอย่างแน่นอน แต่แน่ทีเดียว จะต้องใช้เวลานานหน่อย รวมทั้งความอดทนและพยายาม

ส่วนหน้าที่ของกระทรวงศึกษา ฯ โดยตรงก็คือ เตรียมคนให้สามารถที่จะประกอบอาชีพ เมื่อสองสามคืนก่อน มีหญิงคนหนึ่งปรากฏตัวในจอ ทีวี ขึ้นไปทำอะไรกันข้าพเจ้าไม่ได้เอาใจใส่ จำได้แต่ว่าหญิงคนนั้นมีอาชีพทำพู่กัน เพราะแปลกจึงจำได้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าหญิงนั้นไม่ได้เข้าโรงเรียนทำพู่กันแน่ และก็แน่ใจว่าเราคงไม่คิดเปิดโรงเรียนอาชีพทำพู่กัน หรือขายอ้อยขวั้น หรือขายกาแฟ เวลานี้ข้าพเจ้ากับลูกชายมีอาชีพทางโรงพิมพ์ เราไม่เคยเรียนการพิมพ์มาก่อนเลย คนงานของเราทั้งชายและหญิงประมาณ ๕๐ คน ก็ไม่เคยเรียนการพิมพ์มาก่อน แต่เราก็ทำงานหาเลี้ยงชีพกันมาได้ นี่ย่อมแสดงว่าอาชีพพื้น ๆ ทั่วไป ซึ่งเป็นส่วนใหญ่นั้น ไม่จำเป็นต้องเข้าโรงเรียนมาก่อนก็ทำได้ ขอให้มีความพยายามและความตั้งใจเถิด คนเราเมื่อความจำเป็นบังคับแล้ว ย่อมขวนขวายหาอาชีพทำจนได้ หน้าที่ของกระทรวงศึกษา ฯ ก็คือให้คนได้รับการศึกษาพอที่จะรู้สึกว่า อาชีพที่สุจริตนั้นเป็นสิ่งที่พึงทำ กับให้มีพื้นความรู้ที่จะช่วยให้หาความรู้เพิ่มเติมในอาชีพที่ตนเลือกแล้วได้เท่านั้น การศึกษาประเภทนี้ก็คือการศึกษาวิชาสามัญทั่ว ๆ ไปนั่นเอง เพราะวิชาสามัญเป็นพื้นให้สามารถเรียนรู้วิชาต่าง ๆ ต่อไป รวมทั้งให้รู้ว่าอะไรดี อะไรไม่ดี อะไรควรทำและไม่ควรทำ เมื่อผู้ที่ออกจากโรงเรียนมีความรู้เหล่านี้ ก็เป็นคนชนิดที่เราเรียกกันว่า มีความคิด แล้ว ดูก็ไม่น่าจะห่วงนัก

ในสมัยก่อนผู้ที่เข้ารับราชการก็มีความรู้เพียงวิชาสามัญ และราชการนั้นก็ย่อมทราบกันดีว่าไม่ใช่เพียงงานเสมียน เป็นงานแทบทุกชนิด เช่น งานช่าง งานบัญชี และงานปกครอง แต่เขาก็ทำกันได้ ทั้งนี้ก็เพราะคนเราไม่ได้เรียนแต่เฉพาะในโรงเรียน เราเรียนกันตลอดชีวิต เรารู้หนังสือซึ่งเป็นของสำคัญ เพื่อให้เราอ่านตำราร้อยแปดได้ และศึกษาได้ไปจนตาย พวกเรามักจะให้ความสำคัญของการศึกษาในมหาวิทยาลัย ซึ่งมีระยะเวลาจำกัดมากเกินไปหน่อย และไม่ค่อยนึกถึงการศึกษาในโลกกับของจริงในเวลาอันยาวนานนัก โดยที่สมัยนี้ ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์มีมาก วิชาสามัญซึ่งเราใช้เป็นวิชาพื้นจึงควรแบ่งเป็น ๒ สาย คือ ภาษา และวิทยาศาสตร์ และระบบโรงเรียนมัธยมศึกษาในความเห็นของข้าพเจ้าจึงควรมีสามสาย คือ สายภาษา สายวิทยาศาสตร์ และสายอาชีวศึกษา จากสองสายแรกไปเรียนต่อในมหาวิทยาลัยหรือสถาบันชั้นสูงได้ ส่วนสายอาชีวศึกษาไม่ต่อไปไหนอีก

โรงเรียนต่าง ๆ นั้นจะเรียกชื่ออย่างไรไม่สำคัญ ที่สำคัญเป็นอย่างยิ่ง คือหลักสูตรวิชาการสอน เราจะต้องพิจารณาวางไว้ให้เหมาะ ให้ได้วัตถุประสงค์ของเราจริง ๆ โรงเรียนสายภาษาและวิทยาศาสตร์นี้ ไม่ใช่โรงเรียนอาชีพ แต่เราจะต้องวางหลักสูตรให้เป็นโรงเรียนชนิดที่เตรียมให้คนออกไปดำรงชีพได้ด้วยความสุข คือให้รู้ดีรู้ชั่ว รู้จักแสวงหาสัมมาอาชีพ และมีความขยันหมั่นเพียร

เรื่องงานคือเงิน เงินคืองาน เรื่องความสะอาด หรือเรื่องการประหยัด รัดเข็มขัด ที่เป็นคำขวัญประกาศทางวิทยุและทีวีอยู่ขณะนี้ จะไม่มีความจำเป็นต่อไป เพราะโรงเรียนจะต้องสอนเรื่องเหล่านี้ จะต้องหมั่นสอนหมั่นอบรมกันจริง ๆ รวมความว่าหลักสูตรจะให้หนักไปในทางจริยศึกษามากกว่าเวลานี้ ส่วนวิชาภาษา และวิทยาศาสตร์ซึ่งจะแตกต่างกันใน ๒ สายนี้ เป็นสิ่งไม่สู้สำคัญนัก

ข้าพเจ้าอาจเป็นคนครึ แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าเราสนใจเรื่องศีลธรรมและจรรยาน้อยไป ทั้งที่ปรากฏในแผนการศึกษาว่าจะให้จริยศึกษา พุทธิศึกษา พลศึกษาและหัตถศึกษา ให้สมส่วนกัน แต่ความจริงเราทอดทิ้งแขนงแรกและแขนงสุดท้ายเสียสนิท เวลานี้เราติดต่อกับต่างประเทศมาก ทั้งที่เขาเข้ามาหาเรา และเราออกไปหาเขา ไม่มีสมัยไหนที่เราไปดูงานต่างประเทศมากเท่าในสมัยหลัง ๆ นี้ เราไปเห็นความเจริญทางวัตถุของเขามามาก และมุ่งหน้าที่จะนำของเหล่านี้มาใช้ จนลืมนึกถึงเรื่องศีลธรรมและสภาพบ้านเมืองของเรา ข้าพเจ้ามีความรู้สึกอย่างแรงว่า เราจะรอดได้ก็ด้วยศีลธรรมเท่านั้น ข้าพเจ้าอยากเห็นคนไทยเราเป็นคนครึชนิดที่สุขุมและสุภาพแบบไทย ๆ ของเราอยู่เสมอ ไม่ทะลึ่งตึงตัง หรือพาเอาเปลือกของความเจริญมาโอ้อวดกัน โรงเรียนมัธยมในความคิดของข้าพเจ้าจะต้องวางหลักสูตรแล้วสอนและอบรมให้ได้ตามนี้

ในการตั้งโรงเรียนชนิดใหม่ ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนอะไรก็ตาม เท่าที่ข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่าอันดับแรกที่พูดถึงก็คือการก่อสร้างโรงเรียน ซึ่งจะใช้เงินจำนวนแสนจำนวนล้าน แล้วถ้าจะมีพูดอะไรกันอีก ก็มักจะเป็นเครื่องใช้ ไม่ค่อยได้ยินพูดถึงเรื่องครู ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วถึงความสำคัญของหลักสูตร แต่ครูที่จะสอนนั้นมีความสำคัญไม่น้อยกว่าเลย สำหรับข้าพเจ้าเห็นว่า หลักสูตรและครูสำคัญกว่าตัวโรงเรียนมาก ครูจะต้องเป็นครูจริงๆ และถ้าจะกวดขันกันในเรื่องศีลธรรมและจรรยาด้วยแล้ว ครูยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นอีก เพราะจะต้องเป็นตัวอย่าง เป็นแม่พิมพ์ อย่างที่เราชอบเรียกกัน การพร่ำสอนนั้นเป็นของจำเป็น แต่แม้เราจะสอนกันมาอย่างไร ถ้าเด็กเห็นตัวอย่างในทางตรงข้ามตำตาอยู่แล้ว การสอนก็ไม่สำเร็จ ครูจะต้องเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับเด็ก และไม่ใช่แต่ครูเท่านั้น ทุกคนจะต้องช่วยกันในเรื่องนี้ด้วย ตั้งแต่ผู้ใหญ่สูงสุดในวงราชการจนถึงผู้ปกครองของเด็กทุกคน การศึกษาของชาตินี้เป็นของใหญ่ ต้องเป็นหน้าที่ของคนทั้งชาติที่จะช่วยกันให้ได้ผลดีจริง ๆ ไม่ใช่เหมาให้กระทรวงศึกษา ฯ เท่านั้น เป็นผู้รับผิดชอบ

กระทรวงศึกษา ฯ คงชอบใจ เพราะถ้าเป็นไปตามความเห็นของข้าพเจ้า ดูกระทรวงศึกษา ฯ จะหลุดไปอย่างสบายไม่ต้องทำอะไร แต่ตรงกันข้าม กระทรวงศึกษา ฯ จะต้องทำงานหนักมากกว่าก่อน คือ

๑. จะต้องทำหลักสูตรให้ได้ตามวัตถุประสงค์นี้ ซึ่งไม่ใช่ของง่ายเลย จะต้องคิดให้ละเอียดสุขุม และจะเอาของฝรั่งมาทั้งดุ้นไม่ได้ จะต้องใช้เวลาทำไม่น้อย

๒. จะต้องเพาะครูให้ได้ถึงขนาดดังว่า ซึ่งจะเป็นงานหนักและยากมาก

๓. จะต้องคิดอ่านทำตำราสำหรับใช้ประกอบหลักสูตร และจะต้องทำหนังสืออ่านทั่ว ๆ ไป จะต้องช่วยกันชักจูงและหาทางสนับสนุนให้คนอ่านหนังสือให้มาก ทั้งเพื่อความบันเทิง เพื่อความรู้และศีลธรรม หนังสืออ่านเหล่านี้จะต้องมีให้พร้อม และเป็นหน้าที่กระทรวงศึกษาฯ โดยตรงที่จะจัดการให้มีขึ้น

เหล่านี้ไม่ใช่งานเบาเลย แต่ถ้าทำได้สำเร็จ ก็จะเป็นส่วนใหญ่ที่จะช่วยให้การศึกษาของชาติได้ผลสมความปรารถนา

มีอีกข้อหนึ่งที่เป็นห่วงกันอยู่ในเวลานี้ คือผู้ที่เรียนจบมัธยมแล้วไม่สามารถเรียนต่อในมหาวิทยาลัย จะทำอย่างไรกับคนพวกนี้เพราะมีจำนวนมากขึ้น ข้าพเจ้าไม่เห็นจะน่าห่วง ย่อมเป็นของธรรมดาเหลือเกินที่ทุกคนจะมีอาชีพชั้นสูงหมดไม่ได้ ผู้ที่เข้ามหาวิทยาลัยนั้นก็หวังที่จะเป็นขนาดนายงาน แต่ถ้าเรามีแต่นายงานไม่มีลูกมือเสียเลย บ้านเมืองก็ไปไม่รอดแน่ เมื่อเราได้พยายามหางานให้คนทำ ให้การศึกษาชนิดให้เป็นคนมีความคิด และขยาย

มหาวิทยาลัยตามควรแก่กาละ ก็เป็นการเพียงพอแล้ว เราจะต้องใจแข็งและไม่เป็นห่วงอะไรอีก

ตามความเห็นของข้าพเจ้าทั้งหมดตั้งแต่ต้นมา อาจมีผู้นึกว่าข้าพเจ้าเป็นคนชนิดถอยหลังเข้าคลอง ไม่รู้จักใช้ของดีสมัยใหม่ ข้าพเจ้าขอตอบโดยเปรียบเทียบเพียงสั้น ๆ ว่า เครื่องปรับอากาศนั้น ใคร ๆ ก็ว่าดี ข้าพเจ้าก็ว่าดี แต่ถ้าบ้านของข้าพเจ้ายังมีช่องโหว่อยู่มาก หลังคาก็รั่ว ฝาก็มีแสงแดดเข้าได้ พื้นก็ผุ ดังนี้ ข้าพเจ้าก็เห็นว่ายังไม่ควรใช้เครื่องปรับอากาศในบ้านนั้น

ข้าพเจ้าพูดมายาว เป็นความเห็นชนิด ขวางโลก ถ้าเป็นการเกินเลยต่อผู้ใดแล้ว ข้าพเจ้าขออภัย และเชื่อว่าคงได้อภัย เพราะข้าพเจ้าเสนอความเห็นโดยสุจริต ไม่มีความประสงค์อื่นใด นอกจากเพื่อช่วยกันคิดแก้ปัญหาอันน่าวิตกของเราเท่านั้น ทั้งข้าพเจ้าก็ไม่นึกว่าความเห็นของข้าพเจ้าต้องถูกเสมอไปด้วย

สภาร่างรัฐธรรมนูญ

เมื่อวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระตีรณสารวิศวกรรม เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งท่านก็ได้พยายามทำหน้าที่ของท่านอย่างเต็มที่ ปกติท่านไม่ใช่นักพูดในสภาใด ๆ แต่เมื่อมีเรื่องที่ท่านคิดว่าสำคัญ จำเป็นจะต้องแก้ไข ท่านก็จะพยายามเสนอความเห็นของท่าน สำหรับ

เรื่องที่ท่านคิดมากในการร่างรัฐธรรมนูญ และได้พยายามให้มีการแก้ไข ปรากฏตามเอกสารที่ท่านเก็บไว้ ที่พอจะช่วยให้เห็นความคิดของท่านมีดังนี้

(จากบันทึกข้อความที่เข้าใจว่าเตรียมไว้ "พูดเปิดอก" ในการประชุมพิเศษที่หอประชุมกองทัพบก วันที่ ๕ มกราคม และ ๒๑ มีนาคม ๒๕๐๕ ในตอนต้น ๆ ของข้อความที่เขียนไว้มีว่า "......แต่ในที่นี้ซึ่งเป็นการประชุมภายใน และ พณ ฯ ท่านก็ได้ขอให้พูดกันอย่างเปิดอก....." ทำให้เข้าใจว่านายกรัฐมนตรี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ คงจะร่วมประชุมอยู่ด้วย)

".....ข้อเสนอของกระผมนี้ จะได้รับการพิจารณาของท่านกรรมาธิการหรือไม่ก็ยังไม่ทราบ แต่อย่างไรก็ตามสำหรับปัญหาตามระเบียบวาระของท่าน กระผมขอเสนอความเห็นเสียทีเดียวว่าคุณสมบัติของผู้ออกเสียงเลือกตั้งนั้นไม่ควรกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ เพราะไม่ควรจำกัดสิทธิ์เลย ควรให้เป็นไปดังเช่นรัฐธรรมนูญที่แล้ว ๆ มา

ที่กระผมเห็นเช่นนี้ก็โดยอาศัยภาพรัฐธรรมนูญที่ในความคิดของกระผมเห็นว่าจะดีที่สุดสำหรับเมืองไทย ภาพที่ว่านี้มีหลักใหญ่อยู่ ๓ ประการ คือ ๑) พระมหากษัตริย์ ๒) รัฐบาล และ ๓) สภา ถ้าใน ๓ ประการนี้เราตกลงกันได้ อื่น ๆ ก็ไม่สำคัญ คณะกรรมาธิการยกร่างอาจเขียนได้สละสลวย

ในหลักข้อ ๑) คือพระมหากษัตริย์นั้น กระผมเชื่อว่าพวกเราที่นี่ทุกคนเห็นพ้องกันว่าเป็นหลักชัยของบ้านเมืองทีเดียว เราเทอดทูนสักการะพระองค์กันทุกคน แต่ตามรัฐธรรมนูญก่อน ๆ นั้นเราสักการะพระองค์แบบพระพุทธรูป เราไม่ได้ถวายพระราชอำนาจในการปกครองบ้านเมืองเลย ซึ่งเป็นความผิดพลาดอย่างใหญ่หลวง เพราะเราไปเอาอย่างฝรั่ง โดยมิได้คำนึงถึงประวัติศาสตร์และชีวิตจิตใจของไทยเราเอง ข้อผิดพลาดนี้เราชักจะแลเห็นกันแล้ว และในการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญเราก็จะถวายพระราชอำนาจให้มากขึ้น ส่วนการจะถวายอย่างไร แค่ไหนนี้ ที่เห็นว่าสำคัญ กระผมนั้นเห็นควรถวายในเรื่องที่เป็นสาระสำคัญจริง ๆ ไม่ให้มากมายรุ่มร่าม ให้สมพระเกียรติ คือ ถวายให้มีพระราชอำนาจ ทรงแต่งตั้งและถอดถอนนายกรัฐมนตรีตามพระราชอัธยาศัยเท่านั้น หรือนัยหนึ่งก็คือถวายพระราชอำนาจให้ทรงควบคุมรัฐบาลแทนสภา ซึ่งเราเห็นว่าไม่ได้ความมาแล้ว กระผมได้เคยให้เหตุผลไว้มาก และมีเพื่อนสมาชิกบางท่านชี้แจงคัดค้านหลายอย่างหลายประการ แต่ก็ต้องเรียนว่าข้อขัดแย้งต่าง ๆ นั้น ยังหามีเหตุที่ทำให้กระผมเปลี่ยนความคิดนี้ได้ ฉะนั้น จึงขอให้ท่านผู้มีเกียรติชี้สิ่งบกพร่องของความคิดนี้ กระผมก็จะพยายามเรียนชี้แจง ถ้าเราตกลงกันได้ในข้อนี้ก็จะเป็นการดีมาก

๒) เรื่องรัฐบาล เท่าที่ฟังเสียงในการอภิปรายในสภาพอจะรวมได้ว่าพวกเราเห็นพ้องต้องกันว่า ควรเป็นสถาบันที่เข้มแข็ง เพื่อจะได้สามารถบริหารประเทศให้เป็นผล รัฐบาลจะไม่อยู่ในความควบคุมของสภา

เป็นหลักสำคัญที่สุด เป็นอันว่า ในเรื่องรัฐบาลดูจะมีหลักที่ยึดสำหรับการพิจารณาได้แล้ว

๓) สำหรับสภา ในเมื่อไม่มีอำนาจตั้งหรือคุมรัฐบาล ก็คงเหลือแต่เพียงออกกฎหมาย ดูก็ไม่น่าจะเป็นห่วงอะไรมากนัก สำหรับความเห็นกระผมนั้นอยากปล่อยให้เอ็ดตะโรกันตามอัธยาศัย เหนื่อยเข้า ไม่มีใครฟังหรือหาผลประโยชน์อะไรไม่ได้ก็จะหยุดไปเอง หรือถ้าหนักมือ ถูกยุบเสียบ้างเป็นต้องเข็ดแน่ และยิ่งสภาร่าง ๆ ลงความเห็นให้มี ๒ สภา ไว้ควบคุมด้วยแล้ว กระผมก็เห็นควรปล่อยไปตามสบายได้ จะได้ไม่มีเสียงว่ารัฐธรรมนูญจำกัดสิทธิ์ประชาชน

โดยอาศัยภาพรัฐธรรมนูญที่มีหลักสำคัญดังนี้ กระผมจึงเห็นควรกำหนดให้มีคุณสมบัติ (อธิบาย: คุณสมบัติของผู้เลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร) เพียงให้ปฏิบัติงานได้สะดวก และบัญญัติไว้ในกฎหมายเลือกตั้งก็พอ

กลัวคอมมิวนิสต์ให้เงิน (อธิบาย : ให้เงินผู้ออกเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร) ไม่ต้องกลัว ยิ่งให้มากยิ่งดีสำหรับ สี สา มี มา กลัวจะไม่ให้ กลัวจะไม่โง่พอ ที่ว่านี้เพราะสภาไม่มีอำนาจ ไม่ควรมีอำนาจเป็นหน้าที่ ๆ จะทำไม่ให้มีอำนาจ

การป้องกันโดยจำกัดสิทธิ์นั้นไม่ได้ผล

จะให้ได้ผลต้องจำกัดอำนาจสภา

ไม่ควรกลัวต่างประเทศว่า เราทำอย่างนี้ไกล Com. เขากลัว Com. Netherlands ก็ให้พระมหากษัตริย์แต่งตั้งนายกรัฐมนตรี

ท่านกลัว Com. จะให้เงินตั้งพันๆ ล้านเพื่อได้คนเข้าสภา แล้วท่านคิดแก้โดยจะจำกัดสิทธิ์การเลือก ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นวิธีอ้อมค้อม ไม่ได้ผล ไม่ practical เลย วิธีที่ง่ายที่สุดและตรงที่สุด ได้ผลที่สุด คือตัดอำนาจ ตัดความสำคัญของสภาเสียเท่านั้นเอง ถ้าเห็นว่าสภาไม่มีอำนาจก็ไม่ต้องกลัวว่าจะให้เงิน หรือถ้าจะให้ ยิ่งมากก็ยิ่งดี

ภัยนี้น่ากลัวตามที่ท่านกล่าวจริง ฉะนั้นอย่าห่วงอะไรให้มากเกินไป แล้วมาคิดแก้ด้วยวิธีเหยาะแหยะเลย เราต้องแก้ด้วยวิธีที่เราเห็นว่าจะได้ผลจริง ๆ ขอวิงวอนให้พวกเรากล้าทำในสิ่งที่เราเห็นดีกันเถิด

พระมหากษัตริย์ ไม่ก้าวก่ายงานบริหาร เพราะทรงคุมรัฐบาลเท่านั้น เมื่อสภาคุมเราก็ไม่ได้ว่าสภาก้าวก่าย"

นอกจากความคิดเห็นในการประชุมพิเศษตามที่ปรากฏข้างต้นแล้ว ท่านยังได้พยายามออกหนังสือถึงสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ อื่น ๆ ทุกคนด้วยดังนี้

๖๒ ถนนปั้น สีลม พระนคร
วันที่ ๑๗ กันยายน ๒๕๐๔

เรียน ท่านสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญที่เคารพ

ตามที่สภาร่างรัฐธรรมนูญได้ส่งระเบียบวาระการประชุมครั้งที่ ๘ ในวันที่ ๒๑ เดือนนี้ ซึ่งท่านสมาชิกคงจะได้รับแล้ว มีหัวข้อระเบียบวาระซึ่งคณะกรรมาธิการระเบียบวาระเสนอว่า "ข้อ ๘.๑ พระมหากษัตริย์ทรงตั้งนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรี" นั้น กระผมขอเสนอแก้ไข แต่โดยที่เวลาจำกัด ไม่สามารถเรียนความคิดเห็นด้วยตนเองได้ ประกอบทั้งเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญยิ่งของรัฐธรรมนูญใหม่ สมควรที่จะช่วยกันคิดทุกแง่ทุกมุม จึงจำต้องเรียนมาด้วยหนังสือนี้ กระผมขอความกรุณาท่านสมาชิกได้โปรดพิจารณาโดยละเอียด อย่าเพิ่งด่วนเห็นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ แต่เมื่อท่านได้อ่านโดยตลอดแล้วยังคงเห็นว่าเป็นเรื่องไร้สาระ กระผมก็ขออภัย โปรดนึกเสียว่าเป็นความคิดความเห็นของสมาชิกผู้มีปัญญาน้อยแต่มีความตั้งใจดีผู้หนึ่งเท่านั้นเถิด

ที่กระผมขอเสนอแทนข้อ ๘.๑ ของกรรมาธิการระเบียบวาระ คือ "ข้อ ๘.๑ พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งและถอดถอนนายกรัฐมนตรี ตามพระราชอัธยาศัย" ส่วนรัฐมนตรีอื่น ๆ นั้นการแต่งตั้งคงเป็นเช่นเดิม

ข้อเสนอนี้ก็เท่ากับถวายพระราชอำนาจให้พระมหากษัตริย์ได้ทรงมีส่วนบริหารราชการเพื่อความเจริญของบ้านเมืองบ้าง แต่ก็ถวายเพียงให้ทรงวินิจฉัยขั้นสุดยอดเท่านั้น หรือจะพูดอีกนัยหนึ่งก็คือถวายให้ทรงควบคุมรัฐบาล ซึ่งเดิมเรามอบให้เป็นอำนาจของสภา

กระผมขอเรียนเหตุผลดังต่อไปนี้

๑) ตามรัฐธรรมนูญก่อน ๆ เรามอบให้เป็นหน้าที่ของสภาที่จะควบคุมรัฐบาล ผลเป็นอย่างไรก็เป็นที่ทราบกันอยู่แล้ว ทั้งนี้เพราะสภาหาได้ควบคุมรัฐบาลไม่ ตรงกันข้ามรัฐบาลโดยวิธีต่าง ๆ สามารถคุมสมาชิกส่วนมากได้อย่างสบาย เมื่อเป็นเช่นนี้อำนาจจึงมารวมอยู่ในที่แห่งเดียว และเราก็ได้รับความผิดหวังตลอดมา ถ้าเราถวายพระราชอำนาจให้ทรงแต่งตั้งและถอดถอนนายกรัฐมนตรีได้ตามพระราชอัธยาศัย ซึ่งเท่ากับคุมรัฐบาลดังกล่าวแล้ว รัฐบาลก็ไม่จำเป็นที่จะพยายามเอาใจสภาจนผิดหลัก จะเป็นรัฐบาลที่เข้มแข็งสามารถปฏิบัติงานตามนโยบายที่จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองได้ด้วยความสะดวก สภานั้นเล่าก็จะไม่มีอะไรมาทำให้ไขว้เขวไป จะเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น ซึ่งจะเป็นผลดี

อนึ่ง ที่เรามอบให้สภาเป็นผู้ควบคุมรัฐบาล ก็เพราะเราถือว่าสภาเป็นผู้แทนปวงชน ทั้งนี้ตามแบบของฝรั่ง แต่ฝรั่งกับเรามีอะไร ๆ ที่ผิดกันมาก พระมหากษัตริย์ของเขากับของเราก็ไม่เหมือนกัน พระมหากษัตริย์ของเราทรงเป็นประมุขของชาติ ทรงเป็นจุดรวมของประชาชน เป็นที่เคารพสักการะ ทรงสนพระราชหฤทัยในความทุกข์สุขของราษฎรอย่างแท้จริงอย่างพ่อกับลูก เมื่อเป็นเช่นนี้จะไม่สมควรหรือที่จะถวายพระราชอำนาจให้ทรงควบคุมรัฐบาลแทนปวงชนชาวไทย

๒) แต่เดิมมาเราปกครองกันตามระบอบพระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจเต็มที่ เราก็อยู่เย็นเป็นสุขมาตลอด แม้เพื่อนบ้านรอบข้างของเรา

จะต้องตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจ ประเทศไทยของเราก็ยังรักษาเอกราชไว้ได้ ครั้น พ.ศ. ๒๔๗๕ มีรัฐประหาร มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว เราก็มีรัฐธรรมนูญ ซึ่งเปลี่ยนพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระราชอำนาจเต็มที่มาเป็นไม่ทรงมีพระราชอำนาจเลย นับว่าเปลี่ยนชนิดกลับหน้ามือเป็นหลังมือโดยฉับพลัน ที่ทำเช่นนี้ก็เพราะเอาอย่างฝรั่งอีกนั่นแหละ เราจะเป็นประชาธิปไตยแบบของเขา ไม่คิดหาแบบของเรา ซึ่งจะเหมาะกับบ้านเมือง ผลก็คือความไม่เรียบร้อยเรื่อยมา รวมความว่าที่ไม่ถวายให้ทรงมีส่วนปกครองบ้านเมืองเสียทีเดียวนั้นไม่ดีแน่ ความจริงดูก็น่าประหลาด เพราะพวกเราคือรวมท่านสมาชิกผู้มีเกียรติ และกระผมยังมีส่วนในการปกครองบ้านเมืองได้ แล้วทำไมเล่าพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระราชประวัติในอดีตได้แสดงพระปรีชาสามารถปกครองบ้านเมืองมาได้ด้วยดี ทรงเป็นประมุขของชาติ ทรงเป็นที่เทอดทูนสักการะ กลับไม่มีส่วนในการปกครองบ้านเมืองเสียเลย

กระผมแน่ใจว่าในสภานี้พวกเราเห็นข้อบกพร่องนี้และพยายามแก้ เมื่อการประชุมคราวก่อนเราก็ถวายพระราชอำนาจ ให้ทรงแต่งตั้งถอดถอนองค์มนตรีและข้าราชการในพระราชสำนักตามพระราชอัธยาศัย แต่นั่นเป็นเรื่องส่วนพระองค์ ซึ่งใคร ๆ ก็มีสิทธิในเรื่องส่วนตัว ส่วนในเรื่องปกครองบ้านเมืองนั้นเรายังไม่ได้ถวายอะไรเลย ในฐานะที่ทรงเป็นประมุขสูงสุดของพวกเรา ย่อมเป็นธรรมดาที่จะทรงเข้าเกี่ยวข้องพัวพันกับราชการไม่ได้ ฉะนั้นพระราชอำนาจที่จะถวายจำต้องระมัดระวังอย่าให้เป็นทางเสื่อมเสียแก่

พระองค์ พระราชอำนาจที่เราเสนอให้ถวายให้ทรงควบคุมรัฐบาลนั้นเห็นว่าเป็นที่สมควรและสมพระเกียรติที่สุดแล้ว

๓) ความคิดที่ให้สภาผู้แทนคุมรัฐบาลเช่นรัฐธรรมนูญก่อน ๆ นั้นเห็นจะยอมรับกันได้แล้วว่าไม่ได้ผล กรรมาธิการระเบียบวาระก็เห็นเช่นนั้นจึงได้พยายามหาทางต่าง ๆ ที่จะตัดอำนาจของสภา ดังปรากฏในระเบียบวาระที่เสนอมาแล้ว แม้จะเคารพในคณะกรรมาธิการคณะนั้นอย่างที่สุด กระผมก็ต้องขอแย้งว่า ที่เสนอมานั้นจะไม่ได้ผล เพราะยังให้อำนาจสภาในหน้าที่แต่งตั้งและควบคุมรัฐบาลอยู่ ที่จะให้ได้ผลนั้นกระผมเห็นมีทางเดียวคือถวายให้เป็นพระราชอำนาจ การกระทำเช่นนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงเป็นการปฏิวัติรัฐธรรมนูญ ก็จะเป็นไรเล่า ไหน ๆ เราก็มีปฏิวัติแล้วรัฐธรรมนูญก็ควรปฏิวัติเสียด้วย ทำไมจะมัวคิดแก้เล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นห่วงแบบแผนของฝรั่ง กระผมได้ฟังท่านนายกรัฐมนตรีกล่าวขอให้เราช่วยกันร่างรัฐธรรมนูญที่ดีที่สุดโดยมิต้องห่วงใยหรือเกรงกลัวอะไรทั้งสิ้น และถ้าจำเป็นแล้วจะไม่เอาแบบอย่างของใครก็ได้ ขอแต่ให้เหมาะกับบ้านเมืองของเราและจะเป็นทางให้บ้านเมืองเจริญเท่านั้น คำกล่าวนี้จับใจกระผมเป็นที่สุด และเชื่อว่าท่านที่เคารพก็คงมีความรู้สึกเช่นเดียวกัน เพราะเป็นคำกล่าวของผู้ที่หวังประโยชน์ของบ้านเมืองเป็นใหญ่กว่าอะไรทั้งหมด น่าอนุโมทนาสาธุการเป็นที่สุด กระผมอยากจะเชื่อเหลือเกินว่าขณะที่ท่านกล่าวนั้น ท่านอาจนึกถึงข้อความทำนองที่เรากำลังพูดกันอยู่นี้ก็ได้ ฉะนั้น โปรดช่วยกันแก้โรคของเราด้วยวิธีที่เอาจริงเอาจังกันเถิด โอกาสดีเช่นนี้ไม่ค่อยมีบ่อยครั้งนัก

การถวายพระราชอำนาจนี้เป็นการเพิ่มพระราชภาระยิ่งขึ้น นับว่าเป็นการกระทำที่อาจเอื้อมมาก แต่ก็เป็นที่เชื่อได้ว่าถ้าพวกเราเห็นพ้องต้องกันว่าจะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ชาติแล้ว พระมหากษัตริย์ของเราก็จะไม่ทรงปฏิเสธพระราชภาระนี้แน่

กระผมได้พยายามสดับตรับฟังในเรื่องข้อเสียหายที่อาจมีได้ เมื่อได้ถวายพระราชอำนาจเช่นนี้ คงสรุปได้ว่าไม่มีใครเลยที่จะไม่ส่งเสริมพระราชอำนาจ แต่ที่ยังไม่แน่ใจและที่ยังค้านอยู่ก็เพราะห่วงใยในองค์พระมหากษัตริย์และราชบัลลังก์ทั้งสิ้น ซึ่งพวกเราทุกคนอยากให้ยั่งยืนมั่นคงตลอดกาล ด้วยความรู้สึกเช่นนี้จึงไม่อยากให้พระมหากษัตริย์เข้าเกี่ยวข้องกับการเมืองเสียทีเดียว เพราะอาจเป็นเหตุให้มีผู้คิดร้าย คิดขบถต่อราชบัลลังก์ ความคิดเช่นนี้เป็นความคิดของผู้ที่จงรักภักดีอย่างไม่มีปัญหา แต่ในขณะเดียวกันกระผมขอแย้งด้วยคารวะว่าจะเป็นความคิดที่ง่ายเกินไปกระมัง โลกเราสมัยนี้ผิดกับสมัยใด ๆ ทั้งสิ้น เราจำต้องบำรุงรักษาบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองทุกวิถีทาง ราชบัลลังก์นั้นมีความขลังมาก รัฐบาลใดที่พึ่งและเคารพจริง ๆ ในพระมหากษัตริย์จะเป็นรัฐบาลที่เข้มแข็งทีเดียว บ้านเมืองจะตลอดรอดฝั่งก็เพราะรัฐบาลเข้มแข็ง ถ้าเรารักราชบัลลังก์แล้วไม่ให้พระมหากษัตริย์ได้มีส่วนช่วยในสถานการณ์เช่นนี้ จะเรียกว่าเราเทอดทูนราชบัลลังก์ให้ยั่งยืนตลอดไปก็เห็นจะไม่ถูกนัก เพราะถ้ารัฐบาลอ่อนแอ บ้านเมืองไม่แข็งแรงมั่นคง จนเป็นเหตุให้เกิดภัยอันร้ายแรงได้แล้ว ราชบัลลังก์อันเป็นที่รักของเราจะอยู่ได้อย่างไร

สำหรับการขบถที่กลัวกันนั้นไม่มีใครพยากรณ์หรือห้ามได้ แต่ขบถนั้นมี ๒ ชนิด คือชนิดที่มีเหตุสมควรและไม่มีเหตุสมควร ประวัติศาสตร์ทำให้เชื่อได้ว่าพระบรมราชจักรีวงศ์จะไม่ทรงเป็นเหตุอันสมควรที่จะให้มีขบถ ฉะนั้น ถ้าจะมีขบถแล้วก็แปลว่าผู้ขบถนั้นมิใช่ผู้รักชาติมิใช่ผู้หวังดีต่อชาติจริง ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ต้องเป็นหน้าที่ของพวกเราทุกคน โดยเฉพาะท่านสมาชิกที่เป็นทหารและตำรวจที่จะช่วยกันปราบให้หมดสิ้นไป

กระผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่าพวกเราจะไม่เคารพรักพระมหากษัตริย์แล้วเทอดทูนพระองค์ท่านไว้แบบพระพุทธรูป พระองค์ทรงเป็นมนุษย์ ทรงรักชาติบ้านเมืองไม่น้อยกว่าเรา ถ้าบ้านเมืองเป็นอะไรไปก็ต้องทรงร่วมทุกข์ร่วมสุขล่มหัวจมท้ายกับเรา ฉะนั้น ให้พระองค์ท่านได้มีส่วนช่วยเราทำให้บ้านเมืองเจริญเถิด เพราะทรงเป็นกำลังมหาศาลและจะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองจริง ๆ

ความคิดที่จะถวายพระราชอำนาจให้ทรงควบคุมรัฐบาลนี้ กระผมเชื่อว่าพวกเราได้เคยคิดกันแล้วทุกคน ที่กระผมเสนอนี้มิได้ถือว่าเป็นความคิดของตัวเองโดยเฉพาะ แต่เสนอเพื่อเป็นการซักซ้อมนัดแนะกัน โปรดถือว่าเป็นความเห็นของพวกเรา และช่วยกันคิดหาเหตุผลต่าง ๆ ที่จะสนับสนุนไว้เสนอในสภา กระผมเชื่อว่าสภานี้โดยเฉพาะจะเห็นด้วยกับเหตุผลและประโยชน์ที่พึงมีแล้วกล้าพอที่จะทำสิ่งที่เห็นว่าดีนี้ ให้สำเร็จลุล่วงไป โดยมิเกรงกลัวหรือคำนึงถึงข้อวิตกกังวลที่เพียงสมมุติขึ้นเป็นแน่

ในที่สุดกระผมขอขอบคุณท่านสมาชิกที่เคารพที่อ่านมาจนถึงเพียงนี้ และท่านที่เห็นด้วยโปรดกรุณาเซ็นชื่อรับรองข้อเสนอขอแก้ระเบียบวาระของกระผมด้วย จะได้เป็นทางที่จะให้สภาได้พิจารณาตามระเบียบ

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(พระตีรณสารวิศวกรรม)

นอกจากจดหมายถึงสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีคำอธิบายเพิ่มเติมอีกดังนี้

ท่านประธานที่เคารพ

เรื่องที่กระผมเสนอนี้เป็นเรื่องที่น่าตกใจ เพราะเมื่อฟังเผิน ๆ จะเข้าใจไปว่าจะถวายพระราชอำนาจอย่างใหญ่หลวง จะไม่เป็นประชาธิปไตยกันแล้ว แต่เมื่อไตร่ตรองกันให้ละเอียด ความตกใจนั้นก็น่าจะคลายไป เพราะเราไม่ได้ถวายพระราชอำนาจจนเกินขอบเขต และเราจะคงเป็นประชาธิปไตยอยู่ แต่เป็นประชาธิปไตยแบบของเราเอง

ประชาธิปไตยในโลกนี้มีหลายชนิด ไม่มีประเทศไหนที่ว่าตัวไม่เป็นประชาธิปไตย แต่แล้วแต่ละประเทศก็มีรัฐธรรมนูญแบบต่าง ๆ กัน เมื่อประเทศอื่นมีรัฐธรรมนูญแบบของเขาได้ ทำไมประเทศไทยจะมีรัฐธรรมนูญ

แบบของเราเองบ้างไม่ได้ รัฐธรรมนูญที่เราใช้มาจนบัดนี้เราลอกแบบของต่างประเทศมาใส่ไว้ทั้งสิ้น ในรัฐธรรมนูญใหม่นี้ก็ยังคงมีของฝรั่งอยู่อย่างไม่มีปัญหา แต่ขอให้เพิ่มสิ่งที่เป็นของไทยแท้ ๆ ที่จะเหมาะกับเมืองไทยลงไปด้วยเท่านั้น

กระผมเห็นว่าเรายอมรับกันได้แล้วว่า ที่จะให้บ้านเมืองเจริญ จะต้องมีรัฐบาลที่เข้มแข็ง แต่รัฐบาลจะเข้มแข็งไม่ได้ถ้ายังเป็นรัฐบาลที่แต่งตั้งและควบคุมโดยรัฐสภา นี่พูดสำหรับเมืองไทยเรา ท่านกรรมาธิการระเบียบวาระคงเห็นเช่นนี้เหมือนกัน ท่านจึงได้เสนอหัวข้อที่จะพิจารณาแก้ไขมาหลายอย่าง กระผมขอเคารพและชมท่านกรรมาธิการที่ได้ใช้ความพยายามใช้ความคิดอย่างมากมาย แต่กระผมก็ยังเห็นว่าข้อเสนอของท่านนั้นยังไม่พอเพราะยังเป็นชนิดอลุ้มอล่วย ยังไม่เด็ดขาด เมื่อถึงเวลาปฏิบัติจริง ๆ จะมีอุปสรรค ทั้งนี้ก็เพราะท่านยังห่วงสภาอยู่มาก และยังห่วงแบบอย่างของต่างประเทศอยู่มากนั่นเอง กระผมเห็นว่าต้องตัดอำนาจสภาในการแต่งตั้งและควบคุมรัฐบาลออกให้เด็ดขาด แล้วถวายให้เป็นพระราชอำนาจ จึงได้เสนอขอแก้ให้ "พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งและถอดถอนนายกรัฐมนตรีตามพระราชอัธยาศัย" เสียทีเดียว

ท่านประธานที่เคารพ เพื่อความแจ่มแจ้ง กระผมขอกราบเรียนว่าข้อเสนอนี้มีความหมายแต่เพียงพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งและถอดถอนนายกรัฐมนตรีแต่ผู้เดียว เมื่อทรงแต่งตั้งแล้วนายกรัฐมนตรีก็จะเป็นผู้เลือกเฟ้นรัฐมนตรีมาร่วมคณะ และเมื่อเป็นคณะแล้วก็บริหารราชการไปโดย

อิสระ พระมหากษัตริย์จะไม่ทรงก้าวก่ายในงานบริหารเลย เรื่องก้าวก่ายหรือไม่นี้ ดูวิตกกันมาก แต่ถ้าท่านที่เคารพทั้งหลายคิดดูให้ละเอียด ความวิตกนี้น่าจะผ่านไปได้ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นที่เคารพสักการะของเรา พระองค์จะทรงทำในสิ่งที่ไม่สมควรทีเดียวหรือ ถ้าเรายังคิดว่าจะเป็นไปได้ ความเคารพสักการะของเราในพระองค์ท่านคงไม่ลึกซึ้งนัก อนึ่ง พระราชอำนาจที่เราถวายนี้ก็คือการคุมรัฐบาลอย่างที่เราเคยมอบให้สภา ก็เมื่อสภาคุมรัฐบาล เราไม่ได้ว่าสภาก้าวก่ายงานบริหาร แล้วทำไมเมื่อเราถวายให้ทรงคุม เราจึงต้องมากลัวว่าจะทรงก้าวก่าย

เมื่อทรงแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีและมีคณะรัฐมนตรีแล้ว รัฐบาลก็บริหารราชการไปตามนโยบาย พระมหากษัตริย์จะใช้พระราชอำนาจอีกครั้งหนึ่งก็เพื่อจะให้นายกรัฐมนตรีพ้นจากตำแหน่งไป จะโดยปฏิบัติราชการมาครบกำหนดวาระ หรือโดยเหตุอื่นก็ตาม การถอดถอนนายกรัฐมนตรีโดยเหตุอื่นนี้แหละที่วิตกกันยิ่งนัก ท่านประธานที่เคารพ เรื่องนี้เป็นเรื่องที่พูดยากยิ่ง กระผมได้แต่ภาวนาวิงวอนขอให้พวกเราทิ้งทฤษฎี ทิ้งเรื่องสมมติเสียบ้างแล้วมองความจริง ความเป็นอยู่และขนบธรรมเนียมประเพณีของเรา เราคิดหรือว่าพระมหากษัตริย์จะทรงใช้พระราชอำนาจอันนี้อย่างหละหลวมอย่างไม่มีเหตุผล เราคิดหรือถ้าการถอดถอนนายกรัฐมนตรีคนหนึ่งคนใดเป็นการเสี่ยงต่อการจลาจลวุ่นวายแม้แต่น้อย แล้วพระมหากษัตริย์จะยังถอดถอนนายกรัฐมนตรีผู้นั้น กระผมเชื่อว่าท่านผู้มีเกียรติผู้เคารพเทอดทูนพระมหา-

กษัตริย์ไม่คิดแน่ ฉะนั้น โปรดอย่าเอาเรื่องซึ่งสมมติขึ้น และซึ่งจะเป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติของพระมหากษัตริย์มาเป็นข้อวิตกกังวลให้มากไปเลย

สำหรับกระผมเองนั้น เห็นว่าการถวายพระราชอำนาจให้ทรงแต่งตั้งถอดถอนนายกรัฐมนตรี แทนที่จะมีผลทำให้เกิดกระทบกระเทือนบาดหมางระหว่างพระมหากษัตริย์และรัฐบาล ตรงกันข้ามกลับจะทำให้เกิดความสัมพันธ์และสนิทสนมดียิ่งขึ้นเสียอีก จะไม่มีรัฐบาลที่ไม่พึงปรารถนาอีกต่อไป จะมีแต่รัฐบาลที่หวังดีต่อชาติ และที่เข้มแข็ง ที่จะสามารถทำให้บ้านเมืองเจริญเท่านั้น ทั้งนี้เพราะอะไร เพราะนายกรัฐมนตรีที่ทรงแต่งตั้งนั้นจะสนิทสนมกับพระองค์มากกว่าที่เคยมีมาในอดีต ความใกล้ชิดกับองค์พระมหากษัตริย์จะทำให้รัฐบาลเข้าใจในพระราชประสงค์ดีที่มีต่อชาติบ้านเมืองดียิ่งขึ้น จะเทอดทูนสักการะพระองค์ด้วยจริงใจ ข้อนี้สำคัญมาก ในขณะเดียวกันพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงสังเกตราชการอยู่ภายนอก ก็จะทรงเห็นความทุกข์สุขของราษฎรได้อย่างถูกต้องแท้จริง มีอะไรที่สมควรก็คงจะพระราชทานเตือนให้นายกรัฐมนตรีได้ทราบไว้ การคอยเตือนกันได้แต่ต้นมือ ไม่ปล่อยให้สายจนเหลือแก้นั้นเป็นของดีมาก กระผมแน่ใจเหลือเกินว่าถ้าเราทำเช่นนี้จะไม่มีการแตกแยกระหว่างราชบัลลังก์กับรัฐบาลเป็นอันขาด เราจะมีรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เช่นที่เรียกกันจริง ๆ จะไม่มีรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่คอยแข่งบารมีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอีกต่อไป

ท่านประธานที่เคารพ ข้อความต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ กระผมไม่ได้หมายถึงหรือเป็นห่วงสำหรับรัฐบาลนี้ ตั้งแต่มีการปฏิวัติมา ความสัมพันธ์ระหว่างราชบัลลังก์กับรัฐบาลเป็นไปอย่างที่ทุกคนชื่นชมยินดีเป็นที่สุด และตราบใดที่ท่านนายกรัฐมนตรีผู้นี้ยังมีชีวิตอยู่ กระผมก็เชื่อว่าเราไม่ต้องวิตกในเรื่องนี้ แต่รัฐธรรมนูญที่ร่างกันนี้เป็นรัฐธรรมนูญที่จะใช้กันชั่วกาลนาน ฉะนั้น โปรดอย่าให้ความเรียบร้อยในปัจจุบันมาทำให้เราปล่อยช่องโหว่ไว้สำหรับอนาคต

สำหรับสภานั้นพระมหากษัตริย์ก็จะไม่ทรงเกี่ยวข้องก้าวก่ายแต่อย่างใด นอกจากการแต่งตั้งและควบคุมรัฐบาลแล้ว สภาก็คงทำหน้าที่นิติบัญญัติไปตามเดิม จะตั้งกระทู้ถามรัฐบาลหรือเปิดอภิปรายก็น่าจะทำได้ การยอมให้ทุกคนได้พูดและทนฟังได้เป็นลักษณะของประชาธิปไตยที่แท้จริง กระผมเห็นว่าเป็นการดีที่ให้สมาชิกสภาระบายความรู้สึกออกมา เมื่อเราปล่อยให้เอ็ดตะโรโฉงเฉงได้ตามอัธยาศัย เบื่อเข้าภายหลังก็จะดีไปเอง

นี่เป็นวัตถุประสงค์และเหตุผลที่เสนอแก้ กระผมขอเรียนอีกครั้งว่าไม่มีวัตถุประสงค์เพียงถวายพระราชอำนาจเล่นสนุก ๆ แต่ที่ต้องถวายอำนาจก็เพราะจะเป็นทางนำความเจริญแก่บ้านเมืองเท่านั้น

ตามรัฐธรรมนูญเดิม เราใช้สองสถาบันยึดถ่วงกัน คือสภาและรัฐบาล ถ้าเป็นไปอย่างที่เสนอเราก็จะมีเพิ่มขึ้นอีกสถาบันหนึ่ง ความจริงก็ไม่ใช่เพิ่มใหม่ เพราะสถาบันพระมหากษัตริย์เรามีอยู่แล้ว เป็นแต่เราไม่ได้

เปิดโอกาสให้ทำประโยชน์เป็นชิ้นเป็นอันเท่านั้น กระผมเห็นว่าการมี ๓ สถาบันยึดถ่วงกันเช่นนี้จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองโดยเฉพาะในกรณีของเราได้ดีกว่า

ท่านประธานที่เคารพ มีข้อวิตกอีกข้อหนึ่งซึ่งกระผมใคร่จะกราบเรียนเสียทีเดียว คือถ้าจะแก้รัฐธรรมนูญไปเช่นนี้ จะเป็นการแก้ผิดตำราของต่างประเทศ มิเป็นการทำให้ขาดความนิยมในด้านต่างประเทศหรือ กระผมเห็นว่าถ้าเราประกาศรัฐธรรมนูญของเราตามนัยนี้ แทนที่จะเป็นผลร้ายกลับจะเป็นผลดีแก่เรามากมาย จะมีความเห็นใจและเคารพเราเพิ่มขึ้น เพราะต่างประเทศจะเห็นว่าเรากล้าเผชิญกับความจริง กล้าหาเหตุแห่งความเสื่อมเสียและกล้าแก้ไขเพื่อให้บ้านเมืองของเราดีขึ้น การที่เขียนไว้อย่างหนึ่งแล้วปฏิบัติอีกอย่างหนึ่งนั้นเสียอีกที่น่ากลัวมากกว่า อนึ่งเวลานี้ที่โลกเสรีกลัวนักกลัวหนาก็คือภัยคอมมิวนิสต์ การแก้ของเรานี้แสดงให้เห็นชัดยิ่งขึ้นว่าเราเกลียดลัทธินั้นเพียงใด ต่างประเทศคงไม่ค้อนเราแน่

การแก้นี้เท่ากับปฏิวัติรัฐธรรมนูญทีเดียว จะทำได้ก็โดยหมู่คนที่มีกำลังใจเข้มแข็งจริง ๆ กระผมเชื่อว่าไม่มีสมัยใดที่จะกล้าทำ จะมีหวังที่จะทำได้ก็ในสมัยรัฐบาลคณะปฏิวัติของท่านนายกรัฐมนตรีและในสภานี้เท่านั้น รัฐบาลนี้ได้ทำสิ่งที่เป็นคุณอันใหญ่หลวงไว้แก่ชาติบ้านเมืองเป็นอันมากแล้ว กระผมจึงอยากให้การแก้รัฐธรรมนูญนี้เป็นโบแดงอีกชิ้นหนึ่งของยุคนี้ ที่จะได้จารึกไว้ในประวัติศาสตร์ของไทยชั่วกาลนาน

กาชาด

เมื่อได้ทำงานอาชีพต่าง ๆ มามากพอ และมีฐานะความเป็นอยู่พอสมควรแล้ว ท่านก็มีโอกาสได้ทำงานการกุศล โดยเข้าไปช่วยงานของสภากาชาดไทยและมีหน้าที่สำคัญตามลำดับดังนี้

๒๙ มิถุนายน ๒๔๙๔ ถึง ๑๘ เมษายน ๒๕๐๓ กรรมการและผู้ช่วยเลขาธิการสภากาชาดไทย

๑๕ มิถุนายน ๒๕๐๒ ถึง ๑๔ สิงหาคม ๒๕๐๒ หัวหน้าคณะผู้แทนไทยในการเจรจาอพยพชาวเวียดนาม ณ กรุงย่างกุ้ง ประเทศพม่า

๒๘ กันยายน ๒๕๐๒ ถึง ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗ ประธานกรรมการกลางการอพยพชาวเวียดนาม

๑ กรกฎาคม ๒๕๐๗ ถึง ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒ อุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย

ผลของการทำงานกาชาดด้วยความตั้งใจและได้ผลดีคือได้รับเหรียญกาชาดสรรเสริญ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ และเหรียญกาชาดสมนาคุณชั้น ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐

จากบันทึกของท่านเองปรากฏว่าท่านได้เขียนสรุปงานที่ท่านคิดว่าเป็นเรื่องสำคัญที่ท่านได้ทำให้สภากาชาดไทยไว้ดังนี้

"๑. อพยพญวน ไปเที่ยวย่างกุ้ง ๒ เดือน Momentous

๒. ขัดขวางที่จะให้เลิกบำเหน็จบำนาญ Momentous

๓. ขยายเคหะพยาบาล อบรม เพชนิก สมเด็จเสด็จ

๔. อบรม ชุมนุมกาชาดที่สวางคนิวาส เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ ทำ speech เรื่องเกี่ยวกับกาชาดเป็นครั้งแรก

๕. ขอให้รัฐบาลเพิ่มส่วนในการดำเนินงาน C.H. เพราะทำให้รัฐ จาก ๑๒ ล้านเป็น ๒๒ ล้าน ถูกทักท้วงมาก

๖. เพิ่ม น.ร. พยาบาล จากรับ ๑๐๐ เป็น ๑๕๐ ตั้งแต่เข้ามาเป็น อุปนายก ทั้งที่มีคนค้าน

๗. ขยายบริการโลหิตออกไปยังต่างจังหวัด ผู้บริจาคเพิ่มมาก

๘. งานกาชาดต่างจังหวัดขยายเป็นการใหญ่ Relieve Work"

เข้าใจว่าท่านเขียนข้อความข้างต้น เมื่อพ้นจากตำแหน่งอุปนายกแล้ว ท่านเคยเล่าเรื่องเช่นเดียวกันนี้ให้ผู้เขียนฟังเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๑๖ ขณะที่ท่านไปพักรักษาตัวที่เรือนข้าวไทย โรงพยาบาลสมเด็จ ณ ศรีราชา รู้สึกว่าท่านมีความภาคภูมิใจที่มีส่วนช่วยให้งานของสภากาชาดไทยเจริญยิ่งขึ้น และประสงค์จะให้ผู้เขียนได้จดจำไว้ ฉะนั้นต่อไปนี้ผู้เขียนจะได้เรียบเรียงเรื่องตามลำดับที่ท่านเขียนไว้และจะเติมลำดับที่ ๙ ให้เป็นเรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากเรื่อง ๘ ข้อนั้น

๑. อพยพญวน

ท่านเขียนบันทึกไว้เองว่า

“ June 1959
พ.ศ. ๒๕๐๒

“อยากไปเที่ยวย่างกุ้งไหม ?” ผู้พูดคือพระยาศรีวิสารวาจา ผู้มีตำแหน่งมากมายรวมทั้งปลัดบัญชาการซึ่งเป็นตำแหน่งหรูหรามาก ท่านไม่ได้พูดในตำแหน่งนี้แต่พูดในฐานะที่เป็นเลขาธิการสภากาชาดไทย พูดที่สภาร่างรัฐธรรมนูญ ท่านและพ่อเป็นสมาชิกอยู่ด้วยกัน และเพราะพ่อเป็นผู้ช่วยเลขาธิการและกรรมการสภากาชาดไทย ท่านพูดกับพ่อในฐานะหลังนี้

ถ้าเป็นข้าราชการประจำก็คงไม่ค่อยเป็นที่สนใจเท่าไรนัก เพราะข้าราชการประจำนั้นสมัยนี้เดินทางไปต่างประเทศกันเป็นว่าเล่น บางคนไปทุกปี และปีละหลายครั้งด้วย ไปยุโรป อเมริกา และที่อื่นที่สนุกสนานน่าไป ที่จะให้ไปพม่า ไปย่างกุ้งคงเฉยๆ คนนอกราชการอย่างเรา ไม่ค่อยมีโอกาสได้ไปไหน แม้ย่างกุ้งก็น่าสนใจอยู่ อย่างน้อยก็ได้ไปเปิดหูเปิดตาเปลี่ยนอากาศบ้าง จึงได้ถามท่านว่าไปทำไมกันและไปเมื่อไร ถ้าไม่มีอะไรขัดข้องก็อยากไปเหมือนกัน

ได้ความว่าสภากาชาดไทยได้รับมอบให้เจรจากับกาชาดเวียตนามเหนือ เพื่อเจรจาจัดส่งชาวเวียตนามที่อยู่ในเมืองไทยกลับไปเวียตนามเหนือ พ่อรู้แต่ว่ามีชาวเวียตนามอพยพเข้ามาอยู่เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

นอกนั้นก็ไม่รู้อะไรอีกเลย แม้เรื่องกาชาดไทยได้รับมอบให้ไปเจรจาคราวนี้ ก็เพิ่งทราบเป็นครั้งแรกตอนนั้น ทั้งที่ตัวเป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขาธิการอยู่ แต่อย่าให้อธิบายว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้นเลย เพราะจะมากเรื่องไปเปล่า ๆ พ่อตอบปฏิเสธโดยอ้างเหตุว่าไม่รู้เรื่องอะไรเลย ท่านเจ้าคุณก็ว่าข้อนั้นไม่สำคัญ "คุณพระเหมาะที่สุด คนอื่นเขาไม่ว่างกัน และผู้ที่ว่างพอจะไปได้ก็แก่ ๆ แก่กว่าคุณพระทั้งนั้น เดี๋ยวจะไปเป็นลมตาย ส่วนที่ว่าไม่รู้เรื่องไม่เป็นไร จะมีคนรู้เรื่องดีไปด้วย และคงต้องไปไม่ช้านี้ ไปอยู่สัก ๒ อาทิตย์ก็น่าจะกลับได้" เป็นเหตุผลรวบรัดน่าสนใจพิลึก พ่อนึกว่าได้ฮอลิเดฟรี ๒ อาทิตย์ก็ไม่เลว เลยไม่ปฏิเสธ

เป็นอันว่าพ่อจะต้องเป็นหัวหน้าคณะผู้แทนกาชาดไทยไปประชุมกับผู้แทนกาชาดเวียตนาม ต่อนั้นมีเรื่องที่จะต้องตระเตรียมมากมาย เริ่มด้วยพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต อุปนายกสภากาชาดไทยโปรดให้ไปเฝ้า ทรงยินดีที่พ่อรับไปแทนกาชาดไทย ไม่ได้รับสั่งว่าคงไม่ไปเป็นลมตาย รับสั่งถึงความยากลำบากในการเจรจากับพวกคอมมิวนิสต์ ขอให้พ่ออดทน อย่ารีบ "สบัดก้น" ออกจากที่ประชุม ขอให้พยายามจนถึงที่สุด แต่ถ้าไม่ไหวจริง ๆ ก็กลับเถิด แล้วพบกับนายแพทย์เฉลิม บูรณะนนท์ และนายดูรังต์ นายดูรังต์เป็นผู้แทนกรรมการสากลกาชาดเข้ามาเมืองไทยเพื่อเจรจาเรื่องนี้ ได้เคยไปภาคอิสานพบกับชาวเวียตนามมาแล้ว และนายแพทย์เฉลิมเป็นผู้แทนกาชาดไทยติดต่อร่วมงานกับนายดูรังต์มาโดยตลอด แปลว่าในด้านกาชาดท่านทั้ง ๒ นี้เป็นเอตทัคคะจริงๆ

พ่อไม่ต้องเป็นห่วง ทางมหาดไทยก็พบ หลวงโหม และนายกาลัญ อมาตยกุล หลวงโหม ฯ เป็นนายทหารเก่า ตกอับเมื่อคราวกบฏบวรเดช หนีไปอยู่ไซ่ง่อนเสียหลายปี ภายหลังได้รับอภัย และกลับเข้าทำงานเป็นผู้ควบคุมชาวเวียตนามที่อพยพเข้ามา หลวงโหม ฯ รู้ภาษาเวียตนาม พูดได้คล่อง นัยว่ารู้ตื้นลึกหนาบางของชาวเวียตนามดีกว่าใคร ๆ พวกกาชาดซึ่งเป็นคนรุ่นเก่าด้วยกันทั้งนั้น จึงเลยเข้าใจเอาว่าจะเป็นผู้แทนกระทรวงมหาดไทยไปประชุมด้วย แต่เมื่อถึงเวลาผู้แทนกระทรวงมหาดไทยไปย่างกุ้งคือนายกาลัญ อมาตยกุล หัวหน้ากองการต่างประเทศในสำนักงานปลัดกระทรวง

ทั้งที่ (อดเข้าใจไม่ได้ว่า) ไม่มีใครหวังว่าไปประชุมคราวนี้จะได้ผล แทบทุกคนพากันเข้าใจว่าไปเป็นพิธี เถียงกัน ๒ อาทิตย์แล้วก็กลับ ทั้งนี้เพราะเวียตนามเหนือไม่ต้องการจะรับพวกนี้กลับจริง ๆ แกล้งทำให้โลกเข้าใจผิดเท่านั้น และโดยเฉพาะพ่อเองแทบจะไม่ต้องทำอะไร เพราะมีผู้เชี่ยวชาญและเจ้าของเรื่องไปด้วยแล้ว แต่พ่อเป็นคนที่จะทำอะไรแล้วจะต้องตระเตรียมศึกษาในเรื่องนั้นให้มากที่สุดที่จะทำได้ เช่นเมื่อครั้งไปเป็นผู้อำนวยการโรงงานน้ำตาลหรือทำงานเกี่ยวกับธนาคาร ก็ศึกษาอ่านตำราเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เสียมากมาย เป็นต้น คราวนี้ก็เช่นเดียวกัน ก็อดเตรียมตัวไม่ได้ เรื่องกาชาดไทยนั้นนับว่ารู้ดีพอใช้แล้ว แต่ของสากลยังไม่สู้จะดีนัก จึงได้ศึกษาเป็นการใหญ่ ทำให้ได้ความรู้กว้างขวางตลอดจนเรื่องการเจรจาระหว่างโลกเสรีและโลกคอมมิวนิสต์ในปัญหาทั่วไป และ

ปัญหาส่งผู้พลัดถิ่นกลับบ้านเดิม โดยเฉพาะเช่นที่กาชาดญี่ปุ่นและเกาหลีกำลังเจรจากันอยู่ในขณะนั้น เป็นต้น

การประชุมนี้ แรกเริ่มว่าจะมีที่ย่างกุ้ง แล้วก็มีเสียงว่าอาจประชุมที่เยเนวา คงมีคนอยากไปเยเนวา แต่เหตุที่จะไปเยเนวานั้นว่าที่นั่นกรรมการกาชาดสากลมีเครื่องมือสำหรับการประชุม เช่น ล่าม และเลขานุการผู้จะทำบันทึกการประชุมอยู่พร้อม ถ้าประชุมที่ย่างกุ้งและต้องสั่งพวกนี้มาจากสวิตเซอแลนด์เป็นการแพงมาก แต่ทั้งนี้ต้องรอความตกลงของกาชาดเวียตนามเหนือก่อน ซึ่งแกไม่เห็นด้วยโดยอ้างว่าต้องไปไกล แพงไม่เข้าเรื่อง ไม่เป็นที่สบอารมณ์ของบางคน รวมทั้งพ่อ ซึ่งนึกว่าไปสวิตเซอแลนด์สนุกกว่าย่างกุ้งมาก

แม้ว่ากาชาดไทยและเวียตนามจะประชุมกัน แต่ใคร ๆ ย่อมทราบดีว่าเป็นเรื่องของรัฐบาลทั้ง ๒ ฉะนั้น ในด้านนโยบายจึงต้องรับทราบจากรัฐบาลคือกระทรวงต่างประเทศ และมหาดไทย ได้พบผู้แทนทั้ง ๒ กระทรวงร่วมกัน ๒ ครั้ง ทราบถึงการเจรจาของรัฐบาลกับ ICRC และ ICRC รับติดต่อกับ Hanoi จนจะมีการเจรจาที่ย่างกุ้งนี้ ชาวเวียตนามพวกนี้เป็น "ผู้พลัดถิ่น" "Displaced Person" ไม่ใช่ "ผู้ลี้ภัย" "Refugee" รัฐบาลพิถีพิถันชื่อนี้นัก กำชับให้ใช้คำนี้ พ่อติดปากเผลอเรียก refugees ก็ถูกตาเขียว จนภายหลังต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ ได้ความว่ามีผู้พลัดถิ่นนี้อยู่ประมาณ ๕ หมื่นคน รัฐบาลเคยสอบถามความสมัครใจแล้ว ประมาณ ๙๕% ขอไปเหนือ แต่เราไม่มีการติดต่อกับเวียตนามเหนือ จึงได้ขอให้กาชาด

เข้ามาเจรจา ถ้ากาชาดไปเจรจาตกลงได้ จะมีใครไปจริง ๆ หรือไม่ ไม่รู้เชื่ออะไรกับพวกนี้ แม้รัฐบาลฮานอยก็ส่งคนมาเจรจาทำนองโฆษณาเท่านั้นเอง นี่เป็นความเข้าใจแต่เริ่มแรก นอกนั้นก็พูดรายละเอียด เช่น ค่าใช้จ่ายเรายอมเสียครึ่งหนึ่ง และทางที่จะส่งกลับ ซึ่งกระทรวงหนึ่งเห็นควรส่งทางบก ผ่านลาว แต่อีกกระทรวงหนึ่งว่าทางเรือดีกว่า ลงท้ายว่าให้เสนอทั้ง ๓ ทาง คือทางเรือบินด้วย แล้วแต่จะตกลงกันเมื่อประชุม

นายดูรังเดินทางล่วงหน้าไปย่างกุ้ง เพื่อเตรียมงานของเขา เมื่อใกล้วันที่ ๑๕ มิถุนายน ซึ่งเป็นวันที่กำหนดไว้ว่าจะเริ่มประชุม ส่งข่าวว่ายังไม่มีวี่แววว่าผู้แทนเวียตนามจะถึงย่างกุ้งเมื่อไร ทำให้ทางรัฐบาลและกาชาดไทยเป็นห่วง กลัวว่าแกจะเหลวจริงตามที่คาดคะเนไว้ แต่ถึงอย่างไรก็ตามผู้แทนกาชาดไทยจะต้องไปถึงย่างกุ้งก่อนวันที่ ๑๕ เพื่อไม่ให้เป็นฝ่ายเราผิดนัด ดังนั้นพ่อพร้อมกับนายแพทย์เฉลิม บูรณนนท์ ซึ่งเป็นผู้แทนกาชาดอีกคนหนึ่ง และนายกาลัญ อมาตยกุล ผู้แทนกระทรวงมหาดไทย จึงออกเดินทางไปย่างกุ้ง เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๐๒ พบกับนายดูรังต์ที่โรงแรมสแตรนด์ บอกว่ายังไม่ได้ข่าวจากผู้แทนกาชาดเวียตนาม กงสุลเวียตนามก็ไม่รู้เรื่องอะไร พ่อส่งโทรเลขติดต่อให้กรุงเทพ ฯ ทราบ และได้รับคำสั่งให้รอต่อไปก่อน

โรงแรมสแตรนด์นี้เคยไปอยู่ครั้งหนึ่งเมื่อเดินทางกลับจากยุโรป ปี พ.ศ. ๒๔๖๗ คือ ๓๙ ปีมาแล้ว (จำนวนปีที่เขียนไว้นี้ ทำให้เข้าใจว่าเขียนในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ตามปีของสมุดบันทึกจริง ๆ เพราะมีการขีดเขียน

ตัวเลขคิดจำนวนปีไว้ที่หัวกระดาษหน้าที่เขียนด้วย – ผู้รวบรวม) ไปคราวนี้จำไม่ได้เลย เคยจำได้ว่าเป็นตึกแบบเมืองร้อนคือเพดานสูง มีพัดลมไฟฟ้าหรือพัดลมใช้เชือกดึง โดยมีคนใช้เป็นแขกนั่งดึง ไปคราวนี้เป็นตึกสมัยค่อนข้างใหม่ มีห้องปรับอากาศเย็นสบายตลอดเวลา ทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงเจริญขึ้นตามสมัย จำไม่ได้เอาทีเดียว แต่มาถึงตอนรับประทานอาหารสั่งลูกไม้มาเจอะเจ้ามะละกอ เลยจำได้สนิทว่าเมื่อเกือบ ๔๐ ปีก่อนก็กินไอ้มะละกอแบบนี้ คือลูกเล็กเนื้อเหลืองบาง มีมะนาวกำกับมาด้วย เมื่อถึงเมืองไทยก็พบมะละกอแบบนี้ แต่มาสมัยนี้ไม่มีอีกแล้ว มีแต่ลูกใหญ่ยาวเนื้อแดงหนา หวานสนิท ซึ่งแปลว่าลูกไม้เมืองไทยเราเจริญก้าวหน้าไปมากเหลือเกิน ทิ้งพม่าเพื่อนบ้านเสียลิบ ทุเรียน มะม่วง และลูกไม้อื่น ๆ ที่มีในเมืองไทย ก็สู้ของเราไม่ได้ทั้งนั้น

พวกเรา ๓ คน กับนายดูรัง และเลขานุการของเขาพักอยู่ที่โรงแรมสแตรนด์ด้วยกัน เพราะเป็นโรงแรมชั้นหนึ่งอยู่แห่งเดียว ผู้แทนญวนก็กำหนดว่าจะมาพักที่นี่เหมือนกัน ในระหว่างที่คอยแกนี่แสนเบื่อ เพราะเมืองย่างกุ้งไม่มีอะไรที่จะให้ความเพลิดเพลินสำหรับเราเลย ฝนก็ตกเป็นนิจชาวพม่าเห็นนุ่งโสร่งและถือร่มกันทุกคน หลังจากที่ได้ไปดูสถานที่สำคัญ ๆ กันหมดแล้ว ก็ได้แต่นั่งคุยกัน ดื่มเหล้าและสูบบุหรี่พม่าตัวโต ๆ กันเท่านั้นนายแพทย์เฉลิม เก่งที่สามารถไปหาเพื่อนเล่นกอล์ฟได้บ้าง เข้าของที่ขายไม่น่าซื้อ ที่เป็นของพื้นเมืองราคาถูก แต่ถ้าเป็นของต่างประเทศแพงมากเหล้าและบุหรี่ต่างประเทศแพงเหลือเกิน สก๊อตวิสกี้ขายถ้วยละตก ๒๒ บาท

เหล้าพื้นเมืองไม่สู้แพงนัก คุณคณิต ศรีเจริญ เลขานุการสถานทูตไทย เป็นผู้ที่เรารักมากที่สุด เพราะช่วยให้ความสนุกเพลิดเพลินเราได้มาก กับทั้งบันดาลให้เรามีเหล้าและบุหรี่ต่างประเทศอย่างบริบูรณ์ด้วย แต่สำหรับพ่อนั้นบุหรี่ตัวโต ๆ ของพม่า เป็นของชอบอยู่แล้ว จึงไม่เดือดร้อนนัก

ในที่สุดผู้แทนกาชาดเวียตนามเหนือก็มาถึงเมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน ความจริงก็คอยอยู่ไม่กี่วัน แต่มันดูนานเหลือเกิน คณะของเขามีผู้แทน ๒ คน กับเลขานุการ ล่ามและอีกคนหนึ่งรวม ๕ คนด้วยกัน หัวหน้าชื่อ ดร. เหวียนวันทู อายุ ๔๐ เศษ เคยไปศึกษาที่ปารีสถึง ๑๔ ปี ท่าทางและการแต่งตัวก็แสดงว่ารู้เรื่องราวของโลกตะวันตกดี ครอบครัวอยู่ไซ่ง่อน แต่ตัวนิยมฝ่ายเหนือ จึงต้องแยกกันอยู่ ไม่มีโอกาสพบกันเลย คนอื่นในคณะล้วนแต่หนุ่ม ดูไม่ถึง ๔๐ ทั้งนั้น นายเหวียนวันลู หน้าขาว ไม่สูง ไม่ผอม ตากลม ตัดผมเกรียน ดูไปมีเค้านักการเมืองคนสำคัญคนหนึ่งของเรา ทุกคนพูดภาษาฝรั่งเศส นอกจากล่าม ซึ่งพูดไทยเหมือนคนไทย และ ดร.ทู พูดอังกฤษได้ดี นายลูพูดได้นิดหน่อยขนาดพ่อพูดภาษาฝรั่งเศส นอกนั้นพูดไม่ได้

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๐ เวลาเช้า พบปะทักทายปราศรัยกันตามธรรมเนียมที่โรงแรม แล้วพากันเดินไปที่ห้องประชุมของการท่าเรือพม่า (Port Commissioner) ซึ่งอยู่ไม่ไกลนัก เดินไปกำลังสบาย เวลา ๑๐.๓๐ น. เริ่มประชุมโดยมีผู้แทนฝ่ายละ ๒ คน กับนายดูรังและเลขานุการของเขา เราเริ่มด้วยอารัมภบท (จะได้ลงพิมพ์ต่อไป–ผู้รวบรวม) ตามสมควรแล้วเสนอ

ให้นายดูรังเป็นประธานของที่ประชุม นึกว่าคงไม่มีปัญหา เพราะมีความเข้าใจว่าผู้แทน I.C.R.C. คือ นายดูรังจะเป็นประธานของการประชุมมาตั้งแต่อยู่ในกรุงเทพ ฯ แล้ว แต่แล้วก็ผิดคาดอย่างมาก เป็นครั้งแรก เพราะฝ่ายเวียตนามไม่เอาด้วย เขาว่าเราพูดกันได้โดยไม่ต้องให้ใครมาเป็นประธานบงการ เราชี้แจงว่าการประชุมนี้มีขึ้นก็เพราะ I.C.R.C. ติดต่อให้ และนายดูรังเป็นผู้ทำงานนี้มาโดยตลอดรู้เรื่องดี ประสบการณ์อาจช่วยเราขบปัญหาต่าง ๆ ได้ดี เพราะเราทั้ง ๒ ฝ่ายต่างก็ไม่เคยกับปัญหาผู้พลัดถิ่นมาก่อน และเมื่อการประชุมจะต้องมีประธานแล้วก็เห็นว่านายดูรังเป็นผู้ที่เหมาะที่สุด ฝ่ายเวียตนามตอบว่ากาชาดเวียตนามก็ขอบใจ I.C.R.C. และนายดูรังในส่วนที่ช่วยให้มีการประชุม แต่เรื่องนี้เกี่ยวกับไทยและเวียตนามโดยเฉพาะ ไม่จำต้องให้คนอื่นเข้ามาเกี่ยว เขาไม่ขัดข้องที่นายดูรังจะเข้าประชุมด้วย แต่ต้องให้เป็นเพียงผู้สังเกตการณ์เท่านั้น ส่วนประธานที่ประชุมนั้นเปลี่ยนกันเป็นคนละวันก็ได้

ความเข้าใจที่ได้รับในกรุงเทพ ฯ ที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวกับเครื่องมือการประชุมตกลงกันเรียบร้อยแล้วผิดไปหมด แน่ใจว่ารัฐบาลคงไม่ยอมที่จะให้นายดูรังเป็นเพียงผู้สังเกตการณ์ ฝ่ายเราจึงอ้างเหตุผลต่าง ๆ เถียงทั้ง ๒ ฝ่ายพูดซ้ำพูดซาก ไม่มีใครยอมใครอยู่จนถึง ๑๑.๓๐ จึงหยุดพักการประชุม เพราะเขาจะต้องไปเยี่ยมกาชาดพม่าตามธรรมเนียม ๑๕.๐๐ น. ประชุมต่อ ตกลงกันไม่ได้ เพราะไม่มีใครยอมใคร ส่วนเรื่องเลขานุการกลางและล่ามซึ่งเราเข้าใจว่าจะได้มาจากเจเนวาก็เป็นอันเหลว และฝ่าย

เวียตนามเขาเตรียมล่ามของเขามาเรียบร้อย ฝ่ายเราเท่านั้นที่ไม่ทราบว่าเหตุใดจึงเข้าใจว่า นายดูรัง หรือ I. C. R. C. จะเป็นผู้หาล่ามกลางและเลขานุการประชุมให้ เป็นอันว่าความเข้าใจไม่ตรงกันเลย จึงตกลงกันไม่ได้เลย และเมื่อ ๑๗.๓๐ น. ก็เหนื่อยไปด้วยกัน จึงเลิกประชุม

น่าสงสารนายดูรัง แกเข้าประชุมด้วยเพราะเป็นผู้แทน I. C. R. C. คนกลางที่ติดต่อบันดาลให้มีการประชุมนี้ได้ โดยที่แต่ละฝ่ายไม่มีเลขานุการไม่มีล่ามเข้าประชุมด้วย เราพูดภาษาอังกฤษ นายดูรังแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสให้เวียตนาม เวียตนามพูดฝรั่งเศส แกก็แปลเป็นอังกฤษให้เรา ทำหน้าที่ล่ามดี ๆ นั่นเอง ต้องทำงานหนักคือพูด ๒ เท่าของพวกเรา และที่ร้ายนั้นก็เพราะถูกเวียตนามตั้งรังเกียจว่าอาจไม่ยุติธรรม จริงอยู่ ไม่ได้ว่านายดูรังโดยตรง เขาว่าคนอื่นมาเป็นประธานอาจไม่ยุติธรรมได้ แต่นายดูรังย่อมไม่สบายใจเป็นธรรมดา

ตอนค่ำทำโทรเลข ๒ หน้ากระดาษพิมพ์ดีด รายงานไปกรุงเทพ ฯ เล่าเรื่องการประชุม และขอคำสั่งเกี่ยวกับตัวประธาน เลขานุการกลางและล่าม

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๑ เป็นวันอาทิตย์ นายดูรังขอพบผู้แทนทั้ง ๒ ฝ่าย จึงไม่มีการประชุม นายดูรังมาพบตอนเช้า"

ท่านเขียนหยุดไว้เพียงนั้น เข้าใจว่าคงเป็นเพราะเห็นว่าได้บันทึกส่วนอื่น ๆ ไว้ในบันทึกประจำวันระหว่างประชุมนั้นแล้ว

ต่อไปนี้เป็นบันทึกซึ่งเข้าใจว่า เป็นคำพูดในตอนอารัมภบท เมื่อเริ่มประชุม วันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๐๒

"It is indeed an honour to be chosen as a representative of the Thai Red Cross to come to discuss the repatriation of the Vietnamese. But when one happens to know how the selection was made, one's enthusiasm becomes somewhat damped. I hope I am not divulging a Red Cross secret if I were to tell you how the Thai delegation was chosen.

My Colleague, Dr. Chalerm really picked himself. Having been engaged in the work concerning the Vietnamese for some time, and also being well versed in general Red Cross matters, his is the obvious choice. Now as for myself, my selection was entirely on a different basis. I was chosen because of my physical properties. You will probably disbelieve your ears but that is what I actually said. You see, old as I am, I am the baby of the Thai Red Cross Council. With the exception of a lady member I am its youngest. The average age of the council is about 70. Being youngest I am supposed to be able to stand the wear and tear of travel and the strains of the conference better than anybody else, and that's how I have come to be here. However I hope I have not painted our governing board as a very lifeless body. There are also bright spots in our midst. We have as President our young and most gracious Queen. Since her accession to the presidency three years ago, she has been a great impetus to the organisation and has ever since become its source of inspiration. As executive vice president we have a comparatively young royal prince, whose enthusiasm and devotion to the cause is, to say the least, well known. This combination of young and old, Royalty and commoners is peculiar to Thailand. We have found satisfaction in it, and no impartial judge would say that the Thai Red Cross has not been doing good humanitarian work since its inception more than sixty years ago.

Now as I have already said, we have come to this city to make arrangements for the repatriation of the Vietnamese. These people have been given many names. Some call them refugees, some call them displaced persons, and others something else. As a red cross worker I have no desire nor the competence to make any designation. To me they are first and foremost human beings who have been so unfortunate as to be away from their country and, now that they have expressed their desire to be returned there, should be given all the facilities available.

These Vietnamese came into Thailand many years ago. As their entry into the country was not in accord with the existing Immigration Law, the government was compelled to make certain provisions for them. One often couples the life of a refugee or a displaced person with destitution and economic insolvency. This however is not so in the case of our Vietnamese—and may perhaps be taken as another peculiarity of Thailand. These Vietnamese have homes of their own not incomparable to those of the Thai Nationals. They have been encouraged to put their skill and knowledge into practice. With their natural ability and diligence quite a number of them may now be regarded as well to do economically by any standard.

However as the majority of these people (about 95%) have expressed their desire to be returned to North Vietnam and since Thailand does not recognise North Vietnam the service of the two national Red Cross Societies has been resorted to. I consider this an honour to the Red Cross and sincerely hope that our meeting would bear fruit of the most humanitarian nature, thereby further enhancing the Red Cross prestige. My colleague and I needless to say, are ever ready to uphold the spirit and dignity of the Red Cross.

The selection of Rangoon as the site of our meeting would seem to me more than merely convenient. Being devout Buddhist our host-nation would doubtless appreciate all the more the humanitarian dictates which prompted these negotiations for repatriation. Both my colleague and I are looking forward to enjoying the understanding and sympathy of our hosts on that account."

ปรากฏตามบันทึกต่อ ๆ มาว่าการเจรจาเป็นไปด้วยความยากลำบาก รายละเอียดต่าง ๆ ที่น่าสนใจมีอยู่มากเพราะนอกจากบันทึกส่วนตัวของท่านแล้วยังมีสำเนาโทรเลขโต้ตอบกับกรุงเทพ ฯ ในระหว่างประชุมเป็นรายงานประชุม และการขอความเห็นรัฐบาลเมื่อมีปัญหาตลอดจนจดหมายติดต่อต่าง ๆ เย็บรวมเป็นเล่มทำปกแข็งไว้เรียบร้อย แต่อาจไม่เป็นการเหมาะสมที่จะนำมาตีพิมพ์เปิดเผย จึงเก็บแต่เพียงบางส่วนที่พอจะช่วยให้เห็นภาพของการเจรจาครั้งนั้นได้ เช่น จดหมายโต้ตอบระหว่างท่านและอุปนายกสภากาชาดไทยสมัยนั้น (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต)

Strand Hotel
Strand Road
Rangoon

๒ กรกฎาคม ๒๕๐๒

กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๖ เดือนก่อนได้รับทราบเกล้า ฯ แล้ว ได้ให้หมอเฉลิมดูแล้วเหมือนกัน เป็นพระคุณยิ่ง

จดหมายของข้าพระพุทธเจ้าฉบับก่อน เดิมเขียนขึ้นเองอย่างนี้เพราะตั้งใจให้เป็นการไปรเวท เล่าเรื่องเฉพาะของกาชาดถวายเท่านั้น แต่นายกาลัญ อมาตยกุล คนกระทรวงมหาดไทยรู้เรื่องเข้า อยากขอสำเนาให้หลวงชาติ เพื่อให้ทราบความรู้สึกของพม่าบ้าง ข้าพระพุทธเจ้าเห็นไม่เสียหายอะไร จึงยอมให้ไปพิมพ์คัดสำเนา เรื่องจึงกลายไป

สำหรับที่เกี่ยวกับการประชุมนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเล่ามาละเอียดในโทรเลขซึ่งส่งมาแทบทุกวัน และถ้าได้เห็นโทรเลขตอบจากกรุงเทพ ฯ ก็จะทราบเรื่องละเอียด ไม่ทราบเกล้า ฯ ว่ากระทรวงต่างประเทศถวายสำเนาโทรเลขตอบของเขาด้วยหรือเปล่า ที่สงสัยเห็นมีคำถาม ๒ ข้อที่ประทานมาคือเรื่องนายดูรองและภาษาที่ใช้ แต่อย่างไรก็ตามขอประทานกราบทูลว่านายดูรองประชุมด้วยตลอด และเป็นผู้ที่ทำงานหนักกว่าเพื่อนเพราะทำหน้าที่ล่าม ต้องแปลทั้งขึ้นทั้งล่องตลอดเวลา เหนื่อยจนน่าสงสาร เรื่องนายดูรองนี้ข้าพระพุทธเจ้าจะได้กราบทูลให้ละเอียดเมื่อกลับกรุงเทพ ฯ แล้ว แกน่าสงสารมากกว่าน่ารังเกียจ ส่วนภาษาที่ใช้ก็คืออังกฤษและฝรั่งเศส ไม่ได้ใช้ภาษาไทยญวนตามที่เขาชวน เพราะล่ามของเราไม่มี และจะยุ่งยากเกินไปตามรับสั่ง คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าถ้ากระทรวงต่างประเทศจะสำเนาโทรเลขโต้ตอบทั้งหมดถวายก็จะทรงทราบเรื่องโดยตลอด

การเจรจากับญวนนี้ตรงตามรับสั่ง แกยวนสิ้นดี พูดซ้ำพูดซากอยู่ได้ เดิมข้าพระพุทธเจ้าก็พยายามโต้โดยใช้เหตุผลต่าง ๆ แต่ตอนนี้รู้สึกดีว่าเป็นการแข่งพูดทนกันเสียแล้ว เลยต้องขอให้หมอเฉลิมช่วย ซึ่งได้ผลดีมาก พูดทนไม่แพ้ญวนทีเดียว แต่อย่างไรก็ตาม พวกเรายังสบายกันดี คอก็ยังไม่เจ็บ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

พระตีรณสารวิศวกรรม

วันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๐๒

เรียน คุณพระตีรณสาร

ดิฉันได้รับจดหมายฉบับลงวันที่ ๒ กรกฎาคม ของคุณพระแล้ว ขอบใจมาก ขอตอบดังนี้

กระทรวงการต่างประเทศนั้น เขาได้คัดสำเนาโทรเลข ฯลฯ เรื่องประชุมที่ย่างกุ้งมาให้ทุกฉบับ ที่ได้ถามไปถึงเรื่องภาษานั้น ก็เป็นเพราะเจ้าหน้าที่ทางกระทรวงต่างประเทศถูกหนังสือพิมพ์ถามเข้าว่า ก็เมื่อทางญวนเขาจะให้พูดไทยกับญวนแล้วทางเราอึกอักจะไม่เอาแล้ว ระหว่างที่พูดกันอยู่นี้ใช้ภาษาอะไรเล่า แล้วได้รับคำตอบว่า "ไม่รู้ ลืมถามไป" เท่านั้นเอง แต่หนังสือทางติดต่อระหว่างรัฐบาลกับญวนใต้ รัฐบาลกับ I.C.R.C. ตรงนั้นทางกาชาดเราไม่ได้เห็นทุกฉบับเป็นแน่ ซึ่งได้เป็นเรื่องที่มีอยู่แล้วก่อนตกลงประชุมที่ย่างกุ้ง และเราก็ไม่มีหน้าที่ ๆ จะไปสอดรู้ แต่ในบัดนี้ทางฝ่ายญวนใต้ก็เริ่มจะขยับตัว ซึ่งเข้าใจว่าเกรงว่าคนจะเห็นว่าฝ่ายตนละทิ้งพวกญวนปล่อยให้ญวนเหนือทำท่าเป็นเจ้ากี้เจ้าการอยู่ฝ่ายเดียว จึงเกิดสดุ้งตัวขึ้นมาบ้างนิดหน่อย ซึ่งก็เป็นเพียงแง่การเมืองไม่เกี่ยวกับกาชาด และความจริงก็ไม่จำเป็นกับพวกญวนพลัดถิ่นหรือญวนอย่างอื่นในเมืองไทย เพราะพวกญวนใต้นั้นเขามีผู้แทนเป็นทูตอยู่ในเมืองเราแล้ว ติดต่อได้ตรง ทางรัฐบาลเราก็ดูจะตอบไปทำนองนั้น ส่วนที่อาจจะเกี่ยวนั้นเป็นไปในทำนองว่า เมื่อปรากฏว่าทางอิสานนั้น ญวนแดงเขามี Controlling Organisation ซึ่งเป็น communist อยู่ ก็เกรงพวกญวนที่อยากไปใต้จะถูก organisation นี้ขู่จน

หงอ ยอมไปทางญวนเหนือ อะไรทำนองนี้ ซึ่งอาจจะมีเรื่องขึ้นเมื่อถึงขณะที่จะสอบถาม screening

จดหมายฉบับแรกของคุณพระนั้น ดิฉันก็เห็นควรให้ทางกระทรวงมหาดไทยดูเหมือนกัน และได้เรียนปรึกษาเจ้าคุณศรีวิสารไปอย่างนั้นนานแล้ว

เรื่องให้ข่าวต่อหนังสือพิมพ์นั้น ทางกาชาดเราไม่ได้ให้เลย ฉันสั่งทางสำนักงานกลางด้วยซ้ำว่าถ้ามีนักหนังสือพิมพ์มาหาแล้ว ให้แนะนำให้ไปหาข่าวจากทางรัฐบาล จึงจะได้ข่าวสด เพราะโทรเลข ฯลฯ ผ่านทางนั้นเร็วกว่า สดวกกว่า ทางกระทรวงต่างประเทศเขาก็ไม่ค่อยได้ให้ข่าวเหมือนกัน เหลือแต่ทางมหาดไทย ซึ่งได้ให้ข่าวขั้นสุดท้าย (สยามรัฐวันที่ ๔ ?) ว่าต่อไปนี้จะไม่แถลงการณ์อีกเพราะอาจจะมีผลกระทบกระเทือนต่อการเจรจาที่ย่างกุ้ง เอาเป็นแล้วกันไปที

ดิฉันเห็นใจคุณพระเต็มที่ในเรื่องผอืดผะอมต้องเลื่อนประชุมกันไปทีละวันครึ่งวัน แล้วก็ต้องพูดซ้ำทรากโดยไม่เป็นที่ตกลงกันเช่นนั้น ดิฉันได้เคยบอกว่า โปรดอย่าให้หุนหันสบัดก้นแล้วกลับบ้าน แต่ถ้าขืนอืดนั่งหลังแข็งกันอยู่นานนัก ลางทีเราก็จะต้องใช้ tactic ว่า ถ้าไม่ได้ผลจะเลิกประชุมกลับบ้านกันละ เขาจึงอาจจะยอมฝ่ายเรา แต่จะถึงเวลาเช่นนั้นเมื่อไรก็โปรดปรึกษากระทรวงต่างประเทศดูก่อน รวมทั้งวิธีที่จะบอกเลิกเจรจา เป็นต้นว่าจะโดยโกรธว่า " กูเบื่อแล้ว พูดกันไม่รู้จักจบ ต่อไปนี้พวกของเองจะฉิบหายตายโหงอย่างไรก็ไม่รู้ไม่ชี้ด้วย " หรือจะออกเป็นเด็กว่า " แง หนู

เบื่อแล้ว หนูคิดถึงบ้าน" หรือวิธีไรก็ตาม ดิฉันทั้งอยู่ไกล ทั้งไม่เป็นผู้ชำนาญ เรื่องเช่นนี้ต้องถามทางกระทรวงเขาดู

โปรดถามข่าวถึงนาย Durand ด้วย บอกไปก็แล้วกันว่าดิฉันคิดถึง

เมื่อเช้านี้นายแพทย์เฉลิมได้มาหา บอกว่ากลับมาระหว่าง week end เพื่อมาดูเรื่องบางอย่างทางกองวิทยาศาสตร์ ได้คุยกันสักครึ่งชั่วโมง แต่ก็ไม่ค่อยได้เรื่องอะไรใหม่ เพราะรายงานของคุณพระนั้นดีแจ่มแจ้งพออยู่แล้ว

ดิฉันหวังเป็นอันมากว่าคุณพระจะยังสบายอยู่และมีโอกาสจะระบายคลายใจในการเที่ยวเกร่เพื่อให้หายเบื่อเรื่องการประชุมนั้นบ้าง หมอเฉลิมนั้นดูเขามีทางออกในการไปเล่น golf ดิฉันเกรงว่าคุณพระจะหาทางผ่อนอารมณ์ไม่ได้เท่า จึงเป็นห่วง

ด้วยความเคารพ เห็นใจ และขอบใจอย่างยิ่ง

ดิฉัน **จุมภฏพงษ์**

ป.ล. มีโอกาศจึงฝากจดหมายนี้มากับนายแพทย์เฉลิม

จ.บ.

นอกจากนั้นก็มีบันทึกบางตอน ซึ่งเห็นว่าจะนำมาลงพิมพ์ได้ดังนี้

16 July 1959

After all the discussion we have had, both within and without the meeting, I think I can now see where we differ. You have said that the Vietnamese who have been detained should be set free because they are innocent. They should be allowed to join their families and make arrangements for the disposal of their belongings

prior to the repatriation. In your view all the Vietnamese in Thailand should have the choice to stay and be treated in the same way as other foreigners. You have also said that we Red Cross people should do what we think is humanitarian and not only do just what the government told us. You have even hinted that nuclear weapon is a danger to humanity and that we must concentrate our efforts to abolish it.

From this it can be concluded that you regard the Red Cross as an omnipotent being, able to do all it judges to be for the good of humanity.

On our part, we do not regard the Red Cross as the all—powerful, which will solve all humanitarian problems of the world, because we know that this is impossible. In our opinion the Red Cross is only an organisation, having as its object the alleviation of human sufferings. Its duty is to be ready to help where and when is needed, and not to encroach on other people's right or duty. When it is asked to help, then and then only, will it bring all its humanitarian principles to bear. The Red Cross must not go out into the world to preach humanity, nor impose its will on any party, because in so doing it will become ridiculous and will undoubtedly be looked upon as taking sides. It will no longer be able to retain the privileges it is now enjoying, especially those in time of war, thus losing its usefulness, and its very existence will be threatened.

This is where we differ and that is why we have not been able to come to any agreement.

Now I shall try to explain again our views on the various points enumerated above. Please be indulgent if I repeat myself but I shall try not to, as much as possible.

If the Thai Red Cross is to take step according to your idea i.e. to approach the government to release those who have been detained, it will be making a very sad blunder. Do you think any government would like to be told that it has put innocent people in prison, and when told would submissively release them? And don't you think that we are stepping beyond our Red Cross bounds to pronounce such judgement on any government? May be you don't,

because your conception of the duty of the Red Cross, as previously stated, is not the same as ours.

As to people in prison, everyone will agree that they suffer, and this is so in a general way, not only in the case of our Vietnamese. Yet we still have prison everywhere, not excepting in North Vietnam I am sure. Prison is still an indispensable institution and the Red Cross will do well to be wary when dealing with it.

Now we come to the question of the Vietnamese who wish to stay, which is the cause of our present dead lock. You wish them to have the right to stay. I can only reply that they are already there in Thailand. We never entertain the idea of forcing them to leave the country in this repatriation. Our idea of screening is to ask only those who wish to go to North Vietnam to come to register. We shall not say anything about those who want to stay or to go somewhere else. They are able to decide for themselves. They know their conditions in Thailand and therefore should know best what is good for them.

Again this meeting is between the Red Cross Societies of North Vietnam and Thailand. It should therefore concern itself only with those who decide to return to North Vietnam, because we may have reasons to regard them as your nationals. In reality these Vietnamese came into Thailand from Laos and Cambodia many years ago, and a large number of them have never seen North Vietnam at all. The Thai Red Cross has no desire nor the competence to say that they belong to this or that nation. We only hope that you would take the same view and not to concern yourselves with all of them. In our opinion, to do so would serve no good purpose and would only hinder our talks for their repatriation, as there might be other peoples who resent such an attitude.

You asked what would be the status of those who stay? Would they be treated in the same way as other foreigner? Although this is irrelevant, but as a Red Cross man I may say that we regard them all equally as human beings and can only assure you that if there is need for the help of the Thai Red Cross, that help will not be lacking.

Now we have come to your last point and that is we Red Cross people should do things in humanitarian ways and not as told by our governments. This view is certainly to be commended. In fact what you have said all along is of a very lofty ideal, and this is where the troubles start, because we shall not be able to achieve anything at all. We ourselves do not disregard Red Cross principles, but we differ from you in that we apply these principles only on things which we are empowered to perform, and in this particular case the repatriation to North Vietnam of those who wish to go there. If you will not change your veiw and will not confine yourselves to the repatriation as already mentioned, I am afraid our meeting here is useless.

(การประชุม ซึ่งเดิมทุกคนคิดกันว่าจะเสร็จภายใน ๒ สัปดาห์นั้น เมื่อถึงเวลาจริงเข้ากลับกินเวลาถึง ๒ เดือน และท่านต้องเดินทางกลับกรุงเทพฯ เพื่ออธิบายสถานการณ์และขอทราบนโยบายเพิ่มเติมจากรัฐบาล ถึง ๒ ครั้ง คือ ระหว่างวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ถึง ๒๗ กรกฎาคม และ ๑๐ ถึง ๑๑ สิงหาคม ๒๕๐๒)

๑๒ สิงหาคม ๒๕๐๒ พุธ

ออกจากบ้านเช้ามืด เรือบิน บดท. ออก ๗.๓๐ ถึงย่างกุ้ง ๘.๓๐ หรือ ๙.๐๐ น. เวลาที่ย่างกุ้ง หมอเฉลิม กาลัญ คณิตมารับ ได้ความว่ายังไม่ได้ตอบจากฮานอยและเจนีวา เอาลำใยแจกพวกที่อยู่ย่างกุ้ง รวมทั้งญวนและดูรัง

บอกดูรังและญวนว่า เราอยากให้ได้เซ็นสัญญากันวันนี้ เพราะเป็นวันเฉลิม สมเด็จองค์สภานายิกาของกาชาดไทย เขาพร้อมที่จะร่วมมือ แต่คำสั่งยังไม่มา ถ้ามาจะช่วยกันทำงานให้ได้เซ็นกันในวันนี้ให้ได้

ตอนบ่ายนายดูรังโทรศัพท์มาบอกว่าเจนีวาอนุญาตให้ลงชื่อได้ แต่ขอให้มีคำชี้แจงเพิ่มเติมว่าไม่มีส่วนรับผิดชอบข้อความในสัญญา ซึ่งเราไม่ขัดข้อง เป็นอันหมดไปเปลาะหนึ่ง

ตอนค่ำ ดูรังเลี้ยงพวกเราและญวนที่ Strand เสร็จแล้วคุยกัน เพื่อคอยโทรเลขอยู่จน ๒๑.๐๐ น. ก็ไม่มีมา จึงแยกกันไปนอน เป็นอันว่าจะเซ็นสัญญากันในวันนี้ไม่สำเร็จ

โทรเลขถวายพระพร

ราชเลขาธิการ พระบรมมหาราชวัง

คณะผู้แทนสภากาชาดไทย ซึ่งไปประชุมกับผู้แทนกาชาดเวียตนาม ณ กรุงย่างกุ้ง ขอพระราชทานถวายพระพรแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในวาระดิถีวันเฉลิมพระชนมพรรษา

ขอได้โปรดนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองพระบาทด้วย

ร่างโทรเลขให้ดูรัง

His Majesty's Principal Private Secretary

Grand Palace, Bangkok.

On the happy anniversary of the Birthday of Her Majesty the Queen, I beg humbly to submit my respectful congratulations as representative of the ICRC. Please convey the above message to its high destination.

๑๓ สิงหาคม ๒๕๐๒ พฤหัส

๙.๐๐ น. Dr. ตู โทรศัพท์มาว่าได้รับโทรเลขตอบจากฮานอยแล้ว ส่วนสำคัญนั้นตกลงแต่มีข้อปลีกย่อยเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ขอแก้ เขาขอพบเพื่อเจรจากัน เลยเชิญมาพบที่ห้อง ให้เขาพาพวกพ้องมาได้ทั้งหมด จะได้หารือกันเสียให้เสร็จ ๙.๐๐ เขามาที่ห้อง ขอเพิ่มให้มีญวนที่จะอพยพ ๑ คน เป็นกรรมการกลางด้วย เรายอมเพราะเคยให้ถึง ๒ คนมาก่อนแล้วกับจำนวน ๒,๐๐๐ ต่อเดือนที่เราตั้งไปนั้น เขาว่าฮานอยรับไม่ได้ ในที่สุด compromise เป็นไม่น้อยกว่า ๑,๐๐๐ คนต่อเดือน และกำหนดส่งกลับภายใน ๓๐ เดือน เขาขอให้มี exchange of letters สำหรับความเข้าใจต่าง ๆ ที่เคยพูดกัน เราก็ไม่ขัดข้อง เป็นอันยุติการเจรจาเมื่อประมาณเที่ยงของวันนี้ ต่อไปนี้ก็จะได้เตรียมเอกสารที่จะลงนามกัน นัดกันพรุ่งนี้เวลา ๘.๓๐ น. ที่ห้องประชุมแต่งตัวกันเต็มที่

หลังจากรับประทานอาหารกลางวันเราก็มาเตรียมพิมพ์หนังสือต่าง ๆ รวมทั้งจดหมายที่จะแลกกัน การเตรียมเสร็จเรียบร้อยเมื่อประมาณ ๒๔.๐๐ น.

ตอนบ่ายไปลา U Ba U และมอบของขวัญของกาชาดให้กาชาดพม่า

๑๔ สิงหาคม ๒๕๐๒ ศุกร์

๘.๓๐ น. ไปพร้อมกันที่ห้องประชุม ดูแจ่มใสกันทุกคน ตรวจสัญญาเอกสารต่าง ๆ กัน และลงนามกันได้เมื่อ ๙.๓๐ น. มีการถ่ายรูปโดยคุณกาลัญ

ไปลาพวกสถานทูต และเอกอัครราชทูต

๑๗.๐๐ น. ไปสนามบินพร้อมกับนายดูรัง เอกอัครราชทูต เมีย และข้าราชการสถานทูตมาส่ง ผู้แทนเวียตนามก็มาส่งที่สนามบิน ก่อนจากกันเขาเตือนเรื่องปล่อยผู้ที่ถูกคุมขัง

เรือบินถึงกรุงเทพ ๒๑.๐๐ น. พวกที่บ้านไปรับ ส่งดูรังที่เอราวัณ

เป็นอันจบเกมการเจรจาที่ย่างกุ้งแต่เพียงนี้"

ท่านเขียนไว้ว่า "จบเกมการเจรจาที่ย่างกุ้ง" ก็จริง แต่หลังจาก "เกม" นั้นแล้ว ท่านก็ยังต้องแสดงบทบาทต่อไปในฐานะประธานกรรมการกลางการอพยพชาวเวียดนามตามคำสั่งสภากาชาดไทยที่ ๒๗/๓๖๓๐ ซึ่งนับว่าเป็นกรณีพิเศษที่เป็นสิริมงคล เพราะปกติคำสั่งสภากาชาดไทยจะมีอุปนายกผู้อำนวยการเป็นผู้ลงนาม

คำสั่งสภากาชาดไทย   สำนักงานกลาง

เรื่อง ตั้งกรรมการกลาง

ที่ ๒๗/๓๖๓๐ ๒๘ กันยายน ๒๕๐๒

เพื่อความเหมาะสมและให้เป็นไปตามความตกลงซึ่งสภากาชาดไทยและสภากาชาดแห่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียตนามได้ทำไว้ เมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๐๒ ภาคผนวก ข้อ ๒ และ ๓ ให้ยกเลิกคำสั่งสภากาชาดไทย เรื่อง ตั้งกรรมการกลาง ที่ ๒๔/๒๕๓๑ ลงวันที่ ๒๗ เดือนก่อน และตั้งให้ผู้มีนามต่อไปนี้เป็นกรรมการกลาง –

๑. พระศีรณสารวิศวกรรม	ประธานกรรมการ
๒. พลโท พระยาอภัยสงคราม	รองประธานกรรมการ
๓. พระยาบุรณสิริพงศ์	กรรมการ
๔. หลวงพรหมทัตตเวที	"
๕. พันเอก หลวงประกิตเวชศักดิ์	"
๖. นายแพทย์เฉลิม บูรณะนนท์	"
๗. นายแพทย์มานพ บุนนาค	"
๘. ผู้แทนชาวเวียตนามซึ่งสภากาชาดไทยคัดเลือกจากบรรดาผู้ซึ่งประสงค์จะได้รับการส่งตัวกลับ	"
๙. นายกาลัญ อมาตยกุล	กรรมการและเลขานุการ
๑๐. นางเชื้อชื่น บุนนาค	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ.

สภานายิกาสภากาชาดไทย.

ในการทำหน้าที่เป็นประธานกรรมการกลางการอพยพชาวเวียดนามนั้นท่านก็ทำอย่างจริงจัง มิได้เป็นประธาน "เกียรติยศ" เท่านั้น ท่านต้องเกี่ยวข้องกับผู้แทนเวียดนาม กระทรวงมหาดไทย ชาวเวียดนามที่อพยพ ต้องเดินทางไปต่างจังหวัดที่มีชาวเวียดนามอพยพอาศัยอยู่ เดินทางไปกรุงฮานอย เวียดนามเหนือพร้อมกับผู้อพยพถึง ๒ ครั้ง มีปัญหาต่างๆ ตามธรรมดาของงานทุกชนิด แต่งานนี้เป็นงานพิเศษที่นอกจากจะเกี่ยวข้องกับคนจำนวนมากแล้ว ยังเป็นเรื่องระหว่างประเทศที่มีการปกครองต่างกันด้วย ทำให้เพิ่มปัญหามากยิ่งขึ้น บางตอนจากบันทึกและจดหมายของท่าน (เท่าที่คิดว่าจะไม่กระทบกระเทือนใคร) คงจะแสดงลักษณะงานในขณะนั้นได้

๔ มกราคม ๒๕๐๓

รถไฟอพยพถึง ๘.๐๖ น. เจ้าหน้าที่มหาดไทยพร้อมเพรียงดี ของกาชาดก็ดี คนอพยพนับว่าเรียบร้อยมาก กาชาดเลี้ยงข้าวผัด ไข่ดาว แกงจืด ส้ม ไม่เลวเลย เกือบเที่ยง นายก ร.ม.ต. กับ ร.ม.ต. มหาดไทยไปเยี่ยม รู้สึกว่าพอใจ ๑๓.๐๐ น. มีกล่าวปราศรัย ๑๓.๔๕ น. ลงมือให้คนลงเรือ ของเอาลงไปก่อนแล้ว ๑๕.๓๐ น. ลงเรือหมด พร้อมที่จะออกเรือได้ แต่ต้องคอยนำร่อง และกัปตัน เป็นอันออกเรือ ๑๖.๑๕ คนอพยพทั้งหมด ๘๒๒ คน เราไปกับเรือถึงปากน้ำ พร้อมกับ ลู ซอลสแมน และหลวงพรหมทัต เลิมตรัน ถึงปากน้ำ จากเรือ ๑๘.๐๐ น.

นับว่าเรียบร้อยดีมาก สำหรับเที่ยวแรก

ร.ม.ต. มหาดไทยบอกนายลูว่าไปหัวเมืองได้

๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓

พบ ร.ม.ต. มหาดไทย ๑๐.๐๐ น. พบจริง ๑๑.๓๐ น. บอกว่า จัดการอพยพมาแล้ว ๓ เที่ยว คือ ครบหมดแล้วทุกสาย เข้าใจว่าท่าน ร.ม.ต. พอใจ ต่อไปก็เข้ารูปแล้ว ไม่มีอะไรเป็นห่วง ฉะนั้น ขอพ้นจากตำแหน่ง ประธานเพื่อพักผ่อน ไม่ใช่เล่นตัว

ร.ม.ต. ไม่ยอม บอกว่าถ้าเหนื่อยนักก็พักได้ โดยให้ใครทำแทน ชั่วคราว แต่จะพ้นไปเลยไม่ได้

(๑) ต่อไปได้เล่าเรื่องงบประมาณลำบาก ร.ม.ต. ว่าจะไปขอให้ เป็นเงินก้อน offer ไปช่วยชี้แจงสำนักงบประมาณ

(๒) เรื่องคนต่างด้าว หญิงไทยเป็นเมีย ลูกบุญธรรม นโยบาย ร.ม.ต. ไม่มีเปลี่ยนแปลง คงไปได้ตามที่พูดกันไว้

(๓) เรื่องคนไปกับเรือ ไปได้ แต่ที่มหาดไทยบอกมานั้นหมายถึง ไม่ให้ไปคุยโม้ชื่นชมยินดีในการต้อนรับ พูดอะไรก็ระมัดระวังบ้าง เช่นมีการ คุยว่าได้จับมือประธานาธิบดี ฯลฯ

(๔) คำสั่งมหาดไทยที่บอกจังหวัดบางทีไม่ตรง และไม่แจ่มแจ้ง ทำให้เข้าใจผิด เช่นเป็นเหตุให้ถามในข้อ (๒)

ลามาเมื่อ ๑๒.๐๕ น.

๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓

อพยพญวณ รถไฟมาถึงตามปกติ ๘ น.

มีเรื่องลูกบุญธรรม ทางมหาดไทยจะไม่ให้ไป ต้องไปชี้แจงว่าจะรับผิดชอบเอง จึงเป็นอันเรียบร้อย

กับหญิงไทยที่เป็นเมีย ก็ยอมให้ไป

กินข้าวกลางวันแล้วพูดกับผู้แทนกาชาดเวียตนาม ต่อว่าเรื่องการรับมอบที่ฮานอย และที่โทรเลขกล่าวหาว่าไทยผิดสัญญา เวียตนามเห็นด้วยกับที่เราว่า เรื่องโทรเลขจะได้ไปสอบสวนดูแล้วจะแก้ ส่วนเรื่องแบบรับมอบต้องขู่ว่าจะไม่เซ็นมอบละ ถึงได้ยอมเซ็นตามที่เราต้องการ

เรือออก ๑๗ น. เที่ยวนี้เป็นของฝ่ายญวน มีคนไป ๕๓๒

วันนี้เหนื่อยมาก เพราะต้องหัวเสียตลอดวัน

๒๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓

เช้าพบ ร.ม.ต. มหาดไทย เล่าเรื่องเรือเที่ยวที่ ๔ และที่ขลุกขลักตามที่สั่งไป ร.ม.ต. เห็นว่าที่สั่งไปนั้นเรียบร้อยดี เลยเล่าความลำบากในการปฏิบัติงานให้ฟัง ไม่ต้องการจะกล่าวหาหรือให้ลงโทษใคร เป็นแต่ให้รู้ไว้เมื่อมอบงานให้ทำแล้ว ก็ต้องไว้ใจกันเต็มที่เพราะเป็นผู้ใหญ่แล้ว และก็รักชาติบ้านเมืองเหมือนกัน

๓ มีนาคม ๒๕๐๓

ประชุมสภาร่าง เช้า

พบขุนนคร กินข้าวกลางวันที่รัตนโกสินทร์ เล่าเรื่องการไม่สะดวกของงานให้ฟัง และต้นเหตุที่เป็นเช่นนั้น

บ่ายประชุมกรรมการวิจัยศึกษา ๑๔ — ๑๗

กลางคืนร่างหนังสือที่จะซ้อมความเข้าใจกับจังหวัดต่าง ๆ เกี่ยวกับงานอพยพ

๔ มีนาคม ๒๕๐๓

๘.๓๐ น. ไปตึกบริพัตร์ ให้พิมพ์ร่างหนังสือของ ร.ม.ต. มหาดไทย กับจดหมายนำถึงขุนนคร ขอให้ได้จดหมายนี้ก่อนเดินทางค่ำวันนี้ด้วย

๙.๐๐ น. นายลู นายถัง มาหารือเรื่องการอพยพ

๑๐.๐๐ น. ส่ง จ.ม. ถึงขุนนครพร้อมกับร่างออกไปได้ กำชับคนส่งให้ไปด่วน

๑๑.๐๐ น. เสร็จธุระกับนายลู และนายถัง เขาลากลับ

โทรศัพท์ถึงขุนนครว่าได้ส่งร่างมาแล้ว ขอให้รีบพิมพ์และให้ ร.ม.ต. เซ็นให้ทันวันนี้ เพราะจะเดินทาง อยากเอาไปด้วย เพื่อชี้แจงเพิ่มเติม ถ้า จ.ว. สงสัยอะไร ขุนนครว่ายังไม่ได้รับ แต่จะจัดการให้ทัน

๑๔.๐๐ น. โทรศัพท์ไปถามขุนนคร ว่าได้รับและจัดการไปแล้วอย่างไร ได้รับตอบว่า ได้รับและจัดการพิมพ์เสนอ ร.ม.ต. แล้ว จะรีบส่งมาให้ทัน

๑๕.๐๐ น. โทรศัพท์ไปถามขุนทยานว่า ร.ม.ต. เซ็น จ.ม. หรือยัง บอกว่าเซ็นแล้ว และส่งคืนขุนนครแล้ว

๑๖.๐๐ น. กลับพระโขนง เตรียมตัวเดินทาง

พบกับประธานาธิบดีโฮจิมินห์ พ.ศ. ๒๕๐๓ เมื่อเดินทางไปกรุงฮานอย
ขณะเป็นประธานกรรมการการอพยพชาวเวียดนาม
จากประเทศไทยกลับสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม

ไปเที่ยววัดไผ่ล้อมกับคณะ "คนแก่"

วันอาทิตย์ ที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๐๔

(จากซ้าย) พระยาสุรพันธเสนี นายจรินทร์ กฤษณะภักดี
พระศีรณสารวิศวกรรม
นายเหงียนโดนตี (ผู้แทนกาชาดสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม ที่เข้ามาประจำในประเทศไทย ทำงานการอพยพชาวเวียดนาม)
พลตรีหม่อมเจ้าปรีดิเทพย์พงศ์ เทวกุล
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิง สุทธวงศ์วิจิตร

๑๙.๓๐ น. รถไฟหัวลำโพง เข้าใจว่ารถออก ๑๙ ตรง แต่กลายเป็น ๑๙.๓๐ นายกาลัญมาส่งที่สถานี

เสาร์ ๕ มีนาคม ๒๕๐๓

๙.๓๐ ถึงอุบล จ่าจังหวัด และเลิมตรันมารับ ไปพักโรงแรมเจียวกี่ ผู้ว่าราชการ ปลัด ผู้กำกับ ไม่อยู่ มอบหนังสือให้จ่าจังหวัด แล้วซักถามและชี้แจงเพิ่มเติมจนเป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้ง

บ่ายไปดูนิคม

ค่ำกินอาหารแล้วนอนแต่หัวค่ำ

วันนี้พบนายลอกและเมีย คงได้ความแน่นอนถึงความประสงค์แล้ว

อาทิตย์ ๖ มีนาคม ๒๕๐๓

๗ น. กินอาหารเสร็จ เตรียมตัวจะออกเดินทาง ผู้ว่าราชการจังหวัดมาพบ พูดกันถึงหนังสือที่นำมา เขาบอกว่าต่อไปงานคงสะดวกดี เดิมสับสนหน่อย

๗.๓๐ ออกเดินทางจากอุบล นายลอกหารถและคนขับให้

๑๐.๓๐ ถึงมุกดาหาร พบนายอำเภอ ข้ามไปเที่ยวสุวรรณเขต เพื่อนของคนรถชื่อนายบุ๊นเป็นพ่อค้าอยู่สุวรรณเขต พาเที่ยว คนรถชื่อสนิทกว้างขวางและขับรถดีมาก

๑๓ น. กลับมากินข้าวกลางวันมุกดาหาร

๑๔.๓๐ ออกจากมุกดาหาร แวะธาตุพนม แล้วถึงนครพนม ประมาณ ๑๗ น.

พบข้าหลวงแล้วไปพักโรงแรมจิตไพบูล อยู่ริมแม่น้ำโขง

ค่ำกินข้าวกับผู้ว่าราชการและผู้กำกับ

พูดเรื่องงาน รู้สึกพอใจหนังสือ ร.ม.ต. มหาดไทยมาก ทำความเข้าใจเพิ่มเติมในบางข้อ

๗ มีนาคม ๒๕๐๓

กินโจ๊กตอนเช้ากับผู้ว่าราชการ จ.ว. ผู้กำกับ รองผู้กำกับ (อัมพร)

๘ น. ออกจากนคร รถจังหวัดใหม่ คนขับดี ถึงสกล ๙.๓๐ ส่งรถนครกลับ โชเฟอร์ ๒๐ คนติดตาม ๑๐

พบ ผ.ว.จ.ว. ที่ศาลากลาง เขามีประชุมนายอำเภอ เลยให้เราพบและชี้แจง หนังสือของ ร.ม.ต. มหาดไทยเป็นที่พอใจของเขา เราชี้แจงเพิ่มเติม เข้าใจว่าได้ผลมาก

๑๑.๓๐ น. ออกจากสกล ผ.ว.จ.ว. ให้นายสมบุญ ปลัดอำเภอจัตวาสว่างแดนดินมาด้วย บอกไม่ต้องเท่าไรก็ไม่ยอม ถูกฝนนิดหน่อย แต่พอดีถึงพรรณานิคม และแอบฝนประเดี๋ยวก็ไปต่อไปได้ ๑๓ น. ถึงสว่าง นายสมบุญจะเอาไปอำเภอให้ได้ ต้องราชการเต็มที่ ลงท้ายบอกว่าหิว ขอกินข้าวก่อน และโรงอาหารกำลังกินข้าว นายอำเภอมาคุยด้วย กินข้าวเสร็จไปอำเภอ ชี้แจงข้อความต่าง ๆ ดูแกดีใจมาก เพราะที่สว่างแดนดินนี้เคยเกิดเรื่อง นายอำเภอไม่ชอบพวกมหาดไทยที่มา ว่าต่อไปนี้คงไม่ลำบากแล้ว

เดินทางต่อถึงอุดร ๑๕ น. เศษ พบข้าหลวงที่ศาลากลาง

๑๗ น. ไปแต่งงานลูกข้าหลวง ๑๙ น. รถออกจากอุดร มีญวนมาส่ง ๒ — ๓ คน

ผ.ว.จ.ว. ที่นี่ก็รำคาญความสับสนที่สั่งการมา ต่างคนพอใจ จ.ม. ที่นำไปให้ด้วยทั้งนั้น

๙ น. ถึงหัวลำโพง กาลัญไปรับ เที่ยวนี้ทั้งส่งทั้งรับ

๑๕ น. นายลูกับนายถังมาพบที่บ้าน พูดเรื่องจะกลับ บอกว่าเราให้ไปก็แล้วกัน เรื่องสัญญายังไม่พูดถึง ๑๗.๐๐ น. กลับ

ค่ำ หนูมาคุย เชิญนายลูกับนายถังกินข้าวพรุ่งนี้

๑๑ มีนาคม ๒๕๐๓

อพยพเที่ยวที่ ๕ ไปถึงท่าเรือ ๗.๓๐ น. รถมาถึงและจัดการขนของ ฯลฯ เรียบร้อย

มีปัญหาอยู่อันเดียว คือ คนซึ่งอำนาจเจริญส่งมา ๑ คน นายลูว่าเป็นคนต้องโทษ ซึ่งเขายังไม่ได้สอบสวน ทางผู้แทนเวียดนาม จ.ว. และอำเภอก็ไม่เห็นควรให้มา แต่ จ.ว. จับส่งมา ต้องชี้แจงเสียชั่วโมงครึ่ง จึงเป็นอันตกลงกันได้

เรื่องคนเนรเทศซึ่งสันติบาลคุมมาก็ตกลงให้เดินทางไปได้

เป็นอันการอพยพเที่ยวนี้เป็นที่เรียบร้อยดี

ทั้ง ๕๘๔ คน เดิม ๕๘๖ แต่มีคนเจ็บซึ่งหมอเห็นควรงดการเดินทาง จึงให้อยู่กับเมีย เอาไปรักษาที่โรงพยาบาล

เรือออกประมาณ ๑๖.๓๐ น. ไปส่งปากน้ำ กลับถึงบ้านประมาณ ๑๘.๓๐ น.

ราว ๑๙ น. เชื้อชื่นโทรศัพท์ว่าคนเจ็บนั้นตายแล้ว บอกให้ติดต่อกับนายถัง และผู้แทนญวน

๒๐ น. กินข้าว แล้วไปโรงพยาบาล พบถังและญวนอื่น หนู และหมอ เป็นอันตกลงกันให้เขารับไปเผา เมียอยู่ที่วัดเพราะมีหญิงพูดญวนได้ จะให้เดินทางคราวหน้า ให้เงินไปร้อยบาท

หนูกับหมอดีมาก ช่วยเหลือแข็งแรง

๑๒ มีนาคม ๒๕๐๓

๑๖ น. เผาศพญวนที่ตายที่วัดสมณา ฯ สพานขาว เจ้าอาวาสให้หนังสือมา ๓ เล่ม

(หลังวันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๐๓ ไม่มีบันทึกอะไรเกี่ยวกับการอพยพ และไปบันทึกไว้ในวันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๐๓ ว่า "หมดวันลาพัก" เท่าที่ทราบนั้นคือท่านขับเคี่ยวกับงานอพยพเป็นอย่างมาก มีปัญหาร้อยแปด และเหน็ดเหนื่อยมาก จึงขอลาออกจากการเป็นประธานกรรมการกลาง แต่ก็ไม่ได้รับอนุญาตให้ลาออก มีการต่อรองว่าให้ท่านพักผ่อนได้ระยะหนึ่งให้หายเหนื่อย แล้วจึงเริ่มทำงานใหม่ ซึ่งท่านก็ยินยอม)

จดหมายของท่านวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๐๔ เล่าเรื่องการอพยพญวนไว้ว่า

"เมื่อวันเสาร์ (ที่ ๑๔) พ่อไปส่งญวน พอกลับถึงบ้านก็ได้รับ จ.ม. ของหมู เขียนวันที่ ๔ และที่ ๑๐ การส่งญวน ๒ – ๓ คราวหลังนี้เรียบร้อยดี ไม่ต้องทะเลาะเบาะแว้งอะไร เวลาเลี้ยงตอนกลางคืนคุณแม่ก็ไปกับพ่อ พ่อก็ต้อง speech บ้าง ๆ บอ ๆ อยู่ตามเดิม ส่งคราวนี้เป็นเที่ยวที่ ๔๒ แปลว่าต้องพูดมาแล้วตอนกลางคืน ๒๐ กว่าครั้ง และที่ท่าเรือ ๔๐ กว่าครั้ง ดูเหมือนพ่อจะขาดไป ๓ ครั้งทั้งหมด เมื่อตอนลาพักและตอนไปฮานอย"

ท่านทำงานการอพยพชาวเวียดนามอยู่ ๖ ปีเศษ ถึงวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๗ จึงพ้นหน้าที่ และ พล ต.อ. หลวงชาติตระการโกศล ซึ่งครบเกษียณอายุราชการพอดีได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานกรรมการฯ แทน การอพยพชาวเวียดนามดำเนินต่อไปอีก ๒ ปีก็ต้องยุติลงเพราะ "สถานการณ์ไม่อำนวย"

๒. บำเหน็จบำนาญเจ้าหน้าที่สภากาชาดไทย

"ศุกร์ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ กรรมการบำเหน็จ ๑๕.๐๐ น. ตกลงไม่แก้ไขเปลี่ยนแปลง"

เรื่องการขัดขวางมิให้มีการยกเลิกการให้บำเหน็จบำนาญแก่เจ้าหน้าที่สภากาชาดไทย เป็นเรื่องที่ท่านถือว่าสำคัญมาก และ

ท่านรู้สึกว่าท่านได้ทำประโยชน์ให้แก่สภากาชาดไทยที่ขัดขวางได้สำเร็จถึงกับเขียนบันทึกไว้ และพูดให้ผู้เขียนฟังเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๖ ว่าเหตุที่จะมีการพิจารณายกเลิกการให้บำเหน็จบำนาญแก่เจ้าหน้าที่สภากาชาดไทยก็เพราะรายจ่ายของสภากาชาดสูงขึ้นทุกที ส่วนรายรับมีน้อย วิธีที่จะแก้ปัญหาก็คือลดรายจ่ายลง และรายจ่ายก้อนใหญ่ที่น่าจะตัดออกได้คือบำเหน็จบำนาญ ซึ่งท่านไม่เห็นด้วย เพราะเหตุผลที่ว่าเจ้าหน้าที่สภากาชาดไทยได้เงินเดือนเช่นเดียวกับข้าราชการซึ่งไม่มากเลย การมีบำเหน็จบำนาญเป็นเครื่องบำรุงกำลังใจให้ทำงานต่อไป เพราะหวังว่าเมื่อแก่เฒ่าก็จะมีบำเหน็จบำนาญพอเลี้ยงตัวไปได้ ฉะนั้นถ้าตัดบำเหน็จบำนาญออกเสียแล้วผู้คนที่ทำงานอยู่ก็จะระส่ำระสาย ไม่มีที่หวังแล้วในที่สุดก็จะผละไปหางานอื่นที่ดีกว่าหรือมีหลักประกันมั่นคงกว่า กาชาดก็จะหาคนที่มีความสามารถทำงานให้ได้ยาก จริงอยู่ผู้ที่ทำงานโดยเห็นแก่กิจการกุศลก็คงจะมี แต่ในสมัยที่ค่าครองชีพสูงนี้ คนส่วนใหญ่ก็จำเป็นต้องคำนึงถึงความเป็นอยู่ของตนและครอบครัว เจ้าหน้าที่ประจำของสภากาชาดไทยส่วนใหญ่ก็ตกอยู่ในฐานะเช่นนั้นเหมือนกัน

ท่านเองมีความเห็นว่า ถ้าปรากฏว่ารายได้ไม่พอกับรายจ่ายก็ควรพยายามหารายได้ให้มากขึ้นแทนที่จะลดรายจ่ายซึ่งมีความสำคัญ และจะกระทบกระเทือนความเจริญของงาน ท่านคงจะมี

ความคิดเช่นนี้ติดต่อกันมานานจนเมื่อท่านเป็นอุปนายกสภากาชาดไทย เมื่อ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ แล้วไม่นานนักท่านก็ขอเงินอุดหนุนจากรัฐบาลเพิ่มขึ้น ดังจะได้กล่าวต่อไปในข้อ ๕

๓. เคหะพยาบาล

เคหะพยาบาลหรือการพยาบาลในเคหสถาน เป็นงานอย่างหนึ่งของสภากาชาดไทยซึ่งได้เริ่มมีการสอนให้แก่ประชาชนเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๒ แต่ก็มิได้ทำเป็นล่ำเป็นสันนัก เนื่องจากมีงานทางด้านโรงพยาบาลมากและเจ้าหน้าที่เฉพาะการนี้ไม่มี เมื่อพระตีรณสารวิศวกรรม เข้ารับหน้าที่เป็นอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย ก็สนับสนุนให้ดำเนินการให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และได้ติดต่อขอให้สันนิบาตสภากาชาด ส่ง Miss Lilli Petschnigg ซึ่งเป็นผู้อำนวยการการอบรมพยาบาลในเคหสถานของสันนิบาตสภากาชาดมาอบรมครูที่จะทำการอบรมประชาชนต่อไป การอบรมได้จัดขึ้นระหว่างวันที่ ๒ ถึง ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗ โดยสมเด็จองค์สภานายิกาสภากาชาดไทยได้เสด็จพระราชดำเนินในวันพิธีปิดการอบรมครูการพยาบาลในเคหสถานในวันนั้นด้วย พระราชดำรัสในพิธีปิดการอบรมครูการพยาบาลในเคหสถานจะทำให้เข้าใจงานของกาชาดในด้านนี้ดีขึ้น จึงขออัญเชิญตอนหนึ่งของพระราชดำรัสมาแสดงไว้ในที่นี้

"......หลังจากที่ได้ฉลองอายุครบรอบร้อยปีของการกาชาดอย่างมโหฬารแล้ว สากลกาชาดได้ตั้งปณิธานว่าจะพัฒนางานให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น แต่เดิมมาสภากาชาดไทยมีงานรักษาพยาบาลในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เป็นสำคัญ เราได้บรรเทาทุกข์ผู้เจ็บไข้ได้ป่วยมาแล้วเป็นจำนวนมาก นับว่าได้ทำคุณทำประโยชน์ให้มนุษยชน เหมาะแก่กาลสมัยและสภาพของบ้านเมือง บัดนี้ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ได้เจริญเป็นปึกแผ่น ประชาชนพลเมืองนิยมการรักษาพยาบาลแผนใหม่ และรัฐบาลได้จัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นแล้วมากแห่ง จึงเป็นการสมควรที่สภากาชาดไทยจะหันมาเอาใจใส่งานด้านอื่น ๆ ของกาชาดให้มากยิ่งขึ้น เพราะนอกจากการบรรเทาทุกข์ด้วยการรักษาพยาบาลแล้ว งานสำคัญอีกอย่างหนึ่งได้แก่การป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ คือพยายามให้คนรู้จักรักษาสุขภาพอนามัยให้แพร่หลาย ให้รู้จักพยาบาลกันเองในครอบครัว เพื่อจะได้ขจัดโรคภัยเสียแต่ต้น ความสำคัญในเรื่องนี้มีอย่างไร ย่อมเป็นที่ทราบกันดีแล้ว ฉะนั้น ในที่นี้ข้าพเจ้าขอเพียงชี้ให้เห็นว่างานด้านป้องกันเป็นงานหลักของกาชาดในยามปกติซึ่งสภากาชาดไทยจะพยายามทำให้มากขึ้นในกาลต่อไป การอบรมครูการพยาบาลในเคหสถานนับว่าเป็นการเริ่มต้นงานด้านนี้ เมื่อสันนิบาตสภากาชาดทราบเรื่องก็ยินดีสนับสนุนและส่ง Miss Petschnigg ผู้ช่วยผู้อำนวยการการพยาบาลของเขามาช่วยเป็นครูผู้อบรมจนเสร็จสิ้นลงในวันนี้......"

ครูพยาบาลที่ได้รับการอบรมครั้งนั้นก็ได้ทำหน้าที่อย่างเข้มแข็งในการอบรมผู้อื่นต่อไปอีกทั้งในกรุงเทพ ฯ และต่างจังหวัด

ผู้ที่เป็นกำลังสำคัญในเรื่องนี้ คือ คุณถวิลหวัง ทุติยะโพธิ พยาบาลไทยที่ได้รับเหรียญฟลอเรนซ์ ไนติงเกล อันมีเกียรติจากคณะกรรมการกาชาดระหว่างประเทศ

๔. ชุมนุมกาชาดครั้งที่ ๑ (๗ – ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๐๘)

จากรายงานการประชุมกรรมการสภากาชาดไทยครั้งที่ ๑๓๙ หน้า ๑๙ ซึ่งประชุมเมื่อวันพุธที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๕๐๗ (เป็นการประชุมครั้งแรก นับจากที่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้งให้พระตีรณสารวิศวกรรมเป็นอุปนายกคนใหม่ ดำรงตำแหน่งสืบแทนเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ) แสดงให้เห็นเหตุของการจัดชุมนุมกาชาดครั้งที่ ๑ ดังนี้

"…. ๑๐. อุปนายกฯ เสนอว่า โดยที่ได้ตั้งเหล่ากาชาดจังหวัดมา ๓ ปี กว่าแล้ว และได้มีการประชุมนายกเหล่ากาชาดจังหวัดทั่วราชอาณาจักรเพียงครั้งเดียวในระยะเริ่มตั้งใหม่ ๆ เห็นว่าขณะนี้กิจการของสภากาชาดก็ได้ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง จึงเห็นว่าควรจะได้มีการประชุมนายกเหล่ากาชาดจังหวัดอีกสักครั้ง เพื่อพบปะสังสรรค์และชี้แจงนโยบายของสภากาชาดให้ทราบ ซึ่งถ้าจะจัดให้มีการประชุมขึ้นใหม่ครั้งนี้ก็จะได้เชิญหัวหน้าผู้แทนอนุกาชาดจังหวัดมาร่วมด้วย จึงใคร่ขอถามผู้แทนเหล่ากาชาดจังหวัดว่า เห็นสมควรจะให้มีการประชุมผู้แทนเหล่ากาชาดจังหวัดทั่วราชอาณาจักรหรือไม่

นางเสงี่ยม ช. สิงหเนตร เห็นสมควรอย่างยิ่งที่จะมีการประชุมนายกเหล่ากาชาดจังหวัด และขอเสนอให้จัดให้มีการประชุมโดยเร็วที่สุด

อุปนายก ฯ ตอบว่า ทางคณะกรรมการเจ้าหน้าที่ก็มีความประสงค์จะได้จัดให้มีการประชุมโดยเร็วที่สุด แต่ในระยะ ๒ เดือนนี้เห็นจะจัดทำไม่ทัน เข้าใจว่าคงจะจัดได้ต้นปีหน้า.....”

ชุมนุมกาชาดครั้งที่ ๑ ที่สภากาชาดไทยจัดขึ้นที่สวางคนิวาส ระหว่างวันที่ ๗ ถึง ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๐๘ ซึ่งพระตีรณสารวิศวกรรมเป็นประธานกรรมการจัดการประชุมเองนั้น นับว่าได้ผลดีสมดังเจตนารมณ์ เพราะทำให้วงการกาชาดในต่างจังหวัดคึกคักยิ่งขึ้นในเวลาต่อมา ทั้งนี้ นอกจากจะเป็นเพราะเหล่ากาชาดจังหวัดได้รับความรู้ความเข้าใจและนโยบายของสภากาชาด จากการประชุมนั้นแล้ว การที่ผู้แทนเหล่ากาชาดจังหวัดทั้งหลายได้ทราบว่าองค์สภานายิกาสภากาชาดไทย ทรงเอาพระทัยใส่ในกิจการของกาชาดเป็นอันมาก ก็เป็นกำลังใจในการทำงานฉลองพระเดชพระคุณกันอย่างเต็มที่ พระบรมราโชวาทในพิธีเปิดชุมนุมกาชาดครั้งที่ ๑ เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๐๘ นอกจากจะมีความหมายมากสำหรับผู้ทำงานกาชาดที่ไปชุมนุมกันอยู่ในวันนั้นแล้วก็เข้าใจว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นที่สนใจงานกาชาดด้วย จึงขออัญเชิญมาไว้ในที่นี้ด้วย

“ข้าพเจ้ามีความยินดีมากที่ได้มาเปิดชุมนุมกาชาด ครั้งที่ ๑ ในวันนี้

การจัดให้มีการชุมนุมใหญ่ขึ้นครั้งนี้ นับว่าเป็นงานสำคัญอันหนึ่งของสภากาชาดไทย เพราะภายในระยะสิบปีต่อไปข้างหน้านี้ เป็นเวลาที่กาชาดทั่วโลกกำหนดกันไว้ว่า จะทำการพัฒนาครั้งใหญ่ โดยเรียกว่า "สิบปีแห่งการพัฒนา" สำหรับกาชาดไทยมีเรื่องที่ควรพัฒนาอยู่มาก เพราะเราได้มุ่งทำงานในด้านโรงพยาบาลมาเป็นสำคัญแต่ด้านเดียว รายได้ต่าง ๆ สมทบเข้าเป็นค่าใช้จ่ายของโรงพยาบาลเสียเกือบทั้งหมด จนทำให้ปรับปรุงงานด้านอื่นได้ไม่เต็มที่ บัดนี้ เป็นที่น่ายินดีที่รัฐบาลเห็นความสำคัญของงานกาชาดและเพิ่มเงินอุดหนุนสำหรับปีนี้ให้ถึง ๒๒ ล้านบาท เพื่อช่วยค่าใช้จ่ายในโรงพยาบาล ทำให้สภากาชาดมีรายได้เหลือสำหรับนำไปใช้ในงานด้านอื่นๆ ได้มากขึ้น ฉะนั้น สภากาชาดไทยจึงถือเป็นนโยบายที่จะปรับปรุงงานหลักของกาชาด เช่น การป้องกันโรคภัยไข้เจ็บโดยแนะนำประชาชนให้รู้จักรักษาสุขภาพอนามัย การพยาบาลในเคหสถาน และปฐมพยาบาล เป็นต้น ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น การชุมนุมครั้งนี้เป็นโอกาสให้ท่านทั้งหลายได้ศึกษานโยบายและหาความรู้เพื่อไปปฏิบัติ ซึ่งจะทำให้งานของเราก้าวหน้าทันสมัย เข้าแนวของกาชาดสากลยิ่งขึ้น

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้เห็นผู้แทนเหล่ากาชาดจังหวัดเข้ามาประชุมอย่างพร้อมเพรียงกัน โดยยึดหลักความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกาชาด ซึ่งหมายความว่า ในประเทศหนึ่ง ๆ จะมีสมาคมกาชาดได้เพียงสมาคมเดียว และสมาคมนั้นจะต้องปฏิบัติงานเพื่อมนุษยธรรมนี้ ให้แพร่หลายไปทุกหนทุกแห่ง ไม่ใช่เลือกทำแต่ในเมืองใหญ่ ๆ แห่งหนึ่งแห่งใดเท่านั้น การที่

ผู้แทนเหล่ากาชาดจังหวัดเข้ามาร่วมชุมนุม โดยมีเจตนาที่จะกลับไปปฏิบัติงานกาชาดให้กว้างขวางเช่นนี้ ย่อมเป็นการช่วยสภากาชาดไทยรักษาคุณสมบัติตามหลักกาชาดข้อนี้ไว้ให้สมบูรณ์ได้สืบไป

กาชาดเป็นองค์การบรรเทาทุกข์ที่จัดตั้งขึ้นด้วยใจสมัคร โดยมิได้หวังผลตอบแทนอันใดทั้งสิ้น ผู้ที่อาสาสมัครเข้ามาร่วมงานย่อมมีอุดมคติเช่นนี้ จึงทำให้กาชาดเป็นที่นิยมชมชอบทั่วโลก ทุกคนที่เป็นอาสาสมัครขององค์การสำคัญนี้จึงควรภูมิใจที่ได้รับมอบหมายเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ช่วยพัฒนากาชาดของเรา จึงหวังว่าท่านจะเอาใจใส่ในการชุมนุมครั้งนี้ แล้วนำเอาความรู้ที่ได้ไปปรับปรุงงานในจังหวัดของท่านให้เจริญก้าวหน้า เพื่อให้สภากาชาดไทยของเรารุ่งเรืองทันสมัย เป็นเกียรติเป็นศรีแก่ประเทศชาติของเราต่อไป

ในที่สุดนี้ ขอขอบใจทุกคนที่ช่วยให้งานชุมนุมนี้เป็นผลสำเร็จ และขอให้ทุกคนประสบความสุขความเจริญทั่วกัน"

๕. ขอเงินอุดหนุนเพิ่มจากรัฐบาล

เรื่องการขอเงินอุดหนุนสภากาชาดไทยจากรัฐบาลเพิ่มขึ้นจากปีละ ๑๒ ล้านบาท เป็น ๒๒ ล้านบาทสำเร็จนั้น เป็นเรื่องที่ท่านภูมิใจมาก เพราะทำไปทั้ง ๆ ที่มีผู้ทักท้วง (ตามที่ท่านบันทึกไว้) ว่าจะไม่สำเร็จ ท่านมีความคิดในการขอเงินอุดหนุนเพิ่มจากรัฐบาล (รวมทั้งความคิดในการปรับปรุงงานของสภากาชาดไทย) ตั้งแต่

เมื่อยังเป็นเพียงกรรมการสภากาชาดไทยและยังมิได้เป็นอุปนายก ผู้อำนวยการ รายงานการประชุมกรรมการสภากาชาดไทย ครั้งที่ ๑๓๘ เมื่อวันอังคารที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๐๗ ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สภานายิกาสภากาชาดไทย ทรงเป็นประธานนั้น แสดงให้เห็นความคิดของท่านในเรื่องนี้ได้

หน้า ๒๗ – ๒๘ "......พระตีรณสารวิศวกรรม กล่าวว่า เท่าที่พูดกันมาแล้วอาจสรุปได้ว่า สภาฯ นี้ได้วางแนวนโยบายไว้ ๒ ข้อ เพื่อให้กรรมการเจ้าหน้าที่ดำเนินงานต่อไปคือ ๑) ให้จัดตั้งคณะกรรมการหารายได้ประจำของสภากาชาด และ ๒) ปรับปรุงงานในด้านคุณภาพของโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ แต่การปรับปรุงงานต้องอาศัยเงินเป็นสำคัญ จึงต้องพยายามหารายได้ให้มากขึ้น การหาเงินนี้ควรทำ ๓ ทาง คือ

๑) **ส่วนกลาง** ซึ่งเมื่อได้กำหนดให้ตั้งกรรมการหารายได้ประจำขึ้นแล้วเช่นนี้ก็พอจะเชื่อได้ว่ารายได้ส่วนกลางจะสูงขึ้นแน่

๒) **ส่วนจังหวัด** ความจริงเหล่ากาชาดจังหวัดได้ส่งเงินรายได้มาให้เกินกว่าที่ตั้งงบประมาณไว้แล้ว ซึ่งนับว่าเป็นความดีความสามารถของจังหวัดอยู่แล้ว แต่ก็ควรขอให้พยายามให้มากยิ่งขึ้นอีก ที่ควรขอให้ทำคือให้พยายามให้ประชาชนในจังหวัดไม่เฉพาะแต่ที่ตั้งจังหวัด แต่กระจายไปตามท้องที่ด้วย ให้เข้าใจความหมายของการกาชาดให้ทั่วถึง พยายามให้เขาทราบและมีศรัทธาในวัตถุประสงค์ของกาชาดที่จะช่วยบรรเทาทุกข์เพื่อนมนุษย์ที่เคราะห์ร้ายโดยทั่วไป ให้เขาเข้าใจว่าเป็นการทำบุญโดยตรง ไม่มีอะไรตอบ

แทน นอกจากความพอใจที่ตนได้ทำความดี การเผยแพร่เรื่องกาชาดให้กว้างขวางนี้สำคัญมาก สภากาชาดสนใจเป็นพิเศษ เพราะเป็นทางให้กาชาดเจริญและเกิดรายได้ การหาเงินนี้ควรยึดหลักหาจากคนจำนวนมากที่สุด แม้จะได้คนละจำนวนน้อยก็ไม่สำคัญ

อนึ่ง โดยที่พูดกันถึงเรื่องปรับปรุงโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ขอท่านกรรมการประจำภาคโปรดอย่าเข้าใจว่า สภา ฯ นี้ขอให้เรี่ยไรมาใช้ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์โดยเฉพาะ เพราะถ้าเช่นนั้นก็ดูไม่สมควร อาจทำให้ศรัทธาของประชาชนในจังหวัดลดน้อยลง เงินที่ส่งมานี้ส่วนกลางควรรวบรวมไว้เพื่อใช้ในกิจการของกาชาดโดยทั่วไป

๓) **ส่วนรัฐบาล** ควรขอเงินช่วยจากรัฐบาลให้มากกว่านี้ แม้ปีหน้ารัฐบาลจะให้ ๑๔ ล้านตามที่ท่านเลขาธิการกล่าวก็รู้สึกว่ายังน้อยไป เพราะเงินที่ให้ในปีนี้ แม้จะสำหรับโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ก็ไม่พอเสียแล้ว รัฐบาลให้ ๑๒ ล้าน โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ต้องใช้ ๒๒ ล้าน เราต้องหาเงินเพิ่มถึง ๑๐ ล้าน ย่อมเป็นภาระหนักมาก และที่กาชาดมีโรงพยาบาลอยู่นี้ เป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐบาลได้มากทีเดียว จึงไม่เป็นการเกินสมควรที่รัฐบาลจะให้เงินอุดหนุนเพิ่มขึ้นเพื่อกาชาดจะได้ปรับปรุงคุณภาพของงานให้ดีขึ้นตามสมควร และจะได้ใช้เงินที่หามาได้เองที่เหลือไปขยายกิจการอันเป็นงานโดยตรงของกาชาด คือการบรรเทาทุกข์โดยทั่วไปนอกสถานที่ทั้งในยามสงคราม ซึ่งเวลานี้ก็ดูน่ากลัว และเวลาที่มีวินาศภัย วาตะภัยที่แหลมตลุมพุก ควรเป็นเครื่องเตือนให้คิดทางนี้ไว้บ้าง เมื่อกาชาดสามารถปฏิบัติงานได้กว้างขวางเช่นนี้ ก็จะเป็นเกียรติแก่ชาติไทยเรานั่นเอง

ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอพระราชทานเสนอให้สภาฯ นี้ กำหนดให้กรรมการเจ้าหน้าที่ไปดำเนินการขอเงินเพิ่มจากรัฐบาลด้วย รวมกับที่พูดกันแล้วเป็น ๓ ข้อด้วยกัน

เลขาธิการตอบว่า ใน ๓ ปีข้างหน้า การเงินของรัฐบาลจะฝืดลง จึงคิดว่าการที่จะขอเงินเพิ่มขึ้นอีกนั้นคงเป็นของยาก

สมเด็จองค์สภานายิกา มีพระราชดำรัสว่า ข้อเสนอของแต่ละฝ่ายเป็นที่น่าสนใจ และคิดว่ามอบให้คณะกรรมการเจ้าหน้าที่ไปดำเนินการนั้นดีแล้ว

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมาภินันท์ ทรงเสนอให้รับรอง และขอให้กรรมการเจ้าหน้าที่รีบทำและรายงานด้วย....."

ปรากฏว่าท่านต้องเป็นผู้ดำเนินเรื่องที่เสนอนั้นเอง เพราะหลังจากนั้นท่านก็ได้เป็นอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย ตามบันทึกดังนี้

"จันทร์ ที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๐๗

๑๙.๐๐ น. เจ้าพระยาศรีมาที่บ้านพระโขนงและคุณภา ว่าโปรดเกล้าฯ ให้เราเป็นอุปนายก most unexpected แต่เป็นเกียรติอย่างสูง เพราะข้ามผู้ที่อยู่ในข่ายไปหลายคน หวังว่าเราจะไม่ปฏิเสธ เราบอกว่าแน่นอน โปรดเกล้าฯ มาเช่นนี้ ใครจะปฏิเสธได้ มีแต่ข้อวิตกอยู่เพียงว่าจะไม่เป็นที่เขม่นทั่วไปหรือ ในที่สุดนัดกันว่าวันพุธ เวลา ๑๐.๐๐ น. จะไปรับงานกันที่

ศึกบริพัตร์ ส่วนการจะเป็นอุปนายกนี้ขอให้ถือเป็นความลับ อย่าเพิ่งบอกใคร ให้มีหนังสือมาเป็นทางการเสียก่อน....."

อังคาร ที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๐๗

เจ้าพระยาโทรว่าที่นัดไปรับงานนั้นขอให้งดไว้ก่อน เพราะการประกาศแต่งตั้งคงจะกินเวลาหลายวัน จะต้องให้นายกเซ็นรับสนองพระบรมราชโองการ มารับมอบกันเสียเดี๋ยวนี้อาจไม่เหมาะ เราก็ไม่ขัดข้อง

อังคาร ที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๐๗

๑๕.๓๐ น. ประชุมสภากาชาดไทย สมเด็จเสด็จเป็นประธาน เริ่มด้วยมีพระราชดำรัสเรื่องเจ้าพระยาศรีลาออกจากอุปนายก ทรงขอบใจและชมเชยมาก

แล้วดำเนินการประชุม โดยเจ้าพระยาศรีทำหน้าที่อุปนายก No mention สำหรับคนแทน ลำบาก

ในการประชุมนี้ได้พยายามแทรกข้อคิดที่จะเสนอให้สภาฯ วางเป็นนโยบาย แต่โดยที่ไม่มีการกล่าวถึงอุปนายกคนใหม่ จึงได้แทรกได้เพียง

๑) จะปรับปรุงโรงพยาบาลในคุณภาพ ไม่ปริมาณ แทรกตอนคุณพันธุ์ทิพย์ เสนอความช่วยเหลือพยาบาล

๒) ขอเงินจากรัฐบาลให้มากขึ้น เพราะที่ได้ไม่พอสำหรับโรงพยาบาล

๓) ตั้งกรรมการหาทุน และเหล่ากาชาดให้แพร่หลายการกาชาด

เลิกประชุมแล้วเจ้าพระยาศรี ฯ นัดรับงานพรุ่งนี้ ๑๔.๓๐ น. บอกว่ากลางคืนคงมีประกาศแต่งตั้ง

ค่ำคอยฟังข่าว ไม่มี

พุธ ที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๐๗

๑๔.๓๐ น. พบท่านอุปนายกเก่าตามนัด ท่านชี้แจงเรื่องมรดกที่กำลังเป็นปัญหากันอยู่ เรื่องหลวงสารนัยมาเป็นที่ปรึกษากฎหมาย ท่านให้เลขานุการและสมุห์บัญชีมาพบ และว่าทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ที่ ๒ คนนี้แล้ว มีอะไรก็เรียก ๒ คนนี้ เป็นการมอบของท่าน.......

๑๗.๐๐ น. เฝ้าในกรม เสด็จงานลูกเสือ คุยกับท่านหญิงน้อยเกือบหกโมงเสด็จกลับ รับสั่งให้พร ทรงแน่พระทัยว่าจะทำงานได้แม้จะต้องลำบากหน่อย

บอกหนูให้ติดต่อท่านวงษ์ ฯ ขอเข้าเฝ้าทั้ง ๒ พระองค์ แต่ยังติดต่อไม่ได้ รับว่าจะติดต่อให้อีก

จันทร์ ที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๗

.... ได้ข่าวแต่งตั้งเป็นอุปนายกในรถไฟ (กลับจากไปงานศพที่จังหวัดสงขลา) แดงซื้อหนังสือพิมพ์ไทยวันนี้มีข่าวว่าวิทยุประกาศตั้งแต่วันศุกร์ที่เราเดินทาง หมู แมว ก็ไม่ได้ฟัง เพราะพากันเชื่อว่าจะไม่มี นิดบอกว่า ท่านอั๋นโทรศัพท์มาแสดงความยินดี เมื่อจบข่าววันศุกร์ สุวรรณรื่นยศ โทร. มาเช้าวันนี้”

เมื่อท่านได้เป็นอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทยแล้ว ท่านก็ไม่รอช้าที่จะขอเงินเพิ่มจากรัฐบาล ด้วยวิธีที่ไม่ใช่นั่งรอบุญวาสนาเฉยๆ แต่ทำด้วยเหตุผลและด้วยความตั้งใจให้สำเร็จ สำเนาจดหมายถึงพระบำราศนราดูร และร่างจดหมายถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข คงจะอธิบายเรื่องนี้ได้ดี

สำนักงานกลาง

๒๐ กรกฎาคม ๒๕๐๗

เรียน คุณพระที่นับถือ

ผมได้ส่งร่างหนังสือขอเงินเพิ่มจากรัฐบาลมาขอให้คุณพระช่วยพิจารณา รู้สึกว่าเป็นการกระทำที่ "ล้น" ไปหน่อย แต่เพราะแน่ใจในความเจตนาดีของคุณพระที่มีต่อกาชาดและแก่ตัวผมเองโดยเฉพาะ จึงได้ตัดสินใจส่งมา

นอกจากขอให้ช่วยแก้ไขร่างแล้ว ยังขอเรียนหารือว่าหนังสือนี้ควรถึงใคร ผมอยากเขียนถึงคุณพระในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข เพราะตามพระราชบัญญัติกาชาด พ.ศ. ๒๔๘๘ มาตรา ๘ สภากาชาดอยู่ในความควบคุมของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข เมื่อของบประมาณประจำปีอุปนายกเคยเขียนถึงอธิการบดีมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ แต่เรื่องนี้ผมเห็นว่าเราขอเงินอุดหนุนกาชาด ไม่ใช่ของบประมาณธรรมดา น่าจะเกี่ยวกับนโยบายของรัฐบาลและควรเขียนถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

ในร่างหนังสือนี้มีหลายตอนที่ผมตั้งใจใส่ลงไป เช่น โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ก็เหมือนโรงพยาบาลของรัฐบาล ซึ่งอาจมีผู้ไม่ทราบเรื่องดีถามขึ้นว่า ถ้าเช่นนั้นทำไมไม่ยกให้รัฐบาลเสียเลย กาชาดจะได้ไม่ต้องลำบาก ซึ่งเป็นคำถามที่ไม่ปราศจากเหตุผล ถ้ารัฐบาลเกิดติดใจในข้อนี้ก็ดีเหมือนกัน จะได้ตัดสินให้เป็นที่แน่นอนกันเสียที ผมเองเห็นว่ารัฐบาลไม่ควรเข้าแตะต้อง และเชื่อว่าคุณพระก็มีความเห็นเช่นนั้น

ผมอยากหาโอกาสเรียนเรื่องเหล่านี้กับคุณพระ พรุ่งนี้มีประชุมคณะรัฐมนตรี คงไม่ว่าง ฉะนั้น วันพุธเวลาเที่ยงผมขอเชิญคุณพระรับประทานอาหารที่โรงแรมรอแยล จะได้คุยกันโดยไม่ต้องเสียเวลาของคุณพระมากนัก

โดยความนับถืออย่างยิ่ง

ดิรณสาร

ร่างจดหมายถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข มีดังนี้

เรียน ฯพณฯ........

ด้วยกรรมการสภากาชาดไทย ได้มีมติว่าสมควรขอความช่วยเหลือในทางการเงินจากรัฐบาลเพิ่มขึ้นโดยมีเหตุผลที่กระผมขอเรียนเพื่อประกอบการพิจารณาของ ฯพณฯ ดังต่อไปนี้

๑. สภากาชาดไทยสำนึกดีในความกรุณาของรัฐบาลที่ได้ช่วยเหลือมาโดยตลอด แม้ในปีนี้รัฐบาลจะเพิ่มเงินอุดหนุนให้อีก ๒ ล้าน รวมเป็น

๑๔ ล้าน ฉะนั้นที่ยังคงขอเพิ่มมาอีกเช่นนี้ มิใช่ไม่รู้กาละเทศะหรือไม่รู้จักบุญคุณ หากแต่เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญเกี่ยวกับอนาคตของสภากาชาดไทย จึงจำต้องเรียนรบกวน

๒. การกาชาดเริ่มต้นโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะบรรเทาทุกข์ทหารที่บาดเจ็บในสงคราม ต่อมาขยายงานในยามปกติไปถึงผู้ประสบวินาศภัยต่าง ๆ เช่น แผ่นดินไหว น้ำท่วม พายุร้าย เป็นต้น เมืองไทยเราเคราะห์ดี ไม่มีภัยธรรมชาติเหล่านี้ที่รุนแรง และกาชาดไทยก็แทบจะไม่มีอะไรทำตามไปด้วย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ขึ้นแล้วพระราชทานให้สภากาชาดไทย ในพ.ศ. ๒๔๕๗ นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ ทั้งแก่สภากาชาดไทยที่จะได้มีโอกาสทำหน้าที่ของกาชาดในทางบรรเทาทุกข์เพื่อนมนุษย์ที่ประสบโรคภัยประจำวันและแก่ประชาชนพลเมืองทั่วไป เพราะเวลานั้นเมืองไทยมีโรงพยาบาลอยู่ก่อนแล้วเพียงแห่งเดียว ประชาชนไม่นิยมการรักษาพยาบาลแบบใหม่ ยิ่งต้องไปรักษาตัวยังโรงพยาบาลด้วยแล้วยิ่งเป็นของน่าเกลียดน่ากลัวยิ่งนัก สภากาชาดไทยได้ฉลองพระเดชพระคุณ โดยปลุกปล้ำงานของโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และเพาะความนิยมของประชาชนให้เห็นคุณค่าของวิธีรักษาพยาบาลแบบใหม่จนเป็นผลสำเร็จดังที่ประจักษ์อยู่ในเวลานี้ นับว่าได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง และบำเพ็ญกรณียกิจของกาชาดแล้วส่วนหนึ่ง

๓. ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เจริญใหญ่โตขึ้นได้เช่นนี้ก็เพราะประชาชนนิยมและบริจาคเงินช่วย แต่ที่สำคัญที่สุดก็เพราะได้รับอุปการะของ

รัฐบาล สภากาชาดไทยทราบซึ้งในข้อนี้ดี จึงได้จัดงานโรงพยาบาลอนุโลมตามความประสงค์ของรัฐบาลเสมอมา จนแทบจะกล่าวได้ว่าโรงพยาบาลนี้ก็คือโรงพยาบาลของรัฐบาลนั่นเอง แม้เงินที่รัฐบาลให้จะเพิ่มขึ้นตามลำดับแต่ก็ไม่เคยเพียงพอ กาชาดต้องหารายได้อื่นมาสมทบ ยิ่งในระยะหลังที่โรงพยาบาลต้องขยายตัวเพื่อให้พอความต้องการของประชาชนในพระนครซึ่งเพิ่มขึ้นมากมายภายหลังสงครามด้วยแล้ว สภากาชาดต้องมีภาระหนักมากที่ต้องหาเงินให้พอกับค่าใช้จ่ายของโรงพยาบาล ปีที่แล้วเป็นปีครบรอบร้อยปีของการกาชาด มีการฉลองกันเป็นการใหญ่ทั่วโลก กรรมการสภากาชาดไทยจึงถือเป็นโอกาสที่จะหาเงินให้ได้มากที่สุด ทุกคนได้อุทิศทั้งกำลังกาย ใจ และทรัพย์โดยมิได้เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย และก็ได้เป็นผลดี คือได้รายได้ถึง ๘ ล้านเศษ มากกว่าที่เคย ๆ มาแล้วทั้งสิ้น สภากาชาดไทยเห็นบุญคุณของผู้ที่มีส่วนช่วยในการนี้อย่างที่สุด และในขณะเดียวกันก็เห็นใจไม่อาจหวังในความช่วยเหลือเช่นนี้เป็นประจำ แต่รายจ่ายในโรงพยาบาลนั้นเป็นรายจ่ายประจำ และด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่หนักใจเป็นอันมาก

๔. เพื่อให้ ฯพณฯ ทราบสถานการณ์ที่แท้จริง กระผมขอเรียนถึงงบประมาณประจำปี ๒๕๐๖ – ๒๕๐๗ ของสภากาชาดไทยดังนี้คือ รายรับทั้งหมด ๓๒ ล้านเศษ ในยอดนี้เป็นเงินอุดหนุนของรัฐบาล ๑๒ ล้าน เงินที่กรรมการจัดงานวันกาชาดหาได้ ๘ ล้านเศษ นอกนั้นอีกประมาณ ๑๒ ล้านเป็นรายได้จากทรัพย์สินและการลงทุน รายได้จากการรักษาพยาบาล และรายได้เบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ยอด ๑๒ ล้านนี้พอจะถือได้ว่าเป็นรายได้ที่อยู่ในความ

สามารถของกาชาดจะหาได้เป็นประจำ ส่วนยอด ๘ ล้านเศษเป็นยอดที่ไม่แน่นอน ที่ได้มากเช่นนี้ในปีนี้ก็เพราะเป็นปีครบรอบร้อยปี ทุกคนอุทิศตนกันเป็นพิเศษ ดังที่เรียนแล้วในข้อ ๓ สำหรับรายจ่ายซึ่งรวมทั้งสิ้น ๓๒ ล้านเศษ เป็นรายจ่ายเฉพาะโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เสียประมาณ ๒๒ ล้าน ที่เหลืออีก ๑๐ ล้านเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับส่วนอื่น ๆ คือสำนักงานกลางและกองแยกต่าง ๆ ตลอดจนโรงพยาบาลสมเด็จที่ศรีราชาและสถานีกาชาดตามจังหวัดต่าง ๆ ๑๐ แห่ง

๕. จากนี้ ฯพณฯ คงเห็นแล้วว่าเงินที่รัฐบาลให้ แม้จะใช้จ่ายสำหรับโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์แห่งเดียวก็ไม่พอเสียแล้ว กาชาดต้องหาสมทบถึง ๑๐ ล้าน โดยที่การเงินรัดตัวเช่นนี้ จึงทำให้กิจการของกาชาดไม่กว้างขวางสมกับที่ตั้งมาแล้วถึง ๗๐ ปี แม้ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เอง ก็ยังมีข้อบกพร่องสมควรแก้ไขอยู่หลายประการ ซึ่งสภากาชาดไทยได้ตั้งกรรมการขึ้นพิจารณาปรับปรุงอยู่แล้ว การปรับปรุงจะต้องใช้เงินเพิ่มขึ้นอีกโดยไม่มีปัญหา แต่ก็จำเป็นต้องทำ เพราะได้บอกบุญเรี่ยไรเงินจากประชาชนมามาก ถ้าไม่มีการปรับปรุงให้ดีขึ้นเสียเลยเขาก็จะติเตียนได้ และเป็นเหตุให้เสื่อมความศรัทธาในสภากาชาด ซึ่งไม่เป็นของพึงประสงค์ ด้วยเหตุเหล่านี้จึงจำต้องเรียนวิงวอนเพื่อขอให้รัฐบาลช่วยเพิ่มขึ้น

๖. เงินที่ขอให้รัฐบาลช่วยนั้น สภากาชาดขอเพียงให้พอกับค่าใช้จ่ายประจำในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เท่านั้น คือปีละ ๒๒ ล้าน เท่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ส่วนการก่อสร้างต่าง ๆ อันจะพึงมีในกาลข้างหน้า

สภากาชาดจะเป็นผู้จ่ายเอง เงินค่าใช้จ่ายสำหรับโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์นี้ในปีต่อ ๆ ไปจะต้องเพิ่มขึ้นอย่างไม่มีปัญหา เนื่องด้วยการปรับปรุงดังที่เรียนแล้ว แต่ก็เห็นว่ากาชาดน่าจะสามารถหาเงินสำหรับเพิ่มนี้ได้เอง คงจะไม่เป็นภาระหนักยิ่งอย่างที่เป็นอยู่ในขณะนี้ สำหรับยอดเงิน ๒๒ ล้านบาทใคร่ขอความกรุณาให้เป็นในรูปเงินอุดหนุนประจำ

๗. สำหรับกาชาดก็จะมิลดละความพยายามที่จะหาเงินบำรุงของตัวเอง ดังจะเห็นได้ที่ที่ประชุมกรรมการได้กำหนดแผนงานไว้หลายอย่าง เช่นตั้งกรรมการหารายได้ประจำขึ้น เพื่อดำเนินงานด้านนี้ให้รัดกุม มิให้เป็นที่เอือมระอาแก่ประชาชน และพยายามให้เรื่องของกาชาดเผยแพร่ไปตามหัวเมือง ให้ประชาชนทราบวัตถุประสงค์และเกิดศรัทธา ซึ่งจะทำให้กาชาดเจริญและมีรายได้มากขึ้น ทั้งนี้เพราะรู้สึกว่ากาชาดได้มุ่งทำงานทางโรงพยาบาลมาจนเจริญลงรูปแล้ว สมควรที่จะหันมาเอาใจใส่ในด้านบรรเทาทุกข์นอกสถานที่และอื่น ๆ อันเป็นงานหลักของการกาชาดให้มากขึ้น เมืองเราเวลานี้ก็ดูไม่ใช่จะปลอดจากภัยสงครามเสียทีเดียว และในยุคปรมาณูนี้ดินฟ้าอากาศแปรปรวนไปได้ต่าง ๆ นานา วาตภัยที่แหลมตลุมพุกเมื่อสองปีก่อนเป็นบทเรียนอันหนึ่ง นอกจากนั้นยังมีประชาชนทั้งในกรุงและต่างจังหวัดที่ตกทุกข์ได้ยากเพราะภัยต่าง ๆ อยู่ไม่น้อย อาจเป็นเพราะเหตุนี้ก็ได้ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้จัดตั้งมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นพระมหากรุณาล้นเกล้า ๆ เหล่านี้เป็นงานที่กาชาดพึงกระทำ ที่ทำไม่ได้ตามควรก็เพราะต้องทุ่มเทกำลังอยู่ใน

โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ฉะนั้น ถ้ารัฐบาลจะกรุณาช่วยดังที่เรียนในข้อ ๖ สภากาชาดก็จะมีเงินที่หามาได้เองเหลือพอไปดำเนินงานดังกล่าว ซึ่งจะทำให้งานของสภากาชาดไทยสมบูรณ์ขึ้น

กระผมต้องขออภัยที่เรียนชี้แจงเสียยืดยาว แต่เห็นว่าสมควรจะรายงานสถานการณ์ของกาชาดโดยละเอียด เพราะในเวลานี้ประเทศต่าง ๆ สนใจช่วยเหลือกาชาดของเขากันทั้งนั้น ที่ยังไม่ต้องช่วยทางการเงินก็เห็นจะมีแต่อังกฤษและอเมริกา สำหรับประเทศเล็ก ๆ แล้ว ส่วนใหญ่ของค่าใช้จ่ายมาจากรัฐบาล สภากาชาดไทยนั้นนับว่าเคราะห์ดีเป็นพิเศษที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว องค์อุปถัมภก และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ องค์สภานายิกา ทั้งสองพระองค์สนพระราชหฤทัยในความเจริญของสภากาชาด และพระราชทานพระมหากรุณาทุกวิถีทาง ที่เป็นตัวเงินก็ปีละไม่น้อย ฉะนั้น ถ้ารัฐบาลให้ตามที่เรียนขอมานี้ได้ ก็คงจะทรงพระโสมนัส และอนุโมทนาด้วยเป็นอันมาก

ขอแสดงความนับถืออย่างยิ่ง

อุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย

ปรากฏว่าท่านได้รับความสำเร็จสมปรารถนา ตามบันทึกวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๐๘ มีว่า "ประชุมสภา ผ่านงบประมาณเพิ่มเติมสำหรับกาชาด ๘ ล้าน ไม่มีใครทักท้วงเลย"

กรรมการสภากาชาดไทย พ.ศ. ๒๕๐๙

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สภานายิกา ประทับเป็นองค์ประธาน

จากซ้าย

(แถวหน้า) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมาภินันท์ (ผู้ช่วยเลขาธิการ) พระยามานวราชเสวี ม.ร.ว. พันธุ์ทิพย์ บริพัตร พระศีรณสารวิศวกรรม (อุปนายกผู้อำนวยการ) องค์สภานายิกา พระยาศรีวิสารวาจา (เลขาธิการ) หม่อมกอบแก้ว อาภากร ณ อยุธยา พระบำราศนราดูร พระยาบุรณสิริพงศ์ (เหรัญญิก)

(แถวกลาง) นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ พล ต.อ. หลวงชาติตระการโกศล แพทย์หญิงคุณตวัน สุรวงศ์ บุนนาค (แทนผู้อำนวยการกองบรรเทาทุกข์และอนามัย) นางอำนวย โพธิสุวรรณ (ผู้แทนภาค ๖) นางสงัด ภมรบุตร (ผู้แทนภาค ๓) นางเสงี่ยม ช. สิงหเนตร (ผู้แทนภาค ๕) คุณหญิงอำไพ สิริโยธิน (ผู้แทนภาค ๒) นางทองใบ มิตรกูล (ผู้แทนภาค ๘) นางสมพ้อง ศิริวงศ์ (ผู้แทนภาค ๙) นายอื้อจือเหลียง นายอคิศร โฆวินทะ

(แถวหลัง) พันตรีควง อภัยวงศ์ นายแพทย์เฉลิม บูรณะนนท์ (ผู้อำนวยการกองวิทยาศาสตร์) นายกอง วิสุทธารมณ์ (ผู้อำนวยการกองอนุกาชาด) ศาสตราจารย์นายแพทย์ชัชวาล โอสถานนท์ หลวงถวิลเศรษฐพณิชยการ (ผู้อำนวยการกองอาสากาชาด) ขุนพิพิธวิรัชชการ (หัวหน้าสำนักงานกลาง) นายสวัสดิ์ โอสถานุเคราะห์ คุณหญิงเชื้อชื่น บุนนาค (เลขานุการสำนักงานกลาง)

การประชุมกรรมการสภากาชาดไทย ครั้งที่ ๑๔๓

พ.ศ. ๒๕๐๙

๖. เพิ่มนักเรียนพยาบาล

การขาดแคลนพยาบาลเป็นที่ทราบกันดี ฉะนั้นเมื่อท่านเข้าเป็นอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทยจึงดำเนินการให้เพิ่มรับนักเรียนพยาบาลจากปีละ ๑๐๐ คน เป็นปีละ ๑๕๐ คน ได้ทราบว่ามีผู้คัดค้านมากด้วยเหตุผลที่ว่าจะทำไม่ได้ เพราะครูพยาบาลไม่พอเงินไม่พอ แต่ในที่สุดก็เพิ่มได้ตามต้องการ สถิติการรับนักเรียนพยาบาลของสภากาชาดไทยในรายงานประจำปีของสภากาชาดไทยเรียงลำดับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๑ มีดังนี้ คือ ๑๐๑ ๑๒๒, ๑๔๕, ๑๔๑, ๑๔๓ คน

๗. ขยายบริการโลหิตออกไปยังต่างจังหวัด

เดิมทีการบริจาคโลหิตในประเทศไทยยังไม่เป็นที่แพร่หลายนัก จนเมื่อประมาณ ๗ – ๘ ปี ที่แล้วมานี้เองที่คึกคักขึ้นอย่างรวดเร็ว ตัวเลขแสดงจำนวนผู้รับพระราชทานเข็มที่ระลึกผู้บริจาคโลหิต (ต้องบริจาคโลหิตตั้งแต่ ๗ ครั้งขึ้นไป) ประจำปี ๒๕๐๖ ถึง ๒๕๑๐ และจำนวนผู้บริจาคโลหิตโดยเสด็จพระราชกุศลในวันเฉลิมพระชนมพรรษาคงจะช่วยให้เห็นการขยายตัวของงานด้านนี้ได้ดี

	จำนวนผู้รับ พระราชทานเข็ม ฯ	จำนวนผู้บริจาค โลหิตวันเฉลิม ฯ
๒๕๐๖	๒๘๒	๖๔๒
๒๕๐๗	๕๒๗	๒,๑๔๐
๒๕๐๘	๗๕๒	๔,๑๓๖
๒๕๐๙	๑,๐๔๙	๘,๐๐๐
๒๕๑๐	๑,๕๓๙	๑๐,๘๗๘

พระตีรณสารวิศวกรรมเป็นผู้หนึ่งที่สนใจงานด้านนี้ ท่านเคยพูดให้ฟังว่าควรจะพยายามให้มีการบริจาคโลหิตกันให้มากเพียงพอจนไม่ต้องมีการซื้อขายโลหิตกันดังที่ทำอยู่ในเวลานี้ ซึ่งนอกจากจะเป็นที่น่าอนาจที่คนบางคนหาเงินเลี้ยงชีพด้วยการขายโลหิตของตนเองแล้ว การกระทำเช่นนั้นก็ไม่เป็นการปลอดภัยทั้งสำหรับตัวผู้ขายโลหิต และผู้ซื้อโลหิต เช่น ผู้ขายโลหิตอาจปิดบังความจริงเกี่ยวกับสุขภาพของตน ซึ่งย่อมเป็นผลร้ายแก่ทั้งตนเองและผู้ที่ใช้โลหิตนั้นด้วย

ตัวท่านเองได้สนับสนุนให้เปิดสาขาบริการโลหิตในจังหวัดต่าง ๆ ปี พ.ศ. ๒๕๐๙ เริ่มเปิดได้ ๗ แห่ง เมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ก็มีสาขาบริการโลหิตรวม ๓๙ แห่ง การเดินทางไปเปิดสาขาบริการโลหิตในต่างจังหวัดดูราวกับเป็นงานประจำอย่างหนึ่งของ

ท่านทีเดียว ผู้ที่ได้ร่วมงานกันอย่างใกล้ชิดและเป็นตัวจักรสำคัญในงานบริการโลหิตก็ได้แก่ พลตรีศิริ สิริโยธิน (ประธานกรรมการจัดหาและส่งเสริมผู้ให้โลหิต) นายแพทย์เฉลิม บูรณะนนท์ (ผู้อำนวยการกองวิทยาศาสตร์ในขณะนั้น) พล ต.ต. นายแพทย์อุทัย ศรีอรุณ (ผู้อำนวยการโรงพยาบาลตำรวจในขณะนั้น) ตลอดจนผู้อำนวยการโรงพยาบาลและนายกเหล่ากาชาดของจังหวัดนั้น ๆ ทุกครั้งที่มีการเปิดสาขาบริการโลหิตในต่างจังหวัด พลตรีศิริ สิริโยธิน จะเป็นผู้พูดบรรยายโน้มน้าวจิตใจให้ผู้ฟังเห็นประโยชน์ของการบริจาคโลหิต เป็นที่ติดอกติดใจของผู้ฟังนัก และนายแพทย์เฉลิม บูรณะนนท์ ก็เป็นผู้ให้ความรู้เรื่องประวัติ วิธีการ และประโยชน์ของการบริจาคโลหิตทางด้านการแพทย์เป็นประจำ แล้วพระตีรณสารวิศวกรรม ก็จะทำหน้าที่ของท่าน คือ กล่าวเปิดสาขาบริการโลหิต แม้จะเป็นกิจการที่ทำซ้ำ ๆ กันอยู่หลายหน แต่ก็ไม่เห็นปรากฏว่าท่านหรือผู้ร่วมงานคนใดแสดงความเบื่อหน่ายกันเลย คงจะเป็นเพราะมีความยินดีที่ได้เห็นงานที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ผู้เจ็บป่วยขยายออกไปในต่างจังหวัดอย่างทั่วถึง ในที่นี้ขอยกตัวอย่างบันทึกการไปเปิดสาขาบริการโลหิตที่จังหวัดอุดรเพียงแห่งเดียว แต่ก็เป็นแห่งที่เผอิญมีเหตุการณ์ซึ่งเป็นตัวอย่างให้เห็นประโยชน์ของการมีสาขาบริการโลหิต

๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

เช้าประชุมสภา ทำหน้าที่นิติบัญญัติ แล้วกลับมาเซ็นหนังสือที่กาชาด

กินข้าวเย็น ๑๘.๐๐ น. แล้วเดินทางไปสถานี ๑๙.๓๐ น. รถไฟออก พ่อ แม่ และสุวรรณ รวม ๓ คน รถกระเทือนตามเคย นอนไม่หลับ

๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

๗.๐๐ น. รถถึงอุดร สุภางค์ นายกเหล่ากาชาด แน่งน้อยเมียผู้บังคับการตำรวจเขต พล ต.ต. สนั่น วิโรจน์ ศึกษาจังหวัด สงัด อาจารย์ใหญ่ และเลขาเหล่ากาชาดกับอีกหลายคนมารับที่สถานี พาไปเยี่ยมสำนักงานกาชาดซึ่งเป็นพลับพลาที่ประทับในหลวง หน้าศาลากลาง แล้วไปกินข้าว College Inn ของวิทยาลัยครู ทำสมัยใหม่ สะอาดสะอ้าน อาหาร Ham & eggs, marmalade etc. เสร็จแล้วไปโรงพยาบาล เยี่ยมพันตำรวจตรี..... ลูก ยวง อภัยวงศ์ ซึ่งถูกยิงมาจากสว่างแดนดิน สกล เมื่อคืน พอดีมีหมอเปรมจากศิริราชและพวกเราบริการโลหิตอยู่ ให้เลือดถึง ๑๘ ขวด อยู่กันจนตี ๔

๙.๐๐ น. กลับมาที่วิทยาลัยครู เริ่มพิธีเปิดบริการ เราพูดเรื่องกาชาดเป็นงานอาสา ต้องเปิดให้แพร่หลายทั่วราชอาณาจักร เป็นพระราชดำริของสมเด็จ ตั้งแต่ ๒๕๐๘ ที่สวางคนิวาส ฉะนั้น ครบ ๓ รอบ จึงคิดทำอะไร

ให้เป็นอนุสรณ์แต่ไม่ให้บังคับ ทำกันด้วยความสมัครใจจริง ๆ กาชาดเป็นงานของท้องถิ่น คนในท้องถิ่นต้องช่วยกัน เสร็จแล้วให้เหรียญผู้บริจาคโลหิต สุภางค์ต้องไปกรุงเทพ ฯ ลาไปเมื่อ ๑๐.๒๕ น. ๑๐.๓๐ Col. Cabas และ Stroud นำเงินมามอบหมื่นกว่าบาท เรารับและขอบใจแทน.."

กิจการบริการโลหิต เจริญก้าวหน้าเป็นอันมากเพราะมีคณะกรรมการจัดหาและส่งเสริมผู้ให้โลหิต และมีการตั้งศูนย์บริการโลหิตแห่งชาติขึ้น ดังปรากฏในรายงานประจำปีของสภากาชาดไทย พ.ศ. ๒๕๐๙ หน้า ๓ ดังนี้

"โดยที่รัฐบาลฝรั่งเศสได้เสนอจะให้ความช่วยเหลือในการจัดตั้งศูนย์บริการโลหิตในประเทศไทย และกระทรวงสาธารณสุขได้พิจารณาเห็นว่าสภากาชาดไทยได้ดำเนินงานเกี่ยวกับบริการโลหิตอยู่แล้ว จึงขอให้รับโครงการนี้มาดำเนินการต่อไป ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้ลงมติเห็นชอบด้วย และจะตั้งงบประมาณให้ตั้งแต่ปีงบประมาณ ๒๕๑๐

สภากาชาดไทยจึงรับดำเนินการในเรื่องนี้และได้จัดตั้งศูนย์บริการโลหิต สภากาชาดไทย (Blood Transfusion Centre, Thai Red Cross Society) โดยแยกกิจการของแผนกบริการโลหิตจากกองวิทยาศาสตร์ไปรวมด้วย และให้ศูนย์บริการโลหิตมีฐานะเป็นกองหนึ่งต่างหากขึ้นตรงต่อสภากาชาดไทย"

๘. งานกาชาดต่างจังหวัดขยายเป็นการใหญ่ Relieve Work

เรื่องการขยายงานกาชาดออกไปยังต่างจังหวัด เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ท่านเห็นว่าสำคัญมาก และภูมิใจที่ท่านมีส่วนทำให้เป็นเช่นนั้น เข้าใจว่าหลังจากมีการชุมนุมกาชาดครั้งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ แล้ว บรรดาเหล่ากาชาดจังหวัดต่าง ๆ ได้รับความรู้ความเข้าใจและกำลังใจในการปฏิบัติงานกาชาดเป็นอันมาก โดยเฉพาะกำลังใจที่ได้รับจากการที่ได้ทราบว่าองค์สภานายิกาสภากาชาดไทยมีพระราชหฤทัยห่วงใยประชาชน และทรงสนับสนุนงานกาชาด เหล่ากาชาดจังหวัดทั้งหลายจึงตั้งหน้าตั้งตาปฏิบัติงานในหน้าที่อย่างกว้างขวางและได้ผลดียิ่งขึ้นมาก จะสังเกตได้จากรายงานประจำปีของสภากาชาดไทย พ.ศ. ๒๕๐๗ มีรายงานกิจการของเหล่ากาชาดเล็ก ๆ น้อย ๆ เพียง ๑๖ แห่งเท่านั้น แต่ในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ เพิ่มขึ้นเป็น ๔๐ แห่ง และปี พ.ศ. ๒๕๑๑ มีถึง ๕๐ แห่ง และวงงานก็ขยายกว้างขึ้นกว่าเดิมมาก และคงจะก้าวหน้ายิ่งขึ้นต่อไป เพื่อช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ในแต่ละจังหวัดได้ใกล้ชิดและทันท่วงที โดยเฉพาะเมื่อมีภัยธรรมชาติกระทันหัน เหล่ากาชาดจังหวัดก็ได้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยเหลือประชาชนที่ประสบภัยเสมอ

๙. งานอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับกาชาด

นอกจากงานสำคัญ ๆ ๘ อย่างที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วก็ยังมีงานอื่น ๆ อีกมากที่ท่านต้องทำในฐานะอุปนายกผู้อำนวยการ

สภากาชาดไทย ทำอย่างชนิดเป็นงานประจำทีเดียว ปกติท่านจะถึงตึกบริพัตรอันเป็นสำนักงานกลางของสภากาชาดไทย เวลา ๘.๓๐ น. และกลับบ้านเวลา ๑๒.๐๐ น. แต่ถ้ามีงานที่จำเป็นต้องทำต่อไป ท่านก็จะอยู่ต่อ และเวลาค่ำคืนที่มีการจัดงานของกาชาด ท่านก็จะขาดไม่ได้ เมื่อท่านได้เป็นอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดใหม่ ๆ ก็มีเพื่อนของลูกบางคนแสดงความยินดีด้วยที่บิดาได้ "ตำแหน่งใหญ่" และกล่าวต่อไปว่า "คงได้เงินเดือนมาก" ทำให้เป็นที่ขบขันกันมาก เพราะตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งที่ไม่มีเงินเดือน ไม่มีรถตำแหน่ง ไม่มีคนรถ ไม่มีเงินค่ารับรองหรือเงินเบี้ยประชุมอะไรทั้งสิ้น เป็นงานกุศลโดยแท้ เช่นเดียวกับกรรมการเจ้าหน้าที่อื่น ๆ ของสภากาชาดไทยที่อุทิศเวลา (และบางครั้งก็ทรัพย์สินด้วย) ทำงานประจำโดยมีผลตอบแทนอย่างเดียวคือความสุขที่ได้ทำงานการกุศลเพื่อผู้อื่นเท่านั้น

เมื่อได้อ่านบันทึกและจดหมายของท่านแล้วก็อดไม่ได้ที่จะหยิบยกเรื่องต่าง ๆ มาลงพิมพ์ไว้เพื่อเป็นที่ระลึกถึงท่าน เพราะเรื่องต่าง ๆ เหล่านั้นจะทำให้เห็นภาพของท่านชัดเจนเช่นเดิม แม้เวลาจะล่วงเลยไปอีกนาน

สวางคนิวาส

"๑๖ ตุลาคม ๒๕๐๔

เมื่อวานทางกาชาดไปดูตึก สวน ที่ดินของนายอื้อจือเหลียง คือที่ ๆ เราผ่านไปทางบางปู ก่อนถึงบางปู เขาเรียกบางปิ้ง ที่เราว่าทำสวนสวย

เดิมคิดว่าเป็นโรงพยาบาล ไม่ใช่อยู่ฝั่งคลอง แต่ในที่สุดเราก็ไม่รู้ว่าเป็นอะไร และของใคร บัดนี้ปรากฏว่าเป็นของนายอื้อจือเหลียง นายห้างพาราวินเซอร์ พ่อค้าผู้มั่งมีมาก เขามีที่ทั้งหมด ๑๒๔ ไร่ ติดถนน ออกทะเล ถ้าทำเสร็จแล้ว แปลว่าเรียบร้อยแล้ว ๖๒ ไร่ มีตึก ๔ ชั้น บ้านหลังเล็ก ๆ อีกหลายหลัง ทำสวนดอกไม้ ผัก มะเขือเทศ สวยมาก ตั้งใจจะทำเป็นที่พักฟื้น เขาจะยกให้กาชาด ๖๒ ไร่ คือส่วนที่เสร็จแล้ว เหลืออีก ๖๒ ไร่ จะทำให้เรียบร้อยก่อนแล้วก็จะยกให้อีก เราเลยไปดูกัน ที่ของเขาราคาตั้งหลายล้าน เมื่อยกให้ไม่เอาก็ไม่ได้ แต่รับมาแล้วก็กลัวเราจะจนไปอีกเยอะ เพราะจะทำประโยชน์คุ้มโสหุ้ยหรือไม่ก็ไม่รู้ เป็น dilemma"

ศูนย์ดวงตาสภากาชาด

"๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๘

กรรมการตาประชุมครั้งแรก"

การอบรมว่ายน้ำ

"๒๕ มีนาคม ๒๕๐๘

๑๔.๓๐ ไปสระน้ำ พบ Walloch ดูพวก Instructors สาธิตการว่ายน้ำ ธนิตขอให้ address พวกนี้ พูดถึงกาชาดเป็นองค์การเพื่อบรรเทาทุกข์ของสากล บัดนี้พวกเขาเป็นสมาชิกกันแล้ว น่าภูมิใจ การอบรมได้ครูดี

มาจากกาชาดอเมริกา ฉะนั้น ขอให้ตั้งใจเรียนเอาวิชา แล้วต่อไปต้องช่วยเผยแพร่ อย่าให้เงียบหายไปเสีย......."

เปิดอบรมอาสากาชาด

"๑๖ สิงหาคม ๒๕๐๘

ท่านผู้อำนวยการกองอาสากาชาดและท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

ข้าพเจ้ามีความยินดีมากที่ได้มาร่วมในการเปิดการอบรมอาสากาชาดในวันนี้ ข้าพเจ้าขอถือโอกาสนี้กล่าวย้ำข้อความบางอย่างเกี่ยวกับงานกาชาดของเรา

หัวใจของกาชาดคือมนุษยธรรม บรรเทาทุกข์เพื่อนมนุษย์โดยไม่เลือกหน้า สภากาชาดไทยมีโรงพยาบาลเพื่อช่วยผู้ที่ได้รับโรคภัย เราออกช่วยเมื่อมีสาธารณภัย เช่น ไฟไหม้ น้ำท่วม พายุร้าย เหล่านี้ โดยที่บ้านเมืองได้วิวัฒนาการ รัฐบาลมีโรงพยาบาลมากแห่ง และมีองค์การสำหรับช่วยบรรเทาทุกข์ผู้ประสบภัยดังกล่าว จึงอาจมีคำถามว่า เมื่อรัฐบาลท่านมีเครื่องมืออยู่พร้อมแล้วเช่นนี้ ทำไมสภากาชาดจึงต้องยื่นมือเข้าไปเกี่ยวข้อง จะไม่เป็นการซ้อนงาน แย่งงานกันหรือ ซึ่งถ้าจะดูเผิน ๆ ก็ออกจะเป็นเช่นนั้น แต่ความจริงเมื่อมีสาธารณภัยฉุกเฉินแล้ว ยิ่งมีผู้ที่จะช่วยได้มากเท่าไร ช่วยได้เร็วเท่าไรก็ยิ่งดี ฉะนั้น งานของกาชาดในด้านช่วยบรรเทาทุกข์เพื่อนมนุษย์ในเมื่อมีสาธารณภัยจึงมีความจำเป็นอยู่

ข้าพเจ้าเคยคุยกับผู้ที่ออกไปปฏิบัติงานบรรเทาทุกข์เมื่อคราวอุทกภัยที่จังหวัดสระบุรี และได้ยินข้อความที่ทำให้ยินดีเป็นอย่างยิ่ง คือ นายกเหล่ากาชาดจังหวัดได้กล่าวว่า "เราทำงานได้ประโยชน์ เราไปช่วยได้ทันที ราษฎรรู้สึกว่าเราเป็นกันเอง ระบายความเดือดร้อนให้เราทราบ และเราก็พยายามช่วยแก้ความเดือดร้อนให้เขา" ข้อความสั้น ๆ นี้เป็นความจริงและมีความหมายมาก เป็นการแสดงว่างานของกาชาดยังมีความจำเป็น เพราะเราไปช่วยได้เร็ว และความเป็นกันเอง เห็นอกเห็นใจผู้เดือดร้อน ทำให้เขาสบายใจขึ้นมาก ทำให้เขารู้สึกว่าชีวิตยังมีหวัง คุณลักษณะของงานของเรามีเช่นนี้ ซึ่งไม่เหมือนกับทางราชการ และเป็นลักษณะงานที่จำเป็นในยามฉุกเฉิน และเราก็มีหน้าที่และกำลังที่จะช่วยบรรเทาทุกข์ในตอนนี้เท่านั้น การช่วยระยะหลังและระยะยาวเป็นหน้าที่ของราชการ เราไม่เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย

ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอย้ำว่า งานบรรเทาทุกข์ของกาชาดคืองานในระยะฉุกเฉิน แต่เราอาจทำงานบางอย่างที่เป็นการนำ เช่นเมื่อ ๕๐—๖๐ ปีก่อนการรักษาพยาบาลคนเจ็บแบบสมัยใหม่ยังไม่แพร่หลาย เราก็มีโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เพราะความนิยมในการแพทย์แบบใหม่ เราได้ทุ่มเทเงินที่หาได้เกือบจะทั้งสิ้นเข้าในโรงพยาบาลนี้ บัดนี้ความนิยมในหมู่ประชาชนมีแล้ว ภาระอันใหญ่นี้น่าจะโอนไปให้รัฐบาลได้ แต่เนื่องด้วยความเชื่อถือและพันธะที่ทางกาชาดยังมีอยู่ จึงไม่อาจโอนโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ให้รัฐบาลเสียทีเดียว รัฐบาลทราบดีในข้อนี้ ได้เพิ่มเงินอุดหนุนสำหรับใช้จ่าย

ในโรงพยาบาลให้มากขึ้น จึงเป็นพระราชประสงค์ของสมเด็จองค์สภานายิกา ที่จะให้ใช้เงินที่เราหาได้เองมาปรับปรุงงานด้านอื่นให้เหมาะสมกับกาลสมัย

ข้าพเจ้าได้กล่าวตอนต้นว่า "หัวใจของกาชาดคือมนุษยธรรม" ข้าพเจ้าขอกล่าวต่อว่า "การอาสาสมัครเป็นสายโลหิตของกาชาด" ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจึงเป็นกำลังสำคัญมาก ท่านผู้อำนวยการกล่าวว่า จะมีการสอนประวัติ วัตถุประสงค์ ตลอดจนหลักการและอื่น ๆ ของกาชาด ข้าพเจ้ามีความยินดีเพราะเราผู้เข้ามาช่วยกาชาดจำเป็นต้องทราบเรื่องเหล่านี้ เมื่อถึงเวลาเรียนท่านจะได้ทราบว่าหลักสำคัญของกาชาดมี ๗ ข้อ และข้อหนึ่งก็คือการอาสาสมัคร เมื่อครั้งงานส่วนใหญ่อยู่ในโรงพยาบาล พวกท่านอาสาสมัครอาจไม่สู้สำคัญนัก เพราะในโรงพยาบาลเราต้องใช้แพทย์และพยาบาล แต่บัดนี้เราจะขยายงานออกไป โดยเฉพาะการบรรเทาทุกข์นอกสถานที่ พวกท่านจึงมีบทบาทสำคัญ ท่านทั้งหลายจะต้องช่วยไม่ให้งานของกาชาดเป็นงานซ้อนกับงานของรัฐบาล ที่จะทำได้เช่นนั้นก็อย่างที่กล่าวแล้วในตอนต้น คือปฏิบัติงานได้รวดเร็วทันท่วงที และเป็นกันเองกับผู้ที่เราช่วยบรรเทาทุกข์ ถ้อยคำที่เราพูดก็ดี ความห่วงใยเอาใจใส่ในตัวเขาที่ปรากฏให้เขาเห็นก็ดี แม้เราเองจะไม่รู้สึกอะไรมากนัก แต่ก็จะมีความสำคัญอย่างใหญ่หลวงกับผู้ที่กำลังได้รับทุกข์อยู่

ข้าพเจ้ายินดีที่ได้ทราบว่ามีผู้เข้ารับการอบรม ๑๓๖ คน ซึ่งเป็นจำนวนไม่น้อย ท่านทั้งหลายเป็นผู้มีเจตนาดีต่อกาชาด พร้อมที่จะช่วย แต่เพื่อจะให้ปฏิบัติงานได้ดี จำต้องมีความรู้ในหน้าที่ด้วย นี่เป็นเหตุให้มีการอบรมนี้ จึงหวังว่าท่านทั้งหลายจะตั้งใจรับการอบรมเพื่อให้ได้ประโยชน์ดังว่า

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอเปิดการอบรม และในนามของสภากาชาดไทย ขอขอบคุณทุกท่านที่มีส่วนในงานอบรมนี้ และขออาราธนาคุณพระรัตนตรัย ดลบันดาลให้ท่านสำเร็จสมปรารถนาทุกประการ"

(บันทึกตอนต่อไปนี้ไม่ได้ลงวันที่ เข้าใจว่าเขียนในเดือนมิถุนายน ๒๕๐๗ แต่เห็นว่าจะช่วยขยายความในคำปราศรัยข้างต้น จึงนำมาลงไว้ในตอนนี้ด้วย)

"ปัญหาการยกโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ให้รัฐบาลเอาไปจัด

ในด้านรัฐบาลไม่ควรรับ หรือขอเอาไป เพราะ

๑. เวลานี้ก็ได้รับประโยชน์จากโรงพยาบาลอย่างดีอยู่แล้ว รัฐบาลต้องการอะไร กาชาดไม่เคยขัด ผ่อนตามทุกอย่าง นอกจากอะไรที่จะขัดกับหลักของกาชาดสากลเท่านั้น ซึ่งก็หวังว่ารัฐบาลคงไม่ต้องการให้กาชาดไทยทำผิดหลักสากล

๒. ถ้ารัฐบาลเห็นว่ามีอะไรบกพร่อง ก็ชอบที่จะแจ้งให้ทราบและช่วยกันปรับปรุงให้ดีขึ้น ซึ่งการทำเช่นนี้จะถูกกว่าที่รัฐบาลจะรับไปจัดเอง

๓. เป็นที่ทราบกันในวงการกาชาดทั่วโลกว่ากาชาดไทยเป็นเจ้าของและดำเนินงานโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ แล้วจู่ ๆ โรงพยาบาลนี้กลายไปเป็นของรัฐบาล จะทำให้เขารู้สึกกันอย่างไร เขาต้องรู้สึกว่ากาชาดไทยหาได้เป็นอิสระในการดำเนินงานตามแบบฉบับของกาชาดไม่ เช่นนี้ย่อมเป็นที่กระทบกระเทือนความเชื่อถือที่เขาพึงมีต่อกาชาดไทยเป็นอันมาก และจะเป็นผลเสียนานัปการ

๔. ถ้าจะอ้างเหตุว่าการปกครอง และการปฏิบัติงานของแพทย์ไม่สะดวก ถ้าโรงพยาบาลยังเป็นของกาชาดอยู่ ข้อนี้โปรดระลึกว่าเดิมแพทย์เป็นเจ้าหน้าที่ของกาชาด แล้วรัฐบาลขอรับไป เมื่อรับไปแล้วเกิดความไม่สะดวก ก็ควรคืน หรือมิฉะนั้นก็ต้องพยายามช่วยกันแก้ไขให้สะดวกจนได้

สรุปแล้วไม่เห็นมีอะไรดีต่อรัฐบาลส่วนรวมเลยในการที่จะรับโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ไป อาจเป็นประโยชน์ในทางทำให้บุคคลบางคนแผ่รัศมีได้มากขึ้นเท่านั้น

ในด้านกาชาดไม่ควรยกให้ นอกจากถูกบังคับที่หลีกเลี่ยงไม่ได้โดยเหตุที่เห็นได้ชัดเพียง ๒ ข้อ

๑. โรงพยาบาลนี้เป็นของพระราชทานให้กาชาด

๒. ตึกรามมากหลังได้รับจากบุคคลที่มีจิตศรัทธาสร้างให้กาชาด เมื่อเป็นเช่นนี้ ถ้ากาชาดมอบให้ผู้อื่นต่อไปอีก มิผิดพระราชประสงค์และความประสงค์ของท่านเหล่านั้นไปหรือ"

อนุกาชาด

๒๗ มกราคม ๒๕๐๙

๘.๓๐ ออกจากบ้าน ถึงสวนอัมพรประมาณ ๙.๐๕ น. ช้าไป ๕ นาที ตามกำหนดการของเขา แต่ก็นับว่าพอดี พวกอนุกาชาดเข้าที่กันพร้อมแล้ว ผู้อำนวยการกองอนุรายงาน แล้วไปดูร้าน แล้วมีการแสดงแบบเดิม ไม่มีอะไรพิเศษ เสร็จแล้วประธานให้โอวาท เดิมกำหนดว่า

๑๑ โมง แต่เอาจริงราว ๑๐.๑๕ น. เสร็จแล้วกลับตึกบริพัตร พูดว่า

"ท่านผู้อำนวยการ คณะผู้ดำเนินการ สมาชิกอนุกาชาด
และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

ข้าพเจ้ามีความยินดีมากที่ได้มาร่วมในพิธีเปิดงานฉลองวันที่ระลึกอนุกาชาดในวันนี้ เพราะนอกจากจะได้ชมงานของท่านแล้ว ยังเป็นโอกาสให้ได้พบ ได้พูดกับท่านที่อยู่ในวงอนุกาชาด อันเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของสภากาชาดไทย สภากาชาดไทยซึ่งเป็นองค์การอาสาสมัครจะเจริญได้ก็อาศัยท่านทั้งหลายเป็นกำลังสำคัญ เพราะเป็นกำลังทั้งที่ขณะเป็นสมาชิกอนุกาชาดอยู่ และเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ก็เป็นกำลังที่จะได้เป็นสมาชิกของกาชาดโดยตรงต่อไป โอกาสที่ข้าพเจ้าจะได้พบท่านเป็นจำนวนมากเช่นนี้มีไม่มากนัก ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงยินดีเป็นพิเศษ

ท่านผู้อำนวยการกองอนุกาชาดได้กล่าวในรายงานของท่านว่า การเรียนการสอนสมาชิกอนุกาชาดเน้นหนักทางด้านปฏิบัติ ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้ยินเช่นนั้น และหวังว่าสมาชิกอนุกาชาดทั่วไปเมื่อได้รับการสอนการอบรมแล้ว คงจะนำวิชาความรู้ไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของท่าน การปฏิบัติได้ครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ ๓ ประการของอนุกาชาดดังที่ท่านผู้อำนวยการกล่าวเมื่อทำได้จริง ๆ ย่อมเป็นประโยชน์มาก ข้าพเจ้าขอยกมาพูดเพียงข้อเดียวซึ่งเห็นได้ง่าย ๆ คือ ข้อ ๒ ที่ว่า ฝึกอบรมให้สมาชิกมีความรู้ความชำนาญในเรื่องการรักษาอนามัยของตน และของผู้อื่น รักษาของตนเองนั้นอาจไม่ยากนัก แต่จะรักษาของผู้อื่นคงไม่ง่าย ท่านจะต้องคิดว่าจะช่วยรักษาให้

แก่ใคร และจะทำอย่างไร ชั้นแรกท่านคงต้องเริ่มในครอบครัว ให้น้องให้พี่ แล้วก็ในชั้นในโรงเรียน และควรขยายใหญ่โตออกไปทุกที่ ไม่รู้จักสิ้นสุด ตามกำลังที่ท่านจะทำได้ การรักษาอนามัยของท่านได้ดี แม้คนเดียวก็เป็นประโยชน์มากอยู่แล้ว ยิ่งท่านทำได้ครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ของอนุกาชาด คือช่วยผู้อื่นด้วยก็เห็นได้ชัดว่าจะเป็นคุณประโยชน์อย่างใหญ่หลวง แต่ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยความคิดริเริ่มของท่าน คิดไป ทำไป โดยไม่หยุดนิ่งเป็นสำคัญ

ข้าพเจ้าขอชมหมู่อนุกาชาดในกลุ่มโรงเรียนทดลองปรับปรุงกิจการอนุกาชาด ๑๑ โรงเรียนที่ได้คิดริเริ่มงานฉลองนี้ขึ้น อนุกาชาดไทยจะเจริญได้ก็เพราะสมาชิกช่วยกันคิดอยู่เสมอ เริ่มด้วยการเป็นสมาชิกเอง ซึ่งต้องเป็นของดีแน่ แต่ดีอย่างไร ทุกคนน่าจะมีเหตุผลของตัวเอง เมื่อคิดตกว่าดีจริง โดยไม่มีเหตุโต้แย้งแล้ว นั่นแหละจึงควรสบายใจและปฏิบัติงานได้เต็มที่ งานแต่ละชิ้นก็เหมือนกัน เราจะต้องคิดและช่วยกันคิดว่าจะทำอย่างไรดี เช่น ช่วยผู้อื่นรักษาอนามัยที่ข้าพเจ้ากล่าวเมื่อกี้ ท่านจะทำอย่างไรจึงจะได้ผล เป็นต้น

ข้าพเจ้ายินดีที่ได้ทราบว่ากองอนุกาชาดได้จัดให้มีการประชุมอบรมเจ้าหน้าที่บริหารงานอนุกาชาดไปแล้ว ๓ รุ่น มีผู้เข้าประชุมรวม ๑๑๓ คน เพื่อไปบริหารงานที่ได้ปรับปรุงใหม่ตามสมัย ข้าพเจ้าขอขอบใจทุกท่านที่มีส่วนในการประชุมอบรม ทั้งคณะผู้ดำเนินการอบรมและผู้รับการอบรม เพราะล้วนแต่ได้เสียสละด้วยประการต่าง ๆ กันทั้งนั้น การอนุกาชาดจะเจริญก็เพราะท่านเหล่านี้

ข้าพเจ้าได้เห็นงานของท่านในวันนี้ จำต้องแสดงความชื่นชมในความร่วมแรงร่วมใจของหมู่อนุกาชาดต่าง ๆ ตลอดจนเจ้าหน้าที่ในกองอนุกาชาดท่านทั้งหลายได้ทำงานโดยมิได้เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ข้าพเจ้าขออวยพรให้ท่านทั้งหลายประสบแต่ความสุขความเจริญทั่วกัน และขอให้การชุมนุมอนุกาชาดในวันนี้ จงเป็นผลสมความมุ่งหมายทุกประการ"

เสร็จเร็ว เลยกลับตึกบริพัตรก่อน แล้วไปกินข้าวกลางวันที่ Regent's Grill กับพระองค์สุขุมา กับขุนพิพิธ พระองค์สุขุมาจะเสด็จเชียงใหม่พรุ่งนี้ ขอให้ทูลเรื่องที่ดิน เรื่องรัสเซีย ฯลฯ

ค่ำไปดูลคร Soviet วันนี้รอบพิเศษ เชิญแขก นายกมาไม่ได้ให้คนเอาเงินมาให้ ๑,๐๐๐ บาท คนรับเชิญน้อย

งานกาชาดประจำปี

๔ มกราคม ๒๕๑๐

เช้า ๑๐.๐๐ น. Cultural Mission ของ Malaysia มา Call ตึกบริพัตร ตั้ง ๒๘ คน เลี้ยงน้ำส้ม

๑๖.๓๐ น. เลี้ยงน้ำชา Malaysian Cultural Mission อีก ต้องรื้อห้องประชุมกันเป็นการใหญ่ ตอนเช้าแต่งตัวโก้เรียบร้อย ตอนบ่ายใส่เสื้อเชิ้ตมีกระทรวงต่างประเทศเพิ่มมาด้วย ๓ – ๔ คน สถานทูตไม่มีเลย ของเราก็มีหม่อมกอบแก้ว เจ้าคุณบุรณ พระองค์สุขุมา ขุนพิพิธ กรรมการอื่นไม่มี

เสร็จแล้วไปเผาศพพระศัลยเวชที่วัดเทพ ๑๗.๓๐ น.

ออกจากวัดเทพไปบริเวณงานกาชาด ดูสถานที่ หม่อมกอบแก้วไปด้วย ซ้อมกันถึงใครจะนั่งที่ไหน คือปีนี้มีผู้รับเหรียญมาก และมีผู้เอาของมาถวายสมเด็จก่อนในหลวงเสด็จถึงมาก กลัวว่าจะชักช้าและขลุกขลัก กลับเกือบ ๒๐.๐๐ น.

๕ มกราคม ๒๕๑๐

เช้าไป office สั่งงานด่วน

๑๔.๓๐ ถึงงาน บริเวณพระบรมรูปทรงม้า แขกทยอยกันมาเรื่อย รถจอดหน้าพระที่นั่งอนันต์ เรื่องรถนับว่าเรียบร้อย แขกไม่น้อย บนพลับพลาพอดี ๆ นายกและรองประภาส รองนายกในกรมนั้นเสด็จทุกปี ในกรมประธานองคมนตรี และองคมนตรี full force พระนางรำไพเสด็จ ๑๕.๒๕ น. เจ้าฟ้าเพ็ชรรัตน์ไม่เสด็จ สมเด็จองค์สภานายิกาเสด็จ ๑๕.๓๐ น. ประทับที่ข้างหน้าเพื่อรับของถวาย ผู้ถวายของให้นั่งคอยหน้าหน้าพลับพลาด้านตะวันออก เดินเข้าไปถวายหน้าพลับพลา ไม่ช้า เรียบร้อยกว่าที่คิด ถวายเสร็จประมาณ ๑๕.๕๒ น. สมเด็จกลับไปประทับที่ปกติเพื่อรอในหลวงเสด็จ หม่อมกอบแก้วไปหมอบเฝ้า ไม่ทันสังเกตว่าเขาถอนพระราชอาสน์ข้างหน้าตอนไหน จะเป็นตอนเสด็จลงมารับในหลวงหรือก่อนไม่แน่ ๑๖.๐๐ น. ในหลวงเสด็จ สมเด็จและกรรมการรอรับเสด็จ บันไดด้านตะวันออก ช่างภาพเต็มหมด ประทับเรียบร้อยแล้ว เรากราบบังคมทูล

ประมาณ ๑๕ นาที ในหลวงมีพระราชดำรัสตอบ เสร็จแล้วพระราชทานเหรียญกาชาดสมณาคุณชั้น ๑ ประมาณ ๔๐ คน ช้าหน่อย เพราะต้องขึ้นลงทางเดียว คือทางด้านตะวันตกซึ่งผู้รับพระราชทานนั่งคอยอยู่แล้ว คิดกันว่าจะเลื่อนพระราชอาสน์ทั้ง ๒ มาข้างหน้าเพื่อให้ผู้รับเดินข้างล่างแล้วรับพระราชทานอย่างตอนถวายของ แต่ไม่มีที่ตั้งไมโครโฟน เลยต้องตั้งพระราชอาสน์ตามเคย แต่ก็ไม่ช้าจนเกินไป คงเสร็จพิธีตามกำหนดในโปรแกรม

หม่อมกอบแก้วเป็นผู้อ่านรายชื่อเบิกผู้ถวายของ พระยาศรีวิสารอ่านรายชื่อผู้รับพระราชทานเหรียญ อ่านปนกันยุ่ง ตำรวจเป็นทหารอากาศตกคนไป แต่แมวเข้าไปกระซิบเสียทัน พระราชทานเหรียญแล้ว หม่อมกอบแก้ว อ่านรายงานเกี่ยวกับงานวันกาชาด ซาบซึ้งในพระมหากรุณาตามเคย ประมาณ ๕ นาที เสร็จแล้วอนุแสดง แล้วตำรวจแสดง คล่องแคล่วไม่ยืดยาดดีมาก เสร็จตามกำหนด

เจ้าคุณศรี ฯ remarks เรื่องถวายของและรับเหรียญมากกว่าปกติ

อากาศเย็น มีลม มิฉะนั้นคงร้อนแย่

ส่งเสด็จแล้ว เรากลับไปแต่งตัวที่ตึกบริพัตร หมูด้วย เจ้าคุณบุรณ หนู แมว ตามเสด็จพระนางรำไพ ทอดพระเนตรร้าน ประมาณทุ่มกว่านิดหน่อยไปถึงสวนอัมพร แต่งราตรีดำเพราะหนาว หมูเลยไปเที่ยวกับแมว พ่อแม่รับพระราชทานเลี้ยง ทุกสิ่งทุกอย่างเรียบร้อย คนได้เฝ้ากันทั่วถึง พานายไมตรี บุญสูง อาทร ต้องวัฒนา และอีกคนหนึ่งจากภูเก็ตเฝ้าสมเด็จ

รับสั่งด้วยนาน คงจะพอใจมาก ทุกคนรู้สึกว่าพอใจ พจน์กับเมียไปด้วย นำน้องเฝ้าสมเด็จ

๖ มกราคม ๒๕๑๐

ที่งานเลี้ยงเมื่อคืน คุณพ่วงบอกเรื่องน้ำท่วมภาคใต้ เช้าจึงให้โทรเลขไปถามยะลาและนราธิวาส กับให้หน่วยบรรเทาทุกข์เตรียมตัว

ค่ำไปสวนอัมพรกับแมว เยี่ยมร้าน ส.น.ก. อาสา บรรเทาทุกข์ และที่อื่น ๆ จนถึงเวลาขึ้นเวที มีหม่อมกอบแก้ว เจ้าคุณบุรณ มีการแสดงเบ็ดเตล็ดของ พ.อ. การุญ ระบำเกาหลีจาก Night Club คนไม่ค่อยมาก พอแสดงเสร็จตอนลีลาศเรากลับ

๗ มกราคม ๒๕๑๐ (เสาร์)

รับโทรเลขน้ำท่วมจากนราธิวาสและยะลา ติดต่อกับเชื้อชื่น หมอตวัน เรื่องส่งหน่วยบรรเทาทุกข์ ตั้งใจจะให้ออกไปให้ได้ในบ่ายวันนี้ แต่ปรากฏว่ารถไฟไม่มีถึงยะลา หมอจรูญศักดิ์มาหาเรื่องเตรียมตัวเดินทาง ให้เอาข้าวไปด้วย ตอนบ่ายได้ความว่าข้าวไปไม่ได้ เพราะจะต้องขออนุญาตข้ามจังหวัดจากเศรษฐการก่อน เลยสั่งให้หน่วยไปเอาของเท่าที่จะเอาไปได้ และให้เบิกเงินไปซื้อข้าวและอาหารอื่นที่จำเป็นเอาที่จังหวัดหรือใกล้เคียง

ค่ำแต่ง Black Tie ไปสวนอัมพร มีพวกที่มาประชุมเรื่องแข่งม้ามาเที่ยวด้วย เรากินข้าวที่สวางคนิวาส ๒๕๐ แล้วขึ้น floor เราเป็นประธาน

หม่อมกอบแก้วติดงานในวังรับเจ้าหญิงเบนเนดิกเต้ ต้องรับแขกต่างประเทศ มีมหาราชาของกัลกัตตาและคนอื่น พวกสนามม้า ปล่อย เลี้ยงกัน พวกมาเลเซีย แสดงวันนี้เป็น ๓ ฉาก แต่ละฉากหยุดพัก ๑๕ นาทีเพื่อแต่งตัว การแสดงรู้สึกว่าดัดแปลงทำให้เป็นสมัยใหม่เป็นเรื่องคล้ายมโนราของในหลวง พวกแข่งม้าอยู่ไม่จบ เมื่อมาเลเซียแสดงจบเราให้รางวัลและขอบใจผู้แทน หมดการแสดงมีลีลาศ กลับประมาณ ๒๔.๐๐ น.

๘ มกราคม ๒๕๑๐

หมอศิริ จรูญศักดิ์ และคณะออกเดินทาง ๖.๓๐ น. รถไฟ

๑๙.๐๐ น. พระนางรำไพเสวยร้านห้อยเทียนเหลา ที่เล็ก มีฉากกั้นพอค่อยยังชั่ว ในกรม คุณพันธุ์ทิพย์ หม่อมกอบแก้ว พระองค์สุขุมาและหม่อม หม่อมกอบแก้วนั่งตรงข้ามสมเด็จ ในกรมขวา เราซ้าย ทั้งหมดไม่ถึง ๒๐ ตามเชิญ เสร็จแล้วขึ้นเวที นำผู้แทน JAL เฝ้า เขาถวายช่อดอกไม้มาจากญี่ปุ่น Shochiku แสดงตลอดเวลา ๑๕ รายการ แต่ไม่มีพักเลย ราว ๒ ชั่วโมง ดีมาก เสร็จแล้วพระราชทานรางวัล เราไปคุยกับนักแสดงและกิน supper ด้วย แล้วกลับ ๒ ยามเศษ

๙ มกราคม ๒๕๑๐

วันสุดท้ายงานกาชาด ๑๖.๐๐ น. เจ้าฟ้าเพชรรัตน์ พระนางสุวัทนาเสด็จร้าน และตามเสด็จร้านต่าง ๆ เสวยน้ำชาที่ร้านสวางคนิวาส แล้ว

ประทานรางวัลอนุกาชาด กลับ ๖ โมงกว่า เรากลับบ้านอาบน้ำแล้วไปใหม่ วันนี้มี Night Club ต่าง ๆ มาแสดง คนมากกว่าวันอื่น ๆ บน floor เต็ม ในกรมเสด็จรวมกับองคมนตรี เรานั่งอยู่กับท่าน การแสดงก็ยังงั้น ๆ มล นิด เป็นแขกของหมอ แม่กับหมูไม่ได้ไป ในกรมเสด็จกลับก่อน เราอยู่ลีลาศจนตี ๑ แล้วกลับ

ที่ office ตอนเช้าเขียนหนังสือขออนุญาตส่งข้าวไปได้ และได้ความว่าไม่ขัดข้องแล้ว

๑๐ มกราคม ๒๕๑๐

มาทำงานตามปกติ สายไปตาม ๆ กัน ข้าวยังไปไม่ได้ เพราะติดขัดทางรถไฟ ซึ่งเดิมว่าไม่มีอะไรขัดข้อง แต่ตอนนี้มีของกรมประชาสงเคราะห์ที่จะต้องไปก่อน

รับม้าจากรัฐบาลออสเตรเลีย

"๒๑ พฤษภาคม ๒๕๑๑

รับม้า สถานเสาวภา ๑๑.๐๐ น.

Your Excellency, etc.

It is a source of sincere gratification to me to participate for the third time in this ceremony of presenting a consignment of Australian horses to the Thai R.C. Soc. for the production of anti venine serum.

I have noted an interesting fact that this ceremony is one of your last official acts as Australian Ambassador to Thailand. On my part, I cannot let this occasion pass without expressing to you and, through you, to the Australian Government our profound gratitude for this most valuable humanitarian act, which will help the TRC Society save thousands of human lives.

Further, I am pleased to say that with the presentation of this third and last lot of 20 horses by the Australian Government under the Colombo Plan, the TRC Soc. will be able to increase the production of anti-venine serum and ensure its availability throughout the country. I may also add that the TRC Society is most gratified that it has figured among those selected beneficiaries of gifts made by Australian Government under the Colombo Plan. This is an ample proof that the Australian Government has taken a benevolent interest in our humanitarian services, thereby fully endorsing the slogan of this year's World R.C. Day on the 8th May, which says "Red Cross is everybody's concern, Everybody is the concern of the Red Cross"

The tribute you have just paid to Dr. Chalerm, Director of Queen Saovabha Memorial Institute has given us much satisfaction. His work at the Institute I can assure you has won admiration of all concerned.

On behalf of the TRC Society I am very happy to accept these horses. May I also take this opportunity to express to you, Sir, our warm wishes for your personal welfare and happiness and the success of your new post."

นำผู้ช่วยกาชาดเข้าเฝ้า

"๒๕ กรกฎาคม ๒๕๑๐

๑๑.๓๐ นำผู้แทนกรรมกรสามล้อเครื่อง ๔ คน พร้อมกับผู้แทนบริการโลหิต คือ คุณหญิง สุริน ฮุนตระกูล ศรีประไพ และหมอเสมเผ้า จิตรลดา เพื่อถวายเงินสำหรับใช้จ่ายบริการโลหิต

ผู้แทนอ่านคำกราบบังคมทูล ว่าทรงพระกรุณาแก่ประชาชน ทรงช่วยกาชาดโดยเฉพาะบริการโลหิต เขาเลื่อมใส พร้อมใจกันโดยเสด็จทั้งโลหิตและเงิน โลหิต แสนกว่า cc และเงิน ๒๘,๐๐๐ ขอให้ทรงพระเจริญพระชนม์ยืนนาน เป็นมิ่งขวัญแก่พสกนิกรตลอดไป

มีพระราชดำรัสตอบ ขอบใจมาก เป็นของขวัญวันเกิดที่ประเสริฐ พวกเขาแม้จะไม่ใช่คนมั่งมี แต่ก็ไม่ใช่คนจนในคุณงามความดี ดีกว่าคนที่ร่ำรวยบางคนเสียอีก ถ้อยคำที่กราบบังคมทูลดีมาก จะขอไปอ่านให้พระราชโอรส ธิดา ทรงอวยพรให้มีความสุขความเจริญ

๑๒.๐๐ น. นำ น.ส. บุญชื่น นางบุญชุบ (น้องสาว) และหมอสุกรี เฝ้าถวายเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท สมทบก่อสร้าง ร.พ. สมเด็จที่ศรีราชา

ทรงขอบใจ ชมว่าแม้จะออกแล้วก็ยังช่วยกาชาด นึกถึงความยากลำบากของผู้อื่น เป็นคุณสมบัติของพยาบาลโดยแท้ อยากให้ช่วยอบรมพยาบาลของเราเวลานี้ โดยเชิญไปปรากฏตัวช่วยพูดแสดงปาฐกถาในที่ชุมนุมพยาบาลของเรา รับว่าจะไปคิดจัด รับสั่งว่าจะให้พระราชทานพระบรมราโชวาทก็ได้ ให้ลองไปคิดเลี้ยงกันเป็นการใหญ่สักวัน เพื่อจิตใจของพยาบาลจะได้ดีขึ้น เวลานี้ทรงเข้าพระทัยว่าไม่ค่อยดีนัก

ทรงชมหมอสุกรี มีความสามารถ และรักงานสมเป็นคนกาชาด เที่ยงครึ่งกว่าจึงเสด็จขึ้น"

ถวายพระพร – แทนพระองค์ (แข่งม้า) – ปีใหม่

ท่านเขียนร่างไว้ในบันทึกวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๐ ว่า

"ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ในอภิลักขิตกาล ศุภมงคลวาร เฉลิมพระชนมพรรษา ประชาชนทั่วประเทศปลื้มปีติยินดีเป็นล้นพ้น ต่างแซ่ซ้องถวายพระพรชัยมงคลทั่วกัน สำหรับบรรดาข้าพระพุทธเจ้ากรรมการและเจ้าหน้าที่สภากาชาดไทย ซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นพิเศษ ด้วยพระปรีชาสามารถ พระอุตสาหวิริยะและพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อมอยู่ ทำให้งานของสภากาชาดไทยแพร่หลายกว้างขวาง เป็นที่นิยมชมชอบทั่วราชอาณาจักร ยิ่งกว่านั้นในวงการต่างประเทศก็พิศวงในความเจริญมั่นคงของสภากาชาดไทย แต่เมื่อได้ทราบว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงสนพระราชหฤทัย และพระราชทานพระบรมราโชบายอยู่เป็นนิจ ก็ทำให้เข้าใจได้โดยถ่องแท้

ด้วยใจจงรักภักดี และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้าล้นกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส ตั้งสัตย์ปฏิญาณว่าจะฉลองพระเดชพระคุณจนสุดกำลังความสามารถ พร้อมกับอัญเชิญอานุภาพพระรัตนตรัย อภิบาลใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ให้ทรงพระเกษมสำราญ ปราศจากสรรพโรคาพยาธิ นิราศภยุปัทวันตราย พระเกียรติแผ่ไพศาล พระชนมายุยิ่งยืนนาน เป็นมิ่งขวัญร่มเย็นแก่ประชาราษฎร์ถ้วนหน้าตลอดไปเป็นนิจกาล

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ"

(บันทึกไว้ตอนท้ายว่า "ร่างไว้แต่ไม่ได้ใช้" เข้าใจว่าเป็นเพราะมีการเปลี่ยนวิธีการเข้าเฝ้า ตามที่บันทึกไว้เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๑๐)

"๑๒ สิงหาคม ๒๕๑๐

เช้าไปเซ็นชื่อในวัง ๒ คน แต่งเครื่องแบบปกติ

๑๔.๓๐ ไปสวนอัมพร (ตามนัด ๑๕) แต่งปกติ ครั้งแรกที่เฝ้าพร้อมกับคณะอื่น ๆ ปีนี้จัดแบบใหม่ ไปเฝ้าที่สวนอัมพรแทนสวนจิตร คนไปเฝ้าเต็มไปหมด นั่งกันตามที่ ๆ กำหนดไว้ กาชาดอยู่ต้น เลยไม่ค่อยดี พวกถ่ายรูปบังหมด สมเด็จประทับบนเวที หัวหน้าคณะยืนเข้าแถว ๒ ซ้อนอยู่ข้างหน้า คุณจามรี เรียกชื่อหัวหน้าคณะเราเป็นคนแรก เอากระเช้าดอกไม้ไปวางบนที่ที่เขาทำไว้ ยาวตลอดเวที แล้วขึ้นไปนั่งบนเวที หัวหน้าอื่นก็ทำเช่นเดียวกัน กว่าจะถวายเสร็จทุกคณะประมาณ ๕๐ นาที นอกจากของมีถวายเงิน ซึ่งเอาใส่ในขันถมใบใหญ่หน้าที่ประทับ เกือบ ๑๖ น. เสร็จ สมเด็จมีพระราชดำรัสตอบ ทรงเล่าเรื่องเสด็จพระราชดำเนินสหรัฐและคานาดา ต้องทรงเหน็ดเหนื่อย ไม่มีเวลาเป็นส่วนพระองค์เลย ทรงเล่าดีมาก มีขบขันบ้างอยู่ในตัว ๑๗.๐๐ น. จึงเสร็จ มีตบมือกันกราวใหญ่ รับสั่งว่าแม้จะอยู่ในตำแหน่งสูงส่ง แต่ก็ต้องการกำลังใจ ถ้ารู้ว่าสนับสนุนก็มีกำลังที่จะทำงานเพื่อชาติ

หลังจากนั้นเสด็จลงไปที่ข้างเวที มีโต๊ะน้ำชาจัดไว้มาก ทรงทักทายให้เฝ้ากันทั่วถึง ๑๘.๐๐ น. กว่าจึงเสด็จกลับ ราชองครักษ์ถามว่า พรุ่งนี้ไปในวังไหม บอกว่าเคยไป แต่ตอนหลังได้ทราบว่ามีเฉพาะภายในเลยไม่ได้ไป ท่านรับสั่งว่าไม่ทรงบอกเพราะเกรงใจว่าจะ**ต้อง**ไปกัน สำหรับเราควรไป

๑๓ สิงหาคม ๒๕๑๐

๑๙.๐๐ น. เข้าไปสวนจิตร ถึง ๑๙.๓๐ น. ประมาณ ๒๐ กว่านิดหน่อย เสด็จลง มีคนมาก ร.ม.ต. ๔ คน องคมนตรีมีแต่หลวงเดช กับหม่อมทวี กาชาดมีเจ้าคุณศรี บุรณ สวัสดิ์ เชื้อชื่น หมอมานพ มีออกร้าน เราได้เข้าไปนั่งในศาลาผกาภิรมย์ มีคนเสิร์ฟ นั่งกับท่านผู้หญิงประยงค์ และนายควง แต่นายควงนั่งอยู่ประเดี๋ยวเดียวก็ออกไปเกะกะข้างนอกตามเคย

๑๔ สิงหาคม ๒๕๑๐

ราชการหยุดชดเชย

๑๖.๐๐ น. ออกจากบ้าน ถึงราชตฤณมัย ๑๖.๓๐ แต่งเครื่องแบบปกติ แทนพระองค์ ไปถึงเที่ยวที่ ๙ เสร็จแล้ว กำลังจะเที่ยวที่ ๑๐ พอเที่ยวที่ ๑๐ เสร็จก็ถึงเที่ยวที่ ๑๑ ถ้วยพระราชทาน มีน้ำชาเลี้ยง แต่ไม่ค่อยดีที่นั่งก็ไม่ดี สู้สปอร์ตคลับไม่ได้ เมื่อเสร็จที่ ๑๑ แล้ว ให้ถ้วยเลย ลงมาให้ข้างล่าง คนเกะกะเละเทะ เสร็จแล้วเลยกลับราว ๆ ๑๘.๐๐ น. มีหม่อมกอบแก้วกับเจ้าคุณบุรณ ๒ คน ตามเคย

๕ ธันวาคม ๒๕๑๐

๙.๐๐ น. ไปเซ็นชื่อในวัง แต่งปกติ ประไพ หมู เสร็จแล้ว ประไพ หมูกลับ เราไปสวนจิตรตามกำหนด ๑๑.๐๐ น. ไปถึงประมาณ ๑๐.๔๕ ในหลวงเสด็จกลับประมาณ ๑๑.๐๐ น. นักเรียนเฝ้าแล้ว จอมพล ถนอม กาชาดเฝ้าเป็นคณะแรก ในพระตำหนัก เวลา ๑๑.๔๕ น. เพราะต้องเปลี่ยนฉลองพระองค์ แล้วจึงเสด็จสวนผกาภิรมย์ ซึ่งมีคนมากตามเคย

" ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม

ในอภิลักขิตกาล ศุภมงคลวาร เฉลิมพระชนมพรรษา บรรดาข้าพระพุทธเจ้า กรรมการและเจ้าหน้าที่สภากาชาดไทย ด้วยใจจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาล้นเกล้าล้นกระหม่อม ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสตั้งสัตยาธิษฐานถวายพระพรชัยมงคล ขอได้ทรงพระเกษมสำราญในมไหสูรยสมบัติ สรรพภัยพิบัติอย่าได้มากล้ำกรายพระยุคลบาล พระกฤดาบุญญาธิการปกแผ่ไปทั่วทิศานุทิศ พระราชประสงค์บรรดามีสัมฤทธิ์สมดั่งพระราชหฤทัยปรารถนาจงทุกประการ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ"

เวลาตรงกับงานในวัง มีคนไปน้อย คือ seif บุรณ พ่วง ชาติ อื้อจื๋อเหลียง สวัสดิ์ พิพิธ เชื้อชื่น บัญชา ตวัน เฉลิม รวม ๑๑ คน

อาทิตย์ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๑๐

ออกจากบ้าน ๖.๓๐ น. แม่และหมูไปด้วย ถึงวังหลวง ๗.๐๐ น. กว่านิดหน่อย คนไปกันมากแล้ว ไปช้ากว่าปีก่อนนิดหน่อย เข้าแถวตามเคย สมเด็จไม่เสด็จ ในหลวงเสด็จออกประมาณ ๘ เสร็จแล้วไปเซ็นชื่อในวัง

๑ มกราคม ๒๕๑๑

เช้า เซ็นชื่อ วังในกรม สระปทุม เจ้าคุณภะรต สวนผักกาด บ้านเจ้าพระยา กลับบ้านแล้วไปสวางคนิวาส จะเยี่ยมอื้อจือเหลียง เพราะเมื่อวานไม่สบายไปกินเลี้ยงไม่ได้ แต่ไม่เจอะ มอบของขวัญให้กับคุณเกรียงจิตร์

ค่ำกินข้าวโรงพิมพ์ มลเลี้ยงคนงาน คนอื่นมีหมอมานพกับเชื้อชื่น

ประชุมกาชาดระหว่างประเทศ

พระตีรณสารวิศวกรรมได้เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนสภากาชาดไทย ไปประชุมคณะกรรมการกาชาดระหว่างประเทศครั้งที่ ๒๐ พร้อมทั้งประชุมสภาประศาสนการสันนิบาตสภากาชาดครั้งที่ ๒๘ ที่กรุงเวียนนาประเทศออสเตรีย ระหว่างวันที่ ๒๘ กันยายน ถึง ๒ ตุลาคม ๒๕๐๘ และในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ระหว่างวันที่ ๕ ถึง ๙ กันยายน ก็ได้ไปประชุมสภาประศาสนการสันนิบาตสภากาชาดที่กรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์

บันทึกที่เขียนไว้มีดังนี้

"The Netherlands Society, always one of the League's staunchest supporters is well known throughout the R.C. world for its international aid and all of us, delegates from Sister Societies as well as League officials, look forward to joining it in the commemoration of this historic event.

It is with great pleasure that the Thai delegation participates in the commemoration of the centenary of the NRC Society and on this occasion I would like to say that the relations between the N. & T.R.C. Societies have been most cordial and of long standing. The TRC, like many other R.C. Societies have enjoyed, from time to time, valuable aids from the NRC, too numerous to be stated here. However for the TRC I would like to mention one thing which has touched us deeply, that was in 1950 when the NRC Society awarded its Cross of Merit and the N. Government made a donation to the value of Guilder 18,000 to the TRC as a token of appreciation for the humanitarian help rendered to the Netherlands prisoners of World War II in Thailand.

The TRC does not have any problem to submit for discussion. However, I would like to take this opportunity to make a few statements. First of all the TRC is indebted to the NZ. R.C. for the two scholarship awarded to its nurses, who are now studying in that country. On account of the shortage of teachers in our school of nursing, these nurses after their return will be of great help to the school. The TRC therefore appreciates greatly the generous thought which prompted this award.

Our delegates who attended seminars and meetings organised by sister societies in Australia, Japan, the Philippines and Singapore returned home with high praise for the welcome and hospitality extended to them by the host societies. I cannot help but feel that I must here again express our appreciations and thanks to those societies concerned.

During the last two years, I must say that the TRC has been quite active in the way of development. We have now 17 branches of our blood service in as many provinces, and the number of donors has increased considerably.

Three years ago, Miss Petschnigg from the League, whom most of you know, visited our society and gave a course of instruction in Home Nursing—care for the sick—to 16 persons. Since then these students of Miss Petschnigg have travelled about the country and have given training to several thousands people in the subject. I am glad to say that the League has found it possible to send Miss Petschnigg again to our region. She will be in Bangkok next February to give another course in Home Nursing. Should any neighbouring societies feel like sending a representative or two to attend the course, the TRC will be very pleased to receive them as its guests while in Thailand. I shall make this invitation known to the League and will those interested get in touch with it.

๒๕ สิงหาคม ๒๕๑๐

ถึง Hague โรงแรม Kurhaus เขียน Post Card ถึงบ้าน

๓๐ สิงหาคม ๒๕๑๐

Regional Meeting

๕ กันยายน ๒๕๑๐

End XXIX Session B. of Governors

๕.๓๐ และ ๑๕

๑๐ กันยายน ๒๕๑๐

ออกจาก Netherlands ไป Copenhagen

คุณวิวรรธน์และคุณนิวตึมารับที่ท่าอากาศยาน นำมาพักที่ Park Hotel Hellerup อยู่ไกลกลางเมืองหน่อย เล็ก ใหม่ สบาย ตรงข้ามกับ Park ใกล้บ้านทูต เดิน ๒๐ นาที เข้าห้องเรียบร้อยแล้วไปบ้านทูต เฝ้าในกรมและท่านหญิงสิบพัน เลี้ยงก๋วยเตี๋ยว เสร็จแล้วไป Helsingor หรือ Elsinor ดู Grunborg ประสาทของ Hamlet แต่ประสาทนี้สร้างภายหลังเชกสเบียร์ ขับรถดูภูมิประเทศ

ค่ำอาบน้ำ แต่งตัว แล้วเดินไปบ้านทูต เลี้ยงข้าวไทย พบคนไทย ผู้ว่าราชการน่าน

๒๑ กันยายน ๒๕๑๐

The Red Cross is not only a relief organization, it is an education for mankind. His Holiness said during the audience."

Nurse Aid – พบผู้ช่วยกาชาด – รับแพทย์

" ๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

พบคุณหญิงสำเนียง ตกลงให้ทำอบรม Nurse Aid และ Assistant Nurse

๑๐ น. วิรัช กลิ่นกระจาย มารับพระราชทานนามสกุล พูดถึงพระมหากรุณาของในหลวงและสมเด็จ ขอให้เข้าใจและจำไว้ให้ดี

ต่อมา นายสุข แสนโกศิก ลูกพี่ลูกน้องหลวงอรรถ ฯ พาลูกเรียนรัสเซีย ๕ ปี สำเร็จวิชาหมอ ชื่อทัศนัย มาสมัครเป็นหมอ ร.พ. จุฬาลงกรณ์ แนะให้ไปอยู่ศรีราชา เพื่อเตรียมตัวสอบ "โรคศิลป" นัดพรุ่งนี้ไปดูโรงพยาบาลที่ศรีราชา เขาดูพอใจ

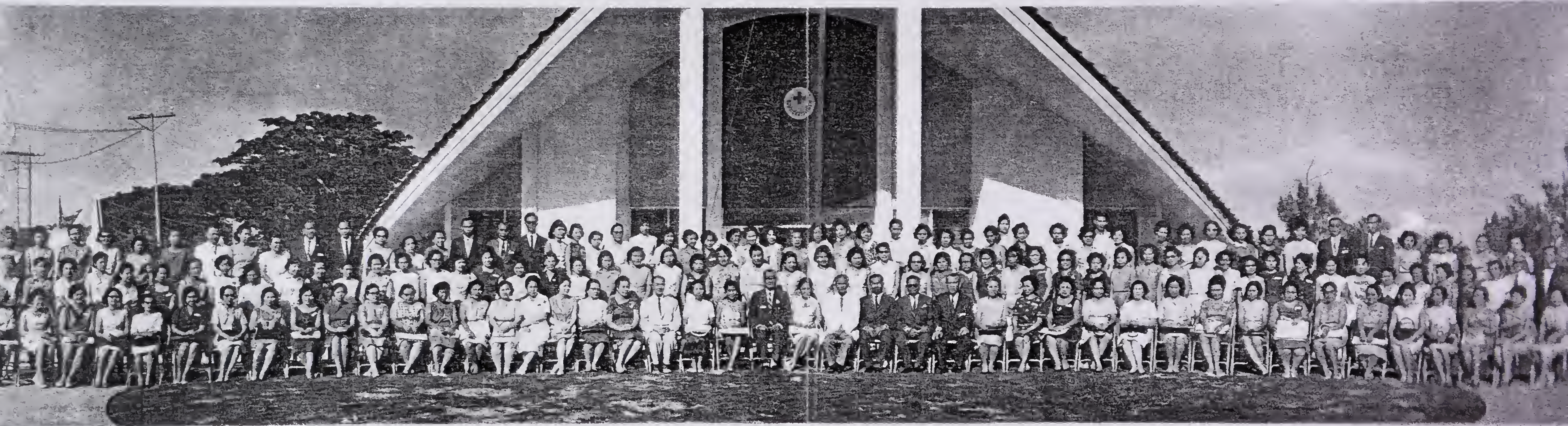
ไหน ๆ จะต้องไปศรีราชาแล้ว เลยออกจากบ้านเสียตั้งแต่วันนี้ เวลา ๑๖ น. อุย โอ ใหม่ ตู้ ศรี กับพ่อแม่ สรร สมขับ อากาศดีมาก ไม่ร้อน น้ำมาก กินข้าวเย็นที่โรงพยาบาล หมอสุกรีมาคุย

๔ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

๑๑.๓๐ สุข ทัศนัย เมียรัสเซียและลูกสาวมา กินข้าวกันที่ศาลาน้ำ ร่วมกับหมอที่ว่างและพยาบาล เสร็จแล้วพาดูโรงพยาบาลและบ้านพัก เขาซักถามต่าง ๆ เมียดู serious มาก ประมาณ ๑๔ น. ลากลับ ดูชอบ ว่าจะขอตัดเสื้อผ้าก่อน ๗ วัน เมียยังไม่ทำงาน เมียเป็นหมอด้วย แต่ยังไม่ทำ เพราะไม่รู้ภาษาไทย อังกฤษก็ไม่รู้ หมอสุกรีเข้ากรุงเทพ ดูลครเรื่องพ่อขุนรามคำแหง รถเซฟเฟอร์เปิดแอร์วิ่งไม่เร็ว เปลืองน้ำมัน

อาทิตย์ เช้าไปเดินดูบ้านพักของโรงพยาบาล กินข้าวกลางวันแล้วพักประเดี๋ยว หมอสุกรีกลับจากกรุงเทพ พูดกันเรื่องงาน นายสิน พรประภามาหาหมอสุกรี

๑๕ น. ออกจากศรีราชา ถึงบ้าน ๑๗ กว่า รถยางแตกกลางทาง เด็ก ๆ สนุกกันดี ถึงบ้านแล้วให้รถไปส่งเด็กที่โรงพิมพ์"

ชุมนุมกาชาด ครั้งที่ ๑ ที่สวางคนิวาส

๗ — ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

การประชุมคณะกรรมการกาชาดระหว่างประเทศ ครั้งที่ ๒๐

ที่กรุงเวียนนา ประเทศออสเตรีย

๒๘ กันยายน – ๒ ตุลาคม ๒๕๐๘

รับเยาวชนญี่ปุ่น

๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑ เช้า ตักบาตรตามเคย

แล้วไปโรงพยาบาลก่อน ๘ น. รับเสด็จพระนางรำไพ มาตรวจที่โรงพยาบาลเป็นวันที่ ๓ แล้วไปคอยต้อนรับ youth ญี่ปุ่นที่มาเรือ Sakura Maru ประมาณ ๑๐ กว่าคน กับอนุไทยรวมประมาณ ๓๐ คน พูดต้อนรับ

It is with much pleasure that I welcome you to the TRC Society. You have been given a small leaflet which will give you some idea of the work of the Society.

I would like, however, to add that Thailand is blessed with an equable climate and free from serious natural disasters. The TRC naturally turns its attention to the alleviation of human suffering in normal times. The greater part of its activity has been in the C.M. Hospital. Indeed it may be truly said that 90% of the Society's work was in the hospital until recently, and perhaps it may be of interest to you to know that the establishment of the hospital was inspired by the work of your own R.C. Society.

King Vajiravudh, when Crown Prince, visited Japan and the Japanese R.C. Society. He was so impressed by the good work of the Red Cross hospitals there, and intended to do some thing in the same line in his country.

After his father's death, he decided to build a hospital as a memorial to his father, and together with his brothers and sisters made donations of land and money for the purpose.

Chulalongkorn Memorial Hospital was established 54 years ago and was given to the TRC - - -

ค่ำมีลูกหลานมากินข้าวตามเคย พระองค์สุขุมา มาทุกปี ปีนี้ท่านผู้หญิงประภามาเป็นครั้งแรก ประพิศมาด้วย แจกของ เด็กจับฉลาก ขนม ชอกกาแลต ฯลฯ

ต้อนรับแขกเมือง

ในระหว่างที่ท่านเป็นอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย มีแขกเมืองคนสำคัญ ๆ หลายรายไปเยี่ยมสภากาชาดไทย และท่านได้ต้อนรับ เช่น สมเด็จพระราชินีแห่งชาวเบลเยี่ยม สมเด็จพระราชินีแห่งมาเลเซีย เจ้าหญิงมิชิโกะ และ เจ้าหญิงฮิตาชิแห่งญี่ปุ่น Madame Park Chung Hee (ภริยาประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกา) Madame Ferdinand E. Marcos (ภริยาประธานาธิบดีฟิลิปปินส์) สมเด็จพระราชินีฟาราห์แห่งอิหร่าน เป็นต้น

ตั้งหน่วยประชาสัมพันธ์

หน่วยประชาสัมพันธ์ ในแผนกสารบรรณสำนักงานกลางสภากาชาดไทย ตั้งขึ้นเมื่อ ๑ มิถุนายน ๒๕๐๘ (เมื่อท่านเป็นอุปนายกได้เกือบ ๑ ปี) "เพื่อดำเนินการประชาสัมพันธ์ ระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ของสภากาชาดไทยกับสถาบันอื่น และกับประชาชนทั่วไป ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของสภากาชาดเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์และความเข้าใจดีต่อกัน เพื่อดำเนินการเกี่ยวกับการโฆษณากิจการทั่วไปของสภากาชาดไทยให้แพร่หลายยิ่งขึ้น" (จากรายงานประจำปีสภากาชาดไทย พ.ศ. ๒๕๐๘)

นับว่าเป็นการทันสมัยอย่างยิ่งที่ได้จัดให้มีหน่วยประชา-สัมพันธ์ขึ้น ช่วยให้ประชาชนทั่วไปได้ทราบเรื่องของกาชาดอยู่

เสมอ และสนับสนุนกิจการของกาชาดมากขึ้น ผู้ที่เป็นตัวตั้งตัวตีสำคัญในงานตอนแรกของหน่วยประชาสัมพันธ์นี้ก็คือ นายแพทย์สถาพร นิตยสุทธิ์

การสร้างและเปิดตึกใหม่

งานอีกอย่างหนึ่งซึ่งทำบ่อยเกือบจะเป็นเรื่องธรรมดา คือการรับเสด็จและกราบบังคมทูลรายงานในการเปิดอาคารของสภากาชาดไทยที่สร้างขึ้นใหม่ อาคารสำคัญต่าง ๆ ที่เปิดหรือสร้างในครั้งที่ท่านเป็นอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทยได้แก่ ตึกจุมภฏพงษ์บริพัตร (เปิด ๒๕ ธันวาคม ๒๕๐๗) ตึกจงกลนี วัฒนวงศ์ (๖ มีนาคม ๒๕๐๘) ตึกเจริญ–เนียร ลพานุกรม (๑๖ มีนาคม ๒๕๐๘) ตึกศรีสวรินทิรา ซึ่งเป็นสูติกรรมที่โรงพยาบาลสมเด็จ ณ ศรีราชา (๗ กรกฎาคม ๒๕๐๘) ตึกโคบอลต์ (๑๙ สิงหาคม ๒๕๐๘) สถานีกาชาด วิเศษนิยม (๖ สิงหาคม ๒๕๑๐) ตึกมงกุฎ–เพชรรัตน (๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๑๐) ตึกอายุรศาสตร์ (๑๗ มิถุนายน ๒๕๑๑) ตึกจิรกิติ (๑๗ มิถุนายน ๒๕๑๑) ตึกหอนอนพยาบาลสูง ๖ ชั้น ตึกหอนอนนักเรียนพยาบาลสูง ๗ ชั้น ตึกคัคนางค์ ตึกคลังสัมภาระ ตึกศักรินทรภักดี ตึกอำนวยนรธรรม ตึกสุทธาสา โรงประกอบอาหาร ตึกหรั่ง กันตารัติ นอกจากนี้ก็ยังมีโรงเก็บรถยนต์ เรือนพักบุรุษพยาบาล และต่อเติมโรงซักฟอก

ปัญหา

งานกาชาดที่ท่านทำอยู่ เป็นงานที่มีลักษณะเฉพาะ ไม่เหมือนงานอื่น เป็นงานการกุศล ไม่มีผลประโยชน์ตอบแทน และต้องเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับจ้าวนาย คนใหญ่คนโต พ่อค้า คหบดี แพทย์ พยาบาล คนไข้ และเจ้าหน้าที่อื่น ๆ ฉะนั้น ปัญหาย่อมมีมากเป็นธรรมดา ในช่วงเวลาการทำงานในตำแหน่งอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทยตลอด ๕ ปีเศษนั้น ท่านก็ได้พบปัญหาทั้งเล็กและใหญ่ ซึ่งต้องพยายามแก้ไขด้วยสติปัญญา และความอดทนหลายครั้งทีเดียว ผู้ที่เกี่ยวข้องในกรณีต่าง ๆ คงจะจำได้ ไม่จำเป็นต้องนำรายละเอียดมาบันทึกไว้ในที่นี้ให้เป็นที่กระทบกระเทือนผู้ใดอีก กาลเวลาอาจทำให้ความจำของคนเลือนลางลงไป แต่ก็คงจะไม่ถึงกับทำให้ลืมเสียทีเดียวว่าท่านได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ เพื่อฉลองพระเดชพระคุณในฐานะข้าแผ่นดินผู้จงรักภักดี โดยหวังความเจริญของการงานส่วนรวม ซึ่งย่อมเป็นไปไม่ได้ที่จะเป็นที่ถูกใจของคนทุกคน แต่ผู้ที่เคารพเหตุผลย่อมจะเข้าใจในเจตนาดีของท่าน

ป่วย และออกจากอุปนายก

"๒๓ ธันวาคม ๒๕๑๑

ถึงโรงพยาบาลเกือบ ๑๕ น. ถูกถามโน่น ๆ นี่ ๆ หมอเฉลี่ย หมอศิริมาเยี่ยม หมอศิริบอกว่าหน้าพ่อวันนี้ดีกว่าเมื่อเขาพบวันก่อน พ่อก็บอก

ว่าคงจริง เพราะความกังวลน้อยไปมาก คงจะได้รับอนุญาต (อธิบาย: ให้ออกจากอุปนายก) ในไม่ช้า ซึ่งคงสบายใจ อาจไม่ต้องผ่าตัดก็ได้ ไม่ต้องเร่ง เพราะอย่างไรก็จะต้องรักษาควบคุมเบาหวานก่อน ฉะนั้น อาจไม่ต้องผ่า หมูคงชอบ เหตุที่โรคกำเริบเขาก็เคยว่าเพราะความกังวลห่วงใยในการงาน เมื่อพ้นไปแล้วก็คงจะหายได้

๒๗ ธันวาคม ๒๕๑๑

เมื่อคืนยุงไม่กวน กินยานอนหลับแล้วก็หลับ คงจะสัก ๒ ยาม ตื่นตี ๔ กว่า แล้วก็หลับ ๆ ตื่น ๆ เช้ามากวนตามเคย วัดปรอท ความดันของแม่เจาะเลือดไปอีก แต่พ่อไม่ต้อง คุณถวิล อุนยะวงศ์ มาเยี่ยม ขามาตั้งแต่เช้า อยู่จนกินข้าวกลางวัน วิไปช่วยงานโรงเรียน มาตอนเย็น ปรีดี เจ้าพระยา น้าภา พิศ น้าน้อง ทวี บุณยเกตุ ม.ล. เกษตร ศรีจิตรา เฉลี่ย มากันก่อนกินข้าวกลางวัน มัวแต่รับแขก ไม่ได้ทำอะไร กินข้าวกลางวันแล้วพ่อเลยนอน ทำไม่รู้ไม่ชี้ พอ ๑๔ น. ตื่น หมอมานามาตรวจแม่ เพราะหมอศรีจิตราอยากให้ตรวจ บ่ายก็มีหลายคน อยู่โรงพยาบาลออกจะรับแขกแย่ เมียตันจินเก่ง มาอยู่เป็นเพื่อนลูก รู้เข้าก็เลยเข้ามาเยี่ยม ลูกเขาผ่าไส้ติ่ง บอกว่าเพิ่งรู้ เจ้าพระยาคุยเสียนาน เจ้าคุณบุรณ

เวลานี้ ๑๘.๓๐ กินข้าวเสร็จ เพิ่งมีเวลาเขียนบันทึกรายวัน ยังไม่ได้เขียน จ.ม. ถึงแก

มาอยู่โรงพยาบาล คนทักว่า หน้าพ่อดีขึ้น คงเป็นเพราะไม่ได้นึกถึงเรื่องงาน พ่อบอกเชื้อชื่นไม่ให้เสนอเรื่องอีก นอกจากเช็ค วันนี้เซ็นเสีย ๑๐ กว่าฉบับ

เกือบ ๒ ทุ่ม แดงมา กลับไปเดี๋ยวนี้ ๒๑.๒๕ ขี้เกียจเขียนต่อ และยังไม่ง่วง อ่านขุนช้างขุนแผนต่อ ตั้งแต่แกไปไม่มีเวลาอ่าน เมื่อคืนนี้อ่านนิดหน่อย คืนนี้ก็คงอ่านไม่นาน

๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๑

เมื่อคืน ๒๒.๓๐ กินยานอนหลับ คงหลับราว ๆ ๒๓ น. ตี ๓ ตื่น แล้วหลับ ๆ ตื่น ๆ จน ๗ น.

ตันจินเก่งมาเยี่ยม เอาส้มกับดอกไม้มาให้ แมวกับสุธรรมพาฟาร่ามา สมศรีเอาดอกไม้มาให้

อ่านขุนช้าง ฯ ต่อจน ๑๑.๓๐ เกือบจบ ถ้าอ่านจริงๆ ก็จบเสียนานแล้ว

กินข้าวแล้วนอนพัก เย็น พจน์กับน้องเอาลูกไม้มาให้ ทวีกับน้องสาวมาเยี่ยม คุยกันอยู่นาน

ตั้งต้นเขียน จ.ม. ถึงหมู ยังไม่จบ

อ่านขุนช้าง ฯ จบเล่ม ๓ นอนหัวค่ำ ไม่ได้กินยานอนหลับ

๓๑ ธันวาคม ๒๕๑๑

เช้า แมวเอาเสื้อผ้ามาให้ อยู่ประเดี๋ยวเดียว แดงมากับลูก เอาตัวอย่างกระเบื้องมาให้ดู

เมียตันจินเก่งมาลากลับบ้านวันนี้

กินข้าวแล้วนอน คุณผดุงกับเมียมา เอาซิการ์มาให้ ว่าได้รับ จ.ม. จากหมูแล้ว ๒ ฉบับ วิ โย โอ ตู้ มา พระบำราศเอาดอกไม้มาให้..... หลวงถวิล มาเป็นครั้งแรก

เย็น ในกรม ท่านหญิงน้อย เสด็จ เอาเค็กกับลูกไม้มา สวัสดิ์ ประดิษฐ์ น้าอบกับซิการ์ ขุนพิพิธกับเมีย.......

๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒

เมื่อวันศุกร์ พ่อแม่ไปแต่งงานลูกชายหลวงประจักษ์ พบคุณผดุง บอกว่ารูปหมูก็ส่งมาให้เหมือนกัน ไม่ต้องส่งมาให้อีกหรอก แกว่าแกได้รับ ฟิล์มเลยไปอัดรูปใหญ่ (เกือบเท่าโปสการ์ด) กว่าที่หมูส่งให้พ่อ วันนั้น เจอะหลายคน ล้วนแต่ถามว่า เราทั้งสองคนหายดีแล้วหรือ มีบางคนแสดง ความยินดี (คงหมายถึงได้ออกจากอุปนายก) ออกจะเสียชื่อ ท่านผู้หญิง มานวราช บอกว่า เชื้อชื่นบอกว่าพ่อรู้เรื่องว่าได้ออกก็ดูเหมือนหายทันที

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระตีรณสาร วิศวกรรม กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งอุปนายก ผู้อำนวย การสภากาชาดไทยได้ เนื่องจากสุขภาพไม่สมบูรณ์ เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒

เรื่องอื่น ๆ ของพระตีรณสารวิศวกรรม

ผู้ที่ชอบพอ

ผู้ที่ท่านชอบพอมีมาก แต่ในที่นี้จะยกบันทึกและจดหมายบางตอนของท่านมาลงไว้พอสังเขปเท่านั้น

" ๒๐ มิถุนายน ๒๕๐๓

ขาว โกมลมิศร์ บ้านวิริยาศัย สามแยกเตาปูน ถนนริมคลองประปา บางซื่อ พระนคร ส่งไข่มาให้ เขียนตอบขอบใจ

๑๙ มิถุนายน ๒๕๐๗

รับลายพระหัตถ์ ม.จ. สิทธิพร ขอเรื่อง "ชาววัง" ของหม่อมศรี บอกให้กระมลหา (อธิบาย : หลังจากนั้นท่านก็ได้รับลายพระหัตถ์จาก ม.จ. สิทธิพร กฤดากร) ดังนี้

๓๑ หมู่บ้านเขาน้อย หัวหิน

วันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๐๗

เรียนคุณพระทราบ

ขอขอบใจเป็นอันมากที่ได้อุส่าห์ค้นหาเรื่องชีวิตในวังให้ ทั้งขอบใจลูกหลานมากๆ ด้วย ที่พยายามค้นหา แท้ที่จริงที่เพื่อนก็เคยมี แต่ถูกยืมสูญหายไป ได้ยินในวิทยุว่าคุณพระได้เป็นอุปนายกสภากาชาดต่อเจ้าพระยาศรี จึงขอแสดงความยินดีอย่างยิ่ง เพราะ

ต้อนรับ Madame Lyndon B. Johnson ภริยาประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา
ซึ่งไปเยี่ยมสภากาชาดไทย พ.ศ. ๒๕๐๙

ในงานพระราชทานเลี้ยง งานวันกาชาด พ.ศ. ๒๕๐๙

แม้ไม่ใช่ตำแหน่งในราชการก็เป็นตำแหน่งสำคัญ ควบคุมการงานอันกว้างขวางและเป็นประโยชน์กับคนทั่วไป และยินดีที่ตำแหน่งนี้ยังได้กับ "พวกเราสมัยเก่า" ไม่ใช่พวกสมัยใหม่ ซึ่งดูจะมีจุดประสงค์ที่จะหาประโยชน์ใส่ตัวมากกว่าอย่างอื่น

ฉะนั้น my warmest congratulations

ด้วยความไมตรี

สิทธิพร

๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

๙.๓๐ น. พบป๋วยที่ธนาคารชาติ เชิญเป็นกรรมการฉลองครบรอบ ๓ ของสมเด็จ ยินดีรับ ถามถึง อื้อจือเหลียง มี favourable opinion

กลับมา office เซ็นคำสั่งแต่งตั้ง

๒๓ มกราคม ๒๕๑๒ (หัวหิน)

เช้าได้ฟังวิทยุประกาศคนไทยได้รับเกียรติสูง คือ ดร. ป๋วย ได้เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของ Lond. School of Economics พ่อเลยเขียนจดหมายไปแสดงความยินดีกับเขา พ่อไปทิ้งเอง

๒๖ มีนาคม ๒๕๑๒

ที่แบริ่ง ลมดีเหลือเกิน ไม่แพ้หัวหิน เมื่อคืนก่อน พ่อไปสวางคนิวาส ที่บ้านเจ้าสัวแกก็เย็นดีเหมือนกัน พระบำราศออกจาก ร.ม.ต. เลยเขียนหนังสือลาไปที่กาชาดว่า เพื่อเปิดโอกาสให้คนที่เหมาะกว่าเข้าแทน แกดีมาก

๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๘

A Very Busy Birthday เช้าใส่บาตร.....

๘.๓๐ ไปโรงพยาบาล สอบเรื่อง.....เสร็จเที่ยง ๑๔.๐๐ น. ไปหานายกรัฐมนตรี เรื่องนี้ พูดอยู่ ๑ ชั่วโมง เล่าเรื่องโดยตลอด นายกรู้เรื่องมากทีเดียว ๑๖.๐๐ น. แวะโรงพยาบาล กลับถึงบ้าน ๑๗.๐๐ น.

๑๗.๓๐ น. เจ้าคุณภะรต และคุณหญิงมาอวยพร เลยต้องแต่งตัวมาคอยรับแขก สุริยน ท่านนิดมาติด ๆ กัน แขกมามาก ในกรม เจ้าพระยานายป๋วย ซึ่ง extra special สักหน่อย พระบำราศ เจ้าคุณศรีวิสาร บุรณ พวกคนแก่ครบครัน ......

๕ เมษายน ๒๕๐๘

วันประสูติท่านนิด เลี้ยงที่วังถนนประมวญ เอา Brandy ไปถวาย

ความเห็น

"๔ ตุลาคม ๒๕๐๔

.....พ่ออธิบายว่า เราทำโรงเรียนนี้ก็ไม่ได้ร่ำรวยอะไร เป็นอาชีพสำหรับลูก เป็นงานชนิด honourable...... เวลานี้ยังให้กันมากไม่ได้เพราะรายรับรายจ่ายเป็นอย่างไรเขาก็รู้ดีแล้ว ขอให้ช่วยกันด้วยความตั้งใจดีเถิด

...... ให้ใครกู้นั้น สำหรับพ่อมีสองอย่าง คือเป็น business มีดอกเบี้ยตอบแทนและมีหวังได้คืนอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่ง คือไม่แน่ว่าจะได้คืน สำหรับอย่างหลังนี้ ถ้าเราจะให้ก็ให้ไปเลย หรือถ้าไม่สมควรให้ก็ไม่ให้เลย ดีกว่าที่จะทำสัญญา ลม ๆ แล้ง ๆ เอาไว้ เพราะมันเสียในทางความรู้สึก ถ้าไม่สมควรก็ปฏิเสธเสียเลย โดยไม่ต้องเกรงอกเกรงใจดีกว่า"

ชอบอ่านหนังสือ

"๑๘ ตุลาคม ๒๕๐๔

พ่ออ่านหนังสือเรื่อง Parkinson's Law สวัสดิ์เขาให้ยืมมา สนุกดีมาก เขียนโดย C. Northcote Parkinson พิมพ์โดย John Murray บริษัทในอังกฤษ เป็นเรื่อง research เกี่ยวกับ Administration ว่าเหลวไหลอย่างไร เป็นความจริงทั้งนั้น ทำนอง The Ugly American ที่ฮาไว มี แกลองซื้อมาอ่าน ความเหลวไหลนี้มีทั่วโลก เพราะเป็นของธรรมดาที่คนจะต้องเห็นแก่ตัว เมืองไทยเรากำลังเจริญทัดเทียมฝรั่ง ก็กำลังจะมี vice ของฝรั่งด้วย และเรามีชื่อเสียงในทาง adaptability ด้วย ก็ยิ่งติดโรคของเขาได้ง่าย ลองหาอ่านดู เล่มไม่ใหญ่โตอะไร ออกจะ Well known เรื่อง Parkinson's Law นี้ แต่ว่าจะแพงหน่อย เพราะในอังกฤษขาย ๑๒/๖"

ศาสนา

"๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ หยุดมาฆบูชา

Cease to do evil. Learn to do good. Cleanse your own hearts. This is the teaching of the Buddha.

Overcome anger with love, evil with good.

Conquer the mean with generosity, the liar with truth."

แต่งงานลูก

๓๐ มกราคม ๒๕๑๐

เลี้ยงพระเช้า พระจากวัดธาตุทอง มีเจ้าคุณเป็นประธาน มาถึงเวลา ๗.๐๐ น. สวดมนต์ แล้วฉัน ๗.๓๐ น. มีไข่ดาว แฮม เนย และแยม toast โจ๊ก แมว สุธรรมใส่บาตร ตอนพระสวดมนต์ ถวายพระ ๔๐ กับ ๔๐ บาท เสร็จแล้วเป็นอันหมดพิธีตอนเช้า

๑๔.๐๐ น. ออกจากบ้าน รถเซเฟอร์ เพียงขับ สุธรรม กับแม่ไปด้วยแมว เรา ๒ คน ตั้งใจว่าจะไปถ่ายรถหน้าประตูสวนจิตร เพราะนัดไพโรจน์และสุธีไว้ แต่ไปถึงก่อนและเข้าประตูหน้า เลยไม่ได้คอย เจ้าหน้าที่ซ้อมว่าจะต้องทำอะไรบ้าง มีดอกไม้ธูปเทียน เชื้อชื่นจัดการให้ทางในวังทำเราเป็นคู่แรก เรียบร้อยดี เชื้อชื่นกับหมอมานพเป็นสักขีฝ่ายเรา คู่แมวได้รับพระราชทานหีบบุหรี่ถมมีพระปรมาภิไธยทั้ง ๒ พระองค์เป็นพิเศษ กำหนดฤกษ์ ๑๔.๑๙ น. แต่ลงมือจริงประมาณ ๑๔.๒๕ น. ๑๐ นาทีเสร็จ

๑๘.๐๐ น. แต่งตัวไปดูข้างล่างและคอยรับแขก เลี้ยงที่สนาม บนแท่นหินหน้าเรือนน้ำ จัดสำหรับผู้ใหญ่ ทำหลังคาแบนกันน้ำค้าง พวกโรงพยาบาลมาแต่งปูเสื่อและพรมสำหรับจ้าวนาย กลางสนามตั้งโต๊ะอาหาร มีโต๊ะยาว ๒ ข้าง วางจาน ช้อนส้อม โต๊ะแขกนั่ง ๔ บ้าง ๖ บ้าง วางเต็ม ดนตรีอยู่หน้าห้องอนุบาล บาร์อยู่หลังห้องคุณป้า ไอศกรีมอยู่ร้านขายขนม อาหารคุณประไพจัด มี Wedding cake ใหญ่ เป็ดอบ เนื้ออบ Salad แกงฮังเลไก่ ไข่เค็ม เนื้อเค็มฝอย ลูกไม้ปอก สับปะรดผ่าครึ่งลูกตามยาว ทำสวย ซุปสำหรับผู้ใหญ่ กาแฟ อร่อยทั้งนั้น ท่านหญิงสิบพัน ขนมเคก กาแฟ คุณหญิงนิวัติ กุ้งห่อแป้งทอด นิด ทำหมูชมวง และตอนเช้าเลี้ยงพระแกงมัสมั่น ประดิษฐ์ ขนมไทยต่าง ๆ ใส่ไส้ ชั้น ตะโก้ ลืมกลืน เชื้อชื่น ไอศกรีม เกรียงจิตร์ อิ่มี่ กับข้าวทั้งหมดอร่อยและเหลือ ทั้งที่คนมามากกว่าที่คาด เครื่องดื่มก็เพียงพอ ไม่แพ้ เลี้ยงตราขาวและเบียร์สด น้ำหวานต่าง ๆ ลงมือกินประมาณ ๒๐.๐๐ น. หมอมานพจัดดนตรีไทย พวก น.ร. มหาวิทยาลัย เราเชิญดื่มถวายพระพรประมาณ ๒๑ น. แล้วในกรมให้พรบ่าวสาว แขกเริ่มกลับ ๒๑.๓๐

๒๒.๑๕ น. ขึ้นไปทำพิธีปูที่นอน สุธรรม แม่ และพวกผู้ใหญ่ทางเขาอีก ๔ – ๕ คน ขึ้นไปนั่งอยู่หน้าห้องนอน ปูที่นอนเสร็จ ทำพิธีส่งตัว มี พ่อ แม่ แมว สุธรรมกับแม่ ให้ศีลให้พร เป็นอันเสร็จเรื่องแต่งงาน ปล่อยเขาอยู่กันตามลำพัง

ลงมาข้างล่างพวกโรงพยาบาลขนของไปหมดนอกจากโต๊ะเก้าอี้ ทำงานกันน่าดู คนของคุณประไพทั้งนั้น หนู ประดิษฐ์ มล นิดอยู่กันนานหลังแขกอื่น เหนื่ดเหนื่อยกันทุกคน แอ้ด โข และหมูเป็นพิเศษ คุณประไพและพยาบาลของแกก็เหนื่อยมาก เรากว่าจะเสร็จเข้านอนก็เที่ยงคืนนอนไม่หลับ ก่อนจะตกลงว่าจะเลี้ยงอย่างไร จะเป็นโต๊ะจีนหรือบุเฟพูดกันเสียนาน โต๊ะจีนง่าย แต่มากโต๊ะกับข้าวจะเย็นแล้วนั่งกันเป็นพิธีบุเฟงานหนัก แต่สะดวกในเรื่องแขกไม่แน่นอนว่าเท่าไร ลงท้ายที่เอาบุเฟนับว่าคิดถูกแล้ว เพราะแขกทยอยกันมา และจำนวนดูเหมือนจะเกินกว่าที่คิดไว้ แต่ก็ไม่บกพร่องเลย ถ้าเป็นโต๊ะเจ๊กคงลำบากมาก ส่วนกับข้าวมีแต่คนชมว่าอร่อย ทั้งนี้เพราะได้คนกาชาดช่วย คุณประไพเป็นหัวแรงสำคัญที่สุด ลูกน้องดีมาก หมอกับหนูเป็นประธานและรอง และคงจะต้องขอให้เป็นต่อ ๆ ไป"

วันเกิด

"๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐

๖ โมงกว่าออกจากบ้าน รถ ๒ คัน หมูกับสุธรรม พ่อ แม่ แมว โอกับสรร ฝนตกปรอย ๆ ถึงสาธรเรียบร้อย ฝนชักจะหนัก บางตอนหนักพระเปียกโชก ใส่ไม่หมด จน ๗.๓๐ น. เลยไปที่วัดยานนาวากับสุธรรม แม่ แมว สรร หมูกับโอไปกินข้าวเช้าโรงพิมพ์แล้วไปทำงาน เราถวายพระแล้วกลับบ้าน

กินข้าวแล้วไปทำงาน สังเวียน สถาพร กับคณะเอาดอกไม้มาให้

๑๘ น. ลูกหลานเริ่มมา ฝนตกนิดหน่อยเลยเตรียมไว้ในตึก ตั้งโต๊ะเล็ก ๓ โต๊ะอนุบาลสำหรับเด็กยาวหน้าประตูบันได แน่น แต่ก็ไม่น่าเกลียดนิดเตรียมอาหาร มี สเต๊ะ ซุป แกง ฯลฯ เชื่อชิ้น พายไก่ ของกินอร่อย พระองค์ชายกับหม่อมดุษฎี มาประมาณ ๑๙ น. นายเข เพื่อนกระมล ๒๐ น. เด็กสนุกกันมาก ร้องเพลง Happy Birthday พร้อมคลอเปียโน แจกถุงเหรียญ ๗๑ บาททุกคน จับสลาก มีพวก น้ำหอม สบู่ ขนมปัง ชอกโกแลต และตุ๊กตาหนึ่งตัว สนุกสนานเรียบร้อยดี

๒๑.๓๐ พระองค์ชายกลับ แล้วก็ทยอยกันกลับ

นายเขยังพูดภาษาไทยเก่งตามเคย

มลเอาเก้าอี้นวมเอนได้ตัวใหญ่มาให้

พระองค์ชายให้ตราขาว"

ไม่เชื่อไสยศาสตร์

"๘ พฤษภาคม ๒๕๑๒

เด็กที่กระท้อนพามา เกิดปวดท้อง เขาไปตามพระมารักษา ว่าผีเข้า พ่อรู้เรื่องเลยจับไปโรงพยาบาลเช้าวันนี้ ยังไม่รู้ว่าเขาว่าเป็นอะไร คงเกี่ยวกับอุปาทาน เป็นหวัด เปลี่ยนอากาศนิดหน่อย....... อีกคนหนึ่งก็มีอาการอย่างเดียวกันขึ้นมาบ้าง วันนี้พ่อจะเอาไปโรงพยาบาล เลยหาย บ้านเมืองเรา

ยังมีเรื่องพรรค์นี้อีกมาก ไม่มีใครที่จะช่วยทำให้น้อยลง โดยเฉพาะตัวโต ๆ ที่ควรจะรู้เรื่องดี"

ข้อความน่าสนใจที่จดไว้

"John Stuart Mill long ago in his "Essay on Liberty" pointed out that one of the necessities of a virile progressive society is the existence of different points of view."

"The great strength of the monarchy does not lie in the power it gives the sovereign, but in the power it denies to anyone else.

It prevents any one party to be over powerful."

"President Lincoln's reply when someone asked him whether he didn't intend, now that he was in power, to destroy his enemies: "Certainly, I will make them my friends."

"It is good to have friends, but it is bad to need them."

จากหนังสือ The Greek Way to Western Civilization
ท่านบันทึกไว้มาก เช่น

"The right of a man to say what he pleased was fundamental in Athens. 'A slave is he who cannot speak his thought' said Euripides. Socrates drinking the hemlock in his prison on the charge of introducing new gods and corrupting the youth is but the exception that proves the rule.

Socrates was the only man in Athens who suffered death for his opinions. Three others were forced to leave the country."

เครื่องหมายเชิดชูเกียรติคุณในการทำคุณงามความดีให้แก่สภากาชาดไทย
ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานแก่พระตีรณสารวิศวกรรม
เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๒

"จงรักภักดี"

ลงนามถวายพระพรในพระบรมมหาราชวังในโอกาสต่าง ๆ เป็นประจำ

ดอกไม้และของพระราชทาน เมื่อพระตีรณสารวิศวกรรมป่วย

๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖

"Socrates' last talk '— — — I am only a partisan. For the partisan, when he is engaged in a dispute, cares nothing about the rights of the question, but is anxious only to convince his hearers.' "

พระมหากรุณาธิคุณ

" ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๒

เมื่อวานซืน ม.ร.ว. สุประภาดา โทรศัพท์ว่าจะมาเยี่ยมพ่อ พ่อสั่งไอ้ทิดให้คอยดูและเชิญเข้าห้องรับแขก (ไม่มีคนอื่น) มันก็ดี คอยเฝ้าอยู่หน้าบ้าน พอมาถึงก็เชิญเข้าห้องรับแขกแล้วมาบอกพ่อ........ ที่คุณสุประภาดามานั้นเอากระเช้าเครื่องกระป๋องมาให้ บอกว่าสมเด็จเกิดนึกถึงพ่อ เพราะวันฉัตรมงคลจะต้องให้อุปนายกไปแทนพระองค์ แจกถ้วยที่สนามม้า ถามคุณสุประภาดาและให้ไปเยี่ยมเขาหน่อย ไอ้ทิดโม้สบั้นกับพี่ ๆ ว่าสมเด็จเสด็จ ฯ ล ฯ"

นอกจากนี้แล้วเมื่อพระตีรณสารวิศวกรรมเจ็บป่วยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ก็ได้รับพระราชทานดอกไม้เยี่ยม และเมื่อเข้าโรงพยาบาลครั้งสุดท้ายก่อนถึงอนิจกรรม ก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานกระเช้าเครื่องกระป๋องและผลไม้ของเยี่ยมอีกด้วย ภรรยาและบุตรหลานของพระตีรณสารวิศวกรรมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อม

รักเมืองไทย

"๘ พฤษภาคม ๒๕๑๒ อีกไม่กี่วันโรงเรียนก็เปิด อีกไม่กี่วันมลก็กลับ แล้วอีกไม่กี่วันแกก็จะกลับ ตอนนี้เลยตื่นเต้น หวังว่าแกกลับมาคงไม่กลุ้ม เพราะน้ำในท่อไม่มี มีแต่ในร่อง ยุงเยอะ อากาศร้อนเป็นบ้า รถติดไม่น้อยกว่าเมื่อก่อนไป แต่มันก็บ้านเรา"

นอกจากนี้เมื่อลูกสาวกลับจากต่างประเทศเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ นอกจากท่านจะดีใจที่ลูกกลับมาได้เห็นหน้ากันอีกแล้ว ท่านยังบอกว่า "พ่อดีใจที่แกไม่ไปรักฝรั่ง" ทั้ง ๆ ที่ปกติท่านไม่เคยเอ่ยถึงเรื่องการมีคู่ครองของลูกเลย

ถึงแก่อนิจกรรม

พระตีรณสารวิศวกรรมป่วยต้องไปพักผ่อนรักษาตัวที่เรือนข้าวไทย โรงพยาบาลสมเด็จ ณ ศรีราชา เมื่อปลายเดือนมกราคม ๒๕๑๖ ได้รับการดูแลเป็นอย่างดีจาก นายแพทย์สุกรี สืบสงวน นายแพทย์โกวิท อนันตกูล คุณวรรณา โสภณ (พยาบาล) และได้รับความเอื้อเฟื้อจากแพทย์ พยาบาล และเจ้าหน้าที่อื่น ๆ ที่นั่นเป็นอย่างดี ตัวท่านเองพอใจที่จะพักอยู่ที่นั่นมาก แต่เนื่องจากมีความจำเป็นจะต้องเข้าผ่าตัดที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ จึงได้ย้ายกลับกรุงเทพ ฯ และผ่าตัดนิ่วในถุงน้ำดี ผ่าตัดต่อมลูกหมาก รักษาโรคเบาหวาน และมีอาการปวดหลังมากโดยหาสาเหตุไม่พบ แพทย์และพยาบาลที่ได้ช่วยเหลือเป็นอย่างดีในระหว่างที่ท่านเจ็บป่วยครั้งหลังนี้ ได้แก่

แพทย์หญิงศรีสุดา สิตปรีชา นายแพทย์พินิจ กุลละวณิชย์ นายแพทย์เพรา นิวาตวงศ์ นายแพทย์เรืองชัย วัชรพงศ์ นายแพทย์ชูเกียรติ ศกุนตนาค นายแพทย์มานิต ลิมปพยอม คุณอาบ สุคันธนาค และนางสมลักษณ์ หุตินทะ แต่แล้ววันอาทิตย์ที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๖ ท่านก็ต้องจากทุกคนไป เหลือไว้แต่ความโทมนัสของครอบครัวและความทรงจำที่เกี่ยวกับตัวท่าน

บุตรชายคนโตได้นำดอกไม้ธูปเทียนและหนังสือกราบถวายบังคมลาถึงอนิจกรรมของท่านเข้าไปในพระบรมมหาราชวังตามประเพณี

วันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ดอกไม้ธูปเทียนของข้าพระพุทธเจ้า พระตีรณสารวิศวกรรม ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ อายุ ๗๖ ปี ข้าราชการบำนาญชั้นพิเศษ สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ

ขอพระราชทานกราบถวายบังคมลาถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๖ เวลา ๘.๐๐ น.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ขอเดชะ

ในวาระสุดท้ายแห่งชีวิต พระตีรณสารวิศวกรรมก็ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณเป็นลำดับดังปรากฏตามเอกสารต่อไปนี้

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๓๐๕๔

สำนักพระราชวัง

๙ เมษายน ๒๕๑๖

พระศีรณสารวิศวกรรม (ตรี ศีรณสาร) ม.ว.ม.,ป.ช.,ท.จ.ว. อายุ ๗๖ ปี ข้าราชการบำนาญ สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ถึงอนิจกรรมด้วยหัวใจวาย ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ เมื่อวันอาทิตย์ ที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๖ เวลา ๘.๐๐ น.

วันเดียวกันนี้ เวลา ๑๗.๓๐ น. ขอพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ และเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ที่ศาลาศวงษ์ วิเศษศุภวัตร์ วัดธาตุทอง

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมประกอบศพ ฉัตรเบญจา ตั้งประดับ ปี่กลองชนะประโคมเวลาพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ และพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม กำหนด ๓ คืน.

ปิยะ/พิมพ์/[signature]/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระศีรณสารวิศวกรรม เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานที่มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

[signature]

ผู้รับรับสั่ง

(ในการนี้ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ได้เสด็จรดน้ำศพพระศีรณสารวิศวกรรม ผู้ไม่มีโอกาสจะได้ฉลองพระเดชพระคุณต่อไปอีกแล้วด้วย)

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๓๐๖๒

สำนักพระราชวัง

๙ เมษายน ๒๕๑๖

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นายกัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา เลขาธิการพระราชวัง เชิญพวงมาลาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ไปวางพระราชทานที่หน้าโกศศพ พระศีรณสารวิศวกรรม (ตรี ศีรณสาร) ม.ว.ม.,ป.ช.,ท.จ.ว. ณ ศาลาศวงษ์ วิเศษสุภวัตร์ วัดธาตุทอง

วันจันทร์ ที่ ๙ เมษายน ๒๕๑๖ เวลา ๑๙.๐๐ น.

ปิยะ พิมพ์
ทาน

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระศีรณสารวิศวกรรม (ตรี ศีรณสาร) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(สำเนา)

ที่ ๓๑๖๔/๒๕๑๖ สำนักงานกลางสภากาชาดไทย

๓ พฤษภาคม ๒๕๑๖

เรื่อง ขอพระราชทานอัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ
พระตีรณสารวิศวกรรม

เรียน ราชเลขาธิการ

ด้วยพระตีรณสารวิศวกรรม (ตรี ตีรณสาร) ได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๖ และเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์แก่ราชการและสภากาชาดไทยเป็นอเนกประการ อาทิเช่น ได้เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ สมาชิกวุฒิสภา และสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ ส่วนตำแหน่งทางสภากาชาดไทย ได้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ กรรมการสภากาชาดไทย ประธานกรรมการกลางเพื่อการอพยพชาวเวียดนาม และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ ถึง ๒๕๑๑ ได้สนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย

เพื่อเป็นเกียรติแก่พระตีรณสารวิศวกรรมและวงศ์ตระกูล สภากาชาดจึงใคร่ขอพระราชทานกราบบังคมทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพพระตีรณสารวิศวกรรม ณ วัดเทพศิรินทราวาส ส่วนกำหนดวันและเวลานั้นตามแต่พระราชอัธยาศัย

ถ้ามีโอกาสอันควร ขอได้โปรดนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท การจะควรประการใดสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(พระองค์เจ้าสุขุมาภินันท์)

อุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย

(สำเนา)

ที่ ๓๑๖๕/๒๕๑๖ สำนักงานกลางสภากาชาดไทย

๓ พฤษภาคม ๒๕๑๖

เรื่อง ขอพระราชทานเพลิงเผาศพพระตีรณสารวิศวกรรม

เรียน เลขาธิการพระราชวัง

ด้วยพระตีรณสารวิศวกรรม (ตรี ตีรณสาร) ได้ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๖ และเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์แก่ราชการและสภากาชาดไทยเป็นอเนกประการ อาทิเช่น ได้เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ สมาชิกวุฒิสภา และสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ ส่วนตำแหน่งทางสภากาชาดไทย ได้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ กรรมการสภากาชาดไทย ประธานกรรมการกลางเพื่อการอพยพชาวเวียดนาม และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ ถึง ๒๕๑๑ ได้สนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย

เพื่อเป็นเกียรติแก่พระตีรณสารวิศวกรรมและวงศ์ตระกูล สภากาชาดจึงใคร่ขอพระราชทานเพลิงเผาศพพระตีรณสารวิศวกรรม และสภากาชาดได้มีหนังสือขอพระราชทานกราบบังคมทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส ส่งไปยังราชเลขาธิการด้วยแล้ว ส่วนกำหนดวันและเวลานั้น หากทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานกำหนดเมื่อใด จะเรียนมาให้ทราบภายหลัง

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(พระองค์เจ้าสุขุมาภินันท์)

อุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่

สำนักพระราชวัง

๙ ตุลาคม ๒๕๑๖

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ จะเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพ พระศีรณสารวิศวกรรม (ศรี ศีรณสาร) ม.ว.ม., ป.ช.,ท.จ.ว. ที่เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๖ เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พลับพลาอิศริยาภรณ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าไตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๕ ไตร และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ๕ ไตร ให้ทายาทนำไปทอดที่โกศศพ พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุล เสร็จแล้ว ทรงจุดฝักแคพระราชทานเพลิง สมควรแก่เวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับ

แต่งกายเครื่องแบบปรกติขาว ไว้ทุกข์.

ปิยะ/พิมพ์/[illegible]/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระศีรณสารวิศวกรรม (ศรี ศีรณสาร) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

[signature]

ผู้รับรับสั่ง

ดร. กลัย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา เลขาธิการสำนักพระราชวัง วางพวงมาลา
ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ
๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖

ภรรยา และบุตร ธิดา

๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖

ภรรยา พี่ ลูก หลาน เขย สะใภ้

๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖

"หลานคุณตา"

(จากซ้าย) ปั๊ทมา และ ธรรมิก เอกะหิตานนท์ นิธิดา สวัสดิบุตร

พระธรรมเทศนา วันทำบุญเจ็ดวัน

๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖

วันทำบุญเจ็ดวัน

๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖

ครอบครัวของพระตีรณสารวิศวกรรม รู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

พระตีรณสารวิศวกรรม ได้ปฏิบัติหน้าที่ของท่านครบถ้วนตลอดระยะเวลา ๗๖ ปี และนับตั้งแต่วันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖ ท่านก็ได้พักผ่อนโดยสงบแล้ว ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ก็จะต้องทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดต่อไป

สถานทูตไทย แคนเบอร่า
วันที่ 16 เมษายน 2516.

เรียน คุณหญิง [illegible]

ดิฉันได้ทราบข่าวการถึงแก่กรรมของคุณพระด้วยความเสียใจเป็นอย่างมาก จึงขอเขียนมาแสดงความเสียใจด้วยกับคุณหญิง และลูกๆ ทุกคนด้วยใจจริง เราทั้งสองคนรู้สึกรักและนับถือคุณพระเหมือนญาติสนิทองค์หนึ่ง โดยเฉพาะดิฉันเองก็รู้จักคุณพระมาตั้งแต่จำความได้ และคุ้นเคยมาตลอดเวลา โดยที่ดิฉันนับถือความเป็นผู้ใหญ่ และอัธยาศัยของคุณพระมาก และพ่อท่านก็รับสั่งเสมอว่าคุณพระเป็นเพื่อนแท้ที่ท่านรักมาก

ดิฉันเสียดายที่มิได้อยู่กรุงเทพฯ ตอนนี้ เพราะอาจมีโอกาสได้ไปช่วยงานตามความสามารถบ้าง ฉะนั้นหากคุณหญิงมีอะไรที่คุณอนุวงศ์ + ดิฉันจะรับใช้ได้ทางนี้ โปรดบอกไม่ต้องเกรงใจ เราทั้งสองคนยินดีรับใช้เสมอ

ดิฉันหวังว่าคุณหญิงคงจะไม่เป็นไรไป ขอเรียนส่งความระลึกถึงมาด้วยค่ะ.

ด้วยความเคารพยิ่ง
[illegible]

ครอบครัวของพระตีรณสารวิศวกรรม
ซาบซึ้งในความกรุณาของทุกท่านที่เห็น
ใจในความทุกข์ครั้งยิ่งใหญ่ และขอถือ
โอกาสนี้ขอบพระคุณท่านที่ได้กรุณา
เอื้อเฟื้อต่อพระตีรณสารวิศวกรรม
ตลอดชีวิตของท่าน และยังมี
น้ำใจกรุณาต่อครอบครัวของท่าน
แม้เมื่อท่านถึงแก่อนิจกรรมแล้ว

คำชี้แจง

การเขียนนิทานจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

เหตุที่พระตีรณสารวิศวกรรม จะเขียนนิทานจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งได้นำมาลงพิมพ์ในหนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพของท่าน วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๖ ก็คือ ในปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ท่านสุขภาพไม่ดีและขอกราบถวายบังคมลาออกจากการเป็นอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย ลูกสาวคนโตซึ่งกำลังจะต้องจากไปต่างประเทศเป็นเวลา ๑๖๕ วัน เกรงว่าท่านจะเหงาเพราะเคยทำงานอยู่เป็นประจำ จึงได้เสนอให้ท่านอ่านหนังสือวรรณคดีเก่า ๆ และเขียนเล่าเรื่องเป็นร้อยแก้ว เพราะอาจเป็นประโยชน์สำหรับเด็กหรือผู้ใหญ่ (ที่ไม่เคยอ่านหรือคิดว่าไม่มีเวลาอ่านเรื่องต่างๆ เหล่านั้นเพราะมีความยาวมาก)ได้อ่านเรื่องโดยย่นย่อลงและได้อ่านบางตอนที่น่าสนใจของฉบับจริงซึ่งแทรกไว้พอให้เป็นเครื่องกระตุ้นชักจูงให้เกิดความสนใจที่จะอ่านฉบับจริงต่อไป ท่านก็เห็นดีด้วย และเมื่อหายป่วยแล้วก็ตั้งหน้าตั้งตาเขียนอย่างจริงจังตามนิสัยของท่านที่ไม่ว่าจะจับงานใดก็ไม่เคยทิ้งไว้อืดอาดชักช้าเลย ที่เลือกหนังสือเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ก่อนก็เพราะเห็นว่าเป็นที่นิยมทั่วไป และที่บ้านก็มีหนังสือดังกล่าวอยู่ครบชุด ๓ เล่ม

เป็นหนังสือพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสาวละออ หลิมเซ่งท่าย ต.ม. ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ซึ่งลูกสาวของท่านก็ได้เห็นหนังสือเหล่านี้มาตั้งแต่จำความได้ และได้อ่านจนจบเมื่ออายุประมาณ ๑๐ ปี แต่เมื่อโตขึ้นแล้วก็ไม่มีโอกาสได้อ่านอีกเลย และเคยพบว่าผู้ใหญ่บางคนไม่ทราบเรื่องราวของวรรณคดีเรื่องนี้ และไม่เคยเห็นลักษณะของคำประพันธ์เลย จะทราบเรื่องบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็จากเพลงร้องหรือละครที่ตัดตอนมาเล่นเป็นครั้งคราวเท่านั้น ทำให้รู้สึกเสียดายแทน และคิดว่าการเขียนเรื่องให้ย่นย่อดังกล่าวแล้วคงจะเป็นประโยชน์บ้าง

ในระหว่างที่พระตีรณสารวิศวกรรมอ่านและเขียนเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นก็ได้มีบันทึกและจดหมายกล่าวถึงอยู่เสมอ เช่น

" ๒๙ ธันวาคม ๒๕๑๑

เมื่อคืนอ่านขุนช้าง ฯ จบ ความจริงเหลือไม่มาก แต่ยุ่งตอนมาโรงพยาบาลใหม่ เลยไม่ค่อยได้อ่าน เขียนรายละเอียดดีมาก แม้จะไม่ค่อยดีสำหรับพระเจ้าแผ่นดินนัก แต่ก็มีไม่ค่อยมากที่ทารุณ หมูนึกว่าเขียนย่อสั้น ๆ แบบ Tales from Shakespeare จะได้ประโยชน์หรือ ความจริงแกเคยถามว่าพ่อออกจากกาชาดแล้วจะทำอะไร เวลานี้ก็มี เขียน จ.ม. ถึงแกเป็นอย่างน้อย......"

๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒

เวลานี้เลยลองเขียนขุนช้างขุนแผนตามที่พูดกันจะได้ความหรือไม่ไม่รู้ เวลาวิไป พ่อจะฝากไปให้หมูลองอ่าน จะให้เปลี่ยนแปลงแก้ไขอย่างไรก็บอกมา เป็นหนังสือของหมู ไม่ใช่พ่อเขียน คงได้สักเล่ม ๑ กว่าเขาจะไป (ทั้งหมด ๓ เล่ม)

เมื่อท่านฝากเรื่องที่เขียนเสร็จแล้วบางตอนไปให้ลูกสาวอ่าน ก็มีคำชี้แจงกำกับไปด้วยว่า

เรื่องขุนช้างขุนแผน

ที่อยากให้หมูดู คือ

๑) ยาวเกินไปไหม เล่ม ๑ จบตอนที่ ๑๔ ที่ส่งมาให้นี้ถึงตอนที่ ๒๐ ยังจะมีอีกถึงตอนที่ ๔๓ ถ้าเราพิมพ์เล่มเดียวจะเป็นเล่มใหญ่ และทำให้เห็นแล้วเบื่อไหม หรือจะย่อให้สั้นลงอีก

๒) พ่อใส่ Quotation ที่รู้จักกันดีไว้ เครื่องหมาย " " ไม่มี วรณีแกเลยพิมพ์.. .. Quotation มากไปไหม แต่ต้องมีบ้างนั้น ควรแน่

๓) พ่อออกจะเขียนห้วนไป หมูอาจต่อเติมให้พังรื่นหูขึ้น

๔) ชื่อหนังสือจะควรเป็นอย่างปกใน คือ นิทานจากวรรณคดีไทย แล้วว่าเป็นเรื่อง ๆ ไป เผื่อเกิดขยันหรือควร อาจเขียนเรื่องอื่นต่อไป หรือจะใช้อย่างหน้า ๑ เลย คือ นิทานจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

๕) ตอน ๑๗ - ๑๘ เป็นตอนที่รู้กันมาก ตอนต่อ ๆ ไปไม่ค่อยจะรู้กันนัก หรือเราจะไม่เอาเลย

๖) พ่อไม่ได้ตั้งใจจะให้หมูอ่านหมดแล้วบอกมา คงไม่มีเวลามากนัก ฉะนั้น อ่านเวลาว่างพอ แล้วจดข้อความที่ควรแก้เอาไว้ อย่างไรก็ต้องมาพูดกันก่อน พ่อหวังว่าคงจะเขียนเสร็จก่อนหมูกลับ เมื่อกลับมาแล้วมีเวลาจึงลองว่ากันใหม่

๗) ชื่อที่สับสน ตัวสะกดที่ไม่ถูก หมูอาจแก้ไว้ในต้นฉบับเลย

๒๐ มีนาคม ๒๕๑๒

ที่งานศพรับรองเลี้ยงดูกันใหญ่โต อาหาร เครื่องดื่มไม่มีขาด ทั้งที่บ้านและที่วัด คือมีทั้ง ๒ แห่ง แห่งเดียวแน่นเกินไป ฝรั่งมังค่าก็หลายคน ลูกชายก็เป็นรองอธิบดีใหญ่โต ลูกเขยนั่นใหญ่หรอก แต่มันเบ่งไม่เป็น ไปงานศพนี้แล้วอดนึกถึงเรื่องขุนช้างขุนแผนไม่ได้ โดยฉะเพาะที่วัด พวกพระขรัวตาต่าง ๆ อุบาสก อุบาสิกา จัดขนมนมเนย หมากพลูบุหรี่ ชุลมุนกันดี นึกถึงเทพทองกับศรีประจันชวนกันปลูกเมรุทำศพผัว นี่คุณดัดก็ทำเมรุถาวรสวยหรูทีเดียว มีหนัง มีโขน การละเล่นต่าง ๆ จุดพลุสนั่นหวั่นไหว สนุกดีพิลึก คงหมดไปหลายทีเดียว ตามถนนหนทางก็เห็นเรือนแบบไทยขนาด ๕ ห้อง ๘ ห้องอย่างเรือนหอของขุนแผนและขุนช้าง เขาลงมือเผา ๑๔.๓๐ น. ตรงเวลาดี ประมาณ ๑๔.๔๕ พ่อก็เสร็จ คนมากเหลือเกินเลยบอกได้แต่สวัสดีว่าจะกลับ ถึงหัวหินประมาณ ๑๗.๔๕

๑๖ เมษายน ๒๕๑๒

หมู่อ่านเรื่องขุนช้างขุนแผนแล้วเขียนมาว่าควรจะสั้นลงอีกไหม เพราะดูมันจะเล่มหนา คนเห็นจะตกใจไม่อยากอ่าน ความจริงเรื่องต่อ ๆ ไปดูมันชักจะฝอยมาก ออกลูกออกหลานคล้าย Peyton Place ซึ่งดูไม่รู้จักจบ ของเดิมเขาเป็นยังไรไม่รู้ พ่อมีแต่ Return to Peyton Place ไม่ค่อยสนุก"

เรื่องขุนช้างขุนแผนที่นำมาลงพิมพ์นี้เป็นฉบับที่พระตีรณสารวิศวกรรม เขียนไว้ มิได้แก้ไขอย่างไร เพราะเห็นว่าดีอยู่แล้ว เมื่อพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงทราบว่าจะพิมพ์เรื่องขุนช้างขุนแผนในหนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพของพระตีรณสารวิศวกรรม ก็ทรงปรารภว่าน่าจะมีผู้คิดทำแผนที่แสดงที่ตั้งสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏในหนังสือ เพราะสถานที่และเมืองต่าง ๆ ก็ยังมีอยู่จริงในขณะนี้แทบทั้งสิ้น แต่ผู้รวบรวมมีเวลาจำกัด จึงทำได้แต่เพียงแผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งเมืองและสถานที่บางแห่ง และทำคำอธิบายเรื่องเมืองและสถานที่ตามที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเท่านั้น หวังว่าในโอกาสต่อไปน่าจะทำให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นและเพิ่มเติมรายละเอียดอื่น ๆ เช่นรายชื่อคนที่ปรากฏตามเรื่องลักษณะนิสัยและความสำคัญ รวบรวมเพลงร้องที่นิยมหยิบยกมาจากเรื่องขุนช้างขุนแผน ข้อคิดหรือคติที่ได้จาก

เนื้อเรื่อง ฯลฯ เพื่อให้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น

ภาพประกอบเรื่องขุนช้างขุนแผน ที่นำมาลงไว้ในหนังสือนี้ ได้มาจากหนังสือเสภาขุนช้างขุนแผนที่พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพนางสาวละออ หลิมเซ่งท่าย เนื่องจากมิได้ระบุไว้ในหนังสือนั้นว่าผู้ใดเขียนภาพ และเวลาช้านานมาแล้ว จึงยังไม่อาจติดตามได้ว่าใครเป็นผู้เขียนภาพ อย่างไรก็ดี ผู้จัดพิมพ์ขอระลึกถึงบุญคุณของผู้เขียนภาพไว้ในที่นี้ด้วย ที่ทำให้ผู้อ่านนึกภาพเรื่องราวขุนช้างขุนแผนได้ชัดเจนขึ้น

ที่ตั้งเมืองและสถานที่บางแห่งตามเรื่องขุนช้างขุนแผน

คำอธิบายเรื่องเมืองและสถานที่
ตามที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

กรุงศรีอยุธยา มีพระพันวษาเป็นผู้ครอบครองในขณะที่เกิดเรื่องขุนช้างขุนแผน

เมืองสุพรรณ บ้านเดิมของ

๑. ขุนไกรพลพ่าย และนางทองประศรี (บิดามารดาของขุนแผน)
๒. ขุนศรีวิไชย และนางเทพทอง (บิดามารดาของขุนช้าง)
๓. พันศรโยธา และนางศรีประจัน (บิดามารดาของพิมพิลาไลย หรือนางวันทอง)

เขาพระ ที่ซึ่งขุนไกรหยุดพัก คอยรับเสด็จพระพันวษา

ดอนใหญ่ ที่ซึ่งพระพันวษาตั้งพลับพลาประทับแรมก่อนล่ากระบือป่า

เมืองกาญจนบุรี นางทองประศรีพาลูก (พลายแก้ว) หนีไปอยู่ที่ดอนเขาชนไก่ เมืองกาญจนบุรี หลังจากที่ขุนไกรถูกประหารชีวิตแล้ว

วัดส้มใหญ่ (กาญจนบุรี) วัดแรกที่พลายแก้วไปบวชอยู่ได้ไม่ถึงปีก็เรียนจบ และได้ตำราอยู่ยงคงกระพันชาตรี เลี้ยงผีไว้ใช้จากที่นี้

วัดป่าเลไลย (สุพรรณ) เป็นวัดที่ "ขรัวมี" เป็นสมภาร พลายแก้วมาอยู่ด้วยเพื่อร่ำเรียนต่อ ได้เรียนตำราพิไชยสงคราม ดูฤกษ์ยามอยู่ยงคงกระพัน ล่องหนหายตัว เอาหญ้าเอาฟางมามัดเป็นหุ่นใช้เป็นทหารต่อสู้ข้าศึกได้ วิชาเสกเป่าให้ผู้หญิงรัก การที่พลายแก้วมาอยู่ที่วัดนี้ ทำให้ได้พบนางพิม ซึ่งโตเป็นสาวแล้ว และเกิดรักกันขึ้น

วัดแค (สุพรรณ) สมภารคงอยู่ที่วัดนี้ สมภารคงเป็นเพื่อนขุนไกร เป็นพระรูปที่ ๓ ที่พลายแก้วไปเรียนวิชาการรบการต่อสู้ สะกดทัพ ปลุกผี ผูกหุ่นยนต์ให้เป็นทหาร หายตัว สะเดาะโซ่ กุญแจ ตำรับพิไชยสงครามด้วย

บ้านแมน ที่นัดพบของนางทองประศรีกับพลายแก้ว ก่อนออกไปทัพ

วัดป่าฝ้าย ที่ปลูกต้นโพธิ์อธิษฐานของพลายแก้ว นางพิม และนางทองประศรี

คลองบางลาง ที่ซึ่งนางพิมไปส่งพลายแก้วตอนไปทัพ

ทุ่งโสภา (นครสวรรค์)
เมืองกำแพง
ระแหง
เถิน
} ทางเดินทัพของขุนแผนไปเชียงทอง

ลำปาง
ลำพูน
} ทัพขุนแผนไล่ฆ่าทัพเชียงใหม่จากเชียงทอง ไปจนถึงลำปาง ลำพูน

บ้านจอมทอง หมู่บ้านของนางลาวทอง

วัดเจดีย์หลวง (ลำพูน) เป็นวัดที่นางลาวทอง ปักม่านถวายก่อนไปกรุงศรีอยุธยากับพลายแก้ว

เชียงใหม่ มีพระเจ้าพิไชยเชียงอินทร์ เป็นผู้ครองเมือง

เชียงทอง เคยเป็นเมืองขึ้นของเชียงใหม่ แต่เปลี่ยนใจไปขึ้นกรุงศรีอยุธยา

เถิน
ระแหง
กำแพงเพชร
} เจ้าเมืองเหล่านี้บอกข่าวศึกกองทัพเชียงใหม่ให้กรุงศรีอยุธยาทราบ

วัดกลาง – วัดพลับ เป็นวัดที่นางศรีประจันไปนิมนต์พระมาแต่งงานนางวันทองกับขุนช้าง เนื่องจากขรัวตาจูวัดป่าเลไลยไม่ยอมมา เพราะห่วงว่าพลายแก้วยังไม่ตาย

บ้านถ้ำ (กาญจนบุรี) บ้านหมื่นหาญชาญไชย (นายเดช) บิดาของนางบัวคลี่

(ฌ)

บ้านพลับ อยู่ริมแม่น้ำนอกเขตสุพรรณ เป็นทางผ่านของขุนแผนตอนพานางวันทองหนีขุนช้างไป

ท่าต้นไทร (เชิงเขา) ทางผ่านของขุนแผนกับวันทอง

จระเข้สามพัน ที่พักทัพซึ่งตามจับขุนแผน

สามโก้ ที่พักทัพหลังจากแพ้ขุนแผนแล้ว

พิจิตร เมืองที่พระพิจิตร (บิดาของนางศรีมาลา) เป็นเจ้าเมือง และขุนแผนเข้ามอบตัวเพื่อสู้คดี

ลพบุรี เมืองที่ผู้คุมขุนแผนไปมอบตัวจอดเรือพัก และขุนแผนนำดาบฟ้าฟื้นไปซ่อนไว้ ที่ใต้ต้นไทรใหญ่

วัดเขา (สุพรรณ) วัดที่วันทองนำพลายงามไปฝากไว้ก่อนให้หนีขุนช้างไปอยู่กับย่า (นางทองประศรี) ที่กาญจนบุรี

ล้านช้าง พระเจ้าล้านช้างมีธิดาชื่อนางสร้อยทอง ซึ่งยกให้พระพันวษา เป็นเหตุให้กรุงศรีอยุธยารบกับเชียงใหม่

โคราช ทูตล้านช้างไปแจ้งให้เจ้าเมืองทราบว่า พระเจ้าล้านช้างจะยกนางสร้อยทองให้พระพันวษา เจ้าเมืองโคราชจึงมีใบบอกไปยังกรุงศรีอยุธยา

เวียงจันทร์ เมืองของล้านช้าง

ภูเวียง ที่ซึ่งแสนตรีเพ็ชรกล้าแม่ทัพเชียงใหม่ ไปซุ่มชิงนางสร้อยทอง

บ้านท่าเกวียน ด่านหน้าของไทย

บ้านวัดตะไกร บ้านที่นางทองประศรีอยู่ที่อยุธยา (หลังจากย้ายมาจากกาญจนบุรี) และขุนแผนไปเยี่ยม ก่อนออกทัพไปเชียงใหม่กับพลายงาม

บ้านดาบก่งธนู (ลพบุรี) ที่ซึ่งขุนแผนให้พักทัพที่จะยกไปเชียงใหม่ และไปขุดเอาดาบฟ้าฟื้นที่ฝังซ่อนไว้ใต้ต้นไทร

วัดจันทร์ (พิจิตร) ที่พักทัพขุนแผน พลายงาม

พิษณุโลก
พิไชย
สัชนาไลย
ระแหง
เถิน

ทางผ่านทัพขุนแผนไปเชียงใหม่ (จากเถินไปเชียงใหม่ใช้เวลาเดินทัพ ๒ วัน)

หนองโคกเต่า ขุนแผนใช้เวลา ๑๔ วัน เดินทัพจากพิจิตรไปถึงหนองโคกเต่า

วัดหนัง (เชียงใหม่) อยู่หลังคุกที่ขังพระท้ายน้ำและทหารไทยกับทหารล้านช้าง เป็นที่ซึ่งขุนแผนและพลายงามไปพักคอยเวลาเข้าไปช่วยแก้พระท้ายน้ำออกจากคุก

วัดพระยาแมน ที่อยู่ของเถรขวาดในกรุงศรีอยุธยา

สุโขทัย พระยาสุโขทัย และคุณหญิงเพ็ญจันทร์ เป็นบิดามารดานางแก้วกิริยา และเป็นตาและยายของพลายชุมพล

วัดกระพังทอง วัดที่สุโขทัย ซึ่งพลายชุมพลไปบวชเณร

เดิมบาง (สุพรรณ) ที่ซึ่งขุนแผนนัดให้พลายชุมพลปลอมเป็นมอญยกทัพไปตั้งเพื่อรบแก้แค้นพระไวย

ตาลาน ทัพพลายชุมพลชนะทัพขุนแผนแล้วก็ยกเลยไปตั้งทัพพักที่ตาลาน

วัดลาด ที่พักทัพพระไวย และได้พบเปรตนางวันทอง

บางกระทิง ที่พักทัพพระไวย และรุ่งขึ้นก็รบกับทัพพลายชุมพลและขุนแผน

ตำบลจระเข้ร้อง (อ่างทอง) เถรขวาดแปลงตัวเป็นแร้ง บินจากเชียงใหม่ไปถึงอ่างทอง แล้วกลายร่างเป็นจระเข้ โจนลงแม่น้ำที่ตำบลนี้

นิทานจากเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน

ตอนที่ ๑ กำเนิดขุนช้างขุนแผน

ในครั้งกระนั้นกรุงศรีอยุธยามีพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่า สมเด็จพระพันวษา บ้านเมืองเจริญ ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ราชอาณาเขตแผ่ไปกว้างขวาง มีเมืองขึ้นน้อยใหญ่มากมาย

ที่เมืองสุพรรณมีครอบครัวที่เกี่ยวกับเรื่องของเราอยู่ ๓ ครอบครัว คือ ขุนไกรพลพ่าย และนางทองประศรี สามีภรรยา คู่หนึ่ง ขุนศรีวิไชย และนางเทพทอง คู่หนึ่ง กับ พันศรโยธา และนางศรีประจัน อีกคู่หนึ่ง

ขุนไกรพลพ่ายเป็นทหารเอกของกรุงศรีอยุธยามีฝีมือเก่งกล้า อยู่คงกระพันชาตรี เป็นที่เกรงขามของคนทั่วไป และพระเจ้าแผ่นดินโปรดปราน ส่วนขุนศรีวิไชยเป็นทหารตำแหน่งนายกรมช้าง กับเป็นเศรษฐีมั่งมีเงินทองบ่าวไพร่มากมาย ข้างพันศรโยธา สามีนางศรีประจันนั้น ทำการค้าขายมั่งมีเหมือนกัน แต่ไม่ถึงขนาดขุนศรีวิไชย

อยู่มาคืนหนึ่ง นางเทพทองภรรยาขุนศรีวิไชย ฝันว่ามีช้างนอนตายเน่าอยู่ริมตลิ่ง แล้วมีนกตะกรุมหัวล้านบินมาคาบช้างเน่าตัวนั้นมาที่บ้านของนาง ในฝันนั้นว่า นางเรียกนกตะกรุมเข้าไปหา แล้วก็กอดนกกับช้างนอนอย่างสบายใจ ครั้นตกใจตื่น รู้สึกว่ายังได้กลิ่นเหม็นของนกกับช้าง ทำให้

คลื่นไส้จะอาเจียน นางปลุกขุนศรีวิไชยขึ้นเล่าฝันให้ฟัง ขอให้ช่วยทำนายว่าจะร้ายดีประการใด ขุนศรีวิไชยพิจารณาฤกษ์ยามแล้วทำนายว่านางจะมีครรภ์ ลูกจะเป็นชาย และลูกคนนี้จะทำให้มั่งมีเงินทองมากมายยิ่งขึ้น แต่ก็จะต้องขายหน้า เพราะหัวล้านมาแต่กำเนิด เทพทองไม่ยินดีแม้แต่น้อยที่จะได้ลูก เพราะยังรู้สึกสะอิดสะเอียนคลื่นไส้ในรูปโฉมของนกและกลิ่นเน่าของช้างอยู่

ฝ่ายนางทองประศรีนั้นฝันว่าเทวดาเอาแหวนเพชรเม็ดใหญ่มายื่นให้ นางดีใจปลุกผัวเล่าความฝันให้ฟัง ขุนไกร ฯ ทำนายว่าจะได้ลูกชาย ซึ่งต่อไปภายหน้าจะได้เป็นทหารใหญ่ ซึ่งทำให้นางทองประศรีมีความสุขมาก

นางศรีประจันก็เช่นเดียวกัน ฝันว่าพระวิษณุกรรม เทพเจ้าแห่งการช่างเหาะเอาแหวนมาสวมนิ้วของนาง เป็นแหวนสวยนางพอใจมาก ครั้นรุ่งเช้าจึงเล่าความฝันให้สามีฟัง พันศรโยธาทำนายว่า นางจะมีลูกเป็นหญิงที่มีรูปร่างสวยงามมากเป็นพิเศษ

ทั้ง ๓ นางเมื่อท้องถึงกำหนดต่างก็คลอดลูกออกมาตรงตามคำทำนายของสามี คือ นางเทพทองคลอดลูกเป็นชาย หัวล้าน มีขนที่อกแต่กำเนิด นางเทพทองเสียใจที่ลูกมีรูปร่างน่าเกลียดเป็นที่อับอาย แต่ตั้งแต่เด็กนี้เกิดมาเงินทองก็เพิ่มพูนมากขึ้นเป็นอันมาก และโดยที่นางเทพทองฝันว่านกตะกรุมคาบช้างมาให้เมื่อตั้งท้อง และเมื่อคลอดก็พอดีเขาเอาช้างเผือกมาถวายสมเด็จพระพันวษา ปู่ ย่า ตา ยาย จึงตั้งชื่อหลานชายว่า ขุนช้าง และบำรุงเลี้ยงดูแต่งตัวให้ด้วยเครื่องทองมากมายอย่างลูกเศรษฐี

นางทองประศรีได้ลูกชายรูปร่างหน้าตาสวย ตาผู้เป็นหมอดูคำนวณวัน เดือน ปี ที่เกิดและเวลาตกฟาก ซึ่งตรงกับวันที่กรุงจีนเอาแก้วอันมีค่ามาถวายสมเด็จพระพันวษา จึงตั้งชื่อให้ว่าพลายแก้ว แล้วแต่งบายศรีทำขวัญพลายแก้วกันอย่างเอิกเกริก ส่วนนางศรีประจันมีลูกเป็นหญิง มีชื่อว่าพิมพิลาไลย เมื่อโตขึ้นเป็นหญิงที่งามมากไม่มีใครเปรียบได้

เด็กทั้ง ๓ เป็นเพื่อนเล่นกัน วันหนึ่งขุนช้าง พลายแก้ว และพิมพิลาไลย พาพวกเด็ก ๆ ที่เป็นข้าอยู่ในบ้านไปเล่นกันตามประสาเด็ก ขุนช้างนึกสนุกชวนพลายแก้วซื้อเหล้ามากิน ครั้นกินเข้าไปหน่อยก็เมา ชวนพลายแก้วสบถว่าจะเป็นเพื่อนที่ซื่อตรงต่อกัน ถ้าใครคิดคดก็ขอให้ต้องคมอาวุธตาย แล้วต่างคนก็กินเหล้าต่อไป จนขุนช้างเมามาก นางพิมชอบใจหัวเราะเยาะขุนช้าง พลายแก้วอุตริชวนเล่นเป็นผัวเมียกัน ขุนช้างชอบใจเห็นด้วย แต่พิมไม่สมัคร ว่าหัวกล้อนอย่างนั้นใครจะเล่นด้วย พลายแก้วขยั้นขยอให้เล่น โดยให้ขุนช้างเล่นเป็นผัว แล้วพลายแก้วจะแอบไปลักเอามา พิมทนอ้อนวอนไม่ได้จึงยอม แล้วกวาดทรายพูนขึ้น สมมติว่าเป็นเตียง นางลงนอน ขุนช้างเข้านอนเคียงข้าง พลายแก้วแหวกเข้าแทรกกลาง แล้วเกิดวิวาทกัน ในที่สุด ๒ พวกเกิดต่อสู้กันขึ้นจนถึงตะลุมบอนปากแตกไปตามกัน ผู้ใหญ่ต้องเข้าห้ามไว้จึงเลิกรากันไป

ภาษิตโบราณของชาวเมืองสุพรรณมีว่า เทวดามักดลใจให้เด็กเล่นสิ่งที่จะเกิดขึ้นจริงในภายหลัง

ต่อมาขุนศรีวิไชย กับ นางเทพทองปรึกษาเห็นพ้องต้องกันว่า ขุนช้างลูกชายก็มีอายุมากขึ้นแล้ว สมควรนำไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กต่อพระเจ้าแผ่นดินเสีย จึงจัดแจงแต่งตัวลูกประดับเครื่องเพชรนิลจินดาเสียเต็มที่ พร้อมกับเตรียมดอกไม้ ธูป เทียน เสบียงอาหาร นั่งช้างเข้าไปในกรุง แล้วนำเข้าเฝ้า พวกขุนนางต่างพากันเห็นขันที่เด็กหัวล้านแต่งตัวด้วยเครื่องเพชรทองเต็มไปหมด พระพันวษาก็ทรงสงสัยเมื่อเห็นขุนศรีวิไชยนำเด็กประหลาดเข้ามาเฝ้าพร้อมทั้งดอกไม้ธูปเทียน จึงตรัสถามไปว่าเอาเด็กที่ไหนมา

ขุนศรีวิไชยทูลว่าเป็นบุตรของตนเอง แม้รูปร่างจะไม่น่าดูนัก แต่เด็กคนนี้มีความดีพิเศษ ตั้งแต่เกิดมาก็นำลาภมากมายมาให้ บัดนี้ขอถวายไว้เป็นทหารของพระองค์ สมเด็จพระพันวษาทรงพระสรวลและรับสั่งว่าตอนนี้ยังเด็กนักเอากลับไปก่อน เมื่อโตเป็นหนุ่มแล้วจึงพามาใหม่ แล้วให้พนักงานเอาเสื้อผ้าและสิ่งของอื่นมาพระราชทานพ่อลูก ซึ่งทำให้ทั้งสองคนยินดีมาก

ตอน ๒ เรื่อง พ่อขุนช้างขุนแผนและพิมพิลาไลย

สมเด็จพระพันวษาทรงทราบข่าวว่าทางสุพรรณบุรีมีกระบือป่ามาก จึงมีพระประสงค์จะเสด็จไปล่า รับสั่งให้ขุนศรีวิไชยรีบกลับสุพรรณบอกให้ขุนไกร ฯ จัดการสร้างพลับพลาที่ประทับริมลำธาร แล้วคุมพลต้อนกระบือไว้ อีก ๕ วันจะเสด็จไป ทางฝ่ายในกรุงก็ให้ตระเตรียมกระบวนเสด็จไว้ให้พร้อม

ขุนศรีวิไชยกับขุนช้างจึงรีบกลับสุพรรณโดยด่วน แล้วเขียนหมายแจ้งให้ขุนไกร ฯ ทราบทันที ขุนไกร ฯ ก็มิได้ชักช้า จัดแจงเรียกไพร่พลมาสั่งการกันจนค่ำคืน คืนนั้นดูบรรยากาศเยือกเย็นเป็นลางประหลาด ตอนดึกนางทองประศรีนอนหลับแล้วฝัน ตกใจตื่น มีความกลัวมาก เมื่อขุนไกร ฯ ถาม จึงเล่าให้ฟังว่า ฝันว่าฟันของตนหักกระเด็นไป ขุนไกร ฯ ตกใจ เพราะพิเคราะห์เห็นว่าจะต้องมีเหตุร้ายมาก น่ากลัวตัวจะไม่รอด แต่ถ้าบอกความจริงนางคงกลัว จึงแกล้งทำนายฝันว่า ฝันดีจะมีสุข อย่าเป็นทุกข์ไปเลย

รุ่งขึ้นยังไม่ทันสว่างดี ขุนไกร ฯ ลุกขึ้นล้างหน้า แล้วคว้าพลายแก้วลูกชายเข้ามากอดจูบ พลายแก้วตกใจตื่น ถามว่าพ่อจะไปไหน ตื่นขึ้นทำไมยังไม่ทันสว่าง ขุนไกร ฯ ตันใจตอบว่า พ่อไม่อยากไปเลย แต่มีราชการจำต้องไป แล้วสั่งทองประศรีภรรยาให้ดูแลเลี้ยงดูลูกไว้ให้ดี หมั่นสั่งสอนวิชาให้สืบวงศ์สกุลต่อไป นางทองประศรีก็วิตกที่ผัวจะต้องจากไป

ครั้งนี้ เพราะเห็นแปลก แต่ก่อนจะไปไหนก็ไม่เคยเห็นเป็นห่วงลูกเมีย และพร่ำสั่งสอนถึงเพียงนี้

ขุนไกร ฯ หักใจ แต่งตัวแล้วคว้าดาบ ลาลูกเมีย คุมไพร่พล ออกจากเมืองสุพรรณ ตกเย็นถึงเขาพระ จึงให้หยุดพักคอยรับเสด็จอยู่ที่นั่น

สมเด็จพระพันวษาทรงช้างเสด็จออกจากกรุงเป็นกระบวนใหญ่ มีช้าง ม้า และทหารเป็นจำนวนมาก ทรงพระสำราญ ชมนก ชมไม้ในป่า จนมาถึงดอนใหญ่จึงให้หยุด ตั้งพลับพลา ทรงพักแรมที่นั่น และตรัสสั่งขุนไกร ฯ ว่ารุ่งขึ้นให้ไล่ต้อนกระบือป่ามา กับให้หลวงฤทธานนต์ จัดทำคอกให้แน่นหนาไว้คอยรับ ซึ่งทั้ง ๒ คนก็ไปจัดการตามรับสั่ง

รุ่งเช้า ขุนไกร ฯ พาพวกอาสา ๕๐๐ คน ออกเที่ยวค้นหากระบือ โห่ร้องไปก้องป่า แล้วจุดไฟเผาป่า ทำให้สัตว์ต่าง ๆ รวมทั้งกระบือมากมายวิ่งหนีเตลิดไป หาเข้าคอกที่หลวงฤทธานนต์ทำไว้ไม่

สมเด็จพระพันวษาประทับอยู่บนพลับพลาเห็นกระบือเป็นจำนวนมากวิ่งเบียดเสียดกันวุ่นวายไม่เข้าคอก จึงตรัสว่า ทำไมขุนไกร ฯ ไม่ต้อนให้เข้าคอก ไว้ใจแต่ลูกสมุน ตัวเองลอยชายอยู่เปล่า ๆ ขุนไกร ฯ ตกใจจับหอกออกสกัดหน้ากระบือเพื่อจะต้อนให้ไปทางคอก พวกทหารก็เข้าช่วย แต่ความกลัวทำให้กระบือเป็นบ้า ขวิดผู้คนอลหม่าน ขุนไกร ฯ ออกรับและแทงตายเสียนับร้อย แต่ก็มิทำให้กระบือหันไปทางคอกได้ กลับแตกเตลิดเข้าป่าไปหมด นอกจากที่ถูกขุนไกร ฯ แทงตายเกลื่อนอยู่ ทำให้พระ

พันวษากริ้วมาก สั่งให้เพชฌฆาตเอาขุนไกร ฯ ไปฆ่า และให้ริบทรัพย์สมบัติเป็นของหลวง

ขุนไกร ฯ ตกใจแทบจะขาดใจตายในทันใดนั้น พลางนึกถึงลางร้าย นึกถึงความฝันของเมีย เป็นห่วงลูกเมียเป็นที่สุด จึงขอร้องหลวงฤทธานนต์ผู้เป็นเพื่อนให้ช่วยบอกเมียให้รู้ตัว หลวงฤทธานนต์น้ำตาไหล รับปากว่าจะช่วยและปลอบใจเพื่อนให้นึกเสียว่าเป็นเวลาของเราแล้ว ทุกคนย่อมหนีความตายไปไม่ได้ ขุนไกร ฯ ฟังเพื่อนให้สติก็ค่อยคลายความโศก หลับตาประนมมือภาวนานึกถึงคุณพระ แล้วให้นิ้วเป็นสัญญาณให้เพชฌฆาตฟันสิ้นชีวิตลง ณ บัดนั้น

หลวงฤทธานนต์ เมื่อเห็นสหายตายแล้วก็เขียนหนังสือลับให้นายไหมรีบนำไปให้นางทองประศรีที่สุพรรณบุรี และให้กำชับนางอย่าได้นอนใจ นายไหมรับหนังสือแล้วก็ออกเดินทางทันที สมเด็จพระพันวษาประพาสป่าอยู่อีกหลายวันจึงได้เสด็จกลับพระนคร

ครั้นนายไหมถึงบ้านนางทองประศรี ก็เอาหนังสือหลวงฤทธานนต์ให้ ซึ่งมีใจความว่าให้รีบหนีออกจากสุพรรณเสียโดยเร็ว เวลานี้ขุนไกร ฯ ต้องโทษตายเสียแล้ว และเจ้าหน้าที่กำลังจะมาริบเอาลูกเมีย ทรัพย์สมบัติไปเป็นของหลวง นางทองประศรีตกใจ ร้องไห้คร่ำครวญถึงสามี พลายแก้วก็เศร้าโศกมาก ในเย็นวันนั้นเจ้าหน้าที่ทางบ้านเมืองมาถึงบ้านพร้อมทั้งตำรวจร้อยกว่า ยืนเฝ้ารอบรั้วบ้านไม่ให้ใครเข้าออกได้ ทั้งนี้เพราะเจ้าเมืองสุพรรณเห็นว่าไม่สมควรที่จะเข้าริบในเวลาค่ำคืน ให้ล้อมไว้รุ่งเช้าจึงเข้าทำการ

นางทองประศรีได้ยินเสียงคนเอะอะกันอยู่รอบบ้านก็ไม่รั้งรออีกต่อไป อุ้มพลายแก้วฉวยเงินได้ ๒ ถุงใส่กระบุงเก่า บอกลูกว่าต้องไม่ร้องไห้เพราะตำรวจเขาจะได้ยิน แล้วลอดล่องแมวลงไปใต้ถุนเรือนแอบเงาเสาเรือนไปจนถึงรั้วที่มีช่องพอลอดตัวออกไปได้ หน้าตาเปรอะเปื้อนเป็นรอยขูดขีดไปหมด แล้วค่อย ๆ ย่องหลบไปจนถึงเพื่อนบ้านที่พอไว้ใจได้ แจ้งให้ทราบว่าเวลานี้หมดตัวแล้ว ขอทานข้าวเย็นและผักปลาไปเป็นเสบียงสัก ๒ มื้อ ได้แล้วรีบจูงลูกหนีออกจากเมือง เมื่อเข้าเขตป่าไกลพอจะปลอดภัย ก็ปีนขึ้นต้นไม้ขัดห้างนอน ปลอบลูกอย่าให้ทำเสียง มิฉะนั้นเขาจะมาจับเอาตัวไป สองคนแม่ลูกน้ำตาไหลพราก กอดกันอยู่บนต้นไม้ตลอดคืน

ครั้นท้องฟ้าสางนางรีบพาลูกลงจากต้นไม้มุ่งหน้าไปกาญจนบุรี เพราะขุนไกร ฯ เคยบอกว่ามีญาติที่ดอนเขาชนไก่ เดินเลาะไปตามชายป่าเพื่อไม่ให้คนเห็น พลายแก้วเดินไม่ไหว นางก็อุ้มมือหนึ่งอีกมือหนึ่งกอดกระบุงไว้ เก็บลูกไม้ป่ากินไปตามทาง ถึงหนองน้ำก็พักล้างหน้ารับประทานน้ำและข้าวเย็นกับปลาเค็มที่ขอเขามาพอประทังความหิว แล้วก็รีบเดินกันต่อไป เมื่อเห็นพลายแก้วเพลียเต็มที่ นางต้องอุ้มอีก พอไปได้หน่อยเปลี่ยนเป็นให้กอดคอแล้วก็ให้ขึ้นบ่าเลย เท้านางทองประศรีเองก็แตกพองแต่ก็แข็งใจเดินต่อไปจนล้มลง พลายแก้วพลัดจากบ่า แข้งขาขัด พอลุกขึ้นได้บอกว่าแม่อย่าอุ้มอีกเลย สองคนอดทนค่อย ๆ เดินไปจนถึงกาญจนบุรีและถึงบ้านญาติในที่สุด

ทำขวัญพลายแก้ว

นางทองประศรีได้รับความช่วยเหลือจากพวกพ้องของขุนไกร ฯ เมื่อไปถึงเป็นอย่างดี ต่อมานางทำมาหากินทางค้าขาย อาศัยที่นางขยันขันแข็งอุตส่าห์เก็บเงินทองที่หาได้ จนกลายเป็นผู้มีอันจะกิน เป็นที่นับหน้าถือตาอยู่เป็นสุขสบายกับพลายแก้วลูกชายในเมืองกาญจนบุรีนั้น

ทางฝ่ายขุนศรีวิไชย พ่อของขุนช้างนั้น ถูกพวกโจรปล้นบ้าน พวกโจรนี้มีหัวหน้าชื่อ นายจันศร เป็นคนมีฝีมือ อยู่ยงคงกระพันชาตรีใจคอโหดร้าย มีพวกมาก เที่ยวปล้นฆ่าคนมาแล้วมากแห่ง นายจันศร บอกพวกว่าคราวนี้จะไปปล้นบ้านขุนศรีวิไชยในเมืองสุพรรณ เพราะได้ข่าวมาว่าเป็นเศรษฐีมั่งมีมาก เมื่อพวกโจรยกไปถึงเขตเมืองสุพรรณ ก็จัดการตั้งศาลเพียงตา เซ่นไหว้ตามพิธีของพวกโจร เสร็จแล้วเคลื่อนกระบวนไปถึงบ้านขุนศรีวิไชย ร้อง... ไอ้เสือเอาวา... ยิงปืน แล้วกรูกันขึ้นบ้าน โห่ร้องรุมฟันแทงและจับบ่าวไพร่คนในบ้านขุนศรีวิไชยเป็นอลหม่าน ขุนศรีวิไชยนั้นโดดเรือนหนีไปได้ พวกโจรจับเทพทองกับขุนช้างและบ่าวไพร่อีกมากมาย ขู่ให้บอกที่ซ่อนที่เก็บทรัพย์ เทพทองกลัวจนพูดไม่ได้ความเลยถูกพวกโจรทุบตี ขุนช้างรีบบอกที่เก็บเงินเพียงขอให้โจรยกโทษให้แม่โจรค้นได้เงินทองมากมาย มากกว่าที่เคยปล้นมาแล้วมากนัก เลยฉลองกันอย่างสนุก เกณฑ์ให้พวกในบ้านขุนศรีวิไชยรวมทั้งนางเทพทองและขุนช้างร้องเพลงและเต้นระบำรำฟ้อนให้ดู เมื่อสนุกสนานกันพอแล้วก็ขนของยกกองกลับ และขู่ว่าไม่ให้ใครติดตาม

ขุนศรีวิไชยเมื่อโดดเรือนหนีไปนั้น ไปบ่าวร้องคุมพวกชาวบ้านได้ประมาณสองร้อย มาคอยสกัดพวกโจรตามทาง ครั้นพวกโจรไปถึงก็โห่ร้องขึ้นและยิงปืน แล้วรุมฟันแทงพวกโจร แต่ก็หาทำอันตรายพวกนี้ได้ไม่ เพราะล้วนแต่อยู่ยงคงทนทั้งนั้น ชาวบ้านเองกลับตายลงเป็นอันมาก ที่เหลือพากันหนีกระจัดกระจายไป คงเหลือแต่ขุนศรีวิไชยที่โจรจะฟันจะแทงก็ไม่เข้า หอกดาบกลับหักไปเอง นายจันศรจึงให้พวกจับตัวแล้วเอาหลาวตำรูทวารเข้าไปจึงทำให้ขุนศรีวิไชยตาย เมื่อหมดผู้ต่อสู้แล้ว พวกโจรก็โห่ร้องยกกองกลับ ทิ้งข้าวของตกหล่นเหลืออยู่เป็นอันมาก

รุ่งเช้าเทพทองและชาวบ้านจึงกล้าออกไปดู เมื่อพบศพขุนศรีวิไชยแม่ลูกก็เสียใจร้องไห้ร้องห่มกลิ้งเกลือกอยู่ที่ศพ รวมทั้งบ่าวไพร่ เมื่อค่อยสร่างโศกแล้วจึงนำศพไปฝังไว้ที่ป่าช้า และพากันกลับไปเก็บของที่ตกเกลื่อนในป่าจนหมด

ฝ่ายพันศรโยธาพ่อของพิมพิลาไลย ไปทำการค้าขายทางเมืองเหนือแล้วเป็นไข้กลับบ้าน นางศรีประจันรักษาพยาบาลเท่าไรก็ไม่หาย ในที่สุดถึงแก่ความตาย ยังความเศร้าโศกแก่เมีย ลูก และพวกพ้องเป็นอันมาก หลังจากที่ได้ตั้งศพมีสวดให้ตามประเพณีแล้ว นางศรีประจันจึงชวนนางเทพทองร่วมกันทำศพผัวให้เป็นการใหญ่ ทำเมรุขึ้นใหญ่โตสวยงาม มีพิธีทางศาสนา มีมหรสพ การละเล่นต่าง ๆ มีญาติพี่น้องและมิตรสหายมาร่วมด้วยมากมาย

ตอนที่ ๓ พลายแก้วบวชเณร

พลายแก้วอยู่กับนางทองประศรี ผู้เป็นมารดาในกาญจนบุรีด้วยความสุข แต่ก็ยังคิดถึงพ่อที่ถูกประหารชีวิตอยู่เสมอ เมื่ออายุได้ ๑๕ ปี บอกแม่ว่าอยากจะเป็นทหารเหมือนพ่อ มีพระอาจารย์ที่ไหนดี ขอให้แม่ช่วยพาไปบวชเป็นเณรให้ได้อยู่ด้วยเพื่อจะได้เรียนวิชา

นางทองประศรีเห็นชอบตามความคิดของลูก และนึกถึงสมภารวัดส้มใหญ่ ผู้มีความรู้ ดูทางในได้ จึงพาพลายแก้วไปหา ขอบวชเป็นเณร และขอให้สมภารช่วยสอนวิชาความรู้ให้ด้วย จะได้แผ่ส่วนบุญให้ขุนไกร ๆ ท่านสมภารยังระลึกถึงและอาลัยขุนไกร ๆ อยู่ก็รับจัดการให้ตามความประสงค์

เณรแก้ว ขยันหมั่นเพียร ปัญญาไว เรียนอะไรก็ได้ในไม่ช้า ไม่มีใครในวัดนั้นเปรียบได้ อยู่กับสมภารวัดส้มใหญ่ไม่ถึงปี ท่านสมภารบอกว่าไม่รู้จะสอนอะไรอีกแล้ว ยังคงเหลือตำราอยู่อีกเล่มเดียว ที่สะสมมาตั้งแต่หนุ่ม เป็นที่หวงมากไม่ยอมให้ใครมาจนแก่ แต่รักเณรแก้วจึงจะยกให้ วิชาในตำรานี้จะทำให้อยู่คงกระพันชาตรี เลี้ยงผีไว้ใช้ได้ เณรแก้วรับตำรามาด้วยความยินดี ต่อมาโดยที่ยังอยากจะเรียนวิชาให้สูงให้มากขึ้นไปอีก จึงเข้าไปกราบอาจารย์ ว่าจะขอลาไปสุพรรณบุรี เพื่อเสาะหาวิชาต่อไปอีก ท่านสมภารยินดีด้วย แนะว่าท่านที่วัดป่าเลไลยนั้นเก่ง และรู้จักดีกับนางทองประศรี เณรแก้วจึงลาสมภารไปหาแม่เล่าความประสงค์ให้แม่ฟัง

นางทองประศรีว่าจำได้ ในสุพรรณมีดีอยู่สององค์ คือท่านสมภารที่วัดป่าเลไลยและที่วัดแค ชอบพอกันดีกับขุนไกร ๆ ทั้งคู่ แล้วนางก็พาเณรแก้วไปเมืองสุพรรณไปพบท่านที่วัดป่าเลไลย ที่เรียกกันว่าท่านขรัวมี ฝากเณรแก้วให้อยู่ด้วย นางทองประศรีนั้นลากลับไปอยู่บ้านที่เขาชนไก่ต่อไปตามเดิม

เณรแก้ว ปัญญาไว อยู่กับท่านวัดป่าเลไลยได้ ๓ เดือนก็เทศน์คล่อง เสียงดี มีคนชมเลื่องลือทั่วไป เรียนตำราพิไชยสงคราม ดูฤกษ์ยามได้แม่น อยู่คงกระพัน ล่องหน หายตัว เอาหญ้าเอาฟางมามัดเป็นหุ่นใช้เป็นทหารต่อสู้ข้าศึกได้ นอกจากนั้นยังเรียนวิชาเสกเป่าให้ผู้หญิงรักได้ด้วย วิชาหลังนี้อาจารย์กำชับว่าอย่าล่วงเกินทำร้ายเมียเขาเป็นอันขาด โดยที่เณรแก้วเฉลียวฉลาดและหมั่นขยันเล่าเรียน และปรนนิบัติดี อาจารย์จึงรักมาก ให้วิชาทุกอย่างที่จะให้ได้ ทำให้เณรแก้วมีความสุขและจิตใจกล้าหาญสมเป็นทหาร

ขุนช้างนั้นครั้นโตเป็นหนุ่มหัวยิ่งล้านมากขึ้น ทั้งหนวดเครา ขนตามตัวก็มากขึ้น ไปเกิดรักใคร่กับนางแก่นแก้ว ลูกหมื่นแผ้ว และได้แต่งงานอยู่ด้วยกันได้ปีกว่า แก่นแก้วป่วยเป็นบิดและริดสีดวง ผอมแห้งไปเรื่อย ในที่สุดก็ตาย ขุนช้างโศกเศร้ามาก และจัดการปลงศพเมียอย่างสมเกียรติ และทำบุญกรวดน้ำไปให้อยู่เป็นนิจ

ในเทศกาลสงกรานต์ ชาวเมืองสุพรรณมักจะพากันไปทำบุญเลี้ยงพระที่วัดป่าเลไลยอย่างพร้อมหน้า นางศรีประจันกับพิมพิลาไลย และบ่าว

ไพร่ ก็พากันไปร่วมด้วย ตอนใส่บาตรพระ นางพิมใส่บาตรท่านสมภารหัวแถวเรื่อยมาจนถึงเณรแก้ว คลับคล้ายคลับคลาว่าจะเคยรู้จักกัน มัวคิดว่าเป็นใครอยู่เลยเผลอตัวใส่เสียเต็มบาตร ทำให้เณรแก้วประหลาดใจเหลือบตาขึ้นมองดูหน้า เห็นผู้หญิงสาวสวยซึ่งคล้ายจะรู้จัก แล้วก็นึกออกว่านางพิมซึ่งเคยเล่นด้วยกันมาแต่เมื่อเด็กนั่นเอง โตขึ้นเป็นสาวสวยมากเป็นพิเศษ

ต่อมาถึงเดือนสิบใกล้สารทมีเทศน์มหาชาติที่วัดป่าเลไลย ชาวบ้านปรึกษาแบ่งกันรับกัณฑ์เทศน์ต่าง ๆ นางศรีประจันได้กัณฑ์มัทรี กัณฑ์กุมารซึ่งเป็นกัณฑ์ใหญ่ไปขอให้ขุนช้างรับ ขุนช้างผู้ชอบคุยอวดมั่งอวดมีก็รับด้วยความยินดี และตระเตรียมเครื่องกัณฑ์เทศน์เป็นการใหญ่ เสียเท่าไรเสียไป

ครั้นถึงวันกำหนดต่างก็ทยอยกันไปที่วัด ผู้ที่ได้กัณฑ์แรกก็ไปก่อน เมื่อเทศน์เสร็จถวายของแล้วกัณฑ์ต่อไปก็เข้าแทนที่ เรื่อยไปจนถึงกัณฑ์กุมารของขุนช้าง ซึ่งมีเครื่องกัณฑ์มากมาย ต่อไปถึงกัณฑ์มัทรีของนางศรีประจันและพิมพิลาไลย กัณฑ์นี้เดิมขรัวมีสมภารจะเป็นผู้เทศน์ แต่บังเอิญอาพาธจึงให้เณรแก้วศิษย์คนโปรดไปเทศน์แทน เณรแก้วสีขี้ผึ้งมนต์ แล้วออกจากกุฏิไปที่ศาลา นั่งลงในที่ต่ำกว่าของสงฆ์ สำรวมกิริยา ร่ายมนต์เป่าไปทางนางพิมแจ้งให้ทราบว่า สมภารอาพาธให้ตัวมาแทน เจ้าของกัณฑ์จะขัดข้องหรือไม่ นางพิมต้องมนต์ของเณรแก้วรู้สึกพอใจ รีบตอบไปว่าใคร ๆ ก็เหมือนกัน สำคัญอยู่ที่เนื้อหาของเทศน์ เณรแก้วจึงขึ้นธรรมาสน์และลงมือเทศน์เป็นที่พอใจของผู้ฟังทั้งปวง พากันร้องสาธุขึ้นทั่วหน้า นางพิม

นั้นเกิดศรัทธาถึงกับเปลื้องผ้าสีทับทิมที่ห่มอยู่ขึ้นจบอธิษฐานขอให้ทานที่ทำนี้บันดาลให้นางมั่งมี มีบริวารมากไปภายหน้า แล้ววางลงในพาน ขุนช้างผู้ปองรักพิม ไม่ยอมน้อยหน้าเปลื้องผ้าห่มของตนออกบ้าง ยกผ้าขึ้นจบอธิษฐานขอให้สำเร็จสมความปรารถนาในเรื่องความรักโดยเร็ว ยิ่งได้ในค่ำวันนั้นยิ่งดี แล้ววางผ้าของตนลงในพานเคียงข้างผ้าสีทับทิมของพิมพิลาไลย นางพิมทั้งโกรธทั้งอายสั่งคนใช้ให้ไปหยิบพานมา แล้วพากันกลับบ้านพร้อมกับด่าเปรียบเปรยขุนช้างไปด้วย

ค่ำวันนั้นเณรแก้วและขุนช้างต่างก็คิดถึงพิมมิรู้หาย ส่วนนางพิมนั้นฝันว่าว่ายน้ำไปพบดอกบัวทอง แล้วสายทองพี่เลี้ยงเก็บยื่นให้ นางตกใจตื่นเล่าฝันให้สายทองฟัง สายทองทำนายว่าจะได้คู่ในเร็ว ๆ นี้ นางพิมทำโกรธ แต่ความจริงนั้นพอใจ เพราะนางก็รู้สึกพอใจในตัวเณรแก้วอยู่

ตอนที่ ๔ พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม

เช้าวันรุ่งขึ้น เณรแก้วตั้งใจจะไปหานางพิมให้ได้แม้จะไม่รู้จักบ้าน รีบออกจากวัดแต่เช้าเที่ยวสังเกตดูตามถนนทั่ว ๆ ไป จนมาถึงบ้านท่าพี่เลี้ยง ซึ่งเป็นบ้านของนางศรีประจัน เห็นมีม้าตั้งไว้สำหรับใส่บาตร แต่ยังไม่มีคน จึงเข้าไปยืนสำรวมคอยอยู่ ฝ่ายนางพิมเยี่ยมหน้าต่างแลเห็นมีเณรมายืนก้มหน้าอยู่ที่ม้าใส่บาตร จึงรีบชวนสายทองหยิบของใส่บาตรเดินลงจากเรือน พอเปิดประตูบ้านพอดีเณรแก้วเงยหน้าสบตากัน นางอายไม่อาจออกไปได้ จึงให้สายทองไปใส่คนเดียว แต่คอยแอบมองอยู่ข้างในบ้าน สายทองออกไปใส่บาตร เณรแก้วว่าอุตส่าห์มาไกลถึงเพียงนี้ไม่รับบาตรมาตลอดทาง เพราะเป็นห่วงว่าเจ้าของกัณฑ์เทศน์เมื่อวานจะโกรธทั้งอยากจะคุยด้วย สายทองใส่บาตรและกระซิบว่าพ้นเพลแล้วถ้าว่างก็นิมนต์มาที่บ้านบ้าง แล้วนางก็รีบขึ้นเรือนไป เณรแก้วพยายามมองหานางพิมเห็นนางพิมมองออกไปนอกรั้วพอดี เลยทำเป็นกอดบาตรไว้ชิด พิมพิลาไลยยิ้มแล้วหลบหน้า เณรแก้วจากไปด้วยความอาลัย และเมื่อถึงวัดก็เข้าปรนนิบัติอาจารย์เช่นเคยไม่ให้เป็นที่ผิดสังเกต

ฝ่ายนางพิมนั้นปั่นป่วนใจมาก ชวนสายทองเข้าห้องนอนถามว่าพูดอะไรกับเณร ดูใส่บาตรช้าเป็นพิเศษ สายทองว่าไม่ได้พูดอะไร ไปกินข้าวกันเถิด บ่ายๆจะพาไปอาบน้ำ พิมพิลาไลยตัดพ้อว่า เพียงเท่านี้ยังไม่บอก

นางไม่ร่วมกินข้าวด้วย เสร็จแล้วต่างก็ปั้นผ้าย ครั้นบ่ายหน่อยเสร็จจากปั้นฝ้าย สายทองก็ชวนพิมพิลาไลยลงไปตีนท่าเพื่ออาบน้ำ และว่าจะบอกอะไรให้ นางพิมยังโกรธก็ไม่ยอมไปด้วย สายทองจึงลงไปอาบน้ำกับพวกบ่าวไพร่ และเล่นน้ำกันตามประสาหญิงสาว

ตกบ่ายเณรแก้วออกจากวัด ตรงไปที่ท่าน้ำแล้วแอบหลังต้นไม้เอาก้อนดินเล็ก ๆ ปาไปที่สายทอง สายทองซึ่งคอยอยู่แล้วขึ้นจากน้ำมาพบกันในที่ปลอดคน เณรแก้วแจ้งความรักที่ตนมีต่อพิมพิลาไลย ขอให้พี่สายทองช่วยพูดให้แล้วจะตอบแทนบุญคุณ รุ่งเช้าเวลาบิณฑบาตรจะมาฟังข่าว สายทองความจริงพอใจตัวเณรแก้วอยู่แล้ว ในชั้นต้นก็ปฏิเสธอ้างเหตุต่าง ๆ แต่ในที่สุดก็ยอมรับว่าจะพูดกับพิมพิลาไลยให้ ขอให้เณรแก้วรักษาคำพูดที่จะตอบแทนคุณไว้ให้ดีเถิด

ค่ำวันนั้นสายทองชวนนางพิมออกไปนั่งชมจันทร์แล้วเอ่ยขึ้นถึงเรื่องมีคู่ครอง ว่าแม่ศรีประจันก็แก่แล้ว มีคู่เสียก็ดี พิมพิลาไลยบอกว่ายังไม่เคยคิดไม่อยากชิงสุกก่อนห่าม ถึงเวลาแล้วแม่ก็จะจัดการให้เอง ขออย่าได้มากวนอีก สายทองว่าไม่ได้ชวนให้หาผัว เมื่อไม่อยากฟังก็ไปนอนเถิด แล้วก็จูงมือนางพิมขึ้นเรือนนอน

ในขณะที่นอนนั้น สายทองเล่าเรื่องเณรแก้วตั้งแต่ตอนใส่บาตร และตอนที่มาพบกันที่ท่าน้ำให้ฟัง ว่าเณรมีความรักพิม จึงได้อุตส่าห์มาจากกาญจนบุรีมาบวชที่สุพรรณเพื่อได้อยู่ใกล้นาง พบกันวันมีเทศน์ที่วัดก็สังเกตว่าพิมไม่เกลียดจึงได้มาบิณฑบาตร และมาหา ขอให้พี่ช่วยวิงวอนพิมให้

ได้พบได้พูดจากันบ้าง พี่นึกว่าคงไม่ใช่ปด มิฉะนั้นทำไมจึงต้องมาอยู่ถึงที่นี่ ที่กาญจนบุรีก็มีวัดอยู่มากมาย

นางพิมนั้นตั้งแต่ได้พบสบตาเณรแก้วก็นึกพอใจอยู่แล้ว แต่เมื่อสายทองมาพูดตรง ๆ เช่นนี้ย่อมอายและมารยาหาว่าสายทองรักกับเณรแก้วและให้รักไปคนเดียวเถิดไม่ต้องมาชวนให้นางรักด้วย นางจะช่วยเก็บเป็นความลับให้ สายทองแก้ว่าเณรแก้วจะรักเธอทำไม ทั้งแก่กว่าและฐานะไม่สมกัน ขอให้พิมนึกถึงความฝัน เธอเป็นคนยื่นดอกบัวทองให้มิใช่หรือ พิมพิลาไลยว่า ถ้ารักก็ควรมาสู่ขอตามธรรมเนียม ถ้าเราผิดพลาดจะอายเขา สายทองว่าพรุ่งนี้ลงไปใส่บาตร แล้วนัดไปพูดจากันที่ไร่ตอนบ่าย หลังจากนั้นเอาไว้เป็นหน้าที่ของเธอเองที่จะจัดการให้เรียบร้อย เมื่อเป็นที่เข้าใจกันดีเช่นนั้นแล้ว สองสาวก็คุยกันด้วยความสุขจนหลับไป

รุ่งเช้าทั้งเณรแก้วและพิมพิลาไลยก็คอยเร่งเวลาที่จะไปรับและใส่บาตร พอเณรมาถึงบ้านเข้าจริง ๆ พิมอายไม่กล้าไปพบหน้า จนสายทองต้องผลักดันลงเรือนไป ครั้นใส่แล้วก็ก้มหน้าขึ้นเรือนทันที ข้างสายทองอยู่ข้างหลังนัดกับเณรให้ไปพบกันที่ไร่ในตอนบ่าย

เมื่อถึงเวลาพิมพิลาไลยบอกแม่ว่าฝ้ายที่ไร่ถูกขโมยเสียมาก ไว้ใจเพียงคนใช้ไม่ได้ นางจะไปดูให้เห็นกับตนเอง ซึ่งนางศรีประจันพอใจอนุญาตให้นำบ่าวไพร่ออกไปเก็บฝ้ายกัน ข้างเณรแก้วนั้นเมื่อฉันเพลแล้วก็รีบเข้าวิหาร ขอให้พระมีช่วยสึกให้เพราะจะไปธุระ กลับมาแล้วจะขอให้บวชให้ใหม่ แล้วรีบไปที่ไร่ พบกับสายทอง ทักทายว่ามานานแล้วหรือ

สายทองว่ากินข้าวเช้าแล้วก็มา นี่ถ้าพลายแก้วมาช้าไปหน่อยก็จะไม่พบกัน แล้วชี้ให้ไปที่พิมนั่งร้อยดอกไม้อยู่ใต้ร่มไม้ พลายแก้วเดินไปตามที่สายทองบอก เห็นนางพิมนั่งอยู่คนเดียว จึงย่องเข้าไปหา แต่แล้วก็เกิดประหม่าพูดไม่ออก เพราะยังไม่เคยเกี้ยวผู้หญิง เมื่อหักความกลัวได้จึงนั่งลงใกล้ ๆ ทักว่ามาจากบ้านนานแล้วหรือ พิมสะดุ้งตัวแข็งอาย ไม่พูดอะไร ได้แต่ก้มหน้า พลายแก้วเล่าถึงเรื่องเก่าเมื่อครั้งยังเป็นเด็กด้วยกัน เคยเล่นเป็นผัวเมียแล้วเกิดต่อสู้กับขุนช้าง และว่าเราเคยสนิทสนมกัน ไม่ควรจะต้องกลัว พี่คิดถึงพิมจึงตามมาถึงสุพรรณ ไม่ได้ตั้งใจจะมาล่วงเกินอะไรเลย พิมจำความหลังได้ค่อยหายกลัว เหลือบขึ้นมองหน้าแล้วว่า ลืมพี่จริง ๆ เมื่อวันมีเทศน์ก็นึกว่ารู้จัก แต่ก็ไม่กล้าทัก นี่สึกมาหมายความว่าเรียนเสร็จแล้วและจะกลับบ้านเช่นนั้นหรือ

พลายแก้วตอบว่า พี่มาเพราะมีธุระ รู้ว่าพิมจะออกมาไร่ จึงหนีอาจารย์มา แม้กลับไปจะถูกเฆี่ยนตีอย่างไรก็ยอม คงจะเป็นเพราะกุศลผลบุญแต่ปางก่อนทำให้คิดถึงพิมทนอยู่เมืองกาญจน์ไม่ไหว จึงลาแม่บวชแล้วมาสุพรรณบุรี ครั้นมาพบพิม พิมก็ทำไม่รู้จักยิ่งเสียใจมากขึ้น เคราะห์ดีที่พบพี่สายทองจึงได้มาพบกันวันนี้ เป็นโอกาสที่จะบอกให้พิมทราบถึงความรัก ขอให้พิมเห็นใจด้วย พิมชี้แจงว่าเราเป็นเพื่อนจะชวนเป็นชู้ไม่ถูก ขออย่าให้ทำเช่นนั้นอีก นี่ก็อยู่กันนานแล้วเดี๋ยวบ่าวไพร่จะมาพบเข้า แล้วนางขยับตัวจะลุกไป

พลายแก้วอ้อนวอนขอให้นั่งลงก่อน และว่าความรักที่มีต่อพิมพิลาไลยนั้นเทียบเท่าภูเขาใหญ่ ได้บนบานเทวดาให้ช่วย ถ้าไม่ได้พิมแล้วตัวคงตายแน่

พิมพิลาไลยว่าผู้ชายพูดอย่างนี้กันทุกคน แต่ครั้นได้ใหม่แล้วก็ลืมเก่าเหมือนของกินก็อยากหารสแปลก ๆ ถ้านุ่งห่มก็ชอบใหม่ ที่เก่าก็รุเป็นผ้าเช็ดเรือนไป พิมไม่รังเกียจพลายแก้ว แต่ขอให้ไปขอต่อมารดาให้ถูกต้อง เวลานี้ก็บ่ายมากแล้วกลับวัดเสียเถิด นางเองก็จะกลับบ้านอยู่ช้าไปจะเป็นที่อับอายชาวบ้าน

พลายแก้วตอบว่า การสู่ขอนั้นต้องทำแน่ แต่เกรงว่าจะกินเวลาหน่อย ระหว่างนั้นพิมก็จะลืมตัวเสีย ฉะนั้นขอฝากรักไว้สักครั้ง ขอให้เห็นใจ แล้วก็เข้ายื้อยุดประคองกอดพิมไม่ปล่อยให้หลุดแม้จะดิ้นรนอย่างไรก็ตาม เมื่อเห็นว่าพลายแก้วจะเอาจริงเอาจัง พิมหมดหนทางก็ซบหน้าลงกับตักแล้วอ้อนวอนตอนหนึ่งว่า

...อนิจจาว่าแล้วหาฟังไม่ จะฆ่าพิมเสียที่ไร่นี่แล้วหรือ
รักน้องกลางหนให้คนลือ อย่างนี้น้องไม่ถือว่ารักน้อง...

กับอีกตอนหนึ่งว่า

..อดข้าวดอกนะเจ้าชีวิตวาย ไม่ตายดอกเพราะอดเสน่หา..

พลายแก้วกอดจูบเชยชมพิมอย่างทนุถนอม และว่าจะให้รอจนมาสู่ขอไม่ไหวคงตายแน่ ขอให้พิมคอย ค่ำวันนี้จะต้องไปพบที่บ้านให้ได้ พอดีสายทองส่งเสียงให้สัญญาณ เพราะบ่าวไพร่เก็บผ้ายกลับมากันแล้ว

พลายแก้วจนใจก็แอบบังต้นไม้จากไป พิมพิลาไลย สายทอง และบ่าวไพร่ก็รวบรวมผ้ายที่เก็บได้พากันกลับบ้าน

ระหว่างทาง สายทองแกล้งยั่ว่า วันนี้พิมเป็นอะไรไป หลังไหล่ดูเปื้อนไปหมด พิมค้อนและว่าไม่ต้องพูด ตัวไม่เป็นอะไร ในค่ำวันนั้นเมื่ออยู่ในห้องกันตามลำพัง สายทองให้พิมเล่าเรื่องเมื่อตอนบ่าย พิมแกล้งทำโกรธ หยิกสายทองว่าเพราะพี่สายทองจึงได้เป็นเช่นนั้น พอเห็นหน้าพูดกันสองคำก็กระโจนกอดคอปล้ำเลย ผ้าผ่อนหลุดลุ่ยขายหน้า อยากตายเหลือเกิน นี่ถ้าไม่นึกถึงบุญคุณที่เลี้ยงมาก็จะบอกแม่ ดูซิว่าพี่จะทำหน้าอย่างไร เดชะบุญที่กำลังจะเสียท่าเขาเด็กก็มาพอดี แล้วยังสั่งเสียอีกด้วยว่าค่ำวันนี้จะมาหา ถ้าขึ้นมาละก็คอยดู ไม่แทงด้วยมีดเล่มนี้ก็ยอมให้ว่าเลวพี่กลับไปห้องเสียเถิด น้องจะคอยเฝ้าอยู่ตลอดคืน

สายทองปลอบให้พิมพิลาไลยคลายโมโห เป็นของธรรมดาผู้ชายมักจะหักสติไว้ไม่อยู่เหมือนผู้หญิง ซึ่งถึงรักอย่างไรก็แกล้งมารยาได้ คิดดูให้ดี พลายแก้วยังไม่เคยผู้หญิง และน้องก็ยังไม่เคยถูกผู้ชายล่วงเกิน เมื่อรักกันจนถูกเนื้อต้องตัวกันเช่นนี้แล้วไม่ควรด่วนตัดเยื่อใยเสีย อย่างไรก็ตามพลายแก้วคงไม่กล้ามา ฉะนั้น นอนเสียเถิด พี่ก็จะไปนอนละ ส่วนนางพิมนั้นเมื่อสายทองไปแล้วก็ปิดประตูลงกลอน แต่แล้วกลับคิดถึงพลายแก้วกลัวว่าจะไม่มาจริงตามพูด

ทางพลายแก้วนั้น เมื่อกลับไปถึงวัดก็มิได้บวชอีก คอยพอได้สองยามพิเคราะห์ดูเป็นฤกษ์ยามดีจึงออกจากวัดมาที่บ้านพิมพิลาไลย เสก

ข้าวสารหว่านไปให้คนในบ้านหลับ แล้วเสกคาถาสะเดาะกลอนปีนขึ้นไปบนบ้านได้โดยง่าย เที่ยวหาจนพบห้องพิมพิลาไลย แขวนม่านที่ฝีมือปักน่าชมยิ่งนัก แหวกมุ้งเห็นกำลังหลับสนิท อดที่จะเข้าประจงกอดจูบลูบไล้ไม่ได้ แล้วเป่ามนต์แก้สะกดให้นางตื่น

พิมตื่นขึ้นเห็นหน้าพลายแก้ว จึงว่าทำอย่างไรจึงเข้ามาได้ทั้งที่ปิดประตูลงกลอน นี่จะมาข่มเหงกันถึงบ้านอีกหรือ ที่ไร่ก็ทำเสียเจ็บช้ำจวนเจียนจะอายเพื่อนอยู่แล้ว ขอให้กลับไปเสียเถิด

พลายแก้วตอบว่า เมื่อได้มาถึงนี่แล้ว เป็นตายไม่ยอมกลับ อย่าไล่เสียให้ยากเลย ทำผิดที่ไร่ฝ้ายจึงมาขอโทษ ที่ว่าเจ็บช้ำนั้น ที่ไหนบ้างจะช่วยรักษาให้หาย พิมขู่ว่าถ้าไม่ไปจะร้องให้คนมาช่วย จะทำเหมือนที่ไร่ไม่ได้ แต่พลายแก้วกลับเข้ากอดจูบไม่วางมือ พร้อมกับว่ายินดีจะตายอยู่กับพิมนี่ละ พิมดิ้นและว่า

....ประเดี๋ยวจับประเดี๋ยวจูบเฝ้าลูบชม แก้มกับนมนี้เจ้าซื้อมาฤๅขา
ทำเล่นเหมือนเป็นชะเลยมา ฟ้าผ่าเถอะไม่ยั้งไม่พึ่งกัน....

แม้จะดิ้นอย่างไร แต่พลายแก้วก็จูบกอดรัดนางไว้ และในที่สุดก็ได้นางตามความปรารถนา ทั้งสองรู้รสรักมีความสุขยิ่งนัก พร่ำพลอดกันอยู่ไม่เป็นอันหลับอันนอน จนได้ยินเสียงไก่ขันใกล้รุ่ง ซึ่งจะต้องจากกันพิมใจแทบขาด แม้พลายแก้วสัญญาว่าค่ำลงจะมาหาทุกวันนางก็มิวายโศก พลายแก้วกลับถึงวัดแล้วขอให้ขรัวมีจัดแจงบวชให้อีก

ตอนที่ ๕ ขุนช้างขอนางพิม

ขุนช้างตั้งแต่เห็นพิมที่วัดเมื่อวันมีเทศน์ก็คิดถึงตลอดเวลา หลงเห็นใครต่อใครเป็นพิม ซูบผอมไปมาก นางเทพทองเห็นลูกหน้าตาหมองมัวผอมไปมาก ถามว่าเป็นอะไรไป ขุนช้างว่าตั้งแต่แก่นแก้วตายแล้วตัวเป็นหม้ายมากว่าปีไม่มีความสุขเลย เป็นห่วงทรัพย์สมบัติ อยากหาคู่ครองจะได้ช่วยกันดูแลรักษา เที่ยวเสาะหาทั่วสุพรรณก็ไม่ชอบใคร นอกจากพิมพิลาไลยลูกนางศรีประจัน ซึ่งรักกับลูกและรบให้ไปสู่ขอกลัวว่ามีท้องจะอายชาวบ้าน ลูกสงสารจึงมาขอให้แม่ช่วยไปจัดการขอให้ด้วย

นางเทพทองไม่เชื่อลูกเพราะลูกรูปร่างน่าเกลียด ส่วนพิมพิลาไลยสวยราวกับนางฟ้า จึงว่าเงินทองของเรามีมากเข้าไปหาที่สวย ๆ มาจากในกรุงดีกว่า จำไม่ได้หรือเมื่อเป็นเด็กเป็นเพื่อนเล่นกัน มันก็ด่า คำหนึ่งก็หัวล้านสองคำก็หัวล้าน อย่าไปง้อเขาเลย ขุนช้างจะชี้แจงอ้อนวอนอย่างไร นางก็ไม่เชื่อ และว่าไปขอก็ขายหน้าและเสียเวลาเปล่า เขาไม่ยินยอมด้วยหรอก

ขุนช้างเสียใจมาก แต่ก็ไม่ยอมแพ้ ตกบ่ายแต่งตัวเสียเต็มที่แล้วเรียกบริวารไปที่ท่าน้ำที่นางพิมเคยลงอาบ แอบดูพิมเล่นน้ำกับพวกบ่าว เมื่อพิมอาบน้ำเสร็จเดินกลับบ้าน ขุนช้างเข้าไปเกี้ยวก็ถูกนางด่า ขุนช้างตามไปถึงบ้านเข้าไปหานางศรีประจัน นางศรีประจันนั้นเห่อเศรษฐีจึงรับรองขุนช้างอย่างดี และถามว่ามีธุระอะไรก็พูดไปเถิด คนกันเอง ขุนช้างแสดงกิริยานบนอบประจบนางศรีประจัน หลังจากพูดวกวนเสียนานจึงบอกเรื่อง

ที่ตนรักพิมพิลาไลย ได้ขอให้แม่มาขอแต่แม่เกรงใจ เพราะเคยเล่นเหมือนพี่น้องกันมาแต่เด็ก ๆ ถ้าแม่ศรีประจันไม่รังเกียจจะหาผู้ใหญ่มาพูดต่อไป นางศรีประจันเป็นคนโลภ แสดงให้เห็นได้ว่าตนก็พอใจในตัวขุนช้างอยู่เหมือนกัน

นางพิมแอบฟังได้ยินการเจรจาก็โกรธแม่ แกล้งเปิดหน้าต่างตะโกนด่าอ้ายผลคนใช้ ซึ่งหัวล้านเหมือนกันว่า..อ้ายหัวล้านอกขนคนอัปรีย์..ไปไหนงานการไม่ทำ ขุนช้างได้ฟังพิมด่าอายบ่าวไพร่ จึงรีบลานางศรีประจันกลับ

พลายแก้วหายไป ไม่ไปหาพิมพิลาไลยตามที่พูดไว้ นางพิมจึงปรึกษาสายทองว่า จะทำอย่างไรดี เวลานี้ขุนช้างมาขอกับแม่ และแม่ก็ดูจะเต็มใจเสียด้วย สายทองปลอบว่า อาจมีเรื่องที่ทำให้มาไม่ได้ อย่าเพิ่งตกใจ ตนจะออกไปดูให้แน่ก่อน

รุ่งเช้าสายทองเข้าไปบอกนางศรีประจันว่า เมื่อคืนพิมพิลาไลยฝันว่าไปนอนอยู่ที่บ้านอื่น แล้วเกิดไฟไหม้ เรือนยุบ พิมถูกไฟลวก พองไปหมดทั้งตัวมีความกลัวมาก สายทองเห็นควรไปขอให้ท่านสมภารวัดป่าเลไลยทำนายฝันดู นางศรีประจันเห็นด้วย เร่งให้รีบไป

สายทองดีใจ ช่วยกันกับพิมจัดอาหาร หมากพลู และของถวายพระแล้วรีบไปที่วัด ถวายของท่านสมภารและพระทั่วไปรวมทั้งเณรแก้ว แล้วบอกบ่าวไพร่ให้ไปเก็บดอกพิกุลที่ลานหน้าวัด เมื่อพระฉันเสร็จและแยกกันกลับกุฎิ สายทองแอบไปหาเณรแก้ว เล่าให้ฟังว่าพิมคอยเณรแก้ว แต่ไม่

เห็นไป นางเสียใจและโทษสายทองว่าชักนำให้ทำชั่ว และซ้ำร้ายเวลานี้ขุนช้างมาขอกับนางศรีประจัน จึงให้มาฟังข่าว

เณรแก้วว่าอย่าเพิ่งโกรธเคืองอะไรเลย ความรักที่มีต่อสายทองและพิมพิลาไลยนั้นมิได้เปลี่ยนแปลง หลังจากที่กลับจากบ้านวันนั้นก็ถูกอาจารย์ลงโทษทั้งตีทั้งด่า ตั้งแต่นั้นก็กวดขันให้เรียนวิชาตั้งแต่เช้าจนดึก ไม่มีเวลาที่จะหลีกไปได้จริง ๆ ขอสายทองช่วยให้ตลอดเถิด แล้วจะแทนคุณให้สาสม ขอให้ช่วยชี้แจงให้พิมเข้าใจ ว่างเมื่อไร พอจะหนีไปได้เป็นไปทันที แล้วเสกคาถามหาละลวยให้สายทองรักตนยิ่งขึ้น พร้อมทั้งให้หมากเสกด้วย

สายทองถูกมนต์และกินหมากเสกเข้าไป ก็เพิ่มความรักใคร่ในตัวเณรแก้วยิ่งขึ้น ต่อว่าว่าเวลาสนุกละก็เงียบกันอยู่ในห้อง สายทองนั้นเปรียบเหมือนใบตองห่อขนม ได้ขนมกินแล้วก็ทิ้งใบตองเสีย มีเรื่องจะต้องทำจึงจะนึกถึง

เณรแก้วว่าขอให้ทนไปหน่อยเถิด อีกหน่อยก็จะว่าเจ้าเณรดี ไหนที่ว่าเจ็บช้ำขอดูที แล้วก็เข้าเปิดผ้าห่มสายทอง ปลุกปล้ำกัน พอดีมีคนเดินผ่านมาเห็น ไปฟ้องสมภาร สมภารโกรธเณรแก้วและสายทอง ไล่ตีคนทั้งสองต้องหลบหนีไปกันคนละทาง สายทองออกมาที่ลานวัด เรียกบ่าวไพร่ขนของกลับบ้านทันที เมื่อถึงบ้านนางศรีประจันว่าไปวัดทำไมจึงช้านัก ท่านสมภารทายว่าอย่างไรบ้าง สายทองแก้ตัวว่าท่านสมภารฉันได้มาก ต้องปรนนิบัติอยู่นาน แล้วคอยท่านยถาสัพพี ส่วนความฝันนั้นท่านทำนายว่า

พิมเคราะห์ร้าย ให้ระวังตัว ถ้าพ้น ๓ วันไปแล้วจะไม่เป็นไร เสร็จแล้วเข้าไปหาพิม เล่าว่าเณรให้คำมั่นสัญญาแน่นอน คงจะมาหาแน่ในไม่ช้า ที่ไม่มาก่อนหน้านี้เพราะถูกสมภารกักตัวไว้

ส่วนเณรแก้วเมื่อหนีสมภารไปแล้วก็คิดว่าจะทำอย่างไรดี นึกขึ้นได้ถึงคำของแม่ว่ารู้จักกับสมภารคง วัดแค ดี เป็นเพื่อนสนิทของพ่อ และมีวิชาความรู้ดีมาก จึงตกลงใจที่จะไปหา เพื่อหาวิชาต่ออีก ครั้นไปถึงวัดแคก็เข้าไปกราบท่านสมภาร แนะนำตัวว่าเป็นลูกขุนไกร ๆ นางทองประศรีมารดาให้มาหา จึงอุตส่าห์เดินทางมาจากกาญจนบุรี

สมภารคงบอกว่าจำขุนไกร ๆ ได้ เป็นเพื่อนรักกันมาก หวังจะฝากผีไว้กับขุนไกร ๆ จึงเสียดายมากที่ถูกเขาฆ่าเสียบ่นปี้ เสียแรงที่มีความรู้ดีอย่างไรก็น่าจะมาบอกจะได้ช่วยกันต่อสู้ เพราะมีวิชาที่จะสู้คนได้เป็นแสน ๆ แล้วถามถึงนางทองประศรี พลายแก้วว่าพ่อนั้นซื่อสัตย์ เพราะเป็นทหารได้ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เมื่อพระเจ้าแผ่นดินลงโทษก็ต้องก้มหน้ารับโทษ ไม่ใช่เพราะสิ้นฤทธิ์ สำหรับแม่นั้นปีนี้แก่ไปมาก แต่ก็ยังแข็งแรงไม่หลงไม่เจ็บไข้

สมภารชวนให้เณรแก้วอยู่ด้วย รับว่าจะสอนวิชาการรบ การต่อสู้ ตั้งแต่นั้นเณรแก้วก็อยู่กับท่านสมภารวัดแค ปรนนิบัติท่าน และเรียนวิชาต่าง ๆ เช่น สะกดทัพ ปลุกผี ผูกหุ่นยนต์ให้เป็นทหาร หายตัว สะเดาะโซ่กุญแจ และตำรับพิไชยสงคราม แม้จะคิดถึงพิมใจแทบขาดก็หักใจอยู่เรียนวิชาต่าง ๆ กับอาจารย์

ตอนที่ ๖ พลายแก้วเข้าห้องนางสายทอง

ฝ่ายขุนช้างตั้งแต่ไปแอบดูพิมพิลาไลยเล่นน้ำ และขึ้นไปหานางศรีประจันก็นึกว่าตนมีหวัง กลับบ้านก็ครุ่นคิดถึงแต่พิม ไม่เป็นอันกินอันนอน วันหนึ่งตัดสินใจว่าจะไปหานางศรีประจันอีก แล้วเตรียมแต่งตัวเรียกบ่าวไพร่ตามไปเป็นอันมาก นางศรีประจันต้อนรับขุนช้างเป็นอย่างดี แล้วเรียกพิมให้ออกมาไหว้พี่ขุนช้างเสีย พิมโกรธขุนช้าง ร้องตอบแม่ไปว่าไม่ไปละ อย่าเรียกให้ยากเลย แล้วแกล้งด่าอ้ายผลหัวล้านกระทบอย่างหยาบคาย นางตอบว่า

... อ้ายเจ้าชู้จอมปลอมกระหม่อมบาง ลอยชายลากหางเที่ยวเกี้ยวหมา ...

... หมามันจะเกิดชิงหมาเกิด มึงไปตายเสียเถิดอ้ายห้าเบี้ย
หน้าตาเช่นนี้จะมีเมีย อ้ายมะม่วงหมาเลียไม่เจียมใจ ...

ขุนช้างทนฟังไม่ไหวรีบลานางทองประศรีกลับ นางทองประศรีโกรธลูกสาวมากฉวยไม้ได้ตีพิมอย่างไม่ลดละจนหลังแตกเลือดไหลโซม พิมต้องหนีเข้าไปซ่อนลงกลอนอยู่ในครัว เมื่อเงียบเสียงแล้วจึงค่อย ๆ ย่องชวนสายทองไปหาเณรแก้วที่วัดป่าเลไลย เมื่อไปถึงที่นั่นตรงไปยังกุฎิที่เคยอยู่ก็ได้ความว่าถูกสมภารตี เณรแก้วหนีไปอยู่ที่วัดแค พิมกับสายทองจึงพากัน

ไปตามจนพบกัน พิมเล่าเรื่องขุนช้างไปขอ และตัวไม่ยินยอมจนถูกแม่ตีจนหลังแตก เณรแก้วจะว่าอย่างไรก็ให้ว่ามา

เณรแก้วปลอบประคองพิม และว่าเวลานี้ยังไม่มีเงินทองที่จะไปสู่ขอจึงต้องช้าอยู่ พิมตัดพ้อว่าทนไม่ไหวแล้ว ไม่รักจริงหรืออย่างไร ที่ว่าไม่มีเงินนั้น ค่ำวันนี้ให้ไปที่บ้านเถิดพิมจะหาเงินมาประเคนให้ แต่คิดอีกทีก็กลัวแม่ จะขออยู่กับเณรที่วัดนี่ ไม่กลับบ้านละ

เณรแก้วตกใจว่าทำอย่างนั้นไม่ได้ ค่ำวันนี้จะไปหาจริง ๆ แม้ลาอาจารย์สึกไม่ได้ก็จะหนีไป แล้วก็จับต้องกอดจูบพิม ทำให้พิมรู้สึกหวั่นไหวและอายมาก เลยต้องลาไปพร้อมกับกำชับให้เณรแก้วไปหาให้ได้

ครั้นจวนค่ำเณรแก้วเข้าไปลาสมภารขอสึก ว่าสิ้นบุญที่จะบวชต่อไปได้แล้ว ท่านอาจารย์คงทัดทานขอให้บวชต่อไปเถิด เป็นสงฆ์มีความสุขกว่า เณรแก้วว่ามีความทุกข์มากทนบวชอยู่ไม่ได้ ขออาจารย์ได้โปรดดูฤกษ์สึกให้เถิด ท่านสมภารเห็นเหนี่ยวรั้งไว้ไม่ไหวก็ตรวจดูดวงชะตา หัวเราะและว่าเณรปด ที่แท้ก็เรื่องชู้สาว ขอทำนายไว้ว่าชะตาดีจะได้เป็นทหาร เรื่องชู้สาวจะได้สมความปรารถนา แต่อยู่ด้วยกันไม่นานตัวจะต้องเดินทางไกล เมียจะมีผัวใหม่ เมื่ออายุเข้าเบญจเพศ คือ ๒๕ ปี จะเคราะห์ร้าย จะถูกจองจำ ต่ออายุ ๔๐ ปี จึงจะได้ดี

เณรแก้วได้ยินคำทำนายก็ใจหาย ครั้นอาจารย์สึกให้แล้วก็กราบลาอาจารย์ไปในค่ำวันนั้น ตรงไปที่ป่าช้าทำพิธีเรียกผีให้มาชุมนุมกัน ภูตผีกลัว

ต่างก็เข้ามาหารวมทั้งตัวหัวหน้าใหญ่ พลายแก้วแจ้งให้ผีทราบว่ามีธุระในเมืองสุพรรณ จะให้พาไปจะได้หรือไม่ ผีมีความกลัวจึงรีบตอบรับ พลายแก้วขึ้นขี่คอหัวหน้าแล้วพากันไป ไม่ช้าถึงบ้านนางศรีประจัน พลายแก้วให้ผีคอยอยู่ข้างนอก ตัวเองเดินไปที่บันไดบ้าน พอดีพบกับสายทอง ซึ่งมาคอยเฝ้าอยู่

สายทองบอกว่าพิมพิลาไลยไม่เป็นอันกินอันนอนเฝ้าแต่คอย เกรงว่าพลายแก้วจะไม่มา สายทองจึงออกมาคอยรับ แล้วเอาผ้าห่มคลุมพลายแก้วพาขึ้นเรือนไป พลายแก้วได้โอกาสเกาะเอวสายทอง แกล้งแตะต้องนม สายทองอายและปัดมือเสีย แล้วว่านั่นแน่ห้องแม่พิมเชิญเข้าไปเถอะ แล้วอย่าลืมสินบนที่สัญญาไว้เสียละ

พลายแก้วเข้าไปในห้องเห็นพิมพิลาไลยนั่งก้มหน้าโศกเศร้าอยู่จึงเข้าไปกอด พิมดีใจมากบอกว่าถ้าค่ำวันนี้พลายแก้วไม่มาพิมคงผูกคอตายแน่ พลายแก้วชี้แจงเหตุที่มาช้า ทั้ง ๒ เข้าใจกันดี หยอกล้อยั่วเย้ากันด้วยความสุขจนดึกดื่น จนในที่สุดเมื่อพิมหลับ พลายแก้วนั้นยังนึกถึงคำของสายทองที่ทวงสินบนและความดีที่ได้ช่วยเหลือตนมาโดยตลอด เมื่อเห็นพิมหลับจึงค่อย ๆ ย่องออกมายังห้องของสายทอง เป่าคาถามหาสะเดาะกลอนก็หลุดออกดังใจประสงค์ พลายแก้วขึ้นเตียงเข้าเคียงข้างสายทอง กอดจับชมเชยตามความพอใจ สายทองรู้สึกตัวลืมตาเห็นพลายแก้ว ถึงจะมีความรักมากแต่วิสัยผู้หญิงก็แกล้งมารยาทำโกรธ ถามว่าใครเป็นคนอนุญาตให้เข้ามา พลายแก้วตอบว่าอย่าเอะอะไป รักและคิดถึงจนทนไม่ไหวจึงต้องเข้ามาหา ขอสายทองอย่าได้ตัดรักเสียเลย สายทองรักพลายแก้ว

อยู่ก่อนแล้ว ครั้นถูกจับเนื้อต้องตัวและถูกมนต์รักของพลายแก้วก็ยิ่งมีใจพิศวาสยิ่งนัก ขัดขวางพอเป็นพิธี ในที่สุดก็ยอมร่วมรักกับพลายแก้วแต่โดยดี

ฝ่ายพิมพิลาไลยตื่นขึ้นกลางดึกไม่เห็นพลายแก้วอยู่ข้าง ๆ ก็ตกใจเที่ยวมองหารอบห้องก็ไม่เห็น หรือพลายแก้วจะมีธุระจะต้องรีบไปไหนและอาจสั่งสายทองไว้ก็ได้ นางจึงไปที่ห้องสายทอง ได้ยินเสียงพูดก็รู้ว่าอยู่ในนั้น และไม่ได้พูดกันเรื่องธุระ หากแต่พูดกันเรื่องรัก นางโกรธมากรีบเปิดประตูเข้าไป พอเปิดมุ้งก็เห็นทั้ง ๒ คนกำลังกอดกันอยู่ สายทองรู้สึกตัวรีบลุกขึ้นแก้ตัวว่า พลายแก้วเข้ามารังแกจะร้องขึ้นก็กลัวจะผิดไปถึงพิมด้วย แล้วทำมารยาร้องไห้ พิมแค้นมาก ประชดสายทองว่า ดีจริงรอบคอบไปทุกอย่าง แล้วว่ากับพลายแก้วว่า

.... เห็นดีแล้วหรือจึงล่วงมาข่มเหง
เขาแก่เฒ่าคราวพี่ไม่มีเกรง แล้วได้เลี้ยงฉันเองมาแต่เล็ก
ไม่ใคร่ครวญด่วนดื้อแต่โดยได้ เป็นผู้ใหญ่หรือจะล่วงข่มเหงเด็ก
เหลือคะนองจริงๆ เหมือนลิงเล็ก ดังจีนเจ๊กจู้จี้ขี้ช้างพัง
นี่หากว่ามาทันจึงหันผลัก หาไม่จักระแหล่นอิกกระมังมั่ง
ดังราหูจู่จับพระจันทร์บัง จนเขาเคาะระฆังจึงขคาย .....

พลายแก้วแก้ตัวว่า มาหาสายทองก็เพื่อจะผัดเรื่องสินบนที่บนไว้

หลายคราว พอดีน้องมาเจอะเข้า พิมว่าอย่าแก้ตัวเลย เขาได้ยินกับหู เอาทองมาทิ้งให้ทั้งแท่งไม่ใช่หรือ

สายทองโกรธมากที่ถูกพิมว่าอย่างเจ็บแสบ เลยทะเลาะกัน และทำท่าว่าจะตบตีกันขึ้น พลายแก้วต้องเข้าไปขัดขวางไว้ เสียงทะเลาะกันดังทำให้นางศรีประจันตกใจตื่น ตะโกนถามว่าทำอะไรกันจนดึกดื่นแล้ว สายทองได้สติร้องตอบไปว่าหมาขึ้นมากินน้ำมัน พิมโกรธเลยพาลด่าฉันพิมเลยพลอยปดต่อว่า ถ้าไม่มาไล่บ้านนี้กินหมดไหแล้ว แล้วค้อนสายทองและกลับไปยังห้องของตัว

พลายแก้วเห็นพิมโกรธมากก็ไปอ้อนวอนเข้าประคองพิมอย่างทะนุถนอม ครั้นใกล้รุ่งจึงลาพิมไปเมืองกาญจน์เพื่อให้แม่มาขอพิมในเจ็ดวันให้ได้ พิมเสียใจที่พลายแก้วจะจากไป เป็นห่วงในการเดินทาง หยิบเงินที่ซ่อนไว้ได้ห้าชั่ง กำชับให้จ้างช้างไป เพราะเดินไปคงไม่ไหว พลายแก้วรับเงินและสั่งเสียลาพิม ให้ระวังรักษาตัวให้ดี เพราะมีขุนช้างคอยปองร้ายอยู่ แล้วเรียกผีมาที่หน้าต่างขึ้นขี่คอรีบเดินทางไปกาญจนบุรีในเวลานั้น

ตอนที่ ๗ พลายแก้วแต่งงานกับนางพิม

พลายแก้วถึงกาญจนบุรีในไม่ช้า ตรงเข้าไปกราบเท้านางทองประศรีผู้มารดา นางทองประศรีแปลกใจถามว่าทำไมจึงรีบสึกมา พลายแก้วเล่าเรื่องที่ได้รักใคร่ได้เสียกับพิม ขอให้แม่ไปจัดแจงสู่ขอ เงินห้าชั่งที่ได้มานี้พิมให้มา นางทองประศรีห้ามว่าอย่าเพิ่งมีเมียเลย บวชก่อนสัก ๒ พรรษาให้แม่ได้เห็นผ้าเหลือง และแผ่ส่วนกุศลให้พ่อที่ตายไปแล้ว แล้วจึงค่อยคิดมีเมีย จะขอลูกเจ้าพระยาหรือสาว ๆ ที่สวยยิ่งกว่าพิมให้

พลายแก้วกราบตีนแม่ อ้อนวอนว่านางสวรรค์ก็ไม่ต้องการ ถึงมีเมียแล้วก็บวชทีหลังได้ ขอให้แม่ช่วยด้วยเถิด เพราะถ้าไม่ได้พิมตัวคงตายแน่

นางทองประศรีสงสารลูก เห็นทัดทานไม่ไหวก็ต้องตามใจ นางเรียกบ่าวไพร่ให้รีบไปซื้อเรือนชนิด ๕ ห้อง ที่โรงไม้กระดาน ให้เงินไป ๓ ชั่ง ไม่ช้าก็ซื้อบรรทุกเกวียนมาได้ พวกที่อยู่ทางบ้านให้เตรียมจัดเข้าของมี น้ำตาล หมาก มะพร้าว และอื่น ๆ อีกมาก บรรทุกเกวียนได้สิบเล่มไว้พร้อมสรรพ รุ่งเช้าออกเดินทางกับลูกชายและบ่าวไพร่ห้าสิบคน รอนแรมมากลางป่า ไม่ช้าก็ถึงเมืองสุพรรณ ให้หยุดกระบวนที่ปลายสวนของนางศรีประจัน จัดแจงปลูกเรือนขึ้นอย่างขมีขมันเป็นที่พักอาศัยชั่วคราวได้สบาย

ค่ำวันนั้นพลายแก้วคิดถึงพิมพิลาไลย ตกดึกคนหลับกันแล้วก็แอบไปบ้านนางศรีประจัน ใช้คาถาอาคมสะเดาะกลอนเข้าไปหาพิมได้โดยง่าย

พิมกำลังหลับเมื่อตื่นขึ้นรู้ว่าพลายแก้วมาหาก็ดีใจ พลายแก้วเล่าเรื่องของตัวที่ไปอ้อนวอนแม่ จนกระทั่งพากันมาถึงที่นี่แล้วให้พิมฟังอย่างละเอียด และว่าพรุ่งนี้แม่จะไปขอพิมเป็นทางการ พิมพรรณนาถึงความทุกข์ของตน แล้วแสดงความรักต่อกันด้วยความสุข ใกล้รุ่งพลายแก้วจึงลากลับไปที่พัก

ครั้นรุ่งขึ้นนางศรีประจันวานตาสนกับตาเสา รวมทั้งยายมิ่งและยายเม้าเพื่อนบ้านให้เป็นเฒ่าแก่ไปขอพิมพิลาไลย ทั้งห้าคนกับข้าทาษไปถึงบ้านนางศรีประจัน ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี นางศรีประจันทักทายนางทองประศรีอย่างเพื่อนเก่า ถามถึงทุกข์สุขตั้งแต่ครั้งขุนไกร ๆ ต้องโทษถูกฆ่าตายไม่ได้พบกันถึงสิบเอ็ดปี นางทองประศรีเล่าถึงความยากลำบากต้องหนีไปอยู่เมืองกาญจน์ เคราะห์ดีมีเพื่อนอุปถัมภ์จึงค่อยมีที่อยู่อาศัย ทำมาหากินไปพอเลี้ยงตัว ตอนท้ายว่า

....ยากยับอับจนเป็นพ้นรู้ อุตส่าห์สู้บุกแฝกแบกหน้ามา
จะขอพันธุ์ฟักแฟงแตงน้ำเต้า ที่ออเจ้าไปปลูกในไร่ข้า
ทั้งอัตคัตขัดสนจนเงินตรา จะมาขายออแก้วให้ช่วงใช้
อยู่รองเท้านึกเอาว่าเกือกหนัง ไม่เชื่อฟังก็จะหาประกันให้
ได้บากบั่นมาถึงเรือนอย่าเบือนไป จะได้ฤๅไม่ได้ให้ว่ามา....

นางศรีประจันหัวเราะว่าเราเป็นเพื่อนฝูงกัน ไม่น่าจะต้องอ้อมค้อมลูกสาวนั้นไม่หวงหรอก สำคัญให้รู้จักทำมาหากินเถิด พลายแก้วไม่ได้พบนานเป็นคนดีอยู่หรือ และรูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไรบ้าง

ตาสนตาเสารวมทั้งยายมิ่งยายเม้าได้โอกาสก็สนับสนุน เสนอว่าพลายแก้วเป็นคนดีต่าง ๆ ความประพฤติดีเรียนวิชาเก่ง เมื่อบวชเป็นเณรก็เทศน์เก่ง จำไม่ได้หรือเคยเทศน์กัณฑ์มัทรี ซึ่งนางศรีประจันเป็นเจ้าของกัณฑ์ นางศรีประจันพอใจรับว่าจำได้ และพร้อมจะยกพิมพิลาไลยให้ตามขอ เมื่อกำหนดขันหมาก เงินทอง เรือนหอ และฤกษ์ยามกันดีแล้ว นางทองประศรีและพวกก็ลากลับ ไปแจ้งให้ลูกชายทราบและเตรียมงานกันต่อไป

นางศรีประจันไปนิมนต์ท่านสมภารคงที่วัดแค กับพระในวัดนั้นรวม ๑๐ รูป ไปสวดมนต์ จะแต่งงานพิมพิลาไลย ส่วนพลายแก้วเมื่อถึงกำหนดก็นัดเพื่อนไปปลูกเรือนหอในบริเวณบ้านนางศรีประจันวันหนึ่งก็เสร็จ รุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันดีนางทองประศรีจัดเรือกันยาใหญ่ บรรทุกขันหมากและมโหรีไปถึงบ้านนางศรีประจัน ถูกกั้นขันหมากตามประเพณี

ทางบ้านนางทองประศรี พลายแก้วเลี้ยงเพื่อนและให้คนไปตามขุนช้างมาร่วม ว่าขอให้เป็นเพื่อนเจ้าบ่าว ขุนช้างรู้ว่าพลายแก้วกับพิมจะแต่งงานกัน เสียใจมาก แต่ก็คิดจะพยายามแย่งพิมต่อไป แล้วแต่งตัวไปร่วมเลี้ยง พลายแก้วพูดกับขุนช้างอย่างเพื่อน รู้ว่าขุนช้างก็อยากได้พิม แต่เมื่อเป็นที่ตกลงทางพลายแก้วเสียแล้วก็ขอให้ยกให้เสียเถิด ขุนช้างว่านี่ดีที่เป็นเพื่อนกัน มิฉะนั้นจะไม่ยอมเป็นอันขาด แล้วกินเหล้าเมาอย่างสนุกสนาน ตกบ่ายพลายแก้วกับเพื่อนเจ้าบ่าวพากันมาที่บ้านนางศรีประจัน เมื่อพระสงฆ์สวดมนต์เสร็จกลับไปแล้ว นางศรีประจันก็ยกสำรับคาวหวาน

มาเลี้ยงแขก เมื่อเป็นที่อิ่มหนำสำราญกันแล้ว ต่างก็ลากลับไป พลายแก้วไปส่งนางทองประศรีที่ที่พัก แล้วลากลับมานอนเฝ้าหอที่บ้านนางศรีประจัน

ครั้นครบ ๓ วัน นางศรีประจันเตรียมตัวพิมเพื่อจะไปส่งให้พลายแก้ว นางสงสารลูกเพราะไม่รู้ว่าเคยติดต่อกับพลายแก้วก่อนแล้ว นางปลอบและสั่งสอนให้ระมัดระวังตัว รู้จักนบนอบต่อผัว อย่าหึงหวงจนเกินงาม พลายแก้วคงจะเคยเป็นคู่กันมาแต่ชาติก่อน ชาตินี้จึงได้ดลบันดาลให้ได้กันอีก ขอให้อยู่ด้วยกันด้วยความสุขสวัสดีตลอดไป พอได้ฤกษ์ก็พาไปส่งให้พลายแก้ว ขอให้พลายแก้วเอ็นดูพิม ผิดก็ให้พูดจาว่ากล่าวกันแต่โดยดี อย่าถึงกับตีด่าให้เป็นเรื่องอื้อฉาว เมื่อให้พรเสร็จแล้วนางก็ลาไป ปล่อยให้พลายแก้วกับพิมอยู่ด้วยกันตามประสาผัวเมียต่อไป

ตอนที่ ๘ พลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพ

ฝ่ายกล่าวถึงพระเจ้าเชียงอินทร์ ผู้ครองนครเชียงใหม่ ได้ทราบข่าวว่าเมืองเชียงทอง ซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้นมาก่อนได้เปลี่ยนใจไปขึ้นกรุงศรีอยุธยา มีความโกรธจึงให้เกณฑ์ทัพ มีอาวุธและเครื่องรบต่าง ๆ ให้พร้อมเสร็จ ให้เคลื่อนทัพได้ภายในเจ็ดวัน ให้ปราบเมืองแมนเป็นแม่ทัพหน้า และแสนกำกองเป็นปลัดทัพคุมพลห้าพัน ให้พระยาฟ้าลั่นเป็นแม่ทัพหลวง และสันบาดาลเป็นปลัดทัพ มีผู้บังคับบัญชาชั้นรองตามลำดับ กับไพร่พลห้าพัน ยกไปปราบเชียงทอง

เมื่อได้ฤกษ์ ทัพเชียงใหม่ก็ยกไปอย่างเอิกเกริก เดินทางไปในป่าเป็นเวลาหลายวัน เข้าเขตเชียงทอง ตีบุกไปจนถึงตัวเมืองแล้วล้อมเมืองไว้ พระยาเชียงทองปรึกษาหารือกับพวกนายทหารไม่เห็นมีทางที่จะสู้ได้จึงแต่งทูตไปขอยอมแพ้ และว่าจะอาสาไปช่วยตีเมืองไทยด้วย พระยาฟ้าลั่นให้ไปบอกว่า ถ้ายอมแพ้ก็ให้ออกมาถือน้ำพิพัฒน์สัจจา เปิดประตูเมืองไว้คอยรับ รวบรวมอาวุธทำบัญชีมามอบให้แน่นอน ซึ่งพระยาเชียงทองก็ยอมปฏิบัติตามทุกอย่าง ทหารเชียงใหม่จึงเข้าเมืองเที่ยวเตร่หาความสำราญโดยไม่มีข้อสงสัยชาวเชียงทองอีก

ฝ่ายเจ้าเมืองเถินกับระแหง เมื่อได้ทราบว่าทัพเชียงใหม่ไปตีเชียงทองได้โดยง่าย ไม่มีการสู้รบ ก็ให้ม้าใช้รีบนำรายงานไปกรุงศรีอยุธยา

ทันที เมื่อม้าใช้ของทั้งสองเมืองไปถึงกำแพงเพชร พระยากำแพงเพชรเจ้าเมืองเห็นเป็นเรื่องสำคัญ จึงจัดเรือเร็วนำส่งต่อไป ไม่ช้าก็ถึงนครศรีอยุธยา ครั้นสมเด็จพระพันวษาทรงทราบข่าว โปรดให้ข้าราชการผู้ใหญ่ปรึกษากันว่าจะควรยกทัพหลวงหรือจะให้ใครอาสายกทัพไป แล้ววันรุ่งขึ้นให้มาหารือกันใหม่ ขุนนางออกจากที่เฝ้ามาหารือกัน ต่างก็จนปัญญาเพราะไม่มีใครกล้าอาสา

เมื่อสมเด็จพระพันวษาเสด็จออกขุนนางในวันต่อมา มีรับสั่งว่าเจ้าเชียงอินทร์และเชียงทองมีความผิดมากจะต้องปราบ ถ้านิ่งไว้จะยิ่งกำเริบใหญ่ เรื่องเช่นนี้เมื่อก่อนเคยใช้ขุนไกร ๆ คราวนี้จะได้ใครไป แล้วรับสั่งถามถึงลูกเต้าขุนไกร ๆ ว่ายังมีอยู่บ้างไหม พระยารามจัตุรงค์กราบทูลว่าเมื่อขุนไกร ๆ ถูกประหารชีวิต มีลูกชายอายุประมาณ ๕ ขวบ ได้ข่าวว่านางทองประศรีพาหนีไปอยู่กาญจนบุรี เวลานี้จะเป็นอย่างไรบ้างไม่ทราบ สมเด็จพระพันวษาจึงรับสั่งถามขุนช้างว่าเป็นชาวสุพรรณรู้เรื่องบ้างไหม ขุนช้างเห็นเป็นโอกาสดีที่จะพรากพลายแก้วไปเสียจากพิม ตัวจะได้ไปเกี้ยวพิมใหม่ จึงกราบทูลว่า ลูกชายขุนไกร ๆ ชื่อพลายแก้ว เวลานี้อายุได้สิบเจ็ดปี และส่งเสริมความเก่งกล้าสามารถต่าง ๆ ของพลายแก้วให้ทรงทราบ สมเด็จพระพันวษาจึงให้ขุนช้างนำตำรวจไปตามตัวพลายแก้วเข้ามาเฝ้า

ขุนช้างมิได้รอช้ารีบนำตำรวจไปเมืองสุพรรณ ตรงไปบ้านนางศรีประจันทันที ผู้คนในบ้านเห็นตำรวจมาเมื่อจวนค่ำก็พากันตกใจ นางศรีประจัน

ให้บ่าวเชิญขุนช้างและตำรวจขึ้นมาบนเรือน ครั้นได้ทราบข้อความเรื่องหาคนไปทัพและขุนช้างเป็นผู้ทูลพระพันวษาถึงพลายแก้วจึงให้มาเชิญตัวไปก็ตกใจ เข้าไปหาลูกและลูกเขยร้องไห้ใหญ่ พลายแก้วกับพิมพิลาไลยถามว่าใครตายหรือจึงร้องไห้ นางศรีประจันเล่าให้ฟังว่าขุนช้างเป็นต้นเหตุ พลายแก้วจะต้องไปทัพรบลาว พิมพิลาไลยได้ทราบก็แช่งด่าขุนช้างที่แกล้งจะกำจัดพลายแก้ว พลายแก้วเองก็อาลัยเมีย แต่ทำใจแข็งปลอบว่าไม่ควรวิตก เชื้อสายเป็นทหารมาก่อน กลับจากทัพอาจได้ดี แขกเขามาถึงบ้านควรจะจัดการต้อนรับเขาให้ดี แล้วให้สายทองเป็นหัวหน้าจัดอาหารเลี้ยงตำรวจและขุนช้าง

ขุนช้างพยายามมองหาพิม แต่พิมโกรธและเกลียดจึงไม่ให้โอกาสได้พบ ค่ำวันนั้นสองคนผัวเมียสั่งเสียกันด้วยความอาลัย สำหรับขุนช้างพยายามนอนชิดฝาเพื่อจะแอบฟังว่าเขาพูดอะไรทำอะไรกัน

รุ่งขึ้นพลายแก้วก็ออกเดินทางไปอยุธยากับตำรวจและขุนช้าง เมื่อไปถึงก็ไปรายงานกับเจ้าหน้าที่ทันที และได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษาในวันต่อไป สมเด็จพระพันวษาเห็นรูปร่างหน้าตาคมสันว่องไวก็โปรด รับสั่งว่าจะให้รับราชการสืบแทนพ่อ จะให้ยกไปตีเมืองเชียงทอง จะอาสาได้หรือไม่ เมื่อพลายแก้วรับอาสาอย่างแข็งขันก็พอพระทัยสั่งให้เตรียมทหารไว้โดยเร็ว แล้วพระราชทานเงินตราเสื้อผ้าแก่พลายแก้ว พลายแก้วรับพระราชทานของแล้วกราบทูลลาไปบ้าน ๓ วัน เพื่อปลุกเสกเครื่องราง

เมื่อกลับไปถึงสุพรรณ พลายแก้วตรงไปยังห้องพิมทันที เล่าให้พิมฟังถึงการจะต้องไปทัพ และว่าการรบนั้นไม่กลัว แต่ห่วงพิมที่อยู่ข้างหลัง อยู่ด้วยกันไม่ทันไรจะต้องจากกันไปนานเช่นนี้จึงสงสารพิมเหลือเกิน พิมซบลงกับอกผัวน้ำตาไหลพราก พรรณนาถึงความทุกข์ยากและอันตรายที่ผัวจะได้รับในการไปครั้งนี้ พร้อมทั้งพูดถึงความรักและความดีที่พลายแก้วมีต่อพิม ตอนหนึ่งได้รับความนิยมใช้เป็นเนื้อร้องสำหรับทำนองเขมรโพธิสัตว์ มีว่า

....โอ้พ่อพลายสายสวาทของน้องเอ๋ย ไม่เคยเลยจะห่างเหเสนหา
มานอนหอด้วยน้องสองเวลา พ่อเคยพาพิมพูดพิไรวอน
นั่นนี่ซี้ซิกสัพยอก ยั่วหยอกมิให้ไปไกลหมอน
แขนซ้ายเคยให้เมียหนุนนอน เห็นเมียร้อนพ่อก็พัดกระพือลม
พูดพลอดกอดจูบมิใคร่นอน ช้อนคางเมียเชยแล้วเสยผม
จนรุ่งรางสางสายไม่วายชม แสนภิรมย์รักน้องไม่นอนไกล
ไม่พลิกกายบ่ายหน้าออกไปจาก จะออกปากว่าเหนื่อยนิดหามีไม่
แนบนางข้างเดียวด้วยเจือใจ พ่อไปใครจะกอดให้พิมนอน
จะกินข้าวนั่งเคล้าอยู่คอยท่า ให้พิมมานั่งกินด้วยกันก่อน
ครั้นเมียไม่กินพร้อมพ่อย่อมวอน ป้อนป้อนปลอบปลื้มประโลมใจ
เห็นเขาเป็นผัวเมียกันมาหนัก จะรักเหมือนพ่อรักพิมหามีไม่
พ่อมาต้องเด็ดรักหักไป ทำไมจะได้ของรักไปเชยชม....

ทั้งสองรำพันถึงความทุกข์ที่จะต้องจากกัน ไม่ได้หลับนอนจนรุ่งสว่าง พลายแก้วจึงพาเมียไปหานางศรีประจันเล่าความที่ตนจะต้องไปทัพเป็นห่วงพิมจึงลามา ๓ วัน ให้นางศรีประจันฟัง และว่าครั้งนี้เพราะขุนช้างแกล้งกราบทูลให้ต้องไปเสียให้พ้น เพราะหวังว่าคงไม่รอดกลับมา ขุนช้างจะได้ครองพิมต่อไป ครั้งนี้จึงเป็นห่วงพิมมาก ขอฝากนางศรีประจันไว้ด้วย ถ้ามีใครมาบอกว่าตัวตายก็อย่าได้เชื่อ ขอให้รักษาป้องกันพิมไว้จนกว่าจะกลับ

นางศรีประจันพลอยร้องไห้ไปกับลูก และรับปากอย่างแข็งขันว่าจะดูแลพิมเหมือนกับที่เคยเลี้ยงมาก่อน แม้ด้วงแมงก็จะมิให้แตะต้องได้ นางให้ศีลให้พรพลายแก้วและกำชับให้ระวังรักษาตัวให้ดีอย่าได้ประมาทเป็นอันขาด แล้วเรียกบ่าวไพร่มาเตรียมเสบียงอาหารให้ลูกเขยกันชุลมุนวุ่นวายไปทั้งบ้าน

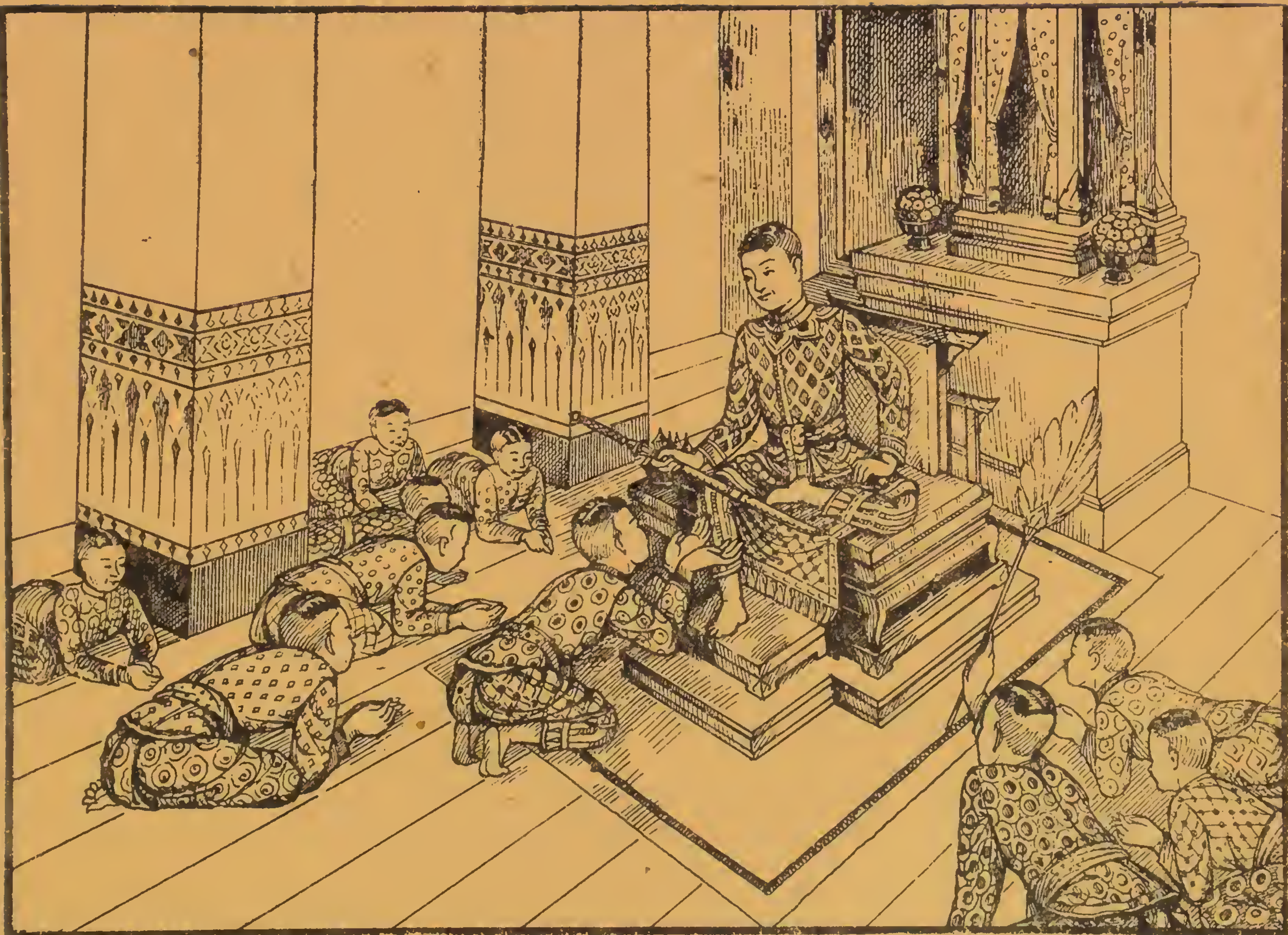
โดยที่พิมกับพลายแก้วกอดกันร้องไห้อยู่ในห้อง

....นางศรีประจันมารดาจึงว่าไป แม่พิมนี่เป็นกะไรเข้าเรือนนิ่ง
ผัวมีที่ไปไม่ไหวติง ช่วยกันวิ่งกันเต้นบ้างเป็นไร
หมากพลูหยูกยาไม่จัดแจง จะเผ้าทรงพระกันแสงไปถึงไหน
เป็นแพงพวยทอดยอดอิดออดไป ผ้าผ่อนท่อนสะไบไม่นำพา
อย่างนี้หรือขึ้นชื่อว่ารักผัว มัวแต่จะร้องไห้ไม่เงยหน้า
แม้นไม่มีกูดูเถิดนา ปลาชิ้นหนึ่งจะกินก็ไม่มี
จะลงกัดก้อนเกลืออยู่กรอด ๆ นั่งกอดหัวเข่าอยู่กับที่
แม่ยายตะกายเป็นตัวดี ยังกะว่ากูนี่เป็นเมียน้อย

ส่งแต่เสียงโล่โล่พุทโธ่เอ๋ย ไม่หยิบต้องบ้างเลยแม่ยอดสร้อย
ยิ่งว่าดูตาเล่นปรอย ๆ กูจะต่อยให้ร้องก้องสุพรรณ ฯ...

พิมได้ยินแม่ว่า จนใจจำต้องลุกออกมา แต่ก็ได้แต่ร้องไห้ ไม่สามารถตระเตรียมอะไรได้ พลายแก้วเห็นเมียโศกเศร้ามากเช่นนั้นก็ออกมานั่งข้าง ๆ ชวนคุยให้พอหายคิด พิมค่อยคลายทุกข์เตรียมหมากพลูบุหรี่และเสื้อผ้าให้ผัวได้

ฝ่ายนางทองประศรีแม่พลายแก้ว ยังไม่ทันจะกลับไปกาญจนบุรี เพราะเพิ่งจะเสร็จแต่งงานพลายแก้ว เมื่อลูกจะต้องไปทัพก็เตรียมตัวจะไปส่งถึงกรุงศรีอยุธยา ชวนนางศรีประจันว่าจะไปด้วยกันหรือไม่ นางศรีประจันว่าจะต้องเก็บข้าวของที่ยังเกลื่อนอยู่ ขอฝากพิมให้ไปด้วย พลายแก้วจึงให้พิมพิลาไลยไปเรือกันยากับมารดาของตัว ให้นางทองประศรีกับพิมออกไปก่อน ตัวเองจะเดินทางบกในวันรุ่งขึ้น เพื่อไปทูลลาสมเด็จพระพันวษา แล้วจะยกทัพไปพบกันที่บ้านแมนในวันต่อไป

พระพันวษาพระราชทานดาบประจุพรายแก่พลายแก้วไปตีเชียงทอง

ตอนที่ ๙ พลายแก้วยกทัพ

เมื่อแม่กับเมียไปแล้ว พลายแก้วก็เตรียมเครื่องรางและว่านยาเพื่อป้องกันอาวุธต่าง ๆ แล้วลาแม่ขายขึ้นช้างตรงไปกรุงศรีอยุธยา และได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษาในวันรุ่งขึ้น สมเด็จพระพันวษาพระราชทานพรกับเครื่องยศ พร้อมกับดาบศักดิ์สิทธิ์ที่ด้ามประจุพรายมีชื่อว่า ดาบผลาญณรงค์

พลายแก้วกราบถวายบังคมลา แล้วลาขุนนางผู้ใหญ่ ครั้นได้ฤกษ์ก็ยกทัพออกนอกพระนครไปจนถึงบางลาง จึงให้พักรับประทานอาหาร เมื่อเสร็จแล้วสั่งให้ทหารเดินทางล่วงหน้าไปก่อน พลายแก้วจะอยู่เที่ยวที่วัดป่าฝ้ายนี้ก่อน

เมื่อทหารยกล่วงหน้าไปแล้ว พลายแก้วไปหาแม่กับเมียที่จอดเรือรออยู่แล้ว ร่ำลากันอีกครั้ง ก่อนจากกันได้ปลูกต้นโพธิ์ไว้เป็นเครื่องสังเกตคนละต้น โดยอธิษฐานว่า ถ้าอยู่สุขสบายขอให้โพธิ์ที่ปลูกงอกงาม แต่ถ้าใครมีภัยก็ให้โพธิ์ที่ผู้นั้นปลูกเหี่ยวแห้งตายไปด้วย

พลายแก้วยกทัพรอนแรมผ่านทุ่งโสภา นครสวรรค์ คิดถึงพิมพิลาไลยมาตลอดทาง จนถึงเมืองกำแพง ระแหง และเถิน แล้วล่วงเข้าเขตเมืองเชียงทองพบทหารเชียงใหม่ ซึ่งออกเที่ยวโดยมิได้ระมัดระวังตัวก็ฆ่าฟันล้มตายเสียเป็นจำนวนมาก เมื่อทางทัพเชียงใหม่รู้ตัวก็เรียกทหารกลับเข้าค่ายตั้ง

รับอยู่ ทางเมืองเชียงทองเมื่อทราบว่ากองทัพไทยยกมา มีความยินดี นิมนต์พระสังฆราชให้เล็ดลอดหนีทหารเชียงใหม่ออกไปพบทัพไทย แจ้งให้ทราบว่าพระยาเชียงทองนั้นความจริงมิได้เป็นขบถ แต่สู้ทัพเชียงใหม่ไม่ได้จึงต้องยอมจำนน เมื่อทัพไทยยกมาช่วยเช่นนี้มีความยินดีมาก และจะเข้าตีขนาบสมทบกับทัพไทยเมื่อถึงเวลา ครั้นพลายแก้วนัดแนะกับพระสังฆราชเมืองเชียงทองเป็นที่เรียบร้อยแล้ว พระสังฆราชก็กลับไปรายงานให้พระยาเชียงทองทราบและเตรียมทหารปิดประตูเมืองคอยสู้กับพวกเชียงใหม่ต่อไป

ฝ่ายพระยาฟ้าลั่นรู้ว่าทัพไทยยกมา และเมืองเชียงทองกลับจะสู้เช่นนี้ จึงแบ่งให้ปราบเมืองแมน และแสนกำกองคอยต้านทัพเชียงทอง พระยาฟ้าลั่นกับสันบาดาลจะเข้าสู้กับทัพไทย ครั้นได้ฤกษ์ก็ให้ยกพลออกจากค่ายเข้าโจมตีทหารศรีอยุธยา

พลายแก้วเสกน้ำมันให้ทหารทาทั่วหน้ากันแล้วชวนเจ้าเมืองทั้ง ๓ คุมทหารออกตั้งรับ พระยาเชียงทองเห็นทัพทั้งสองเข้าเผชิญหน้ากันก็นำทหารกรูออกนอกเมืองเข้ารบทัพของปราบเมืองแมน และแสนกำกองทันที

ฟ้าลั่นเห็นแม่ทัพไทยยังหนุ่มมาก นำทหารอย่างองอาจออกมาสู้รบจึงตวาดถามไปว่าเจ้าเป็นใคร ดูยังเป็นเด็กนักจะมาตายเสียเปล่า ๆ ไม่สมที่เจ้าไทยจะแต่งให้มายุ่งกับเรื่องของเมืองลาว ซึ่งเขาเป็นเมืองขึ้นกัน

พลายแก้วแจ้งชื่อของตนและเจ้าเมืองทั้ง ๓ ให้ทราบ และว่าเชียงทองเป็นเมืองขึ้นของไทย ท่านมาตีเชียงทอง เจ้าเชียงทองหนีไม่ทัน

จึงจนใจทำอ่อนน้อมกับท่าน บัดนี้กองทัพไทยมาถึงก็ได้เข้าช่วยดังเห็นอยู่แล้วและท่านเล่าชื่ออะไร ควรอ่อนน้อมและกลับไปเสียเถิดจะได้รอดชีวิต

พระยาฟ้าลั่นบอกชื่อตนและสันบาดาล แล้วก็สั่งทหารเข้าตีทันที ทหารทั้งสองฝ่ายสู้รบกันพัลวัน พลายแก้วเผชิญหน้ากับสันบาดาลฟันสันบาดาลขาดสะพายแล่ง ฟ้าลั่นฟันพระยากำแพงเพ็ชรตกม้า แต่ไม่เข้า พลายแก้วหันมาช่วยทันฟันทีเดียวฟ้าลั่นหัวขาด พวกไพร่พลลาวเห็นแม่ทัพปลัดทัพตาย ก็แตกตื่นหนีเตลิดไป ทัพไทยไล่ตามฆ่าล้มตายลงเป็นอันมากจนถึงเมืองลำปาง ลำพูน ก็หามีใครออกต่อต้านไม่ ทัพไทยจึงเข้ารักษาเมืองตัดหนทางที่จะไปเชียงใหม่เสีย ทหารไทยตั้งค่ายอยู่ใน ๒ เมืองนี้ด้วยความสบาย ออกกวาดต้อนผู้คนเป็นเชลย และเที่ยวหาความสุขไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วไป เว้นบ้านเดียวคือบ้านจอมทอง ซึ่งบังเอิญไม่มีทหารเข้าไปแตะต้องหรือทำร้ายรังควานเลย ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะเทวดาช่วยดลใจ ด้วยพลายแก้วจะได้นางลาวทองชาวบ้านนี้เป็นภรรยาก็เป็นได้

ตอนที่ ๑๐ พลายแก้วได้นางลาวทอง

ที่บ้านจอมทองนี้ มีแสนคำแมน และนางศรีเงินยวง สามีภรรยาคู่หนึ่ง มีลูกสาวชื่อลาวทอง อายุได้สิบห้าปีเศษ ลาวทองเป็นหญิงสาวที่สวยมาก หาที่เปรียบได้ยาก ลาวทองมีพี่เลี้ยง ๒ คน ชื่อนางเวียง และนางวัน คอยปรนนิบัติอยู่ตลอดเวลา แสนคำแมนผู้เป็นนายแคว้นหมู่บ้านนี้รู้สึกบุญคุณของพลายแก้วที่ไม่ให้ทหารทำอันตรายหมู่บ้านนี้ ทั้งที่ที่อื่นเดือดร้อนทั่วไป จึงหารือกับศรีเงินยวงผู้ภรรยาว่า บัดนี้ทัพไทยจะยกกลับจะทำอย่างไรต่อไปกับบ้านจอมทองก็ไม่รู้ ถ้าเราไม่จัดการอย่างไรเสียในขณะนี้ดูเป็นการละเลยหน้าที่ และหากเขากวาดต้อนเอาไปเป็นเชลยก็จะพากันลำบากทั่วไป เห็นควรยกลาวทองให้นายพลายแก้วแม่ทัพเสีย ลูกเราพอออกหน้าได้ไม่ทำให้เขาอับอาย และถ้าเขารักลูกเราก็คงจะเอ็นดูพวกชาวบ้านด้วย ภัยทางทัพไทยก็คงจะไม่มี นางศรีเงินยวงเห็นด้วยกับสามี จึงตามลาวทองพร้อมกับพี่เลี้ยงทั้ง ๒ มาเล่าความคิดให้ฟัง พรรณนาถึงอันตรายที่บ้านจอมทองจะได้รับถ้าพลายแก้วเกิดไม่ช่วยเหมือนก่อน ขอให้ลาวทองเป็นที่พึ่งของชาวบ้านเถิด อนึ่ง ต่อไปอยุธยากับเชียงใหม่จะต้องทำศึกกันอีกบ้านจอมทองอยู่บนทางผ่านก็คงจะต้องรับเคราะห์เสมอ และตัวลาวทองคงจะไม่พ้นมือทหารไปได้ แม่ทัพไทยคนนี้เป็นยอดทหาร คงจะได้ดีต่อไป อายุ

ก็พอไล่เลี่ยกันกับลาวทอง ฉะนั้น คงจะอยู่ด้วยกันได้ด้วยความสุข พ่อแม่จะให้นางเวียง นางวัน และบ่าวไพร่ไปด้วยตามสมควร

ลาวทองร้องไห้กอดเท้าพ่อแม่ระบายความทุกข์อาลัยที่จะต้องจากพ่อแม่ไปไกล และไม่รู้ว่าจะร้ายดีอย่างไรในภายหน้า ซึ่งทำให้แสนคำแมนและภรรยาสงสารมาก แต่ก็หักใจให้ไป แล้วเตรียมแต่งตัวลูกสาวและข้าวของ พาบ่าวและชาวบ้านไปหาพลายแก้ว แสดงความขอบใจพลายแก้วที่กรุณาชาวบ้าน ทราบว่าจะยกทัพกลับจึงพากันนำของเล็กน้อยมามอบให้กับขอยกลูกสาวให้ไปรับใช้ ลูกสาวลาวทองผู้เป็นที่รักดังแก้วตานี้ ขอฝากฝังด้วย ลาวทองกลัวมากที่จะจากไปครั้งนี้ ถ้าท่านแม่ทัพไม่เอ็นดูก็คงจะตายแน่

พลายแก้วปลอบแสนคำแมนไม่ให้วิตก และว่าที่ทหารไทยไม่รังแกบ้านจอมทองคงเป็นเพราะกุศลที่เคยทำไว้ ตัวไม่เคยทราบว่าแสนคำแมนมีลูกสาวมาก่อน เพิ่งรู้เดี๋ยวนี้เอง ความจริงทหารไทยจับเชลยทั้งชายหญิงมามากนับพัน แต่พลายแก้วก็ไม่เคยแตะต้องผู้หญิงคนไหนเลย รู้ดีว่าแสนคำแมนรักลูกสาวเพียงไร ฉะนั้น จึงขอบใจมากที่ยอมสละยกลาวทองให้ จะเลี้ยงไว้ให้สมศักดิ์ศรีทีเดียว ขออย่าได้เป็นกังวลเลย แล้วให้บ่าวจัดเงินทองเสื้อผ้ามาให้สองผัวเมีย กับตอบแทนชาวบ้านทั่วหน้า ซึ่งทำให้ทุกคนยินดีปรีดา แสนคำแมนกับภรรยาค่อยสร่างทุกข์ลงบ้าง ชวนชาวบ้านลาแม่ทัพไทยกลับไป

พลายแก้วปรึกษาราชการกับนายทหารแล้วให้ทำบัญชีอาวุธยุทธภัณฑ์ ข้าวของ ช้างม้าวัวควาย ทหารและผู้คนที่ยึดได้ไว้ให้พร้อมเสร็จในห้าวัน เพื่อจะยกกองทัพกลับ พระยาเชียงทองยังนับว่ามีความผิดอยู่ให้ลงไปอยุธยาด้วย ถ้าจะต้องโทษพลายแก้วก็จะทูลขอผ่อนผันให้ ส่วนเจ้าเมืองทั้ง ๓ คือ พระยากำแพง ระแหง และเถิน ให้ลงไปด้วย เพื่อจะได้เสนอความดีความชอบให้

ค่ำวันนั้นพลายแก้วไปที่ห้องลาวทอง ได้ความว่านางอยู่ที่ห้องพี่เลี้ยงร้องไห้ตั้งแต่พ่อแม่จากไปจนถึงบัดนี้ พลายแก้วจึงให้ไปตามมาหาทั้ง ๓ คน ลาวทองทราบก็มีความกลัวจะไม่ยอมไปหา นางวัน นางเวียง ว่าพ่อแม่ก็ยกให้เขาแล้ว จะดื้อดึงอยู่ทำไม หากเขาโกรธก็จะพลอยเดือดร้อนตลอดไปจนถึงพ่อแม่ด้วย แล้วช่วยกันแต่งตัวผัดหน้าให้ลาวทอง พามาที่ห้องพลายแก้ว ลาวทองมีความกลัวมากคอยแอบหลังพี่เลี้ยงอยู่ พลายแก้วเห็นนางประหม่าก็ชวนให้นั่งให้สบาย และถามว่าเมื่อกองทัพไปถึงบ้านจอมทองไม่กลัวดอกหรือ จึงไม่หนีเหมือนบ้านอื่น พี่เลี้ยงสะกิดให้ตอบ เห็นลาวทองไม่ยอมพูดจึงตอบแทนว่า เพราะหนีไม่ทัน และพ่อเฒ่าให้อยู่นิ่งในบ้านไม่ให้ออกไปไหน พลายแก้วจึงว่า คงจะเป็นเพราะโชคที่จะได้เมียงามอย่างนี้ เทวดาจึงดลใจไม่ให้ใครทำอันตรายบ้านจอมทอง แต่เหตุไรนางจึงไม่พูด หรือจะไม่เต็มใจ ขอให้พี่เลี้ยงช่วยถามดู ถ้าไม่สมัครก็แล้วไป ไม่ต้องร้องไห้หรอก หน้าตาจะหมองมัวเสียเปล่า พี่เลี้ยงจึงขู่ลาวทองว่าถ้าไม่พูด

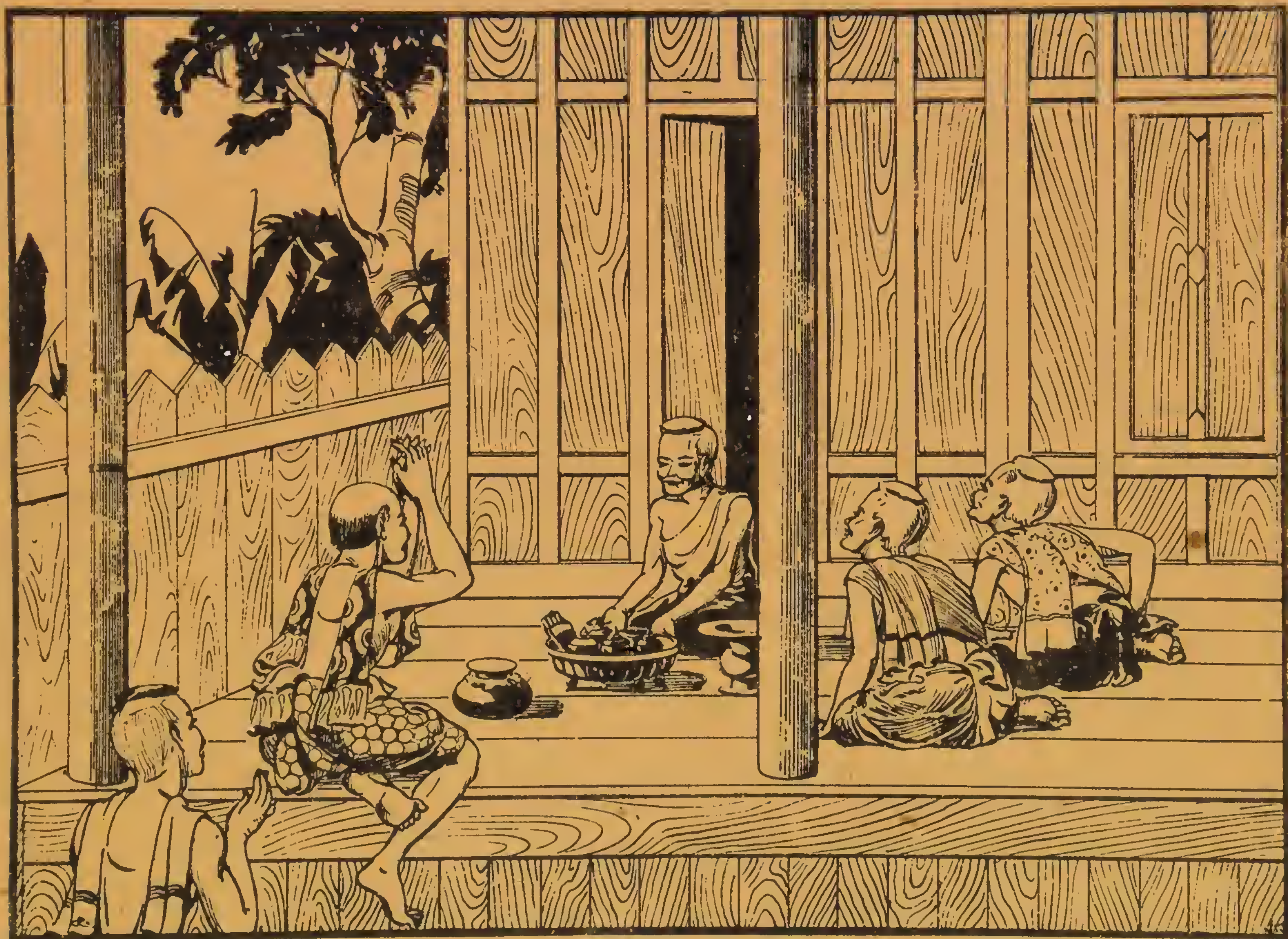
คราวนี้ก็จะหนีกลับ ลาวทองจะต้องไปเมืองใต้คนเดียว ซึ่งทำให้ลาวทองตกใจ แต่ก็ยังไม่อาจพูดโต้ตอบได้อยู่นั่นเอง

พลายแก้วเห็นนางกลัวมาก ก็หยิบหมากจากพานมาเสก แล้วบอกให้พี่เลี้ยงช่วยส่งให้ลาวทอง และเชิญนางวัน นางเวียงให้กินหมากในพานพร้อมกับว่าไปเถิดเวลานี้ดึกแล้ว วันหลังจึงมาคุยกันใหม่ เมื่อลาวทองรับหมากจากพี่เลี้ยง ไม่กินกลัวจะไม่ให้ไป จึงกินหมากนั้น ก็เกิดเสียวใจตั้งแต่เข้ามากับพ่อแม่ไม่ได้เงยหน้าขึ้นดูพลายแก้วเลย ตอนนี้พอได้เห็นก็เกิดความรักขึ้นทันที พลายแก้วรู้ว่านางต้องมนต์เทพรำจวน จึงบอกพี่เลี้ยงให้พากันกลับไปเถิด แล้วดับไฟทำทีจะนอน นางวัน นางเวียงเข้าใจดีจึงรีบออกจากห้องแล้วปิดประตูเสียโดยไม่คอยลาวทอง พลายแก้วลงจากเตียงคลำมาพบลาวทองยังนั่งอยู่ก็กอดแล้วอุ้มนางขึ้นเตียงได้เสียเป็นผัวเมียกันในคืนนั้น ลาวทองมีความสุขและหลงรักพลายแก้วมาก แม้พลายแก้วสงสารนางยอมให้เลือกว่าจะอยู่กับพ่อแม่หรือจะไปใต้กับผัว นางก็ตัดสินใจเลือกที่จะไปกับพลายแก้ว

รุ่งขึ้นพลายแก้วออกปรึกษาราชการกับพวกนายทหารตามปกติ ลาวทองเรียกสองพี่เลี้ยงมาว่า เราจะไปกรุงศรีอยุธยาครั้งนี้จะได้กลับมาบ้านเมื่อไรก็ยังไม่รู้ โดยที่เรามีฝีมือในทางปัก ควรปักม่านถวายวัดเจดีย์หลวงในลำพูนไว้เป็นที่ระลึก แล้วให้ทั้งสองนางเตรียมผ้าเนื้อดี ไหม และเครื่องใช้ต่างๆ มาพร้อม ลงมือช่วยกันทำทันที ปักม่านเป็นเรื่องพระยามารยกทัพมาประจญพระพุทธเจ้าที่ใต้ต้นมหาโพธิ์ เคร่งเครียดทำอยู่จนค่ำมืดแล้วจุดตะเกียงปัก

ต่อไปจนรุ่งสว่างจึงเสร็จพอดี พลายแก้วดูม่าน ชมว่าฝีมือดี แม้ในอยุธยาก็สู้ฝีมือพิมไม่ได้ แล้วรู้สึกตัวว่าพลั้งปากไป รีบแก้ว่าสู้ฝีมือลาวทองไม่ได้ แต่ลาวทองก็เดาได้ และบอกพลายแก้วว่าจะนำม่านไปถวายที่วัดเจดีย์หลวง และจะปั้นรูปไว้เป็นที่ระลึกด้วย เมื่อพ่อแม่คิดถึงจะได้ไปดูรูปแทน ขอเชิญพลายแก้วไปที่วัดด้วยกัน ส่วนรูปนั้นนางจะให้ชื่อว่าพิม พลายแก้วว่า นี่คงนึกว่ามีเมียชื่อพิม ช่างหวาดระแวงไปได้ แล้วก็พากันไปที่วัดจัดการตามความปรารถนาของลาวทองจนเป็นที่เรียบร้อย

พลายแก้วอยู่กับลาวทองด้วยความสำราญ แต่เวลาดึกนึกถึงพิมเสมอ โดยที่การศึกเสร็จแล้ว แต่ยังไม่มีรับสั่งให้ยกกลับ ก็จำใจต้องคอยอยู่ด้วยความกระวนกระวาย

ขุนช้างลวงนางศรีประจัน ว่าพลายแก้วถูกลาวแทงตาย

ตอนที่ ๑๑ นางพิมเปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง
ขุนช้างลวงว่าพลายแก้วตาย

กล่าวถึงนางพิมพิลาไลย มีแต่ความโศกเศร้าคอยพลายแก้ว อยู่โดยไม่ได้ข่าวเลย นางเป็นห่วงไม่เป็นอันหลับอันนอน จนเจ็บไข้พูดจาเพ้อเหมือนผีสิง นางศรีประจันตามหมอมารักษาไม่ได้ผล จึงไปหาขรัวตาจูที่วัดป่าเลไลยเล่าอาการพิมให้ฟัง ขอให้ช่วยตรวจดูว่าเป็นอะไร ขรัวตาจูจับยามแล้วบอกว่า พิมพิลาไลยกำลังเคราะห์ร้าย ถ้าไม่เสียผัวตัวจะตาย แต่แก้ได้โดยให้เปลี่ยนชื่อเสียเป็นวันทอง แล้วทุกสิ่งทุกอย่างจะหายไปเอง

นางศรีประจันดีใจกลับบ้าน เตรียมการทำขวัญลูกและเปลี่ยนชื่อพิมพิลาไลยเป็นวันทองจนเป็นที่เรียบร้อย โรคภัยทุเลาขึ้นตามลำดับ ครั้นขุนช้างทราบว่านางหายไข้แล้ว คิดว่าข่าวทัพที่ยกไปเชียงทองไม่มีเช่นนี้ พลายแก้วคงถูกทหารลาวฆ่าเสียแล้ว ควรไปขอวันทองมาเป็นของตัวเสีย โดยบอกนางศรีประจันว่าพลายแก้วตายแล้ว จึงให้ไปเชิญยายกลอยกับยายสามาหา ขอให้ไปขอวันทองให้ ยายกลอยยายสาโลภเงินที่ขุนช้างจะให้ก็รับจะไปจัดการให้ ระวางนั้นขุนช้างใช้คนที่ไว้ใจให้ไปเอากระดูกผีในป่าช้าใส่หม้อใหม่มา แล้วแต่งตัวเตรียมไปหานางศรีประจัน ขุนช้างนั้นส่องกระจกแต่งตัวทีไรเป็นเสียใจและแช่งด่าตัวเองทุกครั้ง เพราะหัวล้านน่าเกลียด เมื่อแต่งตัวเสร็จก็ไปที่บ้านนางศรีประจันพร้อมกับยายกลอยยายสา และบ่าวๆ

นางศรีประจันเห็นขุนช้างพากันมามาก เชิญขึ้นนั่งบนเรือน เชิญให้กินหมากและถามถึงธุระที่มา ขุนช้างมารยาทำร้องไห้ เอาหม้อกระดูกให้ดูและว่าเป็นกระดูกพลายแก้ว ถูกลาวแทงเสียแล้ว คือพระยาเชียงทองซึ่งขอมขึ้นกับเชียงใหม่ เมื่อพลายแก้วไปถึงกลับทำเป็นยอมเข้ากับพลายแก้ว ครั้นยกทัพมาด้วยกันเวลาค่ำลอบเข้าไปแทงเอาเสียจนพลายแก้วตาย พวกทหารไทยจึงแพ้กลับมา ติดคุกกันอยู่ในกรุง อ้ายมากทหารคนหนึ่งเอากระดูกมาด้วยจึงฝากมาให้ เสียดายจริง ๆ ที่อายุสั้นด่วนมาตายเสีย ทำให้แม่พิมต้องเป็นหม้าย

นางศรีประจันได้ยินก็ร้องไห้เสียใจ ตะโกนเรียกวันทองให้ออกมาฟังข่าว วันทองแอบฟังขุนช้างเล่าอยู่แล้วร้องไห้โฮออกมา ด่าขุนช้างว่าเจ้าเล่ห์ เอาความไม่จริงมาพูด นางไม่เชื่อ แล้วเดินกระทืบเท้ากลับเข้าห้องร้องไห้รำพันถึงผัวต่อไป นางศรีประจันว่าตั้งแต่เจ็บไข้วันทองก็เช่นนี้ ขออย่าให้ถือเลย ยายกลอยกับยายสาเห็นได้โอกาสจึงกล่าวกับนางศรีประจันว่า ตามกฎหมายใครอาสาไปทัพ ถ้าแพ้กลับมาก็ถูกประหาร ถ้าไปตายในทัพลูกเมียจะถูกจับเป็นของหลวง พวกพลทหารนั้นจะติดคุก เป็นห่วงวันทองคราวนี้น่าจะต้องไปเป็นหม้ายหลวง นางศรีประจันควรคิดแก้ไขเสีย ถ้ายกให้เป็นเมียขุนช้างคงไม่เป็นไร เพราะมั่งมีเงินทองคงแก้ไขได้สำเร็จที่ในกรุง นางศรีประจันเป็นห่วงลูก เห็นคล้อยตามยายกลอยยายสา แต่ยังเกรงว่าถ้าพลายแก้วเกิดไม่ตายกลับมาจะเกิดเรื่องใหญ่ ซึ่งยายกลอยยายสาก็ชี้แจงแก้ว่า นางศรีประจันไม่ต้องเป็นห่วง เป็นหน้าที่ของทั้ง ๒ นางจะต้องรับผิด

ชอบ เรื่องนี้ช้าไม่ได้ ถ้าถูกจับไปแล้วจะแก้ไขลำบาก นางศรีประจันเห็นจริงทุกอย่าง และนัดให้มาจัดการในวันแรมสามค่ำ

วันทองแอบฟังอยู่ในห้อง ได้ยินแม่ยกให้ขุนช้างเช่นนั้นก็โกรธ ร้องเรียกคนใช้ชื่อตาพรมให้เข้าไปหา ตาพรมนั้นหัวล้านเมื่อเข้าไปหา วันทองเห็นตาพรมก็ตะโกนด่าว่า

.......แม่มึงอ้ายหัวล้านหาดีไม่
จะรู้สึกสำนึกบ้างเป็นไร เป็นบ่าวไพร่บ้านช่องไม่นำพา
ดีแต่เที่ยวโกหกพกลม มันน่าตบให้ล้มจมขี้หมา
ให้หมาฝูงถนัดพลัดเข้ามา มึงหลับตาเฝ้าประตูไม่ดูแล
มันมาเที่ยวเยี่ยวขี้มีแต่เปื้อน อ้ายขี้เรือนเห่าระเบ็งเซ็งแซ่
อีกตัวเมียก็นอนหอนแงแง ปล่อยโคตรแม่มึงไว้ให้อึงคนึง.......

ขุนช้างยายกลอยยายสาได้ยินวันทองด่าทนต่อไปไม่ไหวก็ลานางศรีประจันกลับ ยายกลอยยายสาบอกขุนช้างว่าถูกด่าขายหน้ามาก ต่อไปถึงเอาทองมากองให้ก็ไม่ยอมมาอีก

วันทองโอดครวญถึงพลายแก้ว จะเข้าไปถามข่าวบ่าวไพร่ที่ติดคุกอยู่ในอยุธยาก็ไม่รู้จะไปอย่างไร เมื่อไปส่งก็ไปที่คลองบางลางเท่านั้น จนปัญญาไม่รู้จะทำอย่างไร จะไปหาแม่ผัวก็อยู่ไกลถึงกาญจนบุรี ไปไม่ถูก สายทองเข้าไปปลอบแล้วชวนกันแอบไปหาขรัวตาจูที่วัดป่าเลไลย ขอให้ช่วยจับยามดูว่าพลายแก้วเป็นอย่างไรบ้าง ขรัวตาจูตรวจดูแล้วทำนายว่า

พลายแก้วชนะศึกได้เชลยและข้าวของเงินทองมาก ไม่ช้าก็จะกลับ อย่าตกใจเชื่อคนที่บอกว่าตาย วันทองกับสายทองมาเล่าให้นางศรีประจันฟัง นางศรีประจันกลับว่าอย่าเชื่อหมอดู ซึ่งผิดบ้างถูกบ้าง ก็พวกไพร่ติดคุกเห็นอยู่กับตาไม่แน่กว่าหรือ พลายแก้วนั้นนางก็รัก แต่เมื่อตายเสียแล้วและวันทองจะต้องตกไปเป็นของหลวง แต่งงานกับขุนช้างเสียดีกว่า เพราะขุนช้างมีเสียเพียงหัวล้านอย่างเดียว อย่างอื่นดีหมด

วันทองแทบจะฆ่าตัวตาย เมื่อฟังแม่ว่าเช่นนั้น นางยังคงเชื่อว่าพลายแก้วยังไม่ตาย ชวนให้นางศรีประจันไปดูต้นโพธิ์เสี่ยงทายที่ปลูกไว้ที่คลองบางลาง นางศรีประจันว่าอยู่ไกลนักไม่ยอมไป วันทองเสียใจร้องไห้ลั่นท้าให้ฆ่าตีเสียให้ตายเถิด และชาติต่อไปก็ไม่ขอเป็นลูกเป็นแม่กันอีก ผัวตายนางก็จะตายตาม ที่จะให้เป็นเมียไอ้ขุนช้างหัวเกลี้ยงนั้นไม่ยอมเป็นอันขาด ซึ่งทำให้นางศรีประจันโกรธมาก ตีวันทองไม่เลือกที่ แต่ยิ่งตีวันทองก็ยิ่งร้องเถียงและว่าจะขอลาตายจนนางศรีประจันสงสารหยุดเฆี่ยนตี พร้อมกับสัญญาว่าจะพาไปดูต้นโพธิ์ตามความประสงค์ในวันรุ่งขึ้น และโดยที่กลัววันทองจะผูกคอตายนางศรีประจันจึงนอนด้วยในคืนนั้น

ขุนช้างเมื่อกลับไปแล้ว ด้วยความเป็นห่วง ลอบมาที่บ้านนางศรีประจันอีก ได้ยินเสียงตีกันและร้องไห้ลั่นบ้านกับทราบว่าจะไปดูต้นโพธิ์กัน เมื่อแอบฟังได้ความชัดว่าอยู่ที่ไหน และต้นไหนเป็นของใครแล้วก็รีบกลับบ้านเรียกข้าทาสผูกช้างออกเดินทางในค่ำวันนั้น รุ่งเช้าก็ถึงบางลางแล้วข้ามน้ำไปที่ต้นโพธิ์เห็นใบเขียวชะอุ่มดีทั้ง ๓ ต้น ขุนช้างจึงให้บ่าวจับต้นกลางโยกไป

มาจนใบหล่นเหงาไป แล้วพากันกลับ

ข้างวันทองกับนางศรีประจันออกเรือจากบ้านไปแต่เช้าเหมือนกัน เดินทางอย่างรีบเร่งมาวันกับคืนก็ถึง เมื่อจอดเรือแล้ว บ่าวไพร่พักผ่อนอาบน้ำกันอย่างสบาย

วันทองไปถึงไม่ทันนึกถึงอาบน้ำอาบท่า รีบเดินตรงไปที่ต้นโพธิ์ พอเห็นเข้าก็ตกตะลึง เพราะใบโพธิ์เหี่ยวลงอย่างแปลกตา ใบที่หล่นอยู่ใต้ต้นก็ดูยังสด ๆ แน่ใจว่าผัวตายเสียแล้ว นางรำพันถึงผัวร้องไห้กลิ้งเกลือกสลบลงที่ใต้ต้นโพธิ์นั้นเอง

นางศรีประจันเห็นวันทองหายไปนานผิดปกติ กลัวจะไปผูกคอตาย จึงขึ้นไปเที่ยวค้นหา เห็นวันทองนอนนิ่งอยู่ใต้ต้นโพธิ์ ตกใจร้องโวยวาย เรียกบ่าวไพร่มาช่วยกันแก้จนวันทองร้องออกมาได้ นางศรีประจันให้หามลงเรือแล้วรีบออกเรือกลับบ้าน มาตามทางวันทองครวญถึงพลายแก้ว เรื่องราวต่าง ๆ ทำให้น่าเชื่อว่าคงตายเสียแล้ว แต่เป็นเพราะขุนช้างผู้ซึ่งคิดปองร้ายมาตลอดเป็นผู้นำกระดูกมา จึงทำให้สงสัยอยู่บ้างว่าอาจไม่จริง บ่นสงสารตัวที่อาภัพ แต่งงานไม่ทันถึงเดือนก็เป็นหม้าย ทำให้นางศรีประจันพลอยร้องไห้บ่นถึงผัวของตัวขึ้นมาบ้างไปตลอดทางจนเรือถึงท่าหน้าบ้าน

สายทองอยู่บนเรือน ได้ยินเสียงคนร้องไห้ แลเห็นเรือกลับมาแล้วก็รีบวิ่งลงไปหาวันทองในเรือ วันทองเล่าให้ฟังว่าโพธิ์ต้นกลางใบร่วงฉะนั้นพลายแก้วคงตายแน่แล้ว สองคนกอดกันร้องไห้อยู่ในเรือนั้นเอง

จนเย็น สายทองจึงพาน้องขึ้นเรือนเข้าห้องนอน แล้วปลอบว่ายังเชื่อคำทำนายของขรัวตาจูว่าพลายแก้วยังไม่ตาย อาจเป็นกลอุบายของขุนช้างก็ได้ เพราะขุนช้างรู้เรื่องเมื่อวันที่วันทองชวนแม่ไปดูต้นโพธิ์แล้วแม่ดี และเมื่อวานก็พาพวกมาแอบซุ่มดูอยู่ ถ้าพลายแก้วตายจริงคงจะต้องมีลางร้ายบ้าง วันทองออกจะเห็นด้วยแต่ก็ยังกลัวจะเป็นจริงอยู่ ปรับทุกข์กันจนหลับไปในที่สุด

เช้าวันรุ่งขึ้น วันทองปรารภกับสายทองว่า ถึงพลายแก้วจะตายจริงหรือไม่ก็ตาม นางหมดอาลัยในข้าวของที่มีอยู่เสียแล้ว หรือถ้าผัวไม่ตายกลับมาได้ก็คงหาได้ใหม่ไม่ยาก จึงอยากจะเอาของของผัวไปทำบุญถวายวัดเสียให้หมด แล้วจะได้ไล่เลียงขรัวตาจูดูอีกที ขอให้สายทองช่วยพาไปด้วย แล้วไปแจ้งให้นางศรีประจันทราบ นางศรีประจันก็อนุญาตโดยดี พร้อมกับว่าของคนตายแล้วจะเอาไว้ทำไม ขุนช้างมั่งมีหาเอาใหม่ได้ วันทองโกรธรีบพากันไปจัดของแล้วไปที่วัดเข้าหาขรัวตาจู เล่าเรื่องต้นโพธิ์ ซึ่งแสดงว่าพลายแก้วตายแล้วจนถึงตนเอาของมาถวายทำบุญส่งไปให้ผัว

ขรัวตาจูชอบใจ อนุโมทนาด้วยและว่าจงอธิษฐานให้ผลบุญนี้นำผัวกลับมาไว ๆ ยิ่งได้พรุ่งนี้ยิ่งดี ทำให้วันทองหัวเราะทั้งน้ำตา และว่าถ้าผัวไม่ตายจริงจะปลูกกุฎิถวาย ขรัวตาว่าจริงหรือที่ว่า และแกสัญญาว่าถ้าพลายแก้วไม่กลับภายในเดือนนี้แกจะยอมให้เผาวัด

วันทอง สายทอง และพวกบ่าวที่ไปด้วยได้ยินท่านขรัวตาท้าทายพนันแข่งขันเช่นนั้นต่างพากันดีใจ ลากลับไปเล่าให้นางศรีประจันฟัง แต่นางศรีประจันกลับว่าขรัวตาได้ของถวายมากก็พูดให้สบายใจ และไม่ยอมเชื่อ

ตอนที่ ๑๒
นางศรีประจันยกนางวันทองให้ขุนช้าง

ข้างฝ่ายขุนช้างผู้รักวันทองอย่างไม่เสื่อมคลาย ก็สั่งบ่าวไพร่เตรียมไม้ไว้ทำเรือนหอขนาดใหญ่ถึง ๘ ห้อง และเตรียมอาหารไว้มากมาย เมื่อจวนเวลาที่นัดหมายไว้ ชวนศรพระยาพี่ชายไปหานางศรีประจัน บอกว่าขอรื้อเรือนหอเก่าของพลายแก้วเอาไปถวายวัด แล้วจะปลูกของตัวขึ้นแทน คุยว่าหอที่จะปลูกนี้ใหญ่โตไม่มีที่ไหนเหมือน เทียบวิมานของพระอินทร์ทีเดียว นางศรีประจันชอบใจ อนุญาตทุกอย่าง แกล้งมาบอกลูกสาวว่าพลายแก้วจะเป็นตายอย่างไรก็ไม่แน่ เอาหอเก่าไปถวายวัด เพื่อจะเป็นบุญกุศลทำให้ได้กลับมา ถ้ามาได้จริงก็ปลูกใหม่ให้ใหญ่โตทีเดียว วันทองหลงกลแม่ก็ยอมตาม เมื่อเป็นที่ตกลงกันแล้ว ขุนช้างก็ให้จัดการรื้อเอาไปถวายวัดต่อไป

กล่าวถึงนางทองประศรี ซึ่งอยู่ที่บ้านที่เขาชนไก่ จังหวัดกาญจนบุรีคอยอยู่โดยไม่ได้ข่าวคราวจากพลายแก้วเลย นางคิดถึงลูกสะใภ้ เมื่อวันพลายแก้วจากไปก็ร้องไห้หมองมัวมากจึงมาเยี่ยม ครั้นเห็นเรือนหอของลูกหายไปก็ใจหาย รีบขึ้นไปพบนางศรีประจันทันที นางศรีประจันบอกว่าคราวนี้แย่พลายแก้วไปทัพตาย พิมก็เจ็บจวนตาย เปลี่ยนชื่อเป็นวันทองจึงค่อยหายแต่เสียใจเรื่องผัวตายแทบจะเป็นบ้า ให้เอาข้าวของและรื้อเรือนหอถวายวัด

นางทองประศรีได้ยินดังนั้นก็ไม่พอใจ ถามว่าใครเป็นคนมาบอก นางไม่เชื่อ เพราะถ้าลูกตายจริงคงต้องมีข่าว ข้าที่ไปด้วยจะต้องกลับมาบอกแน่ นางศรีประจันว่า พวกข้าที่กลับมาติดคุกกันหมด ขุนช้างรู้เรื่องจึงมาบอก ถึงกระนั้นวันทองก็ยังไม่เชื่อ ไปดูต้นโพธิ์ที่ปลูกไว้ เมื่อเห็นใบร่วงเหี่ยวจึงยอมเชื่อ

วันทองรู้ว่าแม่ผัวมาก็ดีใจ รีบออกไปหาและเล่าให้ฟังว่าแม่ตัวจะยกให้ขุนช้างทั้งที่นางไม่เต็มใจ จะหนีไปหาที่เมืองกาญจน์ก็ไปไม่ถูก ขรัวตาจูดูไว้ว่าพลายแก้วยังไม่ตาย แต่แม่ศรีประจันไม่ยอมเชื่อ ฉะนั้น ถ้าแม่ทองประศรีมาช้าไปอีกหน่อยนางคงตายแน่ เดชะบุญที่มาทัน นางขอตามไปอยู่ด้วยที่เมืองกาญจน์

นางศรีประจันโกรธลูกมากที่ฟ้องแม่ผัว ว่าแกล้งใส่ความแก เพราะรู้กันอยู่แล้วว่าขุนช้างรับฝากกระดูกพลายแก้วจากอ้ายมากเอามาให้ และช่วยเป็นธุระเสียเงินทองไปมาก จึงไม่ต้องตกไปเป็นหม้ายอยู่ในวัง นางจึงตกลงยกให้ แล้วขู่ว่าจะตีถ้าวันทองจะไปอยู่กาญจนบุรี

นางทองประศรีว่าดูใจเบา ไม่สืบสวนเสียให้แน่ จู่ ๆ ก็ยกลูกสาวให้ง่าย ๆ ถ้าพลายแก้วไม่ตายกลับมาจะว่าอย่างไร นางศรีประจันว่าตายเป็นผีไปแล้ว ไม่มีกลับมาหรอก หรือถึงชนะกลับมาได้จริง ๆ นางก็ไม่หวังพึ่งอีกต่อไป ซึ่งทำให้นางทองประศรีโกรธจนตัวสั่นลงจากเรือนไปหากำนันผู้ใหญ่บ้านทันที เมื่อกำนันผู้ใหญ่บ้านทราบเรื่องก็พากันมาว่ากล่าวกับนางศรีประจันว่าพลายแก้วนั้นไปราชการทัพ เมื่อยังไม่ทราบแน่นอนว่าตายก็ไม่ควรด่วนยกเมียเขาให้กับคนอื่น เพราะถ้าไม่จริงพลายแก้วกลับมาก็จะ

เดือดร้อนไปตามกัน นางศรีประจันไม่ฟังเสียงกลับประมาทว่า ถึงพลายแก้วกลับมาจริง นางก็พึ่งอะไรไม่ได้ ถึงจะมีเรื่องก็ไม่กลัว ขุนช้างมีเงินทำอะไรก็ได้

นางทองประศรีโกรธและด่าว่านางศรีประจันต่าง ๆ กับว่าเคยห้ามลูกชายแล้วไม่ให้มายุ่งด้วย แต่ทนอ้อนวอนไม่ได้จึงมาจัดแจงขอแต่งงาน เมื่อนางศรีประจันจะพรากลูกสาวไปนางก็ไม่เสียดาย เพราะพืชพันธุ์ไม่ดี เป็นแต่ขอบอกกล่าวให้ทางกำนันผู้ใหญ่บ้านรับรู้ไว้ด้วย กำนันผู้ใหญ่บ้านไม่รู้จะทำอย่างไรต่อไปอีกต่างก็กลับพร้อมกับนางทองประศรี วันทองร้องไห้จะตามนางทองประศรีไป แต่นางศรีประจันฉุดวันทองไว้ไม่ยอมให้ไป นางทองประศรีก็ฉุดจะเอาลูกสะใภ้ไปด้วยให้ได้ แต่เมื่อนางศรีประจันให้บ่าวไพร่มาช่วยขัดขวางก็จนปัญญา ต้องกลับไปโดยทิ้งวันทองไว้ตามยถากรรม

ครั้นจะถึงวันแต่งงาน ขุนช้างพาพวกพ้องมาปลูกเรือนหอขึ้นใหม่และเตรียมขันหมากไว้เรียบร้อย นางศรีประจันไปที่วัดนิมนต์พระมาในพิธีแต่งงาน ฝ่ายขรัวตาจูแน่ใจว่าพลายแก้วยังไม่ตายจึงทักท้วงว่า อย่าใจเบาต่อไปจะเกิดเรื่องใหญ่ ท่านขอไม่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย ทำให้นางศรีประจันไม่พอใจหาว่าขรัวตาจูพลอยเป็นบ้าเป็นหลังไปด้วย เมื่อทางวัดป่าเลไลยขัดข้องเช่นนี้ นางจึงไปนิมนต์พระวัดกลางและวัดพลับแทน

เมื่อได้ฤกษ์ ขุนช้างและพวกก็ยกขันหมากข้าวของมาที่บ้านนางศรีประจัน จัดงานกันอย่างใหญ่โตเอิกเกริก มีดนตรี มโหรี เลี้ยงดูกันเป็นการใหญ่ ถึงเวลารดน้ำ วันทองไม่ยอมแต่งตัวออกไปให้รดน้ำ ก็ถูกแม่

เฆี่ยนตีด่าว่า แต่ถึงจะบังคับเฆี่ยนตีอย่างไรวันทองก็ไม่ยอม จนนางศรีประจันต้องนิมนต์พระลงมือทำพิธี และขอน้ำมนต์ไปรดกันเองในห้อง

เวลาใส่บาตรพระในวันรุ่งขึ้น วันทองก็ยังคงไม่ยอมออกไปร่วมด้วย ขุนช้างอ้อนวอนนางศรีประจันขอให้วันทองออกมาใส่บาตร และแม้นางศรีประจันจะขู่เข็ญอย่างไร วันทองก็ไม่ยอมอยู่นั่นเอง กลับด่าว่าขุนช้างอย่างเจ็บแสบและพร่ำร้องไห้ไม่หยุด นางศรีประจันจนใจจึงขออย่าให้ขุนช้างโกรธเคืองเลย เพราะตั้งแต่เจ็บคราวนั้นสตินางฟั่นเฟือนมาตลอด ขุนช้างก็ว่าเข้าใจดีและไม่ถือ

ในตอนค่ำขุนช้างเข้าห้องนอนคอยวันทองด้วยความกระวนกระวาย นางศรีประจันปลอบลูกว่าเจ้าก็เคยเข้าหอมาแล้ว อย่าช้าเลย ถึงเวลาส่งตัวแล้ววันทองนั้นปักใจเกลียดขุนช้างผู้คอยจองล้างจองผลาญมาแต่ต้นกลับร้องด่าลั่นว่าเกลียดอ้ายหัวล้าน ถ้าแม่ชอบก็เข้าไปเอง นางศรีประจันโกรธถึงกับเอาเชือกมามัดมือโยงไว้กับขื่อ และตีกระหน่ำ จะให้ยอมให้ได้ วันทองก็ไม่ยอมท่าเดียว และร้องเรียกสายทองให้ช่วย สายทองจึงเข้าไปขอโทษอ้อนวอนนางศรีประจันให้หยุดตี ขออย่าให้หักด้ามพร้าด้วยหัวเข่า ให้เป็นพนักงานนางที่จะช่วยปลอบเอง แล้วแก้เชือกพาวันทองเข้าห้องฝนไพลทารอยช้ำ แก้ไขกันเท่าที่จะทำได้ วันทองคงโศกเศร้ารำพันถึงพลายแก้ว และว่าไม่รู้จะหนีไปไหน ตัวเองคงตายแน่ เมื่อเหนื่อยเข้าก็หลับไปด้วยกันทั้ง ๒ คน

ตอนที่ ๑๓

พลายแก้วได้เป็นขุนแผน และขุนช้างได้นางวันทอง

ข้างฝ่ายพลายแก้วคงคุมทัพคอยฟังข่าวทางกรุงศรีอยุธยาอยู่ ในที่สุดก็ได้รับรับสั่งให้กลับได้ เมื่อมอบหมายให้ขุนนางลาวคอยดูแลรักษาเมืองเรียบร้อยแล้วก็ออกเดินทางกลับ ในระวางทางลาวทองเศร้าโศกคิดถึงพ่อแม่พลายแก้วสงสารก็ชวนพูดชวนชมนกชมไม้และสัตว์ป่า ทำให้ลาวทองค่อยคลายความทุกข์ลงบ้าง เมื่อพ้นเขตป่าก็ต่อเรือแพเดินทางทางน้ำต่อไปโดยด่วน เจ็ดวันก็ถึงพระนคร แล้วทั้ง ๔ คน ก็พากันเข้าพบขุนนางผู้ใหญ่เพื่อจะได้เข้าเฝ้าต่อไป

ครั้นสมเด็จพระพันวษาเสด็จออก ขุนนางผู้ใหญ่นำพลายแก้วและเจ้าเมืองทั้ง ๓ รวมทั้งพระยาเชียงทองเข้าไปเฝ้า กราบทูลเรื่องราวตั้งแต่ต้นจนพลายแก้วอาสานำทัพไปรบชนะ ได้ผู้คนช้างม้าและอาวุธกลับมาเป็นอันมาก สมเด็จพระพันวษาดีพระทัย ทรงตั้งให้พลายแก้วเป็นขุนแผน พระราชทานเครื่องยศแก่ขุนแผน และรางวัลเป็นอันมากแก่พระยาเจ้าเมืองทั้ง ๓ ส่วนพระยาเชียงทอง เมื่อพลายแก้วกราบทูลถึงความดีความชอบที่มีในตอนหลังก็พระราชทานอภัยและให้กลับไปอยู่เชียงทองตามเดิม

พลายแก้วเมื่อได้เป็นขุนนางมีบรรดาศักดิ์เป็นขุนแผนแล้ว ก็พาลาวทองลงเรือไปรับหน้าที่ๆสุพรรณ นึกถึงพิมเมียรัก ไม่รู้ว่าจะถูกขุนช้าง

รบกวนอย่างไรบ้าง เร่งฝีพายมาตลอดทาง พอรุ่งเช้าก็ถึงสุพรรณ ให้เรือเข้าเทียบท่าหน้าบ้าน พอดีสายทองลงมาเห็นเข้า นางดีใจรีบไปบอกวันทองทันที วันทองไม่รอช้าลงไปที่เรือผัว แล้วผวาเข้ากอดเท้าขุนแผนร้องไห้สะอึกสะอื้นพูดจาไม่ได้ ขุนแผนเห็นนางซูบผอมผิดไปจากเมื่อก่อนมาก เมื่อเห็นตัวน่าจะดีใจ กลับร้องไห้เศร้าโศกยิ่งนัก ก็ปลอบเช็ดน้ำตาให้ แล้วถามถึงเหตุที่ทำให้เป็นเช่นนั้น

วันทองค่อยคลายความโศก แล้วเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นตั้งแต่ขุนช้างเอากระดูกมาบอกแม่ศรีประจันว่าผัวตายเสียแล้ว นางเสียใจล้มเจ็บจนแทบจะไม่รอด พระที่วัดป่าเลไลยทำนายว่าเคราะห์ร้ายมากให้เปลี่ยนชื่อเป็นวันทองเสีย พอค่อยทุเลาขุนช้างมาขอนางกับนางศรีประจัน โดยชี้แจงว่าตามกฎหมายถ้าผัวไปตายในทัพเมียจะต้องไปเป็นของหลวงอยู่ในวัง ขุนช้างจะช่วยเอาเงินทองติดสินบนให้พ้นโทษถ้าจะยอมยกให้ นางศรีประจันเชื่อและเห็นแก่เงินของขุนช้างจึงยอมยกให้ ยอมให้รื้อเรือนหอของพลายแก้ว แล้วสร้างของขุนช้างขึ้นใหม่ นี่ก็ได้ทำพิธีแต่งงานกันแล้ว แต่นางไม่ยอมร่วมหอจนถึงกับแม่ผูกมือโยงไว้กับขื่อและเฆี่ยนตี ซึ่งนางยอมทนมาจนถึงบัดนี้ แล้วเปลื้องผ้าให้ดูหลังซึ่งเป็นรอยถูกเฆี่ยนตีแตกยับ

ขุนแผนฟังเมียเล่าก็แค้นแทบเลือดตาไหล ปลอบและชมวันทองว่าดีซื่อสัตย์ต่อผัวอย่างไม่มีที่เปรียบ แล้วประกาศว่าจะแก้แค้นให้ได้ ถึงเจ้านายจะไม่เลี้ยงจะลงโทษก็ยอม สั่งบ่าวไพร่ให้ล้อมบ้านแล้วชักดาบออกแกว่งว่าจะไล่ฟันให้สมแค้นให้หมดเมืองสุพรรณทีเดียว

นางลาวทองผู้ซึ่งนั่งฟังอยู่หลังม่าน เห็นผัวเอะอะเดือดดาลอย่างนั้น ก็ออกมากั้นขุนแผนไว้ และว่าบ้านเมืองมีขื่อมีแปไม่ควรจะเที่ยวไล่ฆ่าฟันคนเล่นง่าย ๆ ภายหน้าจะเป็นอันตรายแก่ตัวขอให้ยับยั้งไว้ก่อน อย่าเพิ่งฟังความข้างเดียว ควรฟังดูให้แน่ก่อนว่าทำไมเขาจึงไม่กลัว กล้าเข้าแย่ง ทั้งเรือหอห้องของผู้ที่มีคู่ครองอยู่แล้ว คงจะต้องมีเหตุอะไรบ้าง ตลอดจนท่านแม่ยายก็ดูยินยอมเขาด้วย

ข้างวันทองผู้ซึ่งทนทุกข์ทรมานมาแทบเลือดตากระเด็น ครั้นผัวมาดีใจเข้าไปเล่าความทุกข์ให้ฟัง กลับมามีหญิงสาวท่าทางสนิทสนมกับผัวออกมาขัดขวาง มิหนำซ้ำยังพูดเป็นเชิงให้ผัวสงสัยตัวเสียด้วยก็โกรธแทบหัวจะแตกออกเป็นเสี่ยง ๆ ร้องถามว่าผู้หญิงคนนี้เป็นใครกัน เป็นเมียพี่หรือเป็นเจ้าจอมมาจากไหน หรือเป็นลูกสาวลาวเก็บตกมาได้กลางทาง จึงกล้ามาลอยหน้าให้เหตุผลชี้แจงข้อน่าสงสัยเช่นนี้ ขุนแผนตอบว่าเป็นเมียของตนเอง เป็นลูกสาวนายบ้านจอมทอง ชื่อลาวทอง พ่อแม่เขายกให้เป็นเมีย ตั้งใจพามาไหว้พิม แต่มารู้เรื่องเสียก่อนจึงลืมแนะนำไป ขออย่าให้พิมโมโหโทโสเลย นึกว่ายกโทษให้พี่เสียเถิด แล้วบอกลาวทองให้ไหว้พิมเสีย

ด้วยความทุกข์ที่ทับถมมานาน และความแค้นที่ผัวกลับพาเมียใหม่มา วันทองเหลืออดตอบว่าไม่ต้องไหว้ แล้วว่าเปรียบเปรยลาวทองต่าง ๆ ซึ่งทำให้ลาวทองโกรธ ไม่ยอมลดละให้ โต้เถียงกัน จนในที่สุดเกิดทะเลาะวิวาทด่าว่ากันอย่างเจ็บแสบแบบเมียหลวงเมียน้อยหึงผัวกัน วันทองเรียกสายทองและบ่าวให้ลงเรือช่วยกันตบตีลาวทอง ลาวทองเข้าแอบหลังผัว

ขุนแผนห้ามและกั้นวันทองไว้ แล้วต่อว่าสายทองที่ไม่ห้ามน้อง แต่กลับมาช่วยให้เป็นเรื่องใหญ่ วันทองว่าผัวจะตีจะด่านางไม่ว่า แต่นี่อีลาวมาด่านางทนไม่ได้ เมื่อผัวไม่เลี้ยงก็ฆ่าเสียเถิด แล้วตรงเข้าไปจะตบลาวทอง ลาวทองหลบเสียทันจึงถูกขุนแผนเข้าเต็มมือ ขุนแผนต่อว่า อะไรกันนี่ไม่กลัวเกรงพี่บ้างเจียวหรือ ยิ่งห้ามเหมือนยิ่งยุ และท้าว่าอวดดีก็เข้ามา ซึ่งทำให้วันทองโกรธมากขึ้นอีกว่าไม่เคยเป็นอย่างนี้ คงจะต้องถูกยาเบื่อและถูกปรนนิบัติเสียอย่างถึงใจจนยอมตามเมียใหม่ทุกอย่าง อีกหน่อยก็คงจะให้ขี่คอ ขุนแผนห้ามให้สงบลงเสียบ้าง มิฉะนั้นจะเจ็บตัวอายชาวบ้านด้วย

วันทองกลับโกรธขุนแผน หาว่าไม่รักตัวแล้ว แกล้งพาเมียใหม่มาประจาน นางกระโดดขึ้นบนสะพาน และว่าเป็นอันขาดกันวันนี้ สบประมาทขุนแผนมากมาย เช่น จะตักน้ำล้างตีนล้างบ้านไม่ให้มีราคีอีกต่อไป และถึงพระอินทร์ลงมาห้ามก็ไม่ฟัง ทำให้ขุนแผนโกรธ แล้วเลยเข้าใจเอาว่าวันทองแกล้งมารยามาร้องไห้ร้องห่มเล่าความทุกข์ให้ฟัง เนื้อแท้คงเป็นเมียขุนช้างแล้ว แต่มากลบเกลื่อนพาลทะเลาะกับลาวทอง เพื่อไม่ให้ตัวไปทำร้ายขุนช้าง ผัวจากไปไม่ทันไรก็คบชู้ ด่าว่าอย่างเสียหายต่าง ๆ ลงท้ายว่าไม่ควรอยู่อีกต่อไป แล้วชักดาบจะขึ้นไปฆ่าวันทอง

วันทองกลัววิ่งขึ้นเรือนเข้าห้องนอนแล้วร้องไห้ กลิ้งเกลือกรำพันถึงที่อุตส่าห์ครองตัวจนผัวกลับ ครั้นแล้วกลับมามีเรื่อง นางรู้สึกความผิดของตัวที่เกรี้ยวกราดหยาบคายต่อผัว คราวนี้คงไม่มีหวังที่จะได้คืนดี คงจะต้องไม่พ้นมือขุนช้าง นางทนความเสียใจความอายไม่ไหว ก็ตัดสินใจผูกคอตาย

พอดีสายทองเข้ามาเห็น จึงร้องโวยวายเรียกผู้คนมาช่วยไว้ได้ทัน สายทองวิ่งไปบอกขุนแผนให้รู้เรื่อง แต่ขุนแผนยังโกรธไม่หาย กลับให้ทหารผูกช้างแล้วขึ้นจากเรือขึ้นช้างกับลาวทองพาผู้คนข้าทาสเดินทางต่อไปจนถึงบ้านแม่ที่เขาชนไก่ กาญจนบุรี

ฝ่ายทางบ้านนางศรีประจัน ขุนช้างก็ยังคงนอนเฝ้าหออยู่ แม่ยายเห็นกระสับกระส่ายคอยอยู่ถึง ๑๕ วันแล้ว จึงเข้าไปปลอบวันทองขอให้ยอมเข้าร่วมหอเสียเถิด วันทองตอบว่า แม่จะแกล้งฆ่าลูกหรืออย่างไรจึงจะให้ไปอยู่กับขุนช้าง ถ้าผัวตายจริงนางจะไม่ขัดเลย แต่นี่ก็เป็นที่แน่แล้วว่าพลายแก้วยังไม่ตาย นางศรีประจันว่าถึงกลับมาเขาก็มีเมียใหม่ และยังด่าว่าตัดขาดกันแล้วถ้าไม่ฟังก็ขาดลูกขาดแม่กันให้ไปอยู่เสียที่อื่น วันทองคงยืนยันไม่ยอมอยู่นั่นเองเป็นเหตุให้นางโกรธเพิ่มขึ้น เข้าฉุดวันทองออกมาจากห้อง ล้มลุกคลุกคลานกันอุตลุด วันทองร้องให้คนช่วยก็ถูกนางศรีประจันด่าว่ากลับไป ทั้งสองฉุดลากยื้อแย่งกันจนไปถึงหอใหม่ ขุนช้างเห็นได้ทีจึงช่วยแม่ยายดึงวันทองเข้ามุ้งไปจนได้ วันทองก็ไม่ลดละต่อสู้ขัดขวางจนมุ้งม่านขาดลงมาพันตัว และในที่สุดก็เสียตัวเป็นเมียขุนช้าง

ขุนช้างมีความสุขยิ่งนักที่ได้วันทองเป็นเมีย บอกนางว่าไม่มีหญิงที่ไหนที่รักเท่า เงินทองมากมายที่มีก็ตั้งใจจะให้นาง และจะไม่ให้นางต้องร้อนใจอะไรเลย ข้างวันทองนั้นยังคงรักและคิดถึงพลายแก้วอยู่ นางแค้นใจตัวที่ต้องตกเป็นเมียขุนช้าง ไม่ยอมออกไปให้ใครเห็นหน้า นางนอนตื่นสายตรอมใจร้องไห้อยู่ในห้องถึงสองวัน

ตอนที่ ๑๔ ขุนแผนบอกกล่าว

กล่าวถึงขุนแผนนอนอยู่กับลาวทองที่บ้านแม่ได้ ๒ คืน เวลาเที่ยงคืนตื่นขึ้นเกิดคิดถึงวันทอง รู้สึกตัวว่าประมาทที่ทิ้งเมียไว้คนเดียว เมื่อวันที่จากกันวันทองก็เศร้าหมองมาก และยิ่งอยู่ใกล้กับขุนช้างเช่นนี้มิเป็นเมียขุนช้างเสียแล้วหรือ เสียดายที่อุตส่าห์กลับมาทัน แต่แล้วก็มีเหตุต้องทะเลาะวิวาทกัน แค้นใจตัวเองยิ่งนักที่ไม่ควรปล่อยให้เป็นไปเช่นนั้น จึงตัดสินใจที่จะไปดูให้รู้เรื่อง พอรุ่งเช้าก็เรียกบ่าวไพร่ที่มีฝีมือ ๒๐ คน เตรียมเสบียง อาวุธ พร้อมเสร็จแล้วเข้าไปบอกลาวทองว่าจะไปตรวจการชายแดน ไม่ช้าก็จะกลับ และออกเดินทางมุ่งตรงไปสุพรรณได้ ๒ วันก็ถึงบ้านนางศรีประจันเวลา ๒ ยาม

ขุนแผนเสกข้าวสารขับภูตผีประจำบ้าน และสะกดผู้คนในบ้านให้หลับหมดแล้วว่าคาถาสะเดาะกลอนปีนหน้าต่างขึ้นไปในห้องนอนของวันทอง ฟันม่านขาด เปิดมุ้งเห็นวันทองนอนหลับอยู่บนเตียง มีขุนช้างกอดอยู่ ขุนแผนเดือดดาลด่าวันทองว่า เสียแรงที่มีรูปร่างสวยแต่ใจชั่ว ผัวจากไปไม่ทันไรก็คบชู้ ไม่ควรมีชีวิตอยู่ต่อไป ถีบทั้ง ๒ คนตกจากเตียง เงื้อดาบขึ้นจะฟัน พอดีจิ้งจกทักขึ้นจึงได้สติงดไว้ไม่ฆ่า แต่กลับเอาเชือกมัด ๒ คนติดกันแน่นโยงไว้กับขื่อ และเอาผ้ามาคลุมแลดูคล้ายกับคนตาย ครั้นใกล้รุ่งขุนแผนลงจากเรือน แก้สะกดทำให้คนในบ้านตื่น เรียกบ่าวไพร่จุดคบไฟ

สว่างไสวเหมือนเจ้านายเสด็จ ตัวเองขึ้นม้าเอาดาบตีข้างฝา แกล้งตะโกนถามว่าวันทองอยู่ที่ไหน ออกมารับขุนแผนด้วย

สายทองได้ยินคนมาเรียก ครั้นออกไปดูก็เห็นขุนแผนกับพวกล้วนขี่ม้ามามากมาย มีคบไฟสว่างทั่วไปหมด มีความกลัวแต่คิดว่าตัวควรลงไปพูดจาให้ขุนแผนคลายความโกรธลงบ้าง แม้จะกลัวขุนแผนจะฆ่าฟันเอาแต่ก็ยังเชื่อว่าใจคงไม่ร้ายถึงเพียงนั้น นางจึงเปิดประตูลงไปพบขุนแผนแล้วร้องไห้ต่อว่าขุนแผนว่า วันที่กลับมานั้นวันทองขึ้นมาบนเรือนเสียใจจนผูกคอตายขุนแผนรู้ก็ไม่มาดูกลับทิ้งไปเสีย อยู่ข้างนี้นางศรีประจันเฆี่ยนตีเคี่ยวเข็ญจนวันทองต้องเสียตัวเป็นเมียขุนช้างมาได้ ๒ วันแล้ว

ขุนแผนร้องว่าไม่ต้องพูดมาก เข้าใจเล่ห์กลหมดแล้ว เพราะตัวจนขุนช้างนั้นมั่งมีจึงพรากไปให้ ที่กลับมาคราวนี้ตั้งใจจะมารับ แต่เมื่อเน่าอย่างนี้แล้วจะเอาไปทำไม แม้สายทองเองก็เถอะไม่ช้าก็จะต้องเป็นเมียขุนช้างด้วยเพราะนิสัยใจคอเหมือนกัน นี่เห็นจวนตัวจึงมาพูดแต่ที่ดี จะไปฟ้องร้องก็ป่วยการฆ่าเสียให้หมดทั้งบ้านดีกว่า

สายทองเถียงว่าใครแน่ที่เป็นคนเน่า นี่ก็สว่างแล้วเชิญขึ้นบนเรือนพูดจากันเถิด แล้วนางวิ่งไปบอกนางศรีประจันว่าขุนแผนยกพวกมีหอกดาบมามากมาย นางศรีประจันกลัวจนตัวสั่น ถามสายทองว่าจะทำอย่างไรดี สายทองว่าคราวนี้เห็นจะแย่ เพราะเจ้านายโปรดปรานเขา ได้ยินว่าจะฆ่าเสียทั้งบ้าน โดยเฉพาะแม่ศรีประจันและเทพทอง จะฟันทิ้งไว้ให้คนดู ยิ่งทำให้นางศรีประจันกลัวหนักขึ้น วิ่งเข้าห้องมุดเข้ามุ้งเอาที่นอนขึ้นคลุมตัวไว้มิด

บอกสายทองให้ช่วยบอกขุนแผนว่านางเป็นลมตายมาหลายวันแล้ว สายทองวิ่งไปที่ห้องวันทอง แต่ประตูลั่นดาลเปิดเข้าไปไม่ได้ นางไม่รู้จะทำอย่างไรจึงแข็งใจออกมาเชิญขุนแผนให้ขึ้นบนเรือน

ขุนแผนกับบ่าวไพร่ก็พากันขึ้นบนเรือน ถามสายทองว่า แม่ยายไปไหนเสีย แกล้งตะโกนว่าป่านนี้แล้ววันทองยังนอนไม่ตื่นอีกหรือ ขุนช้างและวันทองตกใจเมื่อได้ยินเสียงคนเอะอะอยู่ข้างนอก จะลุกขึ้นก็ไม่ได้เพราะถูกมัดไว้แน่น ทั้งมีมุ้งม่านคลุมอยู่ ขุนแผนร้องเรียกวันทองให้ออกมาพูดจากันบ้าง สายจนป่านนี้ยังนอนอยู่อีกหรือ วันทองจำเสียงได้ยิ่งกลัวมากขึ้นอีก จะตอบไปก็อายเพราะถูกมัดติดกันอยู่ ขุนแผนขู่สำทับขุนช้างว่าทำไมจึงมัวแต่กอดเมียของตนอยู่ไม่ปล่อยให้ออกมา วันนี้เป็นต้องตายแน่ และแกล้งถีบฝาดังโครมครามอยู่ ขุนช้างไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ข้างวันทองก็อายไม่ยอมลืมตา

สายทองวิ่งไปบอกนางศรีประจันว่าออกมาเถิด ขุนแผนจะฆ่าวันทองอยู่แล้ว นางศรีประจันกลัวลูกจะตายอุตส่าห์แข็งใจเอาฟูกพันตัวจะออกมาแต่ฟูกใหญ่ติดประตูหกล้ม ร้องให้สายทองช่วย สายทองสงบสติอารมณ์เข้าไปช่วยจนออกมาข้างนอกได้ เป็นที่ขบขันของคนทั่วไป ขุนแผนแกล้งทำเป็นถามว่านางศรีประจันอยู่ไหนจะต้องฆ่าให้ได้ แต่แล้วกลับให้ไปเชิญพันโชติกำนันมา และถามว่า ตนอาสาไปราชการทัพ กลับมาหอห้องหายไปหมด กลับมีใหม่ขึ้นมาแทนเช่นนี้ ท่านเป็นผู้ใหญ่ในตำบลรู้เรื่องบ้างไหม

พันโชติเล่าเรื่องให้ขุนแผนฟังตั้งแต่ต้นจนตลอด รวมทั้งที่นางทอง-ประศรีทุ่มเถียงกับนางศรีประจันและบอกกล่าวกับตนไว้เหมือนกัน ขุนแผนฟังกำนันเล่าเป็นหลักฐานเช่นนี้ก็คิดอยู่ในใจว่า เรื่องทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะขุนช้างเป็นต้นเหตุ วันทองเมียรักอุตส่าห์ครองตัวมาได้จนได้กลับมาพบกัน แต่แล้วตัวเองกลับหุนหันด่าว่าเสียอย่างเสียหาย และทอดทิ้งจนต้องเสียตัวกับขุนช้าง ครั้นจะรับคืนไปนางก็มีมลทินเสียแล้ว จะฟ้องร้องเป็นถ้อยเป็นความก็สงสารเมียที่จะต้องอับอาย ยกให้ขุนช้างนึกว่าทำบุญทำทานเสียดีกว่า แต่ให้ง่ายนักก็เกรงว่าจะอวดดีต่อไป จะต้องทำให้รู้สึกตัวเสียบ้าง เมื่อตกลงใจเช่นนี้จึงบอกกำนันให้เอาตัวคนผิดมาว่ากล่าวกันต่อไป

พันโชติจึงให้คนไปตามนางเทพทอง และยายกลอยยายสา เมื่อคนทั้ง ๓ รู้เรื่องก็กลัว พยายามเบี่ยงบ่าย ติดสินบนผู้ไปตามให้ช่วยบอกว่าไม่พบ แต่เมื่อไม่สำเร็จก็จำใจต้องมา ครั้นมาพร้อมหน้ากันที่บ้านนางศรีประจันแล้ว ขุนแผนจึงถามนางศรีประจันว่าเหตุใดจึงยกวันทองให้ขุนช้างเมื่อก่อนจะไปทัพก็ได้ฝากฝังไว้อย่างมากมาย นางศรีประจันซัดยายกลอยยายสาว่านางหลงเชื่อ และวันทองก็เพิ่งเป็นเมียขุนช้างได้เพียง ๒ วันยังไม่สึกหรออะไรหรอก รับกลับไปเถิด ข้างยายกลอยยายสาซัดเทพทองเทพทองก็ว่าขุนช้างเป็นคนบอกว่าขุนแผนตาย ขุนแผนจึงเรียกหาขุนช้างศรีประจันและเทพทองก็เรียกขุนช้างให้ออกมาจากห้อง แต่ประตูติดกลอนและขุนช้างก็ลุกไปเปิดประตูไม่ได้ ขุนแผนจึงร่ายมนต์สะเดาะกลอนประตูก็เปิดออก นางศรีประจันและเทพทองเข้าไปดูเห็นคนถูกผ้าคลุมนอนอยู่

นึกว่าผีพากันหนี ในที่สุดจึงรู้ว่าเป็นขุนช้างและวันทองถูกมัดอยู่ เมื่อตัดเชือกแก้มัดออกแล้วทั้ง ๒ คนก็ไม่กล้าออกไปพบขุนแผน แม่และแม่ยายช่วยกันเตือนให้ออกไปขอโทษขุนแผนเสีย คงไม่ทำอะไรเพราะมีเมียใหม่มาแล้ว ขุนช้างชวนวันทองให้ออกไปด้วยแต่วันทองไม่ยอมไป

ขุนช้างถูกแม่และแม่ยายเคี่ยวเข็ญทนอยู่ไม่ได้ก็ออกมาจากห้อง วันทองนั้นไม่ยอมออกไป กลับลั่นดาลประตูเสียอีก ขุนช้างเข้าไปกราบเท้าวิงวอนขอโทษอย่างไม่ละอายเลย เป็นที่ขบขันดูถูกของคนที่อยู่ที่นั่น และขุนแผนเตะกระเด็น เรียกวันทองให้ออกมาด้วยจะได้ฆ่าเสียให้หมดพร้อมกัน

เมื่อวันทองไม่ยอมออกมา ขุนแผนก็ด่าว่าประจานนางต่าง ๆ เช่นว่านางเป็นกาปลอมเป็นหงส์ ทีแรกนึกว่าเป็นทับทิมแท้ แต่ความจริงคือพลอยเทียม ว่านางมารยาจนชายหลง และสันทัดจัดเจนบทรักไม่มีใครสู้ได้ในที่สุดก็ประชดว่า ขอให้อยู่ให้มีความสุขเถิด ตัวจะลาแล้ว แล้วพาพวกพ้องกลับไปกาญจนบุรี

ขุนช้างอยู่ที่บ้านนางศรีประจันได้ประมาณหนึ่งเดือน เมื่อไม่มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นอีกก็เข้าไปลาแม่ยายขอพาวันทองกลับบ้านของตัว ว่าอยู่นานไม่มีใครดูแลบ้าน ช้างม้าเงินทองจะกระจัดกระจายหายเสียหมด นางศรีประจันก็อนุญาตสองคนผัวเมียจึงไปครอบครองบ้านใหญ่ของขุนช้างด้วยกันด้วยความสุข

ตอนที่ ๑๕

ขุนแผนต้องพรากจากนางลาวทอง

ปะกล่าวถึงสมเด็จพระพันวษา ทรงระลึกถึงขุนแผนที่โปรดให้ไปรักษาการอยู่ชายแดน ว่ายังไม่เคยเข้ามาอยู่ในกรุง ยังไม่รู้ระเบียบราชการ ถ้าให้เข้ามาฝึกงานเสียบ้าง ต่อไปคงจะทำราชการได้ดี จึงโปรดให้จมื่นศรีไปรับเข้ามาใช้สอยในกรุง รวมทั้งขุนช้าง ซึ่งพ่อได้เคยถวายตัวไว้ด้วย กับทั้งขอให้จมื่นศรีเป็นธุระฝึกหัดคนทั้ง ๒ นี้ให้รู้จักขนบธรรมเนียม ชั้นแรกนี้ให้เข้ามาเป็นมหาดเล็กไปก่อน

จมื่นศรีรับรับสั่งแล้วพาตำรวจไปที่บ้านนางทองประศรีที่เขาชนไก่ กาญจนบุรี เล่าเรื่องให้ขุนแผนฟัง ขุนแผนดีใจไปบอกลาแม่และฝากลาวทองให้อยู่กับแม่ ตกลงกันว่าเมื่อได้มารับราชการหาบ้านช่องได้เรียบร้อยแล้วจะกลับไปรับแม่และเมียไปอยู่ด้วยกันต่อไป นางทองประศรียินดีที่ลูกจะได้โอกาสเข้าไปรับราชการในกรุง นางรับรองจะเลี้ยงดูลาวทองให้ดี กับสั่งสอนลูกให้ประพฤติแต่สิ่งที่ดี ให้ซื่อสัตย์ต่อพระเจ้าแผ่นดินรู้จักเจียมตัวไม่กำเริบแม้จะโปรดปราน พร้อมกับให้ศีลให้พรต่าง ๆ ขุนแผนรับพรแม่และลาเมียเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็ออกเดินทางไปสุพรรณบุรีกับตำรวจเพื่อไปรับขุนช้างอีกคนหนึ่ง

พอขุนช้างเห็นขุนแผนกับตำรวจพากันมามากก็ตกใจ เข้าห้องบอกเมียว่าขุนแผนพาตำรวจมา คงจะเกิดเรื่องใหญ่อีก วันทองก็ตกใจ สองคนผัวเมียไม่รู้จะทำอย่างไร กอดคอกันร้องไห้ไม่กล้าออกไปพบ ตำรวจร้องให้ออกมาพูดกัน แต่สองคนกลับลั่นดาลประตูเสีย ขุนแผนเห็นตำรวจเข้าเรือนไม่ได้ จึงเป่าคาถามหาสะเดาะกลอนก็หลุด ตำรวจจึงพากันเข้าไปในเรือนได้ ขุนช้างเห็นว่าจะหนีไม่รอดแล้วแกล้งทำเป็นผีเข้า ขุนแผนรู้ทีแกล้งทำเป็นกลัวผีหลบหนีจนเหยียบม่านขาด ข้าวของแตกกระจาย แกล้งเซไปเตะเอาวันทองล้มคว่ำไป ขุนช้างตกใจเข้าไปกอดเมียอยู่ ยิ่งทำให้ขุนแผนเคืองมากขึ้น นึกอยากจะฆ่าเสียทั้ง ๒ คน

ครั้นได้ความจากตำรวจว่าไม่ใช่มาเกาะตัวไปฟ้องร้อง เป็นแต่สมเด็จพระพันวษาจะให้เข้าไปรับราชการในกรุง เพราะพ่อตัวได้เคยนำไปถวายตัวเอาไว้ จึงค่อยคลายความกลัว แล้วสั่งเสียลาเมียพาบ่าวไพร่ไปกับขุนแผนและตำรวจจนถึงพระนคร

ขุนช้างและขุนแผนฝึกหัดทำงานอยู่กับจมื่นศรีจนเข้าอกเข้าใจดีแล้ว จึงเข้าไปเป็นมหาดเล็กอยู่ในวัง รู้จักชอบพอกับพวกมหาดเล็ก มีพิเศษ ๒ คน คือ ขุนเพ็ชร์ และขุนราม ซึ่งได้เลี้ยงเหล้า และสบถสาบาลว่าจะเป็นเกลอซื่อตรงต่อกัน

นางลาวทองซึ่งอยู่กับแม่ผัวที่เมืองกาญจน์ คิดถึงผัวจนล้มเจ็บเป็นไข้ นางทองประศรีหาหมอมารักษาอยู่หลายวันก็ไม่หาย กลับมีอาการหนักลง นางจึงให้คนใช้รีบไปบอกขุนแผนให้ทราบเรื่อง เมื่อขุนแผนได้ข่าวตรวจดู

ดวงชะตาของลาวทองก็รู้ว่าเคราะห์ร้ายมาก แต่ยังไม่ถึงตาย ต้นเหตุของความเจ็บป่วยก็คือนางคิดถึงผัว ฉะนั้น ถ้าได้พบกันก็จะทำให้นางหายเจ็บในไม่ช้า จึงคิดจะไปเยี่ยมนาง แล้วขอฝากเวรไว้กับขุนช้าง เล่าเรื่องลาวทองเจ็บให้ฟัง ขอให้เห็นใจอยู่เวรแทน ถ้าช่วยได้จะไม่ลืมบุญคุณต่อไป ซึ่งขุนช้างก็รับรองอย่างแข็งแรง ขุนแผนจึงรีบเดินทางกลับบ้าน ลาวทองเห็นผัวก็ดีใจ นางตั้งใจกินยารักษาตัวและไม่ช้าก็หายเป็นปกติ

ในระหว่างที่ขุนแผนไม่อยู่นั้น สมเด็จพระพันวษาเห็นขุนช้างอยู่เวรคนเดียวไม่มีขุนแผนอยู่ด้วยจึงตรัสถามถึง ขุนช้างนั้นยังเจ็บใจขุนแผนที่เคยทำกับตน และยังเชื่อว่าต่อไปคงจะถูกขุนแผนทำร้าย และแย่งวันทองไปอีก จึงกราบทูลว่าได้ยินขุนแผนบ่นคิดถึงเมียอยู่ทุกวัน และเมื่อวานได้ยินว่าจะไปบ้าน ตัวได้ห้ามก็กลับขู่ว่าจะฆ่า พอเวลา ๓ ยามกลับปีนกำแพงวังหนีไป เข้าใจว่าคงจะไปหาเมีย

สมเด็จพระพันวษากริ้วมาก รับสั่งว่าทำเช่นนี้โทษถึงตาย แต่โดยที่เคยมีความชอบมาก่อน จึงจะยังไม่ฆ่า อีนางเมียเป็นนางสวรรค์หรืออย่างไร จึงห่างกันไม่ได้ รับสั่งให้ไปจับลาวทองมาไว้ในวัง ส่วนขุนแผนไม่โปรดที่จะให้เข้าเฝ้าอีก ให้อยู่ที่กาญจนบุรี ตระเวนรักษาชายแดนต่อไปตามเดิม เจ้าหน้าที่พากันไปจัดการตามรับสั่ง

คืนนั้นลาวทองนอนอยู่กับผัว ฝันว่ามียักษ์มาจับนางมัดเอาไปใส่กรงเหล็กไว้ ขุนแผนตามหานางก็ไปตกลงในเหวลึกด้วยอีกคนหนึ่ง ต้องทนทุกขเวทนามาก จนมีชายคนหนึ่งมีฤทธิ์มาช่วยไว้ได้ทั้ง ๒ คน ลาวทอง

ตกใจตื่นเล่าความฝันให้ผัวฟัง ขุนแผนจับยามดูก็รู้ว่าเคราะห์ร้ายมาก พรุ่งนี้จะมีภัย จะต้องแยกจากกันไปนานทีเดียว จนกว่าจะมีคนมาช่วย จะบอกความจริงก็เกรงว่าลาวทองจะตกใจ จึงแกล้งพูดกลบเกลื่อนว่า เพราะลาวทองเป็นไข้มานานจึงฝันเลอะเทอะไม่มีความหมายอะไรมากนัก

ครั้นรุ่งเช้าตำรวจก็ไปถึง ขุนแผนเห็นตำรวจก็ใจหาย แข็งใจถามว่ามีเรื่องอะไรหรือ ตำรวจเล่าให้ฟังเรื่องที่ขุนช้างกราบทูลโดยตลอด และที่พากันมาก็เพื่อจะพรากลาวทองไป ขุนแผนแทบจะเป็นลมเมื่อได้ยินตำรวจบอกเช่นนั้น เข้าไปเล่าให้ลาวทองฟังและว่าเป็นความผิดของพี่เองที่ฝากเวรขุนช้างเพราะประมาทจึงติดกับที่ขุนช้างวางดักไว้ คราวนี้ไม่รู้ว่าจะแก้ไขอย่างไรแล้ว

ลาวทองได้ฟังอกแทบแตก น้ำตานองหน้า รำพันว่าอยู่ด้วยกันไม่ถึงปีก็จะต้องจากกัน ถ้าไปรบทัพตายก็ยังมีเหตุผล นี่เจ็บใจมาเสียทีศัตรูที่คอยปองร้ายมาตลอด นางร้องไห้กลิ้งเกลือกอยู่ในห้อง ขุนแผนปลอบให้เมียหายความเศร้าลงบ้าง อ้างบุญกรรมที่ทำไว้ และว่าคงจะได้พบกันอีก ไปอยู่ในวังขอให้ลาวทองระวังรักษาตัว ฝากตัวกับผู้เป็นนาย รักษาความซื่อสัตย์ไว้ให้มั่นคงแล้วพากันไปลานางทองประศรี

นางทองประศรีปลอบลูกชายและลูกสะใภ้ ให้เงินลาวทองไป ๓ ชั่ง กับให้นางสี นางสา นางเวียง นางวัน ไปอยู่เป็นเพื่อน แล้วนางฝากฝังกับตำรวจขอให้เอ็นดูลาวทองด้วย ว่าเป็นชาวบ้านนอกไม่รู้ขนบธรรมเนียม

ในที่สุดลาวทองก็จำต้องจากผัวและแม่ผัวไปอยู่ในวัง มีหน้าที่เป็นคนปัก สะดึง ลาวทองรู้จักเจียมตัว เอาใจผู้เป็นเจ้านาย ก็มีความสุขกายอยู่บ้าง ส่วนใจนั้นมีแต่ทุกข์โดยเฝ้าคิดถึงผัวอยู่เป็นนิจ

ตอนที่ ๑๖

กำเนิดกุมารทองบุตรนางบัวคลี่

ค่ำวันหนึ่ง หลังจากที่ลาวทองได้จากไปแล้วไม่นานนัก ขุนแผนนอนคิดถึงเมียอยู่ในตอนดึก นึกถึงขุนช้างผู้ซึ่งเป็นเพื่อนน้ำสบถกันมาแต่เล็ก ๆ แล้วกลับมาลักเมียไป มิหนำซ้ำในตอนหลังรับราชการร่วมกัน สบถว่าจะเป็นมิตรซื่อตรงต่อกันก็กลับแกล้งเอาความเท็จขึ้นกราบทูลว่าปีนกำแพงวังหนีไปหาเมีย จนเมียต้องไปถูกขังอยู่ในวัง และตัวเองต้องตระเวนอยู่ชายแดน ขุนแผนยิ่งคิดยิ่งแค้นและเพื่อเป็นการแก้แค้นจึงตั้งใจว่าจะต้องไปพาวันทองหนีให้ได้ ลำพังขุนช้างและพวกนั้นตัวไม่กลัว ยำเกรงอยู่แต่พระเจ้าแผ่นดินจะให้ยกรี้พลติดตาม ซึ่งตัวคงสู้ไม่ได้ เพราะมีแต่พวกภูตผีบริวารที่จะช่วยเท่านั้น และพวกนี้ก็เสื่อมกำลังลงไปมาก ฉะนั้น จะต้องเตรียมตัวหาดาบใหม่ ม้าที่มีฝีเท้า และเด็กฝึกหัดให้มีฝีมือไว้คอยรับใช้เสียก่อน ครั้นรุ่งขึ้นขุนแผนจัดการมอบหมายงานทางบ้านเสร็จ แล้วก็ออกเดินทางไปแต่ผู้เดียว เดินทางไปตามป่าแวะบ้านกะเหรี่ยง ข่า ละว้า และมอญเรื่อยไป จนมาถึงไร่ของหมื่นหาญ ซึ่งแปลกกว่าที่อื่น กว้างขวางใหญ่โตทั้งมีขอบเขตแข็งแรง และมีผู้คนทำไร่อยู่เป็นอันมาก

หมื่นหาญผู้นี้เดิมชื่อนายเดช ภายหลังได้เป็นที่หมื่นหาญชาญไชย เป็นหัวไม้มีฝีมือ รูปร่างสูงใหญ่ หน้าตาน่ากลัว เป็นที่เกรงขามของคนทั่วไป

แกซ่องสุมสมุนตั้งบ้านอยู่ที่บ้านถ้ำ พวกบริวารล้วนแต่ฝีมือดี อยู่ยงคงกระพันทั้งนั้น ใครหลงผ่านเข้าไปแถบนั้นก็ถูกจับเอาทรัพย์ช้างม้าวัวควายแล้วฆ่าเสีย เจ้าหน้าที่ทางบ้านเมืองไม่กล้าเข้าไปเกี่ยวข้อง หมื่นหาญมีภรรยาชื่อนางสีจันทร์และลูกสาวชื่อบัวคลี่ อายุประมาณ ๑๗ ปี บัวคลี่เป็นหญิงสาวสวยมาก มีคนมาสู่ขอแต่งงาน แต่พ่อไม่ยอมยกให้ หวงเอาไว้เพื่อเป็นหูเป็นตาดูแลกิจการและคอยควบคุมผู้คนทำไร่แทนตัว วันที่ขุนแผนผ่านมาที่ไร่นั้นบัวคลี่ก็ออกไปนั่งอยู่ที่ ๆ พักที่กลางไร่

ขุนแผนเห็นบัวคลี่เป็นสาวสวยก็นึกรัก เมื่อพิจารณารูปร่างลักษณะตามตำราก็ว่าถ้ามีลูกคนแรกจะเป็นผู้ชาย สงสัยว่านางเป็นลูกเต้าของใครเหตุใดจึงออกมาอยู่กลางไร่ มีบริวารคอยรับใช้มากมายเช่นนี้ จึงแหวกหนามเข้าไปในไร่ แล้วถามไถ่พวกที่ทำงานอยู่ พวกบ่าวหมื่นหาญเห็นคนแปลกหน้าเข้ามาเช่นนั้นก็โบกมือบอกให้ออกไปเสีย ว่านายตัวดุราวกับเสือ ขืนอยู่ช้าจะตายเสียเปล่า ๆ ขุนแผนทำกลัวลาน ตอบว่าไม่ทราบว่าห้ามผู้ชายนี่ท่านเป็นลูกสาวเจ้านายเมืองไหน พวกบ่าวหมื่นหาญจึงว่านางเป็นลูกสาวหมื่นหาญ ถ้าพ่อนางเห็นเข้าจะลำบาก เพราะฆ่าผู้ที่มาเกี่ยวข้องเสียหลายคนแล้ว นี่สงสารจึงบอกให้ ฉะนั้นรีบออกไปเสียเถิด

ขุนแผนเห็นว่าถ้าขืนดื้อดึง พยายามติดต่อกับบัวคลี่ ในที่สุดก็คงจะต้องรู้ถึงหมื่นหาญผู้บิดา และจะต้องเป็นศัตรูกัน ควรจะเข้าตีสนิทกับหมื่นหาญ ยอมให้ใช้สอยเสียก่อน ต่อไปก็คงจะสมความปรารถนาของตน จึงลาพวกนั้นเดินไปที่บ้านหมื่นหาญ บอกพวกที่บ้านว่า หนีนายมาหวังจะขอ

อาศัยอยู่ด้วย เมื่อหมื่นหาญทราบเรื่องจึงให้พาเข้าไปหา ดูลักษณะเห็นว่าเป็นคนมีสง่าราศีดี ไม่ใช่คนชั่วช้าเลวทราม จึงแกล้งตวาดถามว่ามาจากไหน ชื่ออะไร เป็นข้าของใคร

ขุนแผนตอบว่า เป็นทหารชื่อแก้ว เบื่อชีวิตทหาร เพราะต้องเดินทางตระเวนตามชายแดนอยู่เรื่อย จึงหนีมา แต่ก็กลัวจะหนีไม่พ้น จึงเข้ามาขอพึ่งบารมี ถ้าท่านกรุณารับไว้ ก็จะขอเป็นข้าไปจนตาย แล้วเป่ามนต์มหาละลวยไปทางหมื่นหาญ หมื่นหาญถูกฤทธิ์มนต์เข้าดลใจ ทำให้รักขุนแผนเหมือนลูก ยอมรับเอาไว้ และว่าถ้าซื่อตรงต่อไปจะตอบแทนให้ดี แต่ถ้าคิดคดก็จะไม่ไว้ชีวิต ขุนแผนแกล้งทำกลัว แล้วก็อยู่กับหมื่นหาญ หมั่นเอาใจใส่การงาน ประจบประแจงลูกเมีย และคนในบ้าน ทำตัวสงบเสงี่ยม หักใจไม่แสดงความรู้สึกที่มีต่อบัวคลี่ จนเป็นที่ชอบพอสนิทสนมกับคนทั่วไป ข้างบัวคลี่นั้นก็เรียกขุนแผนว่าพ่ออยู่เป็นนิจ

วันหนึ่ง หมื่นหาญคิดจะไปเที่ยวป่า จึงชวนขุนแผนไปด้วย พากันไปพบวัวแดงกำลังกินหญ้าอยู่ หมื่นหาญใช้ปืนยิง แต่เผอิญยิงผิด วัวกระโดดสวนควันปืน ขวิดหมื่นหาญล้มลง แล้วจะเข้าซ้ำ พอดีขุนแผนกระโดดจับคางและง้างเขาเอาไว้ ต่อสู้กับวัวชุลมุน หมื่นหาญลุกขึ้นได้ พอได้ทีจึงแทงวัวด้วยหอกจนตาย และชมขุนแผนว่าช่วยชีวิตแกไว้ เมื่อกลับถึงบ้านก็เล่าให้นางสีจันทร์ภรรยาถึงเรื่องที่เกิดขึ้น และที่ตัวคิดจะยกบัวคลี่ให้ขุนแผน เพราะเห็นว่าสมกันและเป็นการแทนคุณด้วย

นางสีจันทร์ เมื่อได้ฟังผัวหารือเช่นนั้นก็ดีใจ เพราะนางชอบขุนแผนอยู่ก่อนแล้ว เมื่อเป็นที่ตกลงกันแล้ว จึงเรียกขุนแผนเข้ามาถามว่าจะคิดอยู่ด้วยหรือจะไปไหนต่อไปอีก สำหรับหมื่นหาญนั้นรักขุนแผนเหมือนลูก และตั้งใจจะยกลูกสาว บัวคลี่ให้ แต่ถ้าไม่รักก็ขอให้บอกโดยไม่ต้องเกรงใจ ขุนแผนเห็นสมความตั้งใจ จึงตอบไปว่า ตัวเป็นคนกำพร้าไม่ได้คิดจะไปไหน และยิ่งท่านหมื่นหาญจะเอ็นดูถึงขนาดนี้ก็จะขอรับใช้ไปจนตาย หมื่นหาญและภรรยามีความยินดี แล้วจัดการแต่งงานให้ขุนแผนและบัวคลี่ อยู่กินเป็นสามีภรรยากันตามประเพณีต่อไป

ขุนแผนอยู่กับบัวคลี่จนนางตั้งท้องได้หลายเดือน ในระหว่างนั้นขุนแผนมิได้ทำงานเยี่ยงทหารคนอื่นของหมื่นหาญเลย ทำไม่รู้ไม่ชี้สมสู่อยู่กับเมียแต่ในบ้าน ทำให้หมื่นหาญและภรรยาเกิดระอาใจ คิดว่าดูคนผิดเสียแล้ว แต่ก็จำต้องคิดแก้ไข หมื่นหาญจึงเรียกลูกเขยเข้าไปหา ว่าทำไมไม่คิดอ่านทำมาหากิน ไม่ดูคนอื่นเขาบ้าง เขาออกปล้นได้เงินทอง ช้างม้าวัวควายมามาก ตัวเองไม่เคยหาได้สักเฟื้อง

ขุนแผนตอบว่า ทำโจรกรรมไม่เป็น แต่ถ้ามีเรื่องอะไรเกิดขึ้นตัวจะรับแก้ไข ไม่ต้องให้ร้อนถึงพ่อแม่ หมื่นหาญว่าแก้ตัวไม่เข้าเรื่อง ทหารของตนล้วนแต่มีฝีมือ อยู่ยงคงทนทั้งนั้น และประมาทขุนแผนว่า รูปร่างเช่นนี้จะสู้ใครได้ ถูกลมพัดเข้าหน่อยก็จะกลิ้งไม่เป็นท่า ขุนแผนยิ้มแล้วว่าอยู่คงทนนั้นดีหรอกแต่ยังไม่ดีทีเดียว เพราะถ้าเขารุมยิงแทงฟันตะบันไป

ก็จะช้ำในตาย ถ้าสามารถให้แคล้วคลาดยิงพ้นไม่ถูก อย่างตัวจึงจะถือว่า เก่งจริง

หมื่นหาญโกรธ เข้าใจเสียว่าเป็นการแก้ตัว อวดดีไปอย่างนั้นเอง จึงเรียกพวกทหาร มีปืนครบมือออกมา แล้วเรียกขุนแผนให้ออกมาให้ยิงพิสูจน์กัน ขุนแผนแกล้งถ่วงเวลา ว่าจะเอาจริงทีเดียวหรือ รอไว้ก่อนให้ฤกษ์ดีสักหน่อยไม่ได้หรือ หมื่นหาญบอกว่าออกมาเสียดี ๆ มิฉะนั้นจะถูกเล่นงาน แล้วเชิญไปอยู่ที่อื่นเถิด เมื่อล้อพ่อตาเล่นพอใจแล้วขุนแผนก็ทำเป็นจำใจเดินไปนั่งภาวนาให้ทหารยิง ทหารจึงระดมยิงเสียงดังลั่น และควันตรลบไปหมด ทหารยิงกว่า ๕๐๐ นัด จนหมดลูกปืน หมดดินปืน ขุนแผนก็คงนั่งตัวตรงไม่เป็นอันตราย ทำให้พวกทหารและพวกนักเลงกลัวและชาวบ้านพากันชมทั่วกัน

ข้างหมื่นหาญ เห็นเช่นนั้นก็ยิ่งไม่พอใจ คิดว่าเจ้าแก้วนี้แกล้งปลอมแปลงเป็นคนโง่เง่าเข้ามาอาศัย แต่ความจริงมีวิชาสามารถกว่าตัวเสียอีก อันราชสีห์ ๒ ตัว อยู่ในถ้ำเดียวกันไม่ได้ฉันใด ก็เหมือนกับอ้ายคนนี้ จะอยู่กับตัวไม่ได้ฉันนั้น แล้วก็หลบหน้าขึ้นเรือนไปเสีย

หมื่นหาญกลุ้มใจกินข้าวปลาไม่ได้มาหลายวัน ในที่สุดปรึกษากับเมียเรื่องคิดกำจัดเจ้าแก้วเสีย นางสีจันทร์ตกใจ ชี้แจงกับผัวว่า มันเป็นคนเก่ง ถ้าฆ่ามันไม่ตายจะลำบากภายหลัง หมื่นหาญว่าจะไม่ฆ่าด้วยอาวุธ แต่จะใช้วางยาพิษ แล้วให้ไปตามบัวคลี่มาบอกความลับให้นางทราบเรื่องคิดฆ่าขุนแผน โดยปลอบว่า บัวคลี่นั้นยังสาวอยู่ พ่อจะยกทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้ และจะ

หาผัวดี ๆ ให้ใหม่ ส่วนบัวคลี่นั้นรักขุนแผนมาก อยู่ด้วยกันมีความสุขมาตลอด แต่นางเป็นคนมักมากอยากได้ของ และเป็นเพราะกรรมที่จะถึงที่ตาย ทำให้นางเบื่อผัวขึ้นมา จึงยอมตามแผนการณ์ของพ่อ รับยาพิษจากพ่อเอาไปใส่ในอาหารที่เตรียมไว้ให้ผัวรับประทาน

ฝ่ายพวกผีบริวารขุนแผนเห็นเช่นนั้นก็กระซิบบอกนาย ขุนแผนยังสงสัย เพราะอยู่ด้วยกันมาไม่เคยมีเรื่องขัดใจกันเลย จึงหยิบอาหารมาปั้นเป็นก้อน แล้วโยนให้กากิน พอกากินเข้าไปก็ตาย ขุนแผนจึงเชื่อและคิดว่าคงเป็นความคิดของหมื่นหาญ แต่เมื่อบัวคลี่ไม่ซื่อเช่นนี้ก็เลี้ยงไม่ได้ ขุนแผนแกล้งทำเป็นไม่สบาย ว่ากินข้าวเข้าไปสองสามคำปวดเมื่อยคลื่นไส้ ขอพักนอนก่อน บัวคลี่ไม่สงสัยก็เข้าไปนวดให้ ขุนแผนแกล้งหยอกยั่วบัวคลี่ และว่าลูกในท้องนั้นขอได้ไหม บัวคลี่ก็ว่าลูกของเราทำไมจะต้องมาขออีก ขุนแผนพ้อว่า ขอเท่านี้ก็ไม่ให้ ขอให้ตอบอนุญาตให้ชื่นใจหน่อยไม่ได้หรือ บัวคลี่ถึงคราวที่จะตายจึงตอบว่า เชิญเอาไปเถิด จะผ่าท้องเอาไปก็ตามใจ

ครั้นเวลาดึกขุนแผนสะกดให้นางหลับสนิท อาลัยรักนางอยู่ไม่น้อย แต่เมื่อคิดถึงความไม่ซื่อที่คิดฆ่าผัวก็ตกลงใจฆ่าบัวคลี่ แล้วแหวะเอาทารกที่อยู่ในท้องบรรจุย่าม ออกจากบ้านเข้าป่าไปทำพิธีทำให้ผีของทารกมีฤทธิ์เดชมาก ตั้งชื่อให้ว่า กุมารทอง

ทางบ้านหมื่นหาญ เมื่อทราบว่าบัวคลี่ถูกฆ่าตาย หมื่นหาญก็รู้ว่าเจ้าแก้วชิงฆ่าเมียเสียก่อน จึงคุมไพร่พลตามรอยเลือดไปจนพบกัน ขุนแผน

ขู่ไม่ให้พวกไพร่เข้ามาเกี่ยวข้อง จะฆ่าแต่หมื่นหาญผู้เดียว เพราะเป็นคนผิด พวกไพร่รู้ฤทธิ์ขุนแผนอยู่ก่อนแล้วจึงขยาดไม่กล้าเข้ารบ หมื่นหาญโกรธด่าพวกทหารแล้วเข้าต่อสู้กับขุนแผน ในที่สุดก็ถูกขุนแผนจับได้ เมื่อไม่มีทางจะต่อสู้อีกแล้วจึงยอมรับผิด ขอโทษขอให้ขุนแผนไว้ชีวิต ขุนแผนจึงว่าเดิมตั้งใจจะฆ่าแต่เมื่อหมื่นหาญรู้สึกผิด และได้เคยมีบุญคุณก็จะไว้ชีวิต จึงปล่อยหมื่นหาญแล้วตัวเองก็ขึ้นขี่คอผีกลับไปบ้านที่กาญจนบุรีในชั่วพริบตาเดียว

เมื่อขุนแผนได้กุมารทองมาเป็นผู้ช่วยแล้ว ก็เที่ยวรวบรวมหาเหล็กศักดิ์สิทธิ์จากสถานที่ต่าง ๆ ตามตำราเอามาตีเป็นดาบ ปลุกเศกให้มีฤทธิ์เดชมาก เมื่อเอาขึ้นลองมือแกว่งเป็นครั้งแรก เกิดฟ้าร้องดังสนั่น จึงให้ชื่อว่า ... ดาบฟ้าฟื้น ... ขุนแผนดีใจที่ได้ดาบคู่ชีวิต ครั้นแล้วจึงออกเที่ยวหาม้าท่องเที่ยวไปยังเมืองราชบุรี สุพรรณบุรี และเพชรบุรี จนมาพบหลวงทรงพลผู้ซึ่งได้รับสั่งให้ไปเที่ยวหาซื้อม้าจากประเทศใกล้เคียง ได้ม้ามาหกสิบห้าตัวและมีลูกม้าชื่อสีหมอก ติดแม่ตามมาด้วยตัวหนึ่ง ม้าสีหมอกนี้ดุร้ายมากเที่ยวไล่กัดม้าของหลวงที่หลวงทรงพลซื้อมาอยู่เสมอ จนเป็นที่ระอาใจของพวกทหารเลี้ยงม้า จะขับไล่อย่างไรก็ยังคงแอบตามแม่ และรังควานม้าอื่นมาตลอดทาง

ขุนแผนเห็นม้าสีหมอกก็พอใจ เพราะดูถูกลักษณะตามตำราที่ตนได้ศึกษามาก จึงเข้าไปถามหลวงทรงพลถึงม้าสีหมอก ถ้าขายก็อยากจะซื้อ หลวงทรงพลเล่าให้ฟังว่าไม่ใช่ม้าหลวง มันติดแม่มาจากเมืองมฤท ท่าทางก็

ดีหรอก แต่ซุกซนทำความรำคาญให้มาก ถ้าอยากซื้อจริง ๆ ก็จะขายให้เพียงสิบห้าตำลึงเท่านั้น ขุนแผนจึงตกลงซื้อสีหมอก แล้วออกไปเสกหญ้าให้กิน สีหมอกยอมกินหญ้า และยอมให้ขี่แต่โดยดี ไม่มีพยศเหมือนเมื่อก่อน ครั้นแล้วจึงพาพวกพ้องกลับบ้านที่เขาชนไก่ต่อไป

ตอนที่ ๑๗
ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา

ขุนแผนอยู่กับแม่ที่เมืองกาญจน์ เป็นที่เกรงขามของพวกข้าศึกศัตรู แต่ตัวเองหามีความสุขไม่ เฝ้าแต่คิดถึงลาวทองที่ต้องเข้าไปอยู่ในวังเพราะขุนช้างเป็นต้นเหตุ แย่งวันทองไปก็คนหนึ่งแล้วยังมิหนำซ้ำทำให้ต้องจากลาวทองไปอีกคนหนึ่ง แค้นใจในความไม่ซื่อของเพื่อน จึงตกลงใจว่าจะต้องไปสุพรรณแก้แค้นให้ได้

ครั้นรุ่งขึ้นจึงเข้าไปลาแม่ ว่าทนทรมานอยู่ไม่ได้ จะต้องไปลักวันทองจากขุนช้างให้ได้ นางทองประศรีห้าม เพราะนางเห็นว่าวันทองเป็นหญิงเสีย ๆ แล้ว งามรูป แต่ใจไม่งาม แต่ขุนแผนก็แก้ว่าเป็นความผิดของตัวที่หลงลงโทษวันทอง และตัดเยื่อใย นางจึงเสียตัว ขอให้แม่ให้พรให้ไปปลอดภัยเถิด อย่าห้ามเลย นางทองประศรีเห็นห้ามไม่ไหวก็ให้พรให้ลูกไปได้ผลสำเร็จสมความปรารถนา และให้รีบกลับบ้าน ขุนแผนลามารดาขึ้นขี่สีหมอก เรียกบริวารผีออกเดินทางตรงไปยังบ้านขุนช้างที่สุพรรณบุรี

เมื่อไปถึงบ้านขุนช้าง ผีประจำบ้านขุนช้างก็ออกมาขัดขวางเข้าต่อสู้กับผีบริวารขุนแผน ขุนแผนเสกคาถาปาข้าวสารขับผีเฝ้าบ้านขุนช้างให้หนีไป แล้วเข้าไปในบ้าน สะกดคนให้หลับหมด ขุนแผนเดินผ่านชั้นนอกซึ่งเป็นสวนมีไม้ดอกไม้ดัดมากมาย ส่งกลิ่นหอม มีสระน้ำเลี้ยงปลาเงินปลาทอง

เข้าไปในเรือนก็มีเครื่องตบแต่งอันมีค่าอยู่ทั่วไป พวกข้าทาสนอนหลับไปตาม ๆ กัน จนผ่านเข้าไปถึงห้องนางแก้วกิริยา

นางแก้วกิริยาผู้นี้เป็นลูกสาวของเพื่อนของขุนศรีวิชัย พ่อขุนช้าง พ่อแก้วกิริยาเป็นเจ้าเมืองสุโขทัย ต้องโทษถูกคุมขังอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เพราะส่งเงินหลวงขาดไปสิบห้าตำลึง ต่อมาหาโอกาสประกันตัวออกมาได้ จึงพาแก้วกิริยามาหาขุนช้างที่สุพรรณ ขอกู้เงินจำนวนนั้น โดยให้แก้วกิริยาอยู่รับใช้แทน ขุนช้างรับรองดี เพราะเห็นว่าเป็นเพื่อนของพ่อ ให้วันทองเอาเงินออกมาให้ และให้เลี้ยงนางแก้วกิริยาไว้อย่างน้อง ซึ่งทำให้พ่อแก้วกิริยาดีใจ สั่งสอนลูกให้ซื่อตรง เจียมตัว และให้คอยปรนนิบัติเจ้านายให้ดี แล้วก็ลาขุนช้างและวันทองไป ว่าอีก ๓ เดือนจะเอาเงินมาไถ่ลูก แก้วกิริยาจึงอยู่กับขุนช้างมาตั้งแต่นั้น

ขุนแผนเห็นแก้วกิริยาซึ่งเป็นหญิงสาวสวยนอนหลับสนิทอยู่บนเตียงน้อย ๆ ในห้องเล็ก ๆ ที่มีเครื่องประดับตบแต่งเล็ก ๆ น้อย ๆ แม้ไม่มีค่ามาก แต่ก็จัดเป็นระเบียบเรียบร้อยน่าชม ดูสมกับเจ้าของ ดูลักษณะก็ไม่ใช่คนจน คงจะเป็นพี่น้องหรือเมียน้อยขุนช้าง แต่คงไม่ใช่เมียน้อย เพราะห้องเล็กเกินไป และดูผิวพรรณยังเต่งตั่งเหมือนกับยังไม่เคยชาย จึงเข้าไปประคองกอดแล้วว่าคาถาแก้สะกดและเป่ามนต์มหาละลวยให้นางรัก

แก้วกิริยาตกใจตื่นเห็นผู้ชายเข้ามากอดอยู่ จะร้องก็ร้องไม่ออกเพราะถูกอาคมของขุนแผน ทำให้คิดรัก นางอายและกลัว แต่แล้วก็หักความกลัวถามไปว่าเข้ามาทำไม ใครเชิญเข้ามา ขุนแผนจึงแจ้งชื่อให้ทราบ และเล่า

ว่าถูกขุนช้างเพื่อนคิดทรยศพาวันทองเมียตนหนีมา วันนี้จึงมาตาม เข้ามาในห้องนี้นึกว่าวันทองจึงเข้ากอด ครั้นแล้วจึงรู้ว่าผิดตัว ขออภัยเถิด และถามว่าเป็นอะไรกับขุนช้าง

แก้วกิริยารู้สึกอาย นางแน่ใจว่าคงเป็นขุนแผนแน่ และประหลาดใจที่น่ารักและเก่งกล้าสามารถอย่างนี้ ทำไมวันทองจึงยอมมาอยู่กับขุนช้าง ครั้นจะไม่บอกความจริงก็กลัว นางจึงว่า น่าขันที่จำผิด อย่ามายอนางเลยว่าเหมือนวันทอง นางเป็นเพียงทาสี

. . . . ข้าเจ้าลูกท่านสุโขทัย
บิดาต้องจำระยำยาก ขายฝากดีฉานให้ท่านใช้
เป็นเงินสิบห้าบิดาเอาไป ตัวฉันไซ้ชื่อแก้วกิริยา
เป็นไทยอย่าเอาใจมาคบทาส ฉันไม่อาจเอื้อมนั่งเสมอหน้า
ที่โกรธแค้นแทนกันแต่ก่อนมา ก็แก้แค้นตามประสาท่านผู้ดี . .

ซึ่งขุนแผนก็ตอบอันเป็นตอนที่นิยมจำกันได้มาก และใช้ทำนองเพลงสารถีร้อง คือ:—

. . . . น้อยฤๅพูดจาช่างน่ารัก เสนาะนักน้ำคำเจ้าเสียดสี
ปี้มจะกลื่นชื่นใจในวาที สงสารด้วยยังไม่มีคู่ภิรมย์
แม้นชายใดได้อยู่เป็นคู่ครอง จะแนบน้องเชยชิดสนิทสนม
พี่จะอยู่สู้รักไม่แรมชม มิใช่ลมลวงน้องอย่าหมองใจ
อย่าว่าแต่เจ้ายากอยู่สิบห้า ถึงห้าชั่งพี่ก็หามาช่วยได้
บุญหลังได้สร้างมาปางใด เผอิญให้จำเพาะพบประสบนาง

ว่าพลางทางแอบแนบชิด ปลื้มจิตต์อย่าสะเทิ้นเมินหมาง
แก้ห่อเงินมอบแล้วปลอบพลาง อย่าระคางเคืองใจได้เอ็นดู ...

แก้วกิริยาปัดป้องไม่ให้ขุนแผนจับต้องตัว และว่าขอบใจที่รักและจะให้เงินทอง แต่นางยังจำคำสอนของพ่อ ที่ให้ระวังรักษาตัวอย่าเห็นแก่ความสนุก ความสุขอันจะทำให้ได้ทุกข์ภายหลัง และตนก็ได้สัญญากับพ่อไว้ ฉะนั้นถ้ารักจริงก็ขอให้จัดการกับพ่อแม่ให้ถูกต้องก่อนเถิด

ขุนแผนตอบซึ่งเป็นอีกตอนหนึ่งที่นิยมนำมาร้องกัน (ทำนองสุดสงวน)

.... น้องเอ๋ยเพราะน้อยฤๅถ้อยคำ หวานฉ่ำจริงแล้วเจ้าแก้วเอ๋ย
เจ้าเนื้อหอมพร้อมชื่นดังอบเชย เงยหน้ามาจะว่าไม่อำพราง
ได้ชมชิดสนิทอย่างนี้แล้ว ขอเชิญแก้วกิริยาเมตตาบ้าง
พี่จะมอบเสน่ห์ไว้ที่ในนาง อย่าระคางข้องแค้นระคายเคือง
ถ้าพี่ลวงน้องให้หมองสัตย์ จงวิบัติเกิดเข็ญให้เป็นเนื่อง
สารพัดวิชาสง่าเปลือง เจ้าเนื้อเหลืองดังทองมาทาบทับ ....

แล้วขุนแผนบรรจงกอดรัดนางจนได้เสียเป็นผัวเมียกัน

แก้วกิริยามีความสุขกับขุนแผน แต่แล้วก็คิดถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดต่อไป นางร้องไห้คร่ำครวญน้อยใจที่ถูกข่มเหง ครั้นแล้วขุนแผนก็จะพาวันทองไปหาความสุขด้วยกัน ทิ้งนางให้คอยเปล่าและไหนจะถูกขุนช้างเฆี่ยนตี ขุนแผนปลอบว่าจะไม่ลืม ตอนแรกนี้ขอให้พยายามไถ่ตัวให้เป็นไทยเสีย

ก่อน แล้วถอดแหวนเพชรสวมนิ้วให้นาง ประคองนางออกไปนอกห้อง ขอให้ชี้ห้องวันทองให้ ซึ่งแก้วกิริยาก็ชี้บอกให้ แล้วกลับอ้อนวอนขุนแผนอย่าให้ไปเลย เพราะนางกลัวจะเกิดเรื่องใหญ่โตขึ้น แต่ขุนแผนปลอบไม่ให้เป็นห่วง ว่าถ้าไม่ดีแล้วคงมาไม่ได้ถึงที่นี่ สองคนแสดงความรักและอาลัยต่อกันอยู่นาน แต่ในที่สุดขุนแผนต้องเป่ามนต์ให้นางหลับ จึงจากไปหาห้องวันทองต่อไป

ขุนแผนกุมดาบฟ้าฟื้นขึ้นไปยังหอกลาง ซึ่งใหญ่โต มีฉากมีม่านกั้นหลายชั้น ตบแต่งสวย ผ่านส่วนข้างนอกที่มีทาสสาวๆ นอนอยู่มาก เข้าไปถึงม่านชั้นนอก ซึ่งขุนแผนแน่ใจว่าต้องเป็นฝีมือปักของวันทองแน่ เพราะฝีมือดีเป็นพิเศษไม่มีที่เปรียบ ปักเป็นรูปนกยูง เป็นป่าเป็นเขา มีฝูงกินนรและคนธรรพ์เล่นน้ำ ทำให้นึกแค้นวันทอง ใช้ดาบฟ้าฟื้นในมือฟันม่านเสียยับแล้วผ่านเข้าไปชั้นที่สอง ที่นี่วันทองปักเป็นเรื่องพระลอ ตอนเสี่ยงน้ำแลเห็นน้ำแดง มีรูปพระเพื่อนพระแพง และพระลออยู่ในสวน นางรื่นนางโรยคอยปรนนิบัติ นึกโกรธวันทองที่มาอยู่กับขุนช้าง ฟันม่านเสียยับอีกแล้วเข้าไปถึงม่านชั้นสาม ซึ่งวันทองปักเป็นรูปคาวีไปถึงเมืองจันทประเทศรบกับพวกนก และมีรูปลงเล่นน้ำกับนางจันท์สุดา จนตาเฒ่าทัศประสาทมาหลอกพาไปเสีย ทำให้นึกถึงนางศรีประจันแม่ยายที่พรากวันทองไปจากตน ขุนแผนฟันม่านฟันมุ้งขาดสะบั้น เห็นขุนช้างนอนกอดวันทองอยู่ยิ่งแค้นมาก ขึ้นยกฟ้าฟื้นจะฆ่าเสีย พอดีกุมารทองเข้าจับมือไว้ ร้องขอโทษพ่อและว่าพ่อไม่กลัวอาญาเจ้าชีวิตหรือ ขุนแผนบอกให้หลีกไป ขุนช้างทำให้ตนเจ็บแค้น

มาก ถ้าฆ่าโดยไม่มีคนเห็นจะเอาอะไรกับใคร กุมารทองก็ว่าเอาแต่พอให้เจ็บ อย่าให้ถึงตาย เพราะถ้าตายเทวดามักดลใจให้ความลับแตกเสมอ

ขุนแผนค่อยคลายโกรธ ยืนพิศดูวันทองนอนคู่อยู่กับขุนช้าง แสนเสียดายเพราะดูไม่สมกันเลย ข้างวันทองก็ดูหม่นหมองไปมากเช่นว่า

... จะดูแก้มแก้มก็หมองไปหมดสิ้น นวลขมิ้นดอกนวลเนื้อหามีไม่
จะดูนมนมก็น่วมหลวมทรวงไป จะหาไตแต่สักนิดไม่มีเลย ...

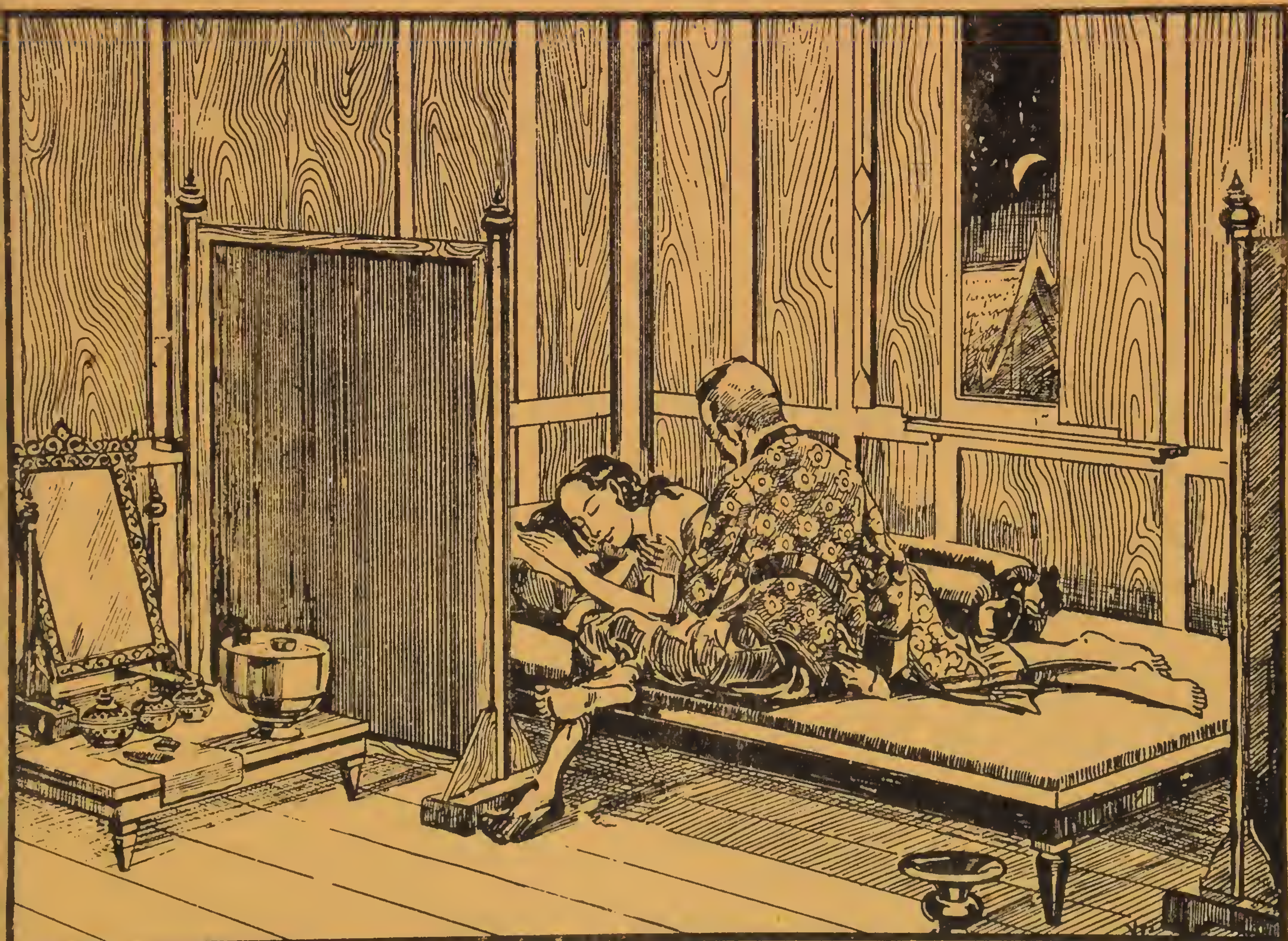
เป็นต้น ในระหว่างที่พิศดูอยู่นั้นก็คิดแค้น จะฟันเสียหลายหน แต่กุมารทองเข้าห้ามไว้ ในที่สุดก็เตะขุนช้างลงจากเตียง แล้วแกล้งถอนผมเขียนหัวล้านขุนช้างเป็นรูปต่าง ๆ แล้วเป่าคาถาถอนสะกดให้วันทองตื่น

วันทองตกใจตื่น นึกว่านอนอยู่กับขุนช้าง ผวาเข้าไปกอดขุนแผนแล้วปลุกจะให้ตื่น และเล่าความฝันให้ฟังว่าไฟไหม้มุ้ง ทั้งนางและขุนช้างถูกไฟลวกปอกเปิกไปหมด ในฝันนั้นว่านางร้องไห้มาก นางยังมีความกลัวหลับตากอดขุนแผนไว้แน่น และขอให้ทำนายฝันให้ ขุนแผนแค้นใจแกล้งตอบไปว่าฝันดีจะมีคนมาช่วยให้พ้นทุกข์ และว่า (พราหมณ์ดีดน้ำเต้า)

.... ฝันว่าร้องไห้จะได้ชม ของรักตกตมจะคืนเข้า
ที่ร้อนโรคโศกสร่างจะบางเบา มิตรเก่าจะประคองวันทองน้อย
พี่กับเนื้อเย็นจะเป็นสุข อย่าทุกข์พรั่นขวัญเข้าอย่าเศร้าสร้อย
ว่าพลางช้อนคางให้เพลินพลอย ขอกอดหน่อยเถิดเจ้าอย่าเศร้าใจ

วันทองได้ยินเสียงแปลก ไม่ใช่เสียงขุนช้าง ลองคลำดูก็เห็นรูปร่างแบบบางไม่เหมือนขุนช้าง ไม่กล้าลืมตาดู ลองคลำต่อไปก็เจอะขุนช้างนอนอยู่ที่พื้นตกใจร้องไห้ ประหลาดใจที่ผัวลงไปนอนอยู่ข้างล่าง ขุนแผนจึงว่าลืมตาดูบ้างเถิดอย่ามัวแต่พูดกับคนหลับเลย ดูช่างเกลียดชังคนที่ตื่นเสียจริง ๆ เอามือคลำแล้วยังจำไม่ได้ทีเดียวหรือ ส่วนพี่นั้นจำเนื้อวันทองได้ทุกแห่ง ลืมที่ไร่ฝ้ายเสียแล้วหรือ และพี่นเอาความหลังต่าง ๆ ขึ้นมาเล่า วันทองเจ็บใจที่ขุนแผนเอาความหลังและความดีของตัวเองขึ้นมาพูด ปลุกขุนช้างเท่าไรก็ไม่ตื่น นางจึงลุกหนีไปแอบข้างฉาก และตัดพ้อต่อว่าขุนแผนว่ามีฝีมือดีไม่กลัวใครจึงรังแกเล่นตามชอบใจ ขุนแผนก็โกรธนางมาก พูดเสียดสียกแต่ความดีของตัวขึ้นอ้าง สองคนทุ่มเถียงกันไม่ยอมลดละให้กันเพราะต่างก็เห็นว่าตนเป็นฝ่ายถูก ตอนท้ายขุนแผนว่าถึงชั่วช้าก็ยังรักอยู่ มานี่ก็หวังว่าจะมารับไป แต่ถ้าไม่ไปก็จะฟันเสียให้ตาย ข้างวันทองเจ็บใจที่ถูกด่าว่าเสียดสีมาก ตอบว่าเมื่อเป็นคนชั่วแล้วจะมารับไปทำไม และท้าให้ฆ่าเสียเถิด

ขุนแผนทำเป็นเงื้อพ้าฟื้นขึ้นจะฟัน และเป่ามนต์มหาละลวยทำให้วันทองกลัวและคลายความแค้น ขอผลัดไปเก็บของก่อน ขุนแผนเป่ามนต์ซ้ำทำให้วันทองหายโกรธ รีบเข้าไปจัดของ เสื้อผ้าใหม่ๆ และเพชรนิลจินดา ครั้นเตรียมเสร็จเหลือบมาเห็นขุนช้างนอนหลับอยู่และมนต์ของขุนแผนเสื่อมลงบ้าง นางก็กลับเป็นห่วงขุนช้าง จึงเขียนหนังสือเหน็บไว้ที่ข้างฝา นางพยายามจะปลุกให้ตื่น แต่เมื่อไม่ไหวตัวเสียเลยวันทองก็เป็นลมล้มพับอยู่ที่ข้างผัวนั่นเอง

ขุนแผนเข้าห้องแก้วกิริยา

ตอนที่ ๑๘

ขุนแผนพานางวันทองหนี

ฝ่ายขุนแผนคอยวันทองเห็นช้าผิดปกติก็เข้าไปดูในห้อง เห็นนางนอนสลบอยู่ จึงเข้าแก้ไขจนฟื้น แล้วพากันออกมาจากห้อง วันทองอาลัยขุนช้าง เสียดายข้าวของที่ถูกขุนแผนทำลาย ผ่านห้องแก้วกิริยาก็รำพันลาและฝากฝังให้แก้วกิริยาดูแลขุนช้างแทนตัว ลานกลาปลาที่เลี้ยงไว้ บทเสภาตอน ๑๗ และตอน ๑๘ นี้ เป็นที่นิยมฟังกันมากกว่าบทอื่น ๆ เมื่อวันทองรำพันลาดอกไม้ทำนองร้องแขกลพบุรี ตอนหนึ่งว่า

.... ลำดวนเอ๋ยจะด่วนไปก่อนแล้ว เกดแก้วพิกุลยี่สุ่นสี
จะโรยร้างห่างสิ้นกลิ่นมาลี จำปีเอ๋ยกี่ปีจะมาพบ
ที่มีกลิ่นก็จะคลายหายหอม จะพลอยตรอมเหือดสิ้นกลิ่นตระหลบ
ที่มีดอกก็จะวายระคายครบ จะเหี่ยวแห้งเซาซบสลบไป ...

เป็นต้น

ขุนแผนพาวันทองออกมาที่ม้าสีหมอก วันทองกลัวไม่กล้าขึ้นม้า ขุนแผนปลอบม้าให้เชื่องแล้วสองคนผัวเมียขึ้นม้าสีหมอกหยอกล้อกันมาตลอดทาง ออกนอกเขตสุพรรณไปจนถึงแม่น้ำที่บ้านพลับเป็นเวลากลางดึก

ตอนที่ ๑๙ ขุนช้างตามนางวันทอง

ฝ่ายขุนช้างเมื่อฟื้นขึ้นเห็นม่านขาด ข้าวของเกลื่อนกลาด ร้องเรียกวันทองก็ไม่อยู่ เสื้อผ้าและเครื่องเพชรก็หายไปมาก แล้วพบหนังสือที่วันทองเขียนเสียบฝาไว้เป็นใจความว่า ขุนแผนมาลักพาไป จะไม่ไปด้วยก็กลัว ฉะนั้นขอให้รีบติดตามไปโดยเร็ว ขุนช้างจึงสั่งให้เตรียมไพร่พลได้ห้าร้อยคน มีช้างม้า สาตราวุธ พร้อมสรรพ แล้วเข้าไปลามารดา เล่าเรื่องให้ฟังตั้งแต่ต้น นางเทพทองห้ามว่าวันทองเป็นหญิงใจไม่ดี ตามผู้ชายไปแล้ว อย่าไปตามเลยหาเอาใหม่ดีกว่า ขุนช้างตอบว่าวันทองไปเพราะกลัว เขียนหนังสือบอกไว้ ขออย่าให้แม่ห้ามเลย นางเทพทองเห็นว่าจะห้ามไม่ไหว จึงให้พรให้ไปได้สมตามความปรารถนา ขุนช้างยกพลตามขุนแผนไต่ถามพรานป่าที่เดินผ่านมาได้ความก็ตามไปจนถึงท่าต้นไทรที่ขุนแผนและวันทองพักอยู่

กุมารทองและพวกผีของขุนแผนซึ่งคอยเฝ้าอยู่เห็นกองทัพยกมาจึงไปบอกขุนแผน ขุนแผนปลุกวันทองให้ตื่นและว่าเวลานี้ขุนช้างยกพวกมามาก นางจะคิดอย่างไร ถ้าจะออกไปหาโดยดีขุนช้างคงไม่เอาโทษ เพราะคงยังรักอยู่จึงได้ตามมา ส่วนตัวขุนแผนนั้นจะเล็ดลอดหนีไปตามลำพัง วันทองแค้นใจที่ขุนแผนพูดเช่นนั้น ถามว่าสิ้นรักเสียแล้วหรือ ที่นางตามมาก็หมายจะฝากชีวิต ขุนแผนก็มีฝีมือดี เพียงเท่านี้ก็จะไม่สู้ ขอดาบมาเถิด

นางจะยอมตายสู้กับขุนช้างเอง ขุนแผนพอใจเป่ามนต์ไม่ให้ใครเห็นตัววันทอง แล้วเอาหญ้าแพรกมาเสกเป็นทหารมีอาวุธครบมือให้ซุ่มคอยอยู่ในป่าก่อน เมื่อเรียกจึงให้ออกไปสู้กับพวกขุนช้าง

ขุนแผนออกรบฆ่าฟันทหารของขุนช้างลงหลายคน ขุนช้างขี่ช้างอยู่ห่าง ๆ ไม่กล้าเข้าใกล้ เป็นแต่ตะโกนสั่งพวกทหารให้ระดมยิงเข้าไป ขุนแผนจึงเรียกหุ่นยนต์ออกไปรบ พวกขุนช้างถูกฆ่าฟันล้มตายมาก สู้ไม่ได้ก็แตกกระจายไป ขุนช้างขับช้างหนีถูกกิ่งไม้และหนามเกี่ยวตกช้าง แต่ความกลัวทำให้ตะเกียกตะกายเข้าไปอยู่ในดงหนาม ผ้าผ่อนหลุดลุ่ย แอบซุ่มเงียบอยู่ บ่าวไพร่เมื่อไม่เห็นข้าศึกไล่ก็รวบรวมกันได้ แล้วเที่ยวมองหานาย แหวกหนามช่วยออกมาได้

ขุนแผนเมื่อได้ทำร้ายข้าศึกมากพอแล้ว ก็คลายความแค้นมิได้ติดตามต่อไป กลับไปหาวันทอง ทำเดินเขยกแกล้งว่าเพลงทวนขุนช้างเก่งแทงเอาที่ต้นขา ขอให้วันทองช่วยคัดเลือดให้ วันทองตอนแรกก็เป็นห่วงแต่แล้วก็รู้ว่าขุนแผนแกล้งยั่ว นางพ้อว่าดีแต่เรื่องอย่างนี้ สองคนลงเล่นน้ำในหนอง ซึ่งน้ำใสสะอาดมีดอกบัวทั้งบานและตูมอยู่ไสว แล้วขึ้นนอนพักใต้ต้นไทรจนใกล้รุ่งจึงได้ออกเดินทางต่อไป จนมาถึงชายเขาอันเป็นที่ทำไร่ของพวกละว้า ขุนแผนและวันทองเข้าไปหา บอกว่าพากันมาหาว่านสำหรับทำยา เขาว่ามีอยู่แถวนี้ ขออาศัยอยู่ด้วยสัก ๔—๕ วัน แล้วให้ลูกปัดเครื่องแต่งตัวพวกสาว ๆ ละว้า ซึ่งเป็นที่พอใจของพวกนี้เป็นอันมาก

ฝ่ายขุนช้างเมื่อรวบรวมบ่าวไพร่ที่เหลือตายได้แล้วก็ขึ้นช้างพากันกลับ ขุนช้างป่วยเป็นไข้มาตลอดทาง เสียดายวันทองและข้าวของ ตั้งใจว่าจะไปกราบทูลสมเด็จพระพันวษาให้ยกกองทัพไปจับ ศรพระยาปลอบอย่าให้เสียใจเสียดายวันทอง เพราะเมื่อเขาไม่รักตามผัวเก่าไปเช่นนี้จะไปรักเขาอีกทำไม ขุนช้างก็แก้เก้อว่าไม่เสียดายวันทองหรอก แต่เสียดายของมากกว่า ครั้นถึงบ้านก็ไปเล่าให้แม่ยายฟัง ว่าได้ตามไปสู้รบกัน ขุนแผนหนีไปได้ แม่ยายรู้ทันก็ว่าอย่าโกหกเลย ขุนช้างลาแม่ยายว่าจะต้องเข้าไปในกรุงเพื่อกราบทูลให้ทรงทราบ จะได้ยกกองทัพไปตามจับ

ตอนที่ ๒๐

ขุนช้างฟ้องขุนแผนว่าเป็นกบฏ

เมื่อสมเด็จพระพันวษาเสด็จออกขุนนาง ทอดพระเนตรเห็นขุนช้างเฝ้าอยู่ข้างหลัง รับสั่งถามว่านั่นขุนช้างฤๅ ทำไมจึงหัวหูหน้าตามีรอยถูกทุบตีมา ขุนช้างตกประหม่ากราบบังคมทูลว่า ตัวคือขุนช้าง อยู่ที่บ้านใหญ่ เมืองสุพรรณ เป็นลูกขุนศรีวิชัย แม่ชื่อเทพทอง มีพี่ชายชื่อพันศร เป็นลูกของป้า กับมีอีกคนชื่อศรพระยา ภรรยาชื่อแก่นแก้ว เป็นลูกหมื่นแผ้ว แต่ตายเสียหลายปีแล้ว สมเด็จพระพันวษากริ้ว รับสั่งว่าใครซักประวัติของเจ้า ยิ่งทำให้ขุนช้างประหม่า กราบทูลสับสนเอาต้นไว้ปลายเอาปลายไว้ต้น ฟังไม่ได้เรื่อง จึงโปรดให้จมื่นศรีซักขุนช้างต่อไป ในที่สุดคงได้ความว่าตามที่เราทราบกันแล้ว คือขุนแผนมาลักพาวันทองไป ขุนช้างยกพวกไปตามเกิดต่อสู้กัน แล้วถูกขุนแผนจับได้ แต่ไม่ฆ่า เป็นเพียงเฆี่ยนด้วยหวายที่มีหนาม และปล่อยตัวมาเพื่อจะให้กราบบังคมทูลท้าให้ทรงยกไป ขุนแผนจะออกชนช้างกับพระองค์ เวลานี้ซ่องสุมพวกโจรไว้มาก ปลูกที่พักเหมือนของหลวงอยู่ในป่า

สมเด็จพระพันวษาทรงเชื่อบ้างไม่เชื่อบ้าง ตอนที่ขุนแผนพาวันทองหนีและเกิดต่อสู้ ขุนช้างสู้ไม่ได้นั้นคงจริง แต่ตอนที่ว่าปลูกสร้างเมืองมีผู้คนมากและท้าทายพระองค์นั้น ทรงสงสัยว่าคงจะไม่จริง จึงโปรดให้

จมื่นศรี กับจมื่นไวยเป็นแม่ทัพ ขุนเพ็ชรและขุนรามอินทราเป็นปีกขวาซ้าย คุมพลห้าพันออกไปดูให้เป็นที่แน่นอนว่าจริงตามขุนช้างกราบทูลหรือไม่ และเมื่อพบตัวก็ให้ว่ากล่าวให้เข้ามาสู้ความเสียแต่โดยดี แต่ถ้าขืนสู้รบก็ให้ฆ่าเสีย และตัดหัวเสียบไว้ในป่า

ขุนนางทั้ง ๕ จึงกราบทูลลาออกมาเตรียมทัพ และนัดขุนช้างให้พบกันในเช้าวันรุ่งขึ้น ในค่ำวันนั้นเมียขุนเพ็ชร และขุนรามอินทราต่างก็ฝันประหลาด คือเมียขุนเพ็ชรฝันว่าถูกฟันตัวขาดออกเป็นสองท่อน ข้างเมียขุนรามฝันว่าฟันหักสามซี่ ขุนเพ็ชรและขุนรามอินทราต่างก็คิดว่าเมียฝันร้ายคราวนี้คงจะมีภัยเป็นแน่ แต่ก็แกล้งกลบเกลื่อนทำนายว่าไม่มีอะไร แล้วรุ่งเช้าต่างก็ลาเมียไปด้วยใจเหี่ยวแห้ง ไปสมทบกับแม่ทัพทั้ง ๒ และขุนช้างยกพลออกเดินทางต่อไป

ครั้นมาถึงที่ท่าต้นไทร ขุนช้างบอกจมื่นศรีว่าที่ตรงนี้แหละที่ได้ต่อสู้กันกับพวกของขุนแผน จมื่นศรีหัวเราะว่าไม่เห็นมีร่องรอยที่ไหนเลย ที่ว่าฆ่าพวกขุนแผนตายเกลื่อนก็ไม่เห็นมีสักคน ขุนช้างถามบ่าวได้ความว่ามีรอยม้าต่อไปอีก จึงพากันเดินตามรอยต่อไป จนมาถึงจระเข้สามพันแม่ทัพเห็นเป็นที่เหมาะจึงให้หยุดพลแล้วให้คนออกสอดแนม ขุนช้างปีนขึ้นต้นไม้ดูไปรอบ ๆ เห็นม้าสีหมอกเดินกินหญ้า และวันทองนอนหลับอยู่ใต้ต้นไม้ มีขุนแผนนอนกอดอยู่ ขุนช้างเห็นภาพโกรธตัวสั่นจวนเจียนจะตกต้นไม้ ครั้นถูกผีของขุนแผนที่เฝ้าอยู่แลบลิ้นปลิ้นตาหลอกก็เลย

พลัดตกลงมาจริง ๆ ครั้นลุกขึ้นได้จึงวิ่งไปบอกจมื่นศรีให้ทราบเรื่อง จมื่นศรีจึงสั่งทหารให้ล้อมไว้ยังไม่ต้องเข้าไปให้ถึงตัว

วันทองตื่นขึ้นเห็นถูกล้อมก็ตกใจ แต่ขุนแผนปลอบนางว่าไม่ต้องกลัว จะพาวันทองไปซ่อนในป่าก่อน แล้วอ่านคาถาพาวันทองขึ้นม้าสีหมอกเดินออกไปอย่างสง่า มีพวกบริวารผีห้อมล้อมผ่านออกไปทางด้านขุนราม โดยทหารในกองทัพทุกคนยืนจังงังไม่เข้าขัดขวาง ขุนแผนแกล้งชี้ให้วันทองดูไปที่ขุนช้างและว่า ผัวเจ้านั่งช้างสง่าอยู่ที่นั่น พร้อมทั้งจูบวันทองให้ขุนช้างเห็น ครั้นออกจากที่ล้อมแล้วก็พานางไปที่ใต้ต้นไทร ให้นางคอยอยู่ก่อน ว่าไม่ช้าจะกลับมารับ ขุนแผนเสกหญ้าเป็นหุ่นยนต์คอยคุ้มกันวันทองอยู่ที่นั่น แล้วจึงขี่ม้าออกมานอกป่า

ฝ่ายพวกกองทัพเมื่อจังงังไปครู่ใหญ่ก็ได้สติพูดจาไต่ถามกัน จมื่นศรีว่าเมื่อตะกี้เห็นขุนแผนขี่ม้าผ่านออกไปทางด้านขุนราม แต่ไม่มีใครกระดิกเข้าขัดขวาง ขุนรามบอกว่าไม่ได้แกล้ง แต่มันหมดสติกระดิกเนื้อตัวไม่ได้ โน่นขี่ม้ามาโน่นแล้วออกไปจับกันเถิด ข้างขุนช้างก็ว่าแค้นใจเหลือเกิน มันแกล้งจูบเมียให้เห็น แล้วต่างก็เข้าไปจะจับขุนแผน โดยเฉพาะขุนช้างสั่งการวุ่นวายเป็นพิเศษ จนจมื่นศรี จมื่นไวยต้องห้ามว่าอย่าเอะอะนักเลย แม่ทัพจะเป็นผู้สั่งการเอง

จมื่นศรี จมื่นไวย จึงเรียกขุนแผนให้หยุด และว่าได้รับรับสั่งให้มาตามตัวเข้าไปเฝ้า ขุนแผนแกล้งถามว่ายกทัพจะไปไหนกัน เกิดศึกขึ้นหรืออย่างไรจึงมากันมาก รวมทั้งขุนเพ็ชรขุนรามก็มา แล้วนั่นใครหัวแดง

แอบอยู่ในกูบช้างนั่น อ้อ! เห็นแล้ว ไอ้คนนี้เองที่เอะอะดีม้าพ่อ ใครนะช่างตั้งไอ้ตัวเช่นนี้มานำทัพ ขุนช้างโกรธโต้เถียงกับขุนแผนและเอะอะให้ทหารเข้าล้อมจับ ทำให้ จมื่นศรี จมื่นไวย ต้องด่าว่า จึงหยุด แล้วจมื่นศรีจมื่นไวยตอบขุนแผนว่า มีรับสั่งให้ยกกองทัพมาไต่สวน เพราะขุนช้างไปกราบทูลว่า ขุนแผนไปลักเมียเขามา แล้วคบโจร ตั้งตัวเป็นเจ้านายเป็นกบฏ เมื่อขุนช้างมาตามวันทองก็ฆ่าคนของขุนช้างเสียมาก แล้วจับขุนช้างเฆี่ยนและปล่อยให้กลับไปท้าให้เสด็จออกมาชนช้าง แต่ข้อนี้ยังทรงสงสัยอยู่จึงโปรดให้มาดู ถ้าไม่จริงก็ให้รับขุนแผนและวันทองไปขึ้นศาลว่ากล่าวกัน เท่าที่ได้เห็นก็ไม่เห็นมีร่องรอยอย่างที่ขุนช้างว่า ฉะนั้น ขอให้ขุนแผนไปตามวันทองมาแล้วมอบตัวเสียเถิด เข้าไปในกรุงแล้วจะช่วยกราบทูลให้พ้นภัยไม่ต้องห่วง

ขุนแผนตอบว่า เรื่องเดิมมีอยู่มาก แต่วันทองนั้นเป็นเมียใครกันแน่ ท่านก็ล้วนเป็นเพื่อนย่อมทราบดีว่าใครคดใครตรง ที่เกิดเรื่องก็เพราะแย่งวันทองกัน ถือว่ามีพวกมากก็จะใช้อำนาจ ครั้นเขาสู้ก็กลับขี้ขลาดแตกหนีเตลิดเข้ารกเข้าพง หัวถลอกปอกเปิกไป ขุนแผนว่าไม่ได้ไล่ฆ่าฟันเลย กล่าวเท็จทั้งสิ้น ส่วนที่จะให้พาวันทองกลับไปนั้น เวลานี้ยังกลัวพระราชอาญา ขอให้พระนายยกทัพกลับไปก่อน ช่วยกราบทูลให้ทรงหายกริ้วลงบ้าง แล้วตัวและวันทองจะตามไปภายหลัง

จมื่นศรี จมื่นไวยได้ฟังขุนแผนว่าดังนั้น จึงตอบว่า เจ้าก็เป็นคนดีมีวิชา พูดอย่างนี้ไม่ถูก เมื่อได้มาพบกันแล้วยังไม่ไปเฝ้าก็จะทำให้กริ้วมาก

จะเสียเปรียบขุนช้าง ฉะนั้นไปเสียด้วยกันเถิด ถ้าขัดขืนก็ต้องใช้กำลังจับกันเท่านั้น ขุนแผนก็ไม่ยอมตามคงอ้างว่ากลัวพระราชอาญา เมื่อพระนายจะใช้กำลังตัวคนเดียวที่ไหนจะสู้ได้ แต่ก็นั่นแหละเมื่อไม่กรุณาแล้วขุนแผนก็จะไม่ยอมนิ่งให้จับ ซึ่งทำให้แม่ทัพทั้ง ๒ โกรธ สั่งทหารเข้าล้อมจับเป็นให้ได้ ซึ่งเป็นที่พอใจของขุนช้าง สนับสนุนอย่างเต็มที่

ขุนแผนอ่านมนต์ และแผดเสียงตวาด ทำให้ทหารจังงัง แต่ขุนแผนก็ไม่ทำอันตรายเพราะกลัวจะเป็นความผิด ข้างขุนเพ็ชรขุนรามเห็นทหารไม่เข้าใกล้ขุนแผนก็ขับช้างเข้าไปร้องด่าขุนแผนว่าเป็นกบฏ และลวนลามไปจนถึงขุนไกร ฯ และนางทองประศรี พ่อแม่ขุนแผน กับว่ากำเริบที่ไปรบชนะเมืองเชียงทอง คิดคดทรยศต่อพระเจ้าแผ่นดิน คบไม่ได้ จะต้องฆ่าเสียให้ได้ แล้วขับช้างเข้าไปฟันขุนแผน

ขุนแผนโกรธที่เพื่อนล่วงเกินถึงพ่อแม่ จึงเสกคาถาเรียกหุ่นยนต์ออกมา เกิดสู้รบกันเป็นการใหญ่ ทหารทำอะไรหุ่นไม่ได้ ในที่สุดก็แตกกระจายไป ข้างขุนช้างก็หนีตามไปด้วย ขุนเพ็ชรขุนรามเข้าสู้กับขุนแผน ในที่สุดก็ถูกขุนแผนฟันตายทั้ง ๒ คน ทัพจมื่นศรี จมื่นไวยก็แตกกระจัดกระจายไป ครั้นจวนค่ำไม่เห็นมีใครติดตามมาอีกแล้วจึงหยุดรวบรวมพล และพักผ่อนอยู่ที่สามโก้

ขุนแผนเมื่อกองทัพแตกหนีไปแล้วก็มิได้ติดตาม กลับไปยังที่ซ่อนวันทอง ลงอาบน้ำชำระกาย ล้างดาบเรียบร้อยแล้ว จึงขึ้นไปหาวันทองเล่าให้ฟังถึงที่ได้ต่อสู้และฆ่าขุนเพ็ชรขุนรามตาย เพราะหยาบคายพลอยให้

ทหารต้องตายไปด้วยหลายพันคน แต่ไม่ได้ทำอันตรายจมื่นศรี จมื่นไวยและขุนช้าง ขุนแผนนั้นเคืองแค้นที่วันทองต้องตกไปเป็นเมียขุนช้างอยู่มิรู้หาย และอดเหน็บแนมไม่ได้ คราวนี้ก็เช่นเดียวกัน เล่าเรื่องตอนขุนช้างว่า

....ขุนช้างผัวนางมันแทงพี่ หลายทีแทบไส้ทะลักไหล
ครั้นพี่จะฟันให้บรรลัย เกรงใจเจ้าวันทองจะโกรธา
พี่สู้อดออมถนอมจิต เพราะคิดรอบคอบเป็นหนักหนา
แม้นไม่คิดถึงวันทองน้องยา หน้าที่จะยับลงเป็นจุณ
เชิญเจ้าออกไปในที่รบ คงจะพบเสื้อผ้าท่านตาขุน
ช่วยเก็บกอบหอบห่อไว้เอาบุญ กอดนอนน่าจะอุ่นสบายใจ....

และวันทองตอบอย่างน่าสงสารว่า

....อกเอ๋ยเมื่อไรเลยจะวายแค้น เหลือแสนค่อนขอดพิไรให้
ข้าทำวลบ่นถึงเขาเมื่อไร เจ็บใจจริง ๆ มาเยาะเย้ย
ตั้งแต่ข้ามาห้าหกวัน แต่ชื่อเสียงเขานั้นมิได้เอ่ย
ยังจะค่อนแคะได้ไม่ลืมเลย เคยปากเคยใจเสียจริงเจียว
ฤๅเห็นว่าน้องนี้มิรักเจ้า จึงมาเฝ้านิดเน้นเข่นเขี้ยว
เว้นแต่ไม่กลืนไว้อย่างเดียว เจ้าโกรธแล้วก็เที่ยวจะคอยพาล
อดอยากหมากพลูไม่มีเคี้ยว สู้อดเปรี้ยวเค็มมันทั้งคาวหวาน
รบพุ่งกันมาก็ช้านาน จนอาหารแห้งสดก็หมดแล้ว....

แล้วขุนแผนก็กลับปลอบ และเชยชมนางอย่างเช่นเคย

ฝ่ายทัพจมื่นศรี จมื่นไวย เมื่อรวบรวมพวกที่เหลือได้หมดประมาณห้าร้อยก็ยกทัพกลับ ต่างแช่งด่าขุนช้างที่เป็นต้นเหตุให้ต้องมารับเคราะห์คราวนี้ ครั้นถึงกรุงเป็นเวลาค่ำ ยังเข้าเฝ้าไม่ได้ก็พากันกลับบ้าน ยังความเศร้าโศกให้ครอบครัวของทหารที่ตายเป็นอันมาก ครั้นรุ่งขึ้น จมื่นศรี และจมื่นไวย รวมทั้งขุนช้างก็เข้าเฝ้า สมเด็จพระพันวษารับสั่งถามถึงเรื่องขุนแผน จมื่นศรีกราบบังคมทูลตามความจริงตั้งแต่ต้น คือไปพบขุนแผนกับวันทองเท่านั้น ไม่มีโจร ไม่มีพลับพลาอย่างขุนช้างกล่าว ได้พูดจากับขุนแผนให้มอบตัว แต่ขุนแผนเถียงว่าวันทองเป็นเมียตน ขุนช้างต่างหากที่แย่งเอาไป ข้างขุนเพ็ชร ขุนราม พูดจาลำเลิกถึงพ่อแม่ขุนแผน แล้วขับทหารจะตัดหัวขุนแผน จึงได้เกิดสู้รบกันขึ้น จนขุนเพ็ชร ขุนรามถูกฆ่าตาย และทหารก็แตกกระจัดกระจายล้มตายลงเป็นอันมาก

สมเด็จพระพันวษากริ้วมาก ทรงหาว่าพวกนี้ขี้ขลาด ทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติ แล้วตรัสสั่งให้มีหมายไปยังหัวเมืองน้อยใหญ่ทั่วไป ให้จับขุนแผนจำจองส่งเข้ามาให้ได้

ตอนที่ ๒๑

ขุนแผนลุแก่โทษ

ขุนแผนกับวันทองอาศัยอยู่ในป่าด้วยความสงบ แม้จะไม่สะดวกสบายและอาหารการกินจะไม่สมบูรณ์นัก แต่ก็ไม่มีใครมารบกวน คืนวันหนึ่งวันทองฝันประหลาดจึงปลุกผัวแล้วเล่าให้ฟังว่านางฝันว่านางเอามือเอื้อมเอาดวงอาทิตย์ลงมาชม แล้วกลืนเข้าไป หลังจากนั้นมีชายคนหนึ่งมาควักเอาตาขวาของนางไป และเอาตาอื่นมาใส่แทนซึ่งมืดมัวกว่าดวงเก่า ขอให้ช่วยทำนายฝันให้ด้วย

ขุนแผนได้ฟังเล่ามีความวิตกเพราะฝันนั้นมีทั้งคุณและโทษอย่างหนัก จึงบอกนางว่าที่ฝันว่าได้ดวงอาทิตย์นั้นจะได้ลูกชาย ซึ่งจะมีบุญเป็นที่พึ่งพาได้ในวันหน้า ส่วนที่เสียดวงตานั้นเพียงบอกว่าภายหน้าจะต้องลำบาก แล้วแกล้งชวนวันทองให้หาอาหารต้มเผือกมันกินกันต่อไปเพื่อไม่ให้คิดเรื่องฝัน

วันทองใจคอไม่ค่อยสบาย เพราะนางเชื่อว่าจะมีท้องจริงตามคำผัว การมีลูกควรจะเป็นที่ยินดี แต่นี่อยู่ในป่าไม่มีบ้านช่องอาศัยคงจะเป็นที่ลำบากทั้งตัวและลูกเป็นอันมาก นางคิดถึงความทุกข์ยากที่จะมีในวันข้างหน้าก็อดร้องไห้ไม่ได้ ขุนแผนเห็นวันทองร้องไห้เลยชวนให้เดินทางกันต่อไป ชมนก

ชมไม้ภูมิประเทศที่เปลี่ยนแปลงเพื่อให้วันทองเพลิน ครั้นวันทองท้องแก่ได้เจ็ดเดือนขุนแผนกลับสงสารนางจนน้ำตาไหล วันทองเห็นเช่นนั้นก็ประหลาดใจถามว่าหมดรักและเบื่อนางแล้วหรือ ขุนแผนแจ้งความรู้สึกที่มีต่อวันทองให้ทราบ สองคนปรับทุกข์กอดกันร้องไห้คิดสงสารลูกที่อยู่ในท้องซึ่งจะต้องมารับเคราะห์ด้วย

ครั้นค่อยคลายโศกขุนแผนนึกขึ้นได้ถึงข่าวที่ว่าพระพิจิตร เจ้าเมืองพิจิตร และนางบุษบาภรรยา เป็นผู้มีใจเมตตากรุณาแก่ผู้ที่ตกทุกข์ เมื่อปรึกษากันแล้วจึงตกลงว่าจะเข้ามอบตัวต่อท่าน พากันเดินทางมุ่งหน้าไปเมืองพิจิตร ไปถึงเป็นเวลาค่ำ ขุนแผนเสกคาถากำบังไม่ให้คนเห็นตัวรวมทั้งวันทองและม้าเข้าไปจนถึงบ้านของเจ้าเมือง ขณะนั้นพระพิจิตรและนางบุษบาซึ่งตั้งท้องได้ห้าเดือนกำลังนั่งเล่นอยู่กลางบ้าน มีพวกบ่าวไพร่สาว ๆ ออกมาเล่นหัวชมจันทร์กันอย่างมีความสุข ขุนแผนเห็นเป็นโอกาสดี จึงคลายคาถากำบังตนผูกม้าไว้แล้วสองคนกับวันทองคลานเข้าไปกราบพระพิจิตรและภรรยาพร้อมทั้งเป่ามนต์เพื่อให้ท่านทั้งสองรักใคร่สงสาร

เมื่อพระพิจิตรซักถามขุนแผนกราบลงอีกครั้งและเล่าเรื่องราวของตนตั้งแต่ต้นจนตลอด และว่าเวลานี้วันทองท้องแก่กลัวจะลำบากเมื่อคลอด รู้ว่าท่านเป็นผู้เอ็นดูสัตว์จึงพากันมาฝากชีวิตไว้ พระพิจิตรได้ฟังเรื่องและถูกมนต์ของขุนแผนก็เกิดรักสองคนเหมือนกับลูก ให้หาอาหารมาเลี้ยงแล้วจัดเรือนให้อยู่อย่างสบาย

ฝ่ายกล่าวถึงนางแก้วกิริยาเมื่อได้เงินจากขุนแผนแล้วนางไถ่ตัวออกจากบ้านขุนช้างไปอาศัยอยู่กับเพื่อนเก่าในกรุงศรีอยุธยา โดยที่เป็นหญิงสวยจึงมีชายปรารถนาจะแต่งงานด้วยมาก แต่นางเจียมตัวว่ามีผัวแล้วจึงไม่รับรักของใคร นางหากินในทางออกร้านชำขายของเล็กๆ น้อย ๆ ในกรุงศรีอยุธยา มีความสุขตามสมควรมาตั้งแต่นั้น

ขุนแผนอาศัยอยู่กับพระพิจิตรด้วยความสุขได้เดือนหนึ่งก็คิดว่า ถ้าอยู่ต่อไปความคงแตกขึ้นวันหนึ่งเป็นแน่ และจะเป็นภัยแก่พระพิจิตร ซึ่งมีพระคุณแก่ตนมาก จึงปรึกษากับวันทองว่าควรจะขอให้พระพิจิตรส่งตัวไปกรุงศรีอยุธยาเพื่อสู้ความ ดีกว่าที่จะรอให้ถูกจับ เพราะอย่างไรเสียในเมื่อมีประกาศจับอยู่อย่างนี้ก็คงหนีไม่พ้น เมื่อเป็นที่ตกลงกันแล้ว จึงพากันเข้าไปหาพระพิจิตรเล่าความรู้สึกให้ฟังว่า ถ้าปกปิดไว้นานต่อไปความผิดก็คงจะมากขึ้น ฉะนั้น ขอให้ส่งตัวเข้าไปถวายและขอให้บอกไปด้วยว่า ขุนแผนเข้ามามอบตัวเอง พระพิจิตรและนางบุษบาสงสารขุนแผนและวันทองยิ่งนัก แต่คิดว่าการเข้าไปสู้ความเห็นจะดีที่สุดเพราะมีทางที่จะชนะได้ ดังนั้น จึงได้เตรียมการจัดส่งขุนแผนและวันทอง กับมีใบบอกไปด้วยตามความประสงค์ของขุนแผน ส่วนตามหมายจับว่าให้จองจำส่งเข้าไปนั้น พระพิจิตรกำชับผู้คุมให้จองจำแต่เมื่อจวนจะถึงกรุงเท่านั้น แล้วจัดเสบียงอาหารและเสื้อผ้าเครื่องใช้ให้ไปด้วยเป็นอันมาก ครั้นถึงเวลาขุนแผนและวันทองก็กราบลาพระพิจิตรและนางบุษบา ฝากม้าสีหมอกไว้กับพระพิจิตร ลงเรือออกเดินทาง

ไป ตกเย็นผู้คุมให้จอดเรือพักเลยเมืองลพบุรีไปได้หน่อย ขุนแผนขึ้นบก เห็นมีต้นไทรใหญ่เป็นที่เหมาะจึงเอาดาบฟ้าฟื้นซ่อนไว้ที่นั่น แล้วออกเดินทางต่อไปโดยเร่งด่วน เมื่อจวนถึงอยุธยาผู้คุมเข้าไปกราบขอโทษขุนแผนแล้วทำการจองจำทั้ง ๒ คนตามคำสั่ง

กล่าวถึงนางแก้วกิริยาซึ่งมาอยู่ในกรุง เฝ้าคอยผัวมาเกือบปี วันนั้นเป็นวันพระ นางไปวัดตามเคย ในระหว่างทางเห็นคนมุงดูหญิงชายถูกจำจองมา นางคลับคล้ายคลับคลาว่าเป็นขุนแผนกับวันทอง แต่เห็นเปลี่ยนแปลงไปมาก โดยเฉพาะวันทองจึงยังไม่กล้าทัก ต่อเมื่อได้ยินคนพูดกันว่าเขาจับขุนแผนวันทองมาได้จึงแน่ใจว่าใช่ นางโผเข้าไปกอดตีนผัวและวันทองร้องไห้ บอกว่าตอนแรกจำไม่ได้ ขุนแผนและวันทองทักทายปราศรัยกับแก้วกิริยา แล้วก็เดินตามกันเข้าไปในวัง จมื่นศรีเห็นขุนแผนก็ดีใจเรียกมาหา และเอาใบบอกของพระพิจิตรออกอ่าน และปลอบว่าเห็นจะไม่เป็นไรเพราะพระพิจิตรบอกมาดี กับถามขุนแผนว่าเมื่อไปป่าก็ไปกันเพียง ๒ คน นั่นไปได้ที่นั่งรองมาจากไหน ขุนแผนว่าเมียเก่าได้กันก่อนหนีไปป่า เพิ่งมาพบกันที่นี่เอง จมื่นศรีให้ขุนแผนวันทองพักผ่อนและจัดการเลี้ยงดู ต่อเมื่อได้เวลาจึงจะพาเข้าเฝ้า

ตอนที่ ๒๒
ขุนแผนชนะความขุนช้าง

รุ่งขึ้นสมเด็จพระพันวษาเสด็จออกขุนนาง จมื่นศรีจึงกราบบังคม ทูลว่าบัดนี้ได้ตัวขุนแผนมาแล้ว สมเด็จพระพันวษากริ้วขุนแผนอยู่มากจึง ตรัสออกมาทันทีว่า อวดเก่งทำไมจึงมุดหัวให้ถูกจับ เมืองไหนจับได้ และ จำจองมาหรือเปล่า จมื่นศรีจึงกราบทูลว่าขุนแผนกลัวผิดเข้าหาพระพิจิตรเอง และถูกจองจำส่งมาทั้ง ๒ คน มีใบบอกพระพิจิตรมาด้วย แล้วอ่านใบบอก ของพระพิจิตรถวายทำให้คลายกริ้วลงบ้าง โปรดให้นำตัวเข้าไปเฝ้า เมื่อเข้า ไปหน้าที่นั่งขุนแผนเป่ามนต์บันดาลให้ทรงพระเมตตา ครั้นถามไถ่ได้ความ ว่าวันทองเป็นเมียขุนแผนอยู่ก่อน เป็นเรื่องแย่งเมียกัน และเมื่อไม่ใช่เป็น เรื่องกบฏก็ทรงยกโทษที่มีการสู้รบและฆ่าขุนเพ็ชรขุนรามตาย ส่วนคดีเรื่อง ผัวเมียโปรดให้เอาตัวขุนช้างมาต่อสู้ความกัน ถ้าใครผิดก็จะลงโทษให้หนัก

จมื่นศรีให้จัดแจงถอดตรวนและเครื่องจองจำขุนแผนและวันทอง แล้วให้ตำรวจไปเอาตัวขุนช้างมาจากเมืองสุพรรณ ครั้นได้เวลาลูกขุนก็ออก ว่าความ ในการสู้ความขุนช้างให้การสับสน พูดจาเลอะเทอะทำห้าแต้ม ต่าง ๆ เป็นที่น่าเบื่อของคนทั่วไป ลูกขุนนำนางศรีประจัน ยายกลอย ยายสา มาซักถาม ในที่สุดนำความกราบทูลว่าขุนช้าง นางศรีประจัน ยายกลอย

ยายสา เป็นฝ่ายผิด ขุนแผนผู้เป็นผัวต้องได้สินไหม หรือถ้าไม่กลัวเวรกรรมจะฆ่าฟันเสียก็ได้ สมเด็จพระพันวษาจึงตรัสถามขุนแผนว่าจะเอาอย่างไร ขุนแผนกราบทูลว่าไม่ต้องการจะฆ่าฟันเพราะกลัวเป็นเวรกรรมกันต่อไป ส่วนการปรับสินไหมอย่างไรนั้นแล้วแต่จะโปรด สมเด็จพระพันวษาพอพระทัยโปรดให้ลูกขุนปรับตามธรรมเนียม ขุนช้างนับเงินให้ได้ทันที ส่วนอีกสามคนก็จำต้องจ่ายให้ โดยเฉพาะยายกลอย ยายสาเสียดายเงินใจแทบขาด ขุนช้างเข้าไปกระซิบกับจมื่นศรีว่าเงินทองก็เสียแล้วขอให้ได้วันทองคืนด้วยเถิด จะสมนาคุณให้ยี่สิบชั่งเลย โดยจมื่นศรีด่าและขับไล่ออกไป

ตอนที่ ๒๓

ขุนแผนติดคุก

ขุนแผนพักอยู่ที่บ้านจมื่นศรีได้หลายวันกับวันทองและแก้วกิริยา มีความสุขเป็นอันมาก ทำให้คิดถึงลาวทองซึ่งต้องถูกขังอยู่ในวัง เมื่อตัวกลับมาแล้วเช่นนี้ลาวทองคงตั้งตาคอย ถ้าไม่พยายามช่วยก็ดูราวกับว่าทอดทิ้งลืมสัญญาที่ให้ไว้กับพ่อแม่ของนางและแก่นางเอง ที่ว่าจะเลี้ยงดูเป็นอย่างดี เวลานี้พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงทราบความผิดของขุนช้างแล้ว ที่ยังไม่ปล่อยให้ออกอาจเป็นเพราะทรงลืมเสียก็ได้ จึงเข้าไปหาจมื่นศรีแจ้งความทุกข์เรื่องลาวทองให้ทราบกับขอให้ช่วยกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้นางด้วย จมื่นศรีตอบว่ารอต่อไปอีกสักหน่อยดีกว่า เพราะขุนแผนเองก็เพิ่งพ้นโทษ ขุนแผนชี้แจงว่าลาวทองนั้นไม่มีความผิดอย่างไร ที่ถูกขังก็เพราะความผิดของผัว บัดนี้ก็ปรากฏว่าผัวไม่มีความผิดแล้ว ฉะนั้น นางก็น่าจะพ้นโทษด้วย ถ้าทิ้งไว้จะดูว่า ขุนแผนมัวหลงเมียอีกสองคน ลืมผู้ที่ต้องรับเคราะห์แทนเสีย อ้อนวอนว่าถ้าท่านเจ้าคุณกราบทูลดี ๆ อาจทรงพระเมตตาได้

จมื่นศรีเห็นขุนแผนปักใจแน่วแน่เช่นนั้นเมื่อในหลวงเสด็จออก จึงกราบทูลเรื่องนางลาวทองตามความประสงค์ของขุนแผน สมเด็จพระพันวษากริ้วหาว่าขุนแผนจองหองไม่เกรงกลัว ทำผิดฆ่าขุนเพ็ชรขุนรามและทหารอื่น

ก็โปรดยกโทษให้ ซ้ำยังยกวันทองให้อีกก็ไม่พอใจ นี่คงกลัวว่าพระองค์จะรักนางลาวทอง คนที่คิดเช่นนี้ปล่อยไปจะกำเริบ ฉะนั้น ให้เอาตัวไปใส่คุกจองจำให้ครบห้าประการทันที ครั้นสั่งเสร็จก็เสด็จขึ้น ทำให้จมื่นศรีตกใจแทบเป็นบ้า ถอยออกมาเล่าให้ขุนแผนฟังด้วยน้ำตานองหน้า ข้างพวกนครบาลได้รับรับสั่งเช่นนั้นก็จัดการจับกุมขุนแผนและพาตัวเข้าไปจองจำในคุกใหญ่ทันที

นางวันทองและนางแก้วกิริยาทราบเรื่องที่ขุนแผนติดคุกเสียใจอกแทบแตก ต่างพากันเข้าไปร้องไห้รำพันกับผัว นางวันทองนั้นท้องแก่เต็มที่คงจะไปปรนนิบัติไม่ได้ แต่แก้วกิริยาอาจเข้าไปอยู่คอยปรนนิบัติผัวได้ ขุนแผนสงสารสองนาง ปลอบว่าที่ขอนางลาวทองก็เพราะกลัวจะถูกหาว่าไม่เป็นธรรม จึงต้องรับเคราะห์เช่นนี้ ความจริงเครื่องจองจำเท่านี้สลัดเสียเมื่อไรก็ได้ แต่เพราะซื่อตรงต่อเจ้านายจึงยอมรับโทษต่อไป ขุนแผนขอให้วันทองระวังรักษาตัวพึ่งจมื่นศรีต่อไป ส่วนแก้วกิริยาจะเข้ามาอยู่ที่คุกกับผัวก็ได้ ครั้นค่อยหายโศกวันทองกับแก้วกิริยาลาผัวกลับไปบ้านจมื่นศรี ช่วยกันเตรียมของ ๆ ผัว เมื่อเสร็จแล้วแก้วกิริยาก็นำมาที่คุก พัสดีและนายตรวจสงสารก็ให้คนช่วยปลูกกระท่อมเล็กให้อยู่อาศัยต่อไป

ตกกลางคืนขุนแผนรู้สึกเมื่อยปวดแข้งขาที่ถูกล่ามโซ่ตรวน นึกถึงนักโทษอื่นว่าทนกันได้อย่างไร สำหรับตัวนั้นจะถือสัตย์ยอมรับโทษเพียงไม่หนี แต่การจองจำล่ามโซ่ตรวนนั้นเหลือทน คิดตกลงใจดังนั้นแล้วก็อ่านมนต์สะเดาะเครื่องจองจำออก แล้วหายตัวออกไปหาแก้วกิริยาที่กระท่อม

เมื่อไปถึงเห็นแก้วกิริยายังตื่น ยังร้องไห้คร่ำครวญอยู่ ขุนแผนปลอบนางให้คลายความทุกข์แล้วนอนหลับไปด้วยกันที่ในกระท่อม

ฝ่ายพวกยามที่เฝ้านักโทษเมื่อออกเดินตรวจ เรียกชื่อนักโทษก็ขานรับตามระเบียบเว้นแต่ขุนแผนผู้เดียว จุดไฟส่องดูไม่เห็นขุนแผน มีแต่โซ่ตรวนกองอยู่ จึงไปรายงานพัสดีและพวกพ้องช่วยกันตามหา พัสดีนึกขึ้นได้ถึงเมียขุนแผนพากันไปดูที่กระท่อมก็พบนอนหลับอยู่กับเมีย พัสดีและทำมะรงโกรธขุนแผน ด่าว่าต่าง ๆ และให้พวกเข้าไปลากตัวออกมา ซึ่งทำให้ขุนแผนโกรธมากตวาดเอาพวกนั้นหกล้มหกลุกไปตามกัน และว่านึกว่าจะใช้กำลังจับได้หรือ ที่ยอมให้จับและทนอยู่ในคุกไม่หนีก็เพราะได้ถวายสัตย์แก่พระเจ้าแผ่นดินไว้ไม่ใช่เพราะโซ่ตรวนดอก แล้วทดลองความสามารถสะเดาะโซ่ตรวนและหายตัวให้พวกนั้นดู ซึ่งทำให้พากันกลัวเคารพกราบไหว้อ้อนวอนขุนแผนขออย่าให้หนี โดยกลัวความผิดจะมีถึงตัว

รุ่งเช้าพัสดีออกไปหาพระยายมราชเล่าเรื่องขุนแผนให้ฟังและว่าเวลานี้เพียงแต่ขุนแผนรับปากว่าจะไม่หนีเท่านั้น ตัวกลัวความผิดจึงมาเรียนให้ทราบ พระยายมราชให้ตามขุนแผนไปหา ขุนแผนปฏิญาณว่าจะไม่หนีเป็นอันขาด จึงได้รับการผ่อนผันไม่จองจำให้อยู่ได้ตามสบาย แต่อย่าออกไปนอกบริเวณคุก ตั้งแต่นั้นมาขุนแผนก็มีความสุขขึ้นคือได้อยู่กับแก้วกิริยาและวันทองก็อุตส่าห์มาเยี่ยม และขุนแผนแอบไปหาบ้างตามโอกาส

๏ะ กล่าวถึงขุนช้าง ตั้งแต่แพ้ความเสียเงินทองไปมากแต่ไม่ได้วันทองคืนก็มีแต่ความทุกข์ ข้าวปลากินไม่ได้ อยู่มาวันหนึ่งศรพระยาแจ้งว่า

ได้ข่าวจากอยุธยาว่าขุนแผนทูลขอลาวทอง เป็นเหตุให้ถูกกริ้วและติดคุกอยู่ ขุนช้างดีใจว่าคราวนี้ไม่มีใครขัดขวางแล้ว สั่งบ่าวไพร่ให้เตรียมช้างม้าจะไปลักพาวันทองคืนมาให้ได้ ครั้นไปถึงใกล้บ้านจมื่นศรีสั่งบ่าวให้คอยแอบดูก่อน พอดีเป็นเวลาเช้าที่วันทองกำลังจะออกไปเยี่ยมขุนแผน พวกขุนช้างเห็นก็เดินตามนาง และร้องทักว่าจะไปไหน กู้เงินมาห้าชั่งแล้วทั้ง ๒ คนผัวเมียก็หายไปเลย เพิ่งมาพบกันวันนี้ ต้องจับเอาตัวไปให้ได้ แล้วก็เข้าห้อมล้อมวันทอง วันทองร้องให้ชาวบ้านช่วย แต่พวกชาวบ้านเข้าใจว่าเป็นเรื่องยักยอกเงินหลวงไม่กล้าขัดขวาง พวกขุนช้างจึงจับวันทองไปให้ขุนช้างที่รออยู่โดยง่าย ขุนช้างดีใจรับวันทองขึ้นช้างและให้รีบเดินทางกลับทันที พูดจากอดจูบแสดงความรัก แต่วันทองโกรธด่าว่ามาตลอดทาง ขุนช้างพาวันทองไปอยู่บ้านที่สุพรรณ แม้วันทองจะดิ้นรนขัดข้องอย่างไรในที่สุดก็ต้องเสียตัวให้แก่ขุนช้างอีกครั้งหนึ่ง

ตอนที่ ๒๔

กำเนิดพลายงาม

เมื่อขุนช้างแย่งตัวมานั้นวันทองท้องเกือบสิบเดือน นางไม่มีความสุขเลย ครั้นท้องครบกำหนดก็คลอดลูกออกมาเป็นชาย โดยที่หน้าตาคล้ายขุนแผนผู้ซึ่งนางยังระลึกถึงอยู่เป็นนิจ จึงตั้งชื่อให้ว่าพลายงาม และถนอมเลี้ยงดูลูกเป็นอย่างดีตลอดมา ข้างขุนช้างรู้ดีว่าเด็กไม่ใช่ลูกของตน ซ้ำแม่ยังตั้งชื่อให้คิดถึงพ่อจริงอยู่อีกจึงไม่พอใจ และคิดที่จะกำจัดอยู่เสมอ แต่เมื่อยังไม่มีโอกาสก็รั้งรออยู่

ครั้นพลายงามอายุได้เก้าขวบ ประจวบกับวันทองป่วย ขุนช้างได้โอกาสแอบพาเข้าไปในป่า แกล้งบอกว่าจะพาไปดูสัตว์ เมื่อไปถึงที่ลับคน ขุนช้างทุบตีพลายงามโดยตั้งใจจะฆ่าให้ตาย ข้างพลายงามนั้นเข้าใจว่าขุนช้างเป็นพ่อ ร้องไห้พลางถามว่าทำไมพ่อจึงทำเช่นนั้น ขุนช้างอุดปากไม่ให้ร้อง แล้วบีบจมูกจนสลบสิ้นเสียง และตีกระหน่ำอีก แต่พวกผีพรายของขุนแผนซึ่งคอยคุ้มกันพลายงามเข้ากอดเอาไว้ไม่ให้ถูกตัวพลายงาม ขุนช้างนึกว่าตายแล้วเอาหญ้าปิดและเอาขอนไม้ใหญ่ขึ้นทับ ครั้นขุนช้างกลับไปแล้วพวกผีจึงยกขอนไม้ออกและแก้ไขพลายงามจนหายเป็นปกติ และบอกให้พลายงามรออยู่ก่อนจะไปบอกแม่ให้

ข้างวันทองถูกผิดลใจทำให้นางเห็นพลายงามถูกไม้ขอนทับอยู่ เมื่อเที่ยวหาไม่เห็นพลายงามนางสอบถามคนในบ้าน ได้ความว่าไปในป่ากับขุนช้าง นางตกใจรีบออกไปตาม ร้องไห้พลางตะโกนเรียกลูกเข้าไปในป่าในที่สุดก็พบกัน พลายงามเล่าให้ฟังว่าพ่อพามาเที่ยว แต่แล้วกลับจะฆ่าให้ตายและเอาไม้ขอนทับไว้ ดีที่มีผู้มาช่วยไว้ วันทองร้องไห้ ปิดความจริงต่อไปไม่ได้ เล่าเรื่องให้พลายงามทราบทั้งหมด และให้หนีไปอยู่กับย่าที่กาญจนบุรี

พลายงามซักไซ้ถึงพ่อจริงของตัว และโกรธขุนช้างพ่อเลี้ยงเป็นอันมาก บอกวันทองว่าจะขอหนีไปอยู่กับย่า เมื่อพูดจากันแล้ววันทองจึงพาพลายงามไปฝากไว้กับพระนาคที่วัดเขาแล้วรีบกลับบ้านเพราะจวนค่ำแล้ว ครั้นนางถึงบ้านก็ด่าว่าขุนช้างว่าทำร้ายลูก ขุนช้างแก้ตัวว่าไม่รู้เรื่องอาจมีพวกโจรพาไปปล้นเอาเครื่องแต่งตัว ขุนช้างแก้เก้อต่าง ๆ ทำกินเหล้าแก้กลุ้มแก้ความเสียใจด้วยกับนางจนหลับใหลไป วันทองได้โอกาสเตรียมเงินทองเพชรนิลจินดาของมีค่ากับเสบียงอาหารใส่ไถ้เล็ก ๆ สำหรับให้ลูกกินในระหว่างเดินทาง รุ่งเช้านางแอบไปที่วัดเขามอบของให้ แล้วสั่งสอนลูกร่ำลากันด้วยความอาลัยเป็นที่สุด

พลายงามเดินทางตามที่แม่สอน ตอนค่ำพักนอนในวัดร้าง รุ่งเช้าออกเดินต่อไป จนถึงกาญจนบุรีเที่ยวถามหาเรือนของนางทองประศรี ไปพบเด็กพวกหนึ่งรู้จักดี เล่าว่าแกเป็นคนดุมาก ที่บ้านมีมะยมหวานเคยไปขโมยกิน แต่ก็กลัวเพราะแกดุ จับได้เป็นหยิกเสียเขียว พลายงามขอให้ช่วย

พาไป และว่าจะขึ้นขโมยมะยมหวานมาเลี้ยงกัน ทำให้เด็กดีใจพากันไป เมื่อไปถึงบ้านมองไม่เห็นคน พลายงามจึงแกล้งขึ้นต้นมะยมเพื่อจะให้ถูกจับ พลายงามให้พวกเด็ก ๆ คอยเก็บ ตัวจะเขย่าต้นซึ่งเด็ก ๆ พอใจเป็นอันมาก

นางทองประศรีตั้งแต่ขุนแผนติดคุกก็ไม่มีความสุข ร่างกายซูบผอมลงมาก อยู่กับบ่าวไพร่ที่บ้านกาญจนบุรี เป็นทุกข์ถึงลูกอยู่เป็นนิจ วันนั้นนางนั่งอยู่บนเรือนหูไวได้ยินเสียงมะยมหล่น รู้ว่าต้องมีเด็กมาขโมยมะยมแน่ แกฉวยได้ไม้แล้วรีบลงมาข้างล่าง เด็ก ๆ พากันวิ่งหนีไปหมด คงเหลือแต่พลายงามบนต้นมะยมคนเดียวซึ่งนั่งพนมมือนิ่งอยู่ แกเรียกให้ลงมาเสียดี ๆ พลายงามกลัวย่ามาก ตอบไปว่าตัวคือหลานลูกแม่วันทองที่อยู่สุพรรณบุรี นางทองประศรีว่าดีแล้วลงมารับกระบองเสียดี ๆ เพราะนางไม่เชื่อว่าเป็นจริง พลายงามกลัวก็กลัวแต่นึกว่าพบย่าแล้วจะต้องกลัวอะไร จึงลงมาและกราบที่เท้าย่า นางทองประศรีกำลังโกรธด่าว่าและตีพลายงามไม่เลือกที่ พลายงามพยายามหลบและร้องไห้ว่าเจ็บมากแล้ว อย่าตีหลานเลย ตัวเป็นลูกขุนแผนกับวันทอง ตั้งใจจะมาหาย่าชื่อนางทองประศรี เมื่อได้ยินเช่นนั้นทำให้นางทองประศรีได้สติ นึกว่าคงเป็นหลานแน่ นางพาขึ้นบนเรือนให้อาบน้ำฝนไพลทารอยฟกช้ำให้พลายงาม

พลายงามเล่าเรื่องที่อยู่กับวันทองและขุนช้างโดยนึกว่าเป็นพ่อ จนขุนช้างคิดฆ่า แม่จึงบอกว่าพ่อจริงคือขุนแผนและให้หนีมาหาย่า นางทองประศรีรู้เรื่องก็โกรธและด่าว่าขุนช้าง แล้วเรียกบ่าวไพร่เอาอาหารมาเลี้ยงดูหลาน นางเอาเครื่องแต่งตัวของขุนแผนเมื่อครั้งยังเป็นเด็กมาแต่งให้

พลายงามและทำพิธีรับขวัญหลานอย่างเอิกเกริก

พลายงามถามถึงพ่อและว่าอยากไปหา เพราะยังไม่เคยรู้จักกันเลย รุ่งขึ้นนางทองประศรีจึงจัดแจงเข้าของพาพลายงามเดินทางไปกรุงศรีอยุธยา ข้างขุนแผนอยู่กระท่อมกับนางแก้วกิริยาในคุก ตรอมใจ ร่างกายซูบผอมไปมาก ช่วยกันกับแก้วกิริยาทำกระบุงขาย เมื่อแม่ไปเยี่ยมและรู้เรื่องพลายงามลูกชายของตัวถูกขุนช้างคิดฆ่าก็โกรธมากคิดจะไปแก้แค้น แต่นางทองประศรีห้ามไว้ว่าอย่าทำบาปกรรมเลย ก้มหน้ารับโทษไปก่อนเถิด ต่อไปคงจะมีดีบ้าง ส่วนพลายงามนั้นนางรับจะเลี้ยงดูให้ดี ขุนแผนกราบแม่และฝากฝังพลายงาม กับขอให้ช่วยสอนวิชาให้ด้วย ตำราต่าง ๆ มีอยู่ที่บ้านทั้งนั้น ขุนแผนกอดพลายงามไว้กับอก รำพันว่าเพิ่งเห็นกันก็จะจากกันไปอีก แล้วถอดลูกประคำที่แขวนคออยู่ให้ลูก และว่าไม่มีอะไรจะให้นอกจากลูกประคำนี้ซึ่งเป็นของดีเอาไว้ป้องกันตัวเถิด

พลายงามร้องไห้รับประคำจากพ่อ และว่าอยากอยู่กับพ่อ เพื่อช่วยตักน้ำตำข้าว ทำให้ทั้งขุนแผนและนางทองประศรีน้ำตาไหลด้วยความเอ็นดู ขุนแผนบอกว่าอยู่ในคุกไม่ได้ ลำบากเหมือนตกนรก สั่งสอนพลายงามให้ขยันหมั่นเรียนวิชาความรู้ ต่อไปอาจช่วยพ่อได้ และเมื่อได้เวลานางทองประศรีและพลายงามก็จำต้องจากขุนแผนไปด้วยความอาลัย

พลายงามอยู่กับย่าที่กาญจนบุรี ตั้งหน้าเล่าเรียนตามตำราของพ่อด้วยความขยันขันแข็ง จนมีความรู้วิชาต่าง ๆ เหมือนพ่อ ครั้นอายุได้ ๑๓ ขวบ นางทองประศรีจัดการโกนจุกให้ มีการละเล่นอย่างสนุกสนานครึกครื้น

เมื่อโกนจุกเรียบร้อยแล้วพลายงามบอกย่าว่าอยากจะไปหาพ่อที่ในกรุง แล้วจะถวายตัวรับราชการต่อไป เพื่อจะได้ขอพระราชทานอภัยโทษให้พ่อ นางทองประศรีแม้จะอาลัยที่จะต้องจากหลาน แต่ก็อนุญาตและจัดแจงบ่าวไพร่ให้ไปกับหลาน พลายงามลาย่ารีบเดินทางไปพบขุนแผนที่ในคุก ขุนแผนดีใจไต่ถามและสอบวิชาความรู้ของลูก แล้วสั่งสอนทบทวนเพิ่มเติมจนค่ำ จึงพากันไปหาจมื่นศรีที่บ้าน โดยไม่มีผู้ใดมองเห็นตัว

จมื่นศรีดีใจที่พบขุนแผน และถามว่าเอาเด็กมาจากไหน ขุนแผนเล่าเรื่องพลายงามให้ฟังโดยละเอียด และว่ามีวิชาความรู้พอใช้ ขอฝากให้อยู่ด้วยเพราะไม่มีที่พึ่งที่ไหนอีกแล้ว และถ้ามีโอกาสก็ขอให้ช่วยถวายตัวเข้ารับราชการด้วย

จมื่นศรีรับรองอย่างเต็มใจ รำพันถึงความสัมพันธ์ที่รักใคร่สนิทสนมกับขุนแผนมาแต่ก่อน ทำให้ขุนแผนตื้นตันใจน้ำตาไหล เมื่อฝากฝังและลาลูกชายเรียบร้อยแล้วก็ลาจมื่นศรีกลับไปเข้าคุกตามเดิม

พลายงามอยู่กับจมื่นศรีได้เรียนวิชาต่าง ๆ เช่น กฎหมาย กฎมณเฑียรบาล รู้ราชาศัพท์ ตามหลังจมื่นศรีไปในวังทุกวัน และคอยสังเกตขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ด้วยความหมั่นขยัน ครั้นถึงเวลาสมควรจมื่นศรีก็นำเข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็ก สมเด็จพระพันวษาเห็นพลายงามก็ทรงสงสารทรงนึกถึงขุนแผน แต่โดยที่ขุนแผนยังไม่สิ้นเคราะห์จึงมีเรื่องอื่นเข้ามาในพระทัยเสียก่อน มิได้พระราชทานอภัยโทษขุนแผนในขณะนั้น

ตอนที่ ๒๕

เจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา

กล่าวถึงพระเจ้าพิไชยเชียงอินทร์ผู้ครองนครเชียงใหม่ได้ทราบข่าวว่าพระเจ้าล้านช้างมีธิดาชื่อสร้อยทอง รูปโฉมงามหาที่เปรียบไม่ได้ ก็ใคร่จะได้นางมาเป็นคู่ครอง ทรงปรึกษาเสนาข้าราชการว่าจะแต่งสาส์นไปขอดี หรือจะยกทัพไปรบแย่งเอานางมาทีเดียว ขุนนางกราบทูลว่าควรไปขอโดยดีก่อน หากไม่ให้จึงค่อยยกทัพไปรบ พระเจ้าเชียงอินทร์พอพระทัย โปรดให้แต่งสาส์นและเครื่องบรรณาการมากมาย ให้ท้าวกรุงการกับแสนตรีเพ็ชรกล้าผู้เป็นนายทหารใหญ่เป็นทูตคุมไพร่ห้าร้อยรีบเดินทางไป ๑๗ วันก็มาถึงเมืองล้านช้าง ขุนนางเมืองล้านช้างจัดการต้อนรับแล้วนำสาส์นขึ้นอ่านถวายพระเจ้าล้านช้าง เมื่อพระเจ้าล้านช้างทรงทราบความประสงค์ก็กริ้ว เพราะพระเจ้าเชียงใหม่มีลูกเมียมากมายแล้วยังจะมาขอธิดาของพระองค์ซึ่งยังเป็นเด็กนิดเดียว ทรงหาว่าดูถูก จะต้องยกทัพไปรบและให้ตัดหัวพวกทูตเสีย ต่อเมื่อขุนนางกราบทูลทัดทานจึงได้ระงับไว้ และมีสาส์นตอบไปเพียงว่านางสร้อยทองยังเยาว์นักพร้อมกับคืนเครื่องบรรณาการกลับไปด้วย เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ทราบเรื่องที่ทางล้านช้างปฏิเสธเช่นนี้ ก็ทรงเตรียมที่จะยกกองทัพไปรบต่อไป

ข้างพระเจ้าล้านช้างเมื่อตอบเชียงใหม่ไปแล้วก็เกรงว่าต่อไปจะต้องรบกันแน่ ปรึกษาพระมเหสีว่าจะทำอย่างไรดี พระองค์นั้นเห็นว่าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงมีกำลังเข้มแข็งและอยู่ในศีลธรรมไม่เหมือนพระเจ้าเชียงอินทร์ ควรยกสร้อยทองถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสีย หากเชียงใหม่จะมารุกรานจะได้ส่งกองทัพมาช่วย พระมเหสีเห็นด้วยและทูลเร่งให้รีบจัดการ ทิ้งไว้ช้าจะมีภัย คณะทูตล้านช้างจึงออกเดินทางไปกรุงศรีอยุธยาโดยรีบด่วน เมื่อถึงโคราชก็แจ้งให้เจ้าเมืองทราบถึงวัตถุประสงค์ เจ้าเมืองโคราชมีใบบอกเข้ามาพระนคร สมเด็จพระพันวษาทรงหารือขุนนางในเรื่องที่พระเจ้าล้านช้างจะถวายนางสร้อยทอง เมื่อเห็นว่าจะไม่เป็นกลอุบายอย่างไรแล้วก็โปรดให้รับราชทูตเข้ามาจากโคราช ให้ได้เข้าเฝ้าในพระที่นั่งมุขกระสันตามราชประเพณีอันมีเกียรติ ทรงทักทายและพระราชทานเข้าของแก่ราชทูตเป็นอันมาก

เมื่อแขกเมืองได้พักผ่อนอย่างสุขสบายครบ ๗ วันโปรดให้พระท้ายน้ำคุมทหารเชิญพระราชสาส์น และของตอบแทนเดินทางไปพร้อมกับราชทูตของล้านช้าง ๔๐ วัน ก็ถึงนครเวียงจันทร์ พระเจ้ากรุงล้านช้างทรงต้อนรับราชทูตไทยเป็นอย่างดี และตรัสให้พักผ่อนอยู่ก่อน อีก ๑๕ วันจะส่งพระธิดาลงไปอยุธยา

ตอนที่ ๒๖
เจ้าเชียงใหม่ชิงนางสร้อยทอง

ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่เมื่อทางล้านช้างตอบคำขอเพียงว่านางสร้อยทองยังเยาว์ ไม่ขอผัดให้เป็นที่แน่นอนก็สงสัยว่าจะมีกลมารยา จึงตรัสใช้มหาปาดให้ไปสืบดูว่ามีการเคลื่อนไหวอย่างไรบ้างในล้านช้าง มหาปาดขี่ม้าทั้งกลางวันและกลางคืน จะพักก็ต่อเมื่อม้าเหนื่อยมากเท่านั้น เมื่อถึงเวียงจันทร์และสืบได้ความว่าอยุธยาส่งทหาร ๕๐๐ คนมารับพระราชบุตรีไปเป็นมเหสีและกำหนดจะออกเดินทางจากเวียงจันทร์ในเวลา ๑๕ วัน ก็รีบกลับเชียงใหม่กราบทูลพระเจ้าเชียงอินทร์ให้ทรงทราบ

พระเจ้าเชียงอินทร์กริ้วและเมื่อปรึกษาอำมาตย์ราชบริพารแล้วตกลงให้แสนตรีเพ็ชรกล้าคุมพลไปคอยดักกลางทางเพื่อจับเป็นทั้งไทยและลาว ให้นำตัวนางสร้อยทองมาให้ได้

ทางกรุงล้านช้างเมื่อถึงกำหนดก็เตรียมการที่จะยกไปเมืองใต้ พระมเหสีทรงอาลัยพระธิดามาก ข้างสร้อยทองก็ร้องไห้ถึงกับขอให้ฆ่าตัวเสียเพราะเป็นต้นเหตุที่ให้พ่อแม่และชาวเมืองต้องลำบาก ซึ่งพระมเหสีก็ทรงชี้แจงเหตุผลที่ต้องให้ไปเมืองใต้ให้ฟังอย่างละเอียด และสั่งสอนสร้อยทองต่าง ๆ ครั้นถึงฤกษ์กระบวนทหารไทยลาวก็เชิญพระธิดาออกเดินทาง มีพระท้ายน้ำและกำกงเสนาล้านช้างเป็นผู้ควบคุมไปอย่างระมัดระวัง

นางสร้อยทองร้องไห้เศร้าโศกมาหลายวัน พี่เลี้ยงปลอบและชวนให้ชมป่าชมนกและสัตว์ทำให้ค่อยคลายโศกลงได้บ้าง จนมาถึงภูเวียงซึ่งเป็นที่แสนตรีเพ็ชรซุ่มพลคอยอยู่ แสนตรีเพ็ชรแบ่งพลให้แยกย้ายคอยสกัดจับ แล้วตัวเองอ่านมนต์ บันดาลให้เป็นพายุมืดมัวไปหมด ต้นไม้ใหญ่น้อยหักลงระเนระนาด ทำให้ทหารไทยลาวตกใจกลัว ทหารเชียงใหม่ยิงปืนขึ้นเป็นสำคัญ แล้วเข้าล้อมจับมาได้ทั้งหมด แสนตรีเพ็ชรทูลนางสร้อยทองว่าพระเจ้าเชียงอินทร์ให้มาเชิญไปครองเมืองเชียงใหม่ นางไม่ต้องกลัวจะไม่มีอันตรายอะไร แล้วรีบเดินทางกลับเชียงใหม่กราบทูลเจ้านายตามที่ได้ทำการสำเร็จเรียบร้อยกลับมา พระเจ้าเชียงอินทร์โปรดให้จำคุกทหารไทย และล้านช้างไว้ทุกคน ส่วนนางสร้อยทองนั้นเมื่อได้เห็นก็นึกรักเป็นอันมาก เพราะนางงามจริงตามคำเล่าลือ แต่รู้สึกว่ายังเป็นเด็กนัก ทำให้นึกละอายที่จะหักโหมเอากับนางในขณะนั้น คิดว่าอย่างไรเสียอยุธยาก็คงจะยกมารบพุ่งเป็นแน่ ควรรอไว้ให้เสร็จศึกเสียก่อน จึงโปรดให้ข้าหลวงเชิญนางไปพำนักอยู่ในตำหนักทองและคอยปรนนิบัติให้นางได้รับความสุขทุกอย่าง

ตอนที่ ๒๗

พลายงามอาสา

พระเจ้าเชียงใหม่ตั้งแต่ชิงนางสร้อยทองมาได้ ก็ทรงดำริถึงศึกที่คงจะมีในไม่ช้า ซึ่งจะต้องเป็นศึกสองด้าน คงจะยากในการเอาชนะ แต่ถ้ายกไปตีไทยให้แพ้เสียก่อน ทางล้านช้างก็คงไม่กล้ามารบ ทรงหารือกับเสนาข้าราชการผู้ใหญ่ในเรื่องนี้ พระยาลาวทั้งหลายเห็นว่าอยุธยามีกำลังมาก ยกไปตีน่าจะไม่ชนะ แต่ถ้าทิ้งไว้ช้าก็จะเป็นอันตราย เพราะไทยจะมีเวลาสะสมกำลังได้มาก ควรยั่วให้ไทยรีบยกขึ้นมาคงจะชนะได้ง่ายกว่า

พระเจ้าเชียงใหม่ทรงเห็นด้วย โปรดให้แสนกำกองและตรีเพ็ชรกล้าคุมไพร่หนึ่งร้อยนำสาส์นไปส่งที่ด่านไทย ขุนไกรนายด่านบ้านท่าเกวียนเห็นลาวยกมาก็คุมไพร่พลออกไปตั้งรับ เมื่อทราบว่าถือสาส์นมาเพื่อถวายพระเจ้าแผ่นดินไทยก็รับมอบสาส์นจากทหารลาว และเชิญสาส์นนำส่งกันไปเป็นทอด ๆ จนถึงอยุธยาโดยไม่ชักช้า

สมเด็จพระพันวษาทรงทราบสาส์นของเชียงใหม่ ซึ่งมีความว่าพระเจ้าเชียงใหม่ผู้เป็นใหญ่และเป็นที่เกรงกลัวของคนทั่วไปได้ไปขอนางสร้อยทองเพื่อจะอภิเษกเป็นมเหสี แต่ไทยกลับจู่ไปรับนางสร้อยทองมาเสีย พระเจ้าเชียงใหม่ทราบจึงให้ทหารไปดักจับมาได้ แต่ยังหาได้ทำ

อันตรายแก่ใครไม่ รอพระเจ้ากรุงไทยให้ยกทัพไปรบชนช้างกัน เมื่อชนช้างชนะแล้วจึงจะทำพิธีอภิเษกนางสร้อยทอง แต่ถ้าครบสามเดือนไม่ยกไปรบก็จะฆ่าพระท้ายน้ำและทหารทั้งห้าร้อยเสียให้สิ้น ก็ทรงพระพิโรธ ตรัสให้ขุนนางเตรียมทัพให้เสร็จภายในสามวัน จะเสด็จไปตีเชียงใหม่ด้วยพระองค์เอง

ขุนนางผู้ใหญ่พากันตกใจ แต่เมื่อได้คิดจึงกราบทูลว่าเชียงใหม่เป็นเมืองเล็ก ไม่สมควรจะเสด็จเอง ให้นายทหารยกไปก็พอแล้ว สมเด็จพระพันวษาจึงถามว่าเมื่อทัดทานไม่ให้เสด็จแล้วมีใครที่จะอาสาไป พวกขุนนางผู้ใหญ่จนใจที่ไม่มีใครกล้าอาสาจึงได้แต่ก้มหน้าหมอบนิ่งอยู่ ซึ่งทำให้กริ้วหนักขึ้นและทรงบริภาษคาดโทษมากมาย แล้วเสด็จขึ้น

ฝ่ายพลายงามเมื่อได้ยินว่าจะมีศึกก็นึกดีใจที่จะได้โอกาสขอพระราชทานอภัยโทษให้พ่อ ค่ำวันนั้นจมื่นศรีไม่มีความสุข นั่งอยู่ที่หอกลางเล่าเรื่องถูกกริ้วที่ไม่มีใครกล้าอาสาไปทัพให้ลูกเมียฟัง พลายงามเห็นได้ทีคลานเข้าไปกราบและแจ้งความคิดของตัวที่จะอาสาไปรบเชียงใหม่ต่อจมื่นศรี จมื่นศรีนั้นรักพลายงามเหมือนลูกจึงทัดทานไว้ เพราะยังไม่รู้ความสามารถของพลายงาม แต่เมื่อพลายงามได้แสดงวิชาหายตัวและกลายเป็นเสือโคร่งให้ดู จึงดีใจเป็นอันมาก และปรึกษากันอยู่จนรุ่งสว่าง แล้วพากันเข้าเฝ้าในเช้านั้น

ถึงเวลาสมเด็จพระพันวษาเสด็จออกขุนนาง จมื่นศรีกราบทูลว่าพลายงามลูกขุนแผนจะขออาสา ได้ทดลองแล้วเห็นว่าเป็นคนที่วิชาความรู้ดี

น่าจะทำศึกได้สำเร็จ เมื่อพลายงามได้เข้าเฝ้าก็กราบทูลรับอาสาอย่างแข็งขัน และว่าถ้าได้พ่อไปด้วยเพื่อเป็นที่ปรึกษาแล้ว ถ้าไม่ชนะพวกเชียงใหม่ก็ขอถวายชีวิตทั้งโคตรทีเดียว สมเด็จพระพันวษาพอพระทัยในตัวพลายงาม รับสั่งว่าทรงลืมขุนแผนที่ติดคุกเสียสนิท ขุนนางอื่นก็ไม่มีใครทูลขอ แม้จะหาตัวคนไปรบไม่ได้ก็ยังไม่มีใครนึกถึงขุนแผน นี่ก็เพราะขุนแผนจน ถ้ามีเงินแล้วคงจะมีคนช่วยกันวุ่นไปหมด แล้วโปรดให้ไปถอดขุนแผนออกมาจากคุกทันที

เจ้าหน้าที่รีบไปถอดขุนแผนจากคุกและนำเข้าเฝ้าในเวลานั้น สมเด็จพระพันวษารับสั่งว่าพลายงามลูกชายรับอาสาจะไปรบเชียงใหม่และทูลขอพ่อไปด้วย จึงนึกขึ้นได้ เป็นคราวเคราะห์จึงทำให้ทรงลืมปล่อยไว้ในคุกเสียหลายปี พระองค์ทรงเชื่อฝีมือขุนแผน รับสั่งถามว่าไปรบคราวนี้จะต้องการคนไปสักเท่าไร

ขุนแผนกราบทูลว่าสองพ่อลูกจะขออาสาตีเชียงใหม่มาถวายให้ได้ จะเตรียมคนไปมากมายก็จะช้าไปเปล่า ๆ ขอพระราชทานแต่เพียงไพร่สำหรับหาบหามเสบียงอาหาร ส่วนทหารขอเพียงคนที่เคยติดคุกอยู่ด้วยกัน ๓๕ คนเท่านั้น เพราะพวก ๓๕ คนนี้มีฝีมือดี อยู่ยงคงกระพันทั้งนั้น ทั้งนี้ทำให้สมเด็จพระพันวษาทรงเห็นขบขัน เพราะเชียงใหม่ไม่ใช่เมืองเล็ก แต่ก็พระราชทานตามคำขอเพียงให้เอาคนคุกเหล่านั้นมาทดลองฝีมือให้ทอดพระเนตรก่อน

พวกที่ขุนแผนขอนี้ล้วนแต่เป็นโจรมาจากที่ต่าง ๆ เคยปล้นเคยฆ่าคนมาแล้วทั้งนั้น เจ้าหน้าที่ไปถอดออกจากคุกมามอบให้ขุนแผน ขุนแผนแจกเสื้อผ้าและของพระราชทานให้พวกนี้ ทำให้ทุกคนดีใจกระโดดโลดเต้นและพร้อมที่จะอาสาไปทัพกับขุนแผนทั้งนั้น

ส่วนนางแก้วกิริยาซึ่งอยู่กระท่อมน้อยคอยปรนนิบัติขุนแผนอยู่ในคุกเวลานี้มีท้องแก่ เมื่อผัวพ้นโทษนางจัดการจำหน่ายจ่ายแจกเข้าของเล็กน้อยที่มีอยู่ให้คนโทษแล้วตามมาหาขุนแผนที่บ้านจมื่นศรี จมื่นศรีรับนางไว้ด้วยความยินดี และว่าจะดูแลให้ในระหว่างที่ขุนแผนไปทัพ โดยที่ขุนแผนสิ้นเคราะห์แล้ว สมเด็จพระพันวษาจึงมิทรงลืมนางลาวทอง โปรดให้นางพ้นโทษออกไปอยู่กับผัวได้ ลาวทองดีใจลาพวกผู้ใหญ่และเพื่อนฝูงที่ในวังออกมาหาขุนแผนที่บ้านจมื่นศรีทันที เมื่อพบกันดีใจเหมือนกับตายแล้วเกิดใหม่ ขุนแผนแนะนำให้รู้จักแก้วกิริยาและพลายงาม แล้วฝากฝังกับจมื่นศรี และว่าไปคราวนี้มีแม่ที่เมืองกาญจน์อีกคนเดียวที่ยังเป็นห่วง เพราะแก่เฒ่าไปมาก ถ้าจมื่นศรีจะช่วยให้มาอยู่อยุธยาได้ก็จะสบายใจขึ้นมาก จมื่นศรีตอบว่าไม่ลำบากอะไรเลย พรุ่งนี้จะให้ไปรับมา และจะเอาเป็นธุระดูแลแทนให้เป็นอย่างดีด้วยอีกคนหนึ่ง

ครั้นรุ่งเช้าของวันที่จะลองฝีมือถวาย ขุนแผนจึงพาพวกลูกสมุนเข้าไปในวัง ประชาชนรู้ว่าจะมีการทดลองความรู้ของพวกอาสา อยากดูให้เป็นขวัญตาก็พากันมามากมาย ในต้นฉบับว่า

.... ต่างแตกตื่นกันมาออกอึงอื้อ
ไทยจีนมอญพม่าข่าลาวลื้อ จูงมือลูกหลานซานเข้าไป
ยัดเยียดเสียดแทรกเข้าประตู นมจู้เบียดบีบกันเหลวไหล
เจ้าหนุ่มหนุ่มที่ลำพองคะนองใจ เข้าคว้าไขว่สาวสาวออกกราวเกรียว
ทั้งกระชากผ้าห่มฉวยนมหนับ พวกตำรวจหวดขวับเอาเต็มเหนี่ยว
จับตัวได้ใส่คาทำหน้าเซียว ที่เลี่ยงเลี้ยวหลบได้ไพล่เข้าวัง
ยัดเยียดเบียดกันอยู่ชั้นนอก พอเวลาเสด็จออกก็พร้อมพรั่ง
สังข์แตรแซ่เสียงสนั่นดัง ถวายบังคมกราบลงพร้อมกัน ....

สมเด็จพระพันวษาโปรดให้ขุนแผน พลายงามและทหารทั้ง ๓๕ คน เข้าเฝ้า แล้วให้ลงมือแสดงความสามารถทันที ทหาร ๓๕ คนของขุนแผน แสดงอยู่ยงคงกระพันชาตรี เช่น เอาขวานฟันหัว หอกแทงอก บางคน กระโดดได้สูง ๓ วา หายตัวได้ ยิงไม่ถูก ไฟไม่ไหม้ จนครบสิ้น แล้ว ถึงคราวขุนแผนกับพลายงามออกสู้กัน ซึ่งเป็นที่ตื่นเต้นของคนทั่วไป พลายงามใช้ทวน ขุนแผนใช้ดาบสองมือ เมื่อสู้กันด้วยอาวุธไม่เพลี่ยงพล้ำ ต่อกันแล้ว ก็ใช้เวทมนต์เข้าสู้กัน เช่น พลายงามเป่าคาถาให้เป็นไฟ ขุนแผนก็แก้ด้วยทำให้ฝนตกลงมาดับ ขุนแผนเสกให้เป็นงู พลายงามก็ทำ ให้เป็นนกตัวใหญ่มาจิกงูบินไป เหล่านี้เป็นต้น ประชาชนดูพ่อลูกสู้กันเพลิน ต่างสรรเสริญความสามารถกันเซ็งแซ่ สมเด็จพระพันวษาพอพระทัย เป็นอันมาก รับสั่งให้พักได้ แล้วพระราชทานรางวัลให้พ่อลูกกับทหาร

๓๕ คนเป็นอันมากทั่วหน้ากัน เมื่อโหรหลวงหาฤกษ์เคลื่อนทัพได้แล้วก็รับสั่งให้เจ้าหน้าที่จัดคนหาบหาม ๗๐ คนให้ขุนแผนตามขอและให้ทัพยกไปได้ตามกำหนด

ขุนแผนพักอยู่ที่บ้านจมื่นศรี รุ่งขึ้นทราบข่าวว่าแม่มาถึงอยุธยาแล้วจึงเข้าไปลาจมื่นศรีไปหาแม่ที่บ้านวัดตะไกร นางทองประศรีน้ำตาไหลเมื่อเห็นลูก นางชมแก้วกิริยาที่ติดตามไปปรนนิบัติผัวถึงในคุก แล้วสั่งสอนให้รักกันกับลาวทองฉันพี่น้อง และชมพลายงามว่าน่ารักที่ขอพ่อออกมาจากคุกจนได้ กับให้พรขุนแผนว่าสิ้นเคราะห์เสียที ต่อนี้ไปขอให้มีแต่ความสุข ขุนแผนรับพรแม่ แล้วออกมาจัดการซ่อมบ้านซึ่งเก่าแก่เซซานให้พออาศัยอยู่ได้ด้วยความสุขตามสมควร เมื่อจัดบ้านที่อาศัยเป็นที่เรียบร้อยแล้วชวนพลายงามออกไปที่ป่าช้าทำพิธีปลุกเครื่องลางของขลังตามตำรา และเรียกภูตผีมาประชุมสั่งให้เตรียมตัวที่จะยกไปด้วย พวกทหาร ๓๕ คนของขุนแผนได้เห็นความสามารถและได้รับแจกของขลังจากขุนแผนต่างก็ดีใจ และมีใจมั่นคงกล้าหาญพร้อมที่จะสู้ไม่ว่าใคร

เมื่อเตรียมตัวเตรียมทหารเป็นที่เรียบร้อย วันรุ่งขึ้นขุนแผนและพลายงามจัดดอกไม้ธูปเทียนใส่พานเข้าไปทูลลา ได้รับพระราชทานพรให้ปลอดภัยและประสบผลสำเร็จ พร้อมทั้งเข้าของอีกตามสมควร ขุนแผนกลับบ้านลาแม่ นางทองประศรีน้ำตาไหลที่ลูกหลานจะต้องไปทัพ นางสั่งสอนและให้ศีลให้พรให้ระมัดระวังตัวอย่าประมาท ตอนหนึ่งว่า

.... อนึ่งพวกไพร่พลที่ไปด้วย ใครเดือดร้อนผ่อนช่วยอย่าหยาบหยาม
อุตส่าห์เอาอกใจให้งดงาม ไปรบพุ่งเหมือนตามกันไปตาย
ถ้าใจเดียวเกลียวกลมกันหนึ่งแน่ ถึงน้อยก็ไม่แพ้ที่มากหลาย
ท่านว่าป่าพึ่งเสือเรือพึ่งพาย เราเป็นนายก็ต้องพึ่งซึ่งไพร่พล
อนึ่งความกตัญญูรู้คุณเจ้า ทุกค่ำเช้านึกไว้จะให้ผล
ให้รุ่งเรืองฤทธิเดชทั้งเวทมนตร์ เจ้าจงสนใจจำคำย่าไว้ .....

ขุนแผนลาแม่และเมียเสร็จแล้วก็พากันไปที่วัดใหม่ไชยชุมพล ซึ่งพวกไพร่พลคอยอยู่ มีผู้คนไปคอยส่งกันมาก รวมทั้งจมื่นศรีและครอบครัว โหรดูฤกษ์ให้เคลื่อนพลเวลาสี่โมง ตอนนั้นนางแก้วกิริยาซึ่งกำลังเตรียมอาหารให้ผัวและทหารเกิดเจ็บท้อง เลยวุ่นวายกันใหญ่ ขุนแผนทำน้ำมนต์ให้เมียกิน พอได้ฤกษ์เคลื่อนพลแก้วกิริยาก็คลอดบุตรชายออกมา นางทองประศรีอุ้มหลานแนบอกไว้ ให้ชื่อหลานให้เหมาะกับเหตุการณ์ว่า พลายชุมพล นางเป็นห่วงหลานและลูกสะใภ้ เรียกเรือมานำกลับบ้าน มิได้รอส่งอีกต่อไป ขุนแผนวางใจที่เมียและลูกอยู่กับแม่จึงให้เคลื่อนทัพตามกำหนดฤกษ์ทันที เจ้าหน้าที่ตีฆ้องไชย ทหารโห่ร้องและพระสงฆ์สวดชยันโตตามประเพณี

เมื่อกองทัพเดินทางไปถึงบ้านดาบก่งธนู ขุนแผนสั่งให้หยุดพักพล แล้วชวนลูกชายไปขุดเอาดาบฟ้าฟื้นที่ฝังไว้ใต้ต้นไทรขึ้นมา บอกพลายงามว่า ดาบฟ้าฟื้นนี้มีฤทธิ์เดชมาก ต่อไปจะยกให้ แล้วเดินทางรอนแรมมาในป่าเป็นเวลาหลายวัน

ตอนที่ ๒๘
พลายงามได้นางศรีมาลา

คืนวันก่อนจะถึงเมืองพิจิตร พลายงามซึ่งนอนอยู่กับขุนแผน ฝันว่ามีหญิงรุ่นสาวสวยมาก มายืนยิ้มอยู่ พลายงามพูดด้วยก็ไม่พูดและทำท่าจะหนีจึงเข้ากอดไว้ กลายเป็นกอดพ่อเข้าถนัด ขุนแผนตื่นถามว่าทำอะไร พลายงามขอโทษบอกพ่อว่าฝันว่ากอดผู้หญิง ขอให้พ่อช่วยทำนายฝันให้ด้วย ขุนแผนว่าฝันแบบนี้โบราณว่าจะได้เมียดี วันนั้นกองทัพรีบเดินโดยไม่หยุดพักจนถึงเมืองพิจิตรจึงเข้าตั้งพักที่วัดจันทร์

ข้างนางศรีมาลาลูกสาวพระพิจิตรและนางบุษบา คืนวันนั้นก็ฝันประหลาดเหมือนกัน นางฝันว่าลงเล่นน้ำมีดอกบัวงามอยู่ดอกหนึ่ง ซึ่งนางพอใจมาก นางเก็บมากอดไว้ ครั้นรู้ว่าเป็นฝันก็เสียดายมาก นางแก้ฝันให้นางเม้ยพี่เลี้ยงชาวมอญฟัง นางเม้ยทำนายว่าจะได้ผัว ไม่พรุ่งนี้หรือมะรืนนี้จะพบกัน ศรีมาลาอายเถียงพี่เลี้ยงว่าเหลวไหล นางจะไม่มีผัวให้มาเป็นเจ้าหัวใจเป็นอันขาด อยู่คนเดียวสบายกว่า

ฝ่ายทางกองทัพเมื่อทหารได้ที่ทางพักผ่อนเรียบร้อยแล้ว ตกบ่ายขุนแผนชวนพลายงามไปหาพระพิจิตร พลายงามยังนึกถึงความฝันอยู่ เดินผ่านผู้คนในตลาดก็มองหาหญิงสาวในฝัน แต่ก็ไม่พบใครสวยเท่าจนถึงจวน

เจ้าเมือง พระพิจิตรเห็นมีทหารมากันมาก ผู้ที่นำหน้ามานั้นจำได้ว่าเป็นขุนแผน ดีใจรีบออกไปรับจูงมือขึ้นเรือน สองคนผัวเมียต้อนรับขุนแผนและพลายงาม บอกว่าคิดถึงอยู่เสมอเพราะรักเหมือนลูก ถามถึงพิมพิลาไลยว่าเมื่อจากไปท้องแก่เวลานี้เป็นอย่างไรบ้าง ขุนแผนเล่าเรื่องให้ฟังโดยละเอียดตลอดจนที่ตัวติดคุก และมีศึก พลายงามลูกชายอาสาและขอพระราชทานอภัยโทษจนได้พากันยกทัพมาคราวนี้ นึกถึงบุญคุณพระพิจิตรและนางบุษบาที่เคยมีแก่ตัวจึงแวะเข้ามากราบ พระพิจิตรชมพลายงามที่กล้าช่วยพ่อ ตัวเองเสียดายที่มีลูกเป็นหญิง ถ้าเป็นชายจะให้ไปด้วยกัน แล้วเรียกศรีมาลาให้มาพบกัน ศรีมาลาแอบดูเห็นพ่อลูกซึ่งนางไม่รู้จัก อีเม้ยสะกิดว่าทายแล้วไม่ผิด พอดีพระพิจิตรเรียกซ้ำจึงออกไปหาและทำความเคารพขุนแผนและพลายงาม ข้างพลายงามพอเห็นก็ตะลึงเพราะเหมือนกับหญิงสาวในฝัน หลงรักศรีมาลาทันที ฝ่ายศรีมาลาก็เช่นเดียวกันนึกรักพลายงาม นางอายทนนั่งอยู่ไม่ได้ก็ลาขึ้นเรือนไป แต่คอยแอบดูอยู่ข้างใน ยิ่งดูนางก็ยิ่งรักพลายงามมากขึ้นจนอีเม้ยแกล้งยั่วถามว่าเป็นอะไรดูท่าทางไม่ค่อยสบายเลย

พระพิจิตรจัดการเลี้ยงอาหารขุนแผนและพลายงาม และชวนให้ค้างที่บ้าน ขุนแผนนั้นอยากจะออกเดินทางต่อไปในเวลาเช้าวันรุ่งขึ้น พระพิจิตรจึงบอกให้พักนอนเสียแต่หัวค่ำแล้วก็ลาไปนอน ข้างพลายงามผู้ซึ่งยังไม่อยากจะจากพิจิตรไป แต่ทัดทานพ่อไม่ได้จึงชวนขุนแผนเข้านอนแต่หัวค่ำแกล้งบอกว่าตัวก็รู้สึกไม่สบายเหมือนกัน ขุนแผนรู้ทันลูกก็เป็นห่วงกลัวลูกจะทำเรื่องยุ่งขึ้น จึงแกล้งทำหลับแต่คอยคุมเชิงอยู่

ข้างพลายงามซึ่งหลงรักศรีมาลารู้สึกว่าถ้าไม่ได้พบและไม่ได้แสดงความรักให้เป็นที่ประจักษ์แก่นางแล้วคงจะกลุ้มใจไม่เป็นอันที่จะไปรบได้ ครั้นเห็นพ่อหลับจึงย่องออกมานอกห้อง ขุนแผนย่องตามไปถามว่าทำอะไร พลายงามแก้เก้อว่าออกมาเบา แล้วก็ต้องตามพ่อกลับเข้าห้องไปใหม่ นอนกระสับกระส่ายคิดแค้นพ่อที่คอยขัด จึงอ่านมนต์เป่าไปที่ตัวขุนแผน ทำให้ขุนแผนหลับไปจริง ๆ แล้วย่องออกมา สะกดให้คนในบ้านหลับหมด สะเดาะกลอนเข้าไปในห้องศรีมาลา เห็นนางนอนหลับสนิท หลังจากได้ชมโฉมแล้วก็แก้สะกดให้นางตื่น ศรีมาลาเมื่อตื่นขึ้นเห็นพลายงามยืนอยู่ปลายเตียงนึกว่าเป็นเพียงฝันไปก็ไม่กลัวกลับยิ้มให้ และถามว่าเข้ามาทำไม พลายงามเห็นเช่นนั้นก็เข้าประคองนาง ศรีมาลารู้ว่าไม่ใช่ฝันก็ตกใจร้องว้ายออกมาได้คำเดียวแล้วเป็นลมสลบไป

อีเม้ยได้ยินเสียงนายร้องรีบเข้าไปดู เห็นพลายงามอุ้มศรีมาลาอยู่ก็เข้าใจเรื่องดี รีบตักน้ำมาให้พลายงาม ว่าเอาผ้าชุบน้ำลูบหน้าประเดี๋ยวก็จะหาย แล้วปิดประตูห้องออกไปคอยเฝ้าอยู่ข้างนอก พระพิจิตรได้ยินเสียงลูกร้องตกใจถามอีเม้ยว่าอะไรกัน อีเม้ยตอบทันทีว่า

.... นายท่านเรียกฉันไปให้ปัดยุง
ปัดไปปัดมาไม่ทันดู จึงจกมันอยู่ที่ในอุ้ง
ฉันปัดมันพลัดลงจากมุ้ง ถูกพุงเธอจึงร้องออกก้องเรือน....

ข้างขุนแผนก็ได้ยินเสียงร้องเหมือนกันเมื่อไม่เห็นพลายงามข้างตัวก็รู้ว่าไปทำอะไร ขุนแผนกลุ้มใจไม่รู้จะคิดแก้ไขอย่างไรนอนไม่หลับตลอดรุ่ง

ฝ่ายนางศรีมาลาเมื่อฟื้นคืนสติเห็นพลายงามกำลังกอดและเอาผ้าชุบน้ำลูบหน้าอยู่ นางกลัวไม่กล้าทำอะไร นอกจากค่อย ๆ เลื่อนตัวลงจากตักแล้วพลิกหันหลังให้นิ่งอยู่ พลายงามก็ไม่แน่ใจในอาการของนาง แต่นึกว่าคงไม่เป็นอะไรแล้ว จึงพัดให้นางและรำพันว่านึกรักตั้งแต่แรกเห็น ขอให้นางผินหน้ามาพูดกันบ้าง ศรีมาลาได้ยินเสียงก็นึกรักเพิ่มขึ้น แต่มารยาของหญิงแกล้งถามว่าใครให้เข้ามา การเข้ามาอย่างนี้เท่ากับมาฆ่า ถ้ารักจริงก็ควรจะขอกับพ่อแม่ พลายงามตอบว่าเรื่องขอต่อพ่อแม่นั้นไม่น่าจะเป็นปัญหา เพราะท่านรักใคร่ชอบพอกับพ่อของตัว แต่ตอนนี้ไม่มีเวลา รุ่งขึ้นก็จะต้องยกทัพไปแล้ว จึงจำต้องแอบเข้ามาหา สบถสาบานว่าจะรักไปจนวันตาย และถ้านางไม่รักด้วยก็จะขอยอมตายอยู่ในห้อง ศรีมาลาอ้างเหตุขัดข้องต่าง ๆ แต่ใจนั้นนึกรักพลายงามเพิ่มขึ้น ปัดป้องการกอดรัดของพลายงามไปตามประสาหญิง แต่ในที่สุดก็โอนอ่อนผ่อนตามและรับรักพลายงามจนหลับไปด้วยกันทั้งคู่

ครั้นจวนสว่างศรีมาลาลุกขึ้นล้างหน้าแล้วปลุกพลายงามให้ตื่น นางเสียใจที่จะต้องจากกัน บอกพลายงามว่าควรคิดป้องกันการข้างหน้าให้ดี เวลานี้ผู้ใหญ่ไม่รู้เรื่องที่ลอบได้เสียกัน เมื่อพลายงามจากไปแล้วหากมีใครมาสู่ขอต่อพ่อแม่ ขออย่าให้นางต้องเป็นคนขัดขืนคำของพ่อแม่เลย เพราะอย่างไรเสียนางจะต้องรอพลายงามไม่ยอมเป็นอื่น พลายงามปลอบว่าตัวก็เป็นห่วงเหลือเกิน จะบอกพ่อให้พูดขอไว้ก่อนไป ถ้าพ่อไม่ยอมตกลงก็จะไม่ยอมจากไปเป็นอันขาด และเมื่อไปแล้วก็จะรีบกลับขอให้เชื่อเถิด

พลายงามจำใจจากศรีมาลา มาถึงหอนั่งเห็นขุนแผนตื่นนั่งคอยอยู่ก็ตกใจ ขุนแผนถามว่าไปไหนมา ชั้นแรกพลายงามบิด แต่เมื่อพ่อรู้ทันเลยรับสารภาพสิ้นและขอให้ขุนแผนพูดขอต่อพระพิจิตรให้ ขุนแผนเห็นเรื่องเลยมามาก ถ้าไม่ช่วยก็จะเสียได้ จึงรับปากและคาดโทษว่าถ้าวันหน้าพลายงามทิ้งศรีมาลาก็จะฆ่าพลายงามเสีย

ข้างนางศรีมาลาเมื่อพลายงามจากไปแล้วก็นอนร้องไห้ไม่ยอมลุกจากเตียง อีเม้ยย่องเข้าไปปลุก แกล้งทำถอนใจบ่นว่ายากจนถึงเพียงนี้ยังอุตส่าห์ฝันเห็นเทวดามาหาเมื่อคืนและเพิ่งกลับไปเมื่อตะกี้ ไปกลางทางคงอยากหมากบุหรี่ ถ้านายตื่นจะขอขึ้นค่าตัวไปซื้อไปให้เทวดา ศรีมาลาอดขันอีเม้ยไม่ได้ ลุกขึ้นแกล้งตีอีเม้ยแล้วชวนให้ช่วยกันจัดหมากพลูบุหรี่และของกินให้อีเม้ยไปคอยให้เทวดาที่ฝัน

พระพิจิตรและนางบุษบาจัดการเลี้ยงขุนแผนและพลายงาม ในขณะที่คุยกันขุนแผนสบโอกาสจึงขอนางศรีมาลาให้พลายงาม พระพิจิตรและนางบุษบายินดียกให้ และพูดจานัดหมายการแต่งงานในเดือนสี่ ครั้นแล้วขุนแผนและพลายงามก็ลาพระพิจิตรและนางบุษบาไปยังที่ตั้งทัพที่วัดจันทร์ ในระหว่างทางอีเม้ยแอบเอาของให้พลายงามโดยไม่มีใครเห็น พลายงามสั่งถึงศรีมาลาและกำชับอีเม้ยให้คอยปรนนิบัติให้ดี กลับจากทัพจะให้รางวัลเป็นพิเศษ

เมื่อพร้อมกันแล้วขุนแผนก็ให้เคลื่อนทัพทันที พลายงามเดินตามพ่อ คงคิดถึงศรีมาลามิรู้หาย กองทัพผ่านเมืองพิษณุโลก พิไชย สัชนาไลย

สวรรคโลก ระแหง เดิน ๑๔ วัน ก็ถึงหนองโคกเต่า อีก ๒ วัน ก็จะถึงเชียงใหม่ ขุนแผนสั่งให้หยุดพักที่ริมหนอง แล้วปรึกษากับลูกชายว่าจวนจะถึงเชียงใหม่แล้ว ถ้ายกเข้าตีทันทีข้าศึกอาจฆ่าพระท้ายน้ำ ขุนแผนนั้นคิดว่าพ่อลูกสองคนควรปลอมตัวเป็นลาวเข้าไปช่วยทหารไทยที่ติดคุกออกมาก่อนแล้วจึงยกเข้าตีภายหลัง เมื่อพลายงามเห็นด้วย ขุนแผนจึงสั่งพลให้ซุ่มคอยอยู่ที่นั้น ระมัดระวังอย่าให้ใครเห็นเป็นอันขาด แล้วชวนพลายงามเดินเข้าป่าไป พอดีพบลาวพ่อลูกซึ่งออกไปทำไร่ชายป่า ขุนแผนและพลายงามฆ่าลาวทั้งสอง เอาเสื้อผ้ามาปลอมตัวเป็นลาว กลับมายังที่พักทหาร พวกทหารนึกว่าลาวจริง พากันแอบนิ่ง จนขุนแผนทักขึ้นจึงพากันออกมาดูและรู้ว่าเป็นขุนแผนพลายงาม ขุนแผนเดินทัพในเวลากลางคืนมา ๒ คืน ก็ถึงบึงกว้างซึ่งห่างจากเชียงใหม่เพียงเดินครึ่งวัน ก็ให้หยุดตั้งค่ายพักที่นั่น

ตอนที่ ๒๙
ขุนแผนแก้พระท้ายน้ำ

พระท้ายน้ำกับทหารไทยลาวถูกจำโซ่ตรวนขื่อคาอยู่ในคุกเป็นเวลาครึ่งปี ได้รับทุกขทรมานอย่างสาหัส ค่ำวันหนึ่งพระท้ายน้ำฝันว่ามีพราหมณ์เหาะมาลงกลางเมือง เปิดคุกเข้าไปเอาน้ำมนต์รด บันดาลให้โซ่ตรวนเครื่องจองจำต่าง ๆ หลุดออกหมด แล้วพราหมณ์ก็หายไป พระท้ายน้ำเล่าความฝันให้ตาหลอฟัง ตาหลอดีใจว่าไม่ตายในเชียงใหม่แน่ และในวันนั้น เมื่อผู้คุมพาไปทำงานเกี่ยวหญ้านอกคุกก็ไปด้วยความเบิกบาน

ขุนแผนสั่งไพร่พลให้อยู่แต่ในที่พัก ไม่ให้ไปไหนบอกว่าตัวกับพลายงามจะเข้าไปช่วยทหารที่ติดคุก เข้าใจว่าคงจะกลับในวันพรุ่งนี้เวลาค่ำ แล้วชวนพลายงามแต่งตัวปลอมเป็นลาวพ่อลูกเดินเข้าเมืองไป เดินปนไปกับชาวเมืองเป็นจำนวนมาก แต่ไม่มีใครสงสัย พวกผู้หญิงทั้งที่สาวและไม่สาวเห็นพลายงามก็ชอบใจ บางคนถึงกับทักทายชวนคุย ขุนแผนพลายงามสืบได้ความว่าคนคุกทหารไทยถูกคุมไปทำงานที่ในทุ่งก็พากันไปหา ในที่สุดได้แอบพบกับตารักและตาหลอและนัดกันที่จะเข้าไปช่วยในคืนวันนั้น ให้แจ้งให้พระท้ายน้ำ และทหารเวียงจันทร์ทราบด้วยจะได้ช่วยกันฆ่าทหารเชียงใหม่ ตาหลอแนะให้ขุนแผนไปพักที่วัดหนังซึ่งอยู่หลังคุกเพื่อคอยเวลาที่จะเข้าไปช่วย

เมื่อผู้คุมพานักโทษกลับเข้าคุกในตอนบ่ายแล้ว ตาหลอเข้าไปกระซิบแจ้งเรื่องที่พบกับขุนแผนพลายงาม และที่จะมาช่วยในคืนวันนั้นให้ทราบ พระท้ายน้ำดีใจเหมือนเกิดใหม่ ค่อยกระซิบบอกข่าวให้นักโทษทั้งไทยและลาวทราบต่อ ๆ กันไป ในคืนวันนั้นทุกคนพากันคอยขุนแผนไม่ได้หลับนอน

ขุนแผนและพลายงามเมื่อได้ฤกษ์ก็กำบังตนไปถึงคุก อ่านมนต์ทำให้คนหลับไปหมด แล้วสะเดาะกลอนประตูเปิดเข้าไปแก้สะกดพวกทหารไทยและล้านช้าง สะเดาะโซ่ตรวนเครื่องจำจองออกหมด พวกทหารเหล่านั้นดีใจเห็นผู้คุมลาวหลับกันอยู่มากก็เข้าฆ่าฟันที่เคยทารุณโหดร้ายต่อพวกตัวมาก่อนเสียเป็นอันมาก แล้วพากันไปขโมยม้าและช้าง ขุนแผนให้เขียนหนังสือปักไว้ที่ทางแยกแจ้งเรื่องที่เกิดขึ้นเพื่อให้ผู้ที่พบนำไปให้นาย แล้วเดินทางต่อไปจนถึงบึงซึ่งทหารไทยพักอยู่

รุ่งขึ้นพระเจ้าเชียงใหม่รู้เรื่องนักโทษหนีกับหนังสือที่ขุนแผนปักไว้ข้างทางซึ่งมีความว่า พระเจ้ากรุงไทยให้ขุนแผนยกมาแก้แค้นที่เชียงใหม่ทำผิด เวลานี้แก้พวกที่ติดคุกไปได้แล้ว จะรออยู่ที่บึงใหญ่ ถ้ากลัวก็ให้เชิญนางสร้อยทองไปคืนเสียจะไว้ชีวิตให้ พระเจ้าเชียงใหม่ทรงสงสัยว่าไทยจะยังตั้งอยู่จริงหรือจะหนีไปแล้ว เมื่อทหารที่ไปสอดแนมกลับมารายงานว่ายังอยู่ ก็ทรงตั้งให้กรุงกาฬเป็นแม่ทัพ แสนตรีเพ็ชรกล้าเป็นนายกองม้า ปราบเมืองแมน และแสนกำกองเป็นปีกซ้ายขวาคุมพล ๕,๐๐๐ ยกออกไปจับมาให้ได้

ข้างขุนแผนให้พวกทหารตัดต้นอ้อมาวางไว้รอบค่ายที่พัก แล้วเสกคาถา ต้นอ้อกลายเป็นไม้จริงปักเป็นที่มั่น มีคู มีหอรบครบครัน ครั้นทหารลาวยกมาถึงสองคนพ่อลูกก็คุมพลออกไปรบ พวกอาสาของขุนแผนล้วนแต่อยู่คงกระพันชาตรี ฆ่าฟันทหารลาวเสียมาก แสนตรีเพ็ชรกล้าจึงเข้ารบกับพลายงาม ทั้งสองคนมีฝีมือทำอะไรกันไม่ได้ จนกระทั่งพลายงามเสกคาถาเกิดเป็นต่อมากมายเข้าต่อยทหารลาวแตกหนีไป กรุงกาฬแม่ทัพใหญ่ขับพลเข้าช่วย และได้ชนช้างกับขุนแผน ต่างก็มีความสามารถฟันแทงกันไม่เข้าต่อเมื่อช้างของกรุงกาฬเสียที กรุงกาฬตกจากคอช้าง ช้างของขุนแผนเข้าเหยียบตัวละเอียดไป กรุงกาฬจึงตาย ข้างปีกซ้ายขวาคือ ปราบเมืองแมนและแสนกำกองก็ถูกทหารไทยฆ่าตายเช่นเดียวกัน ฝ่ายแสนตรีเพ็ชรกล้าซึ่งถูกต่อต่อยต้องล่าถอยไปนั้น ครั้นลืมตาได้ก็หันกลับมาจะสู้กับขุนแผนพลายงามอีก ถูกขุนแผนยั่วว่ากลับมาสู้เพราะอายทหารทำให้โกรธตรงเข้าฟันขุนแผน โดยมิทันได้อ่านเวทมนต์เลยถูกขุนแผนฟันตอบจนตกม้าไป ทหารไทยตรูกันเข้าซ้ำ แต่แสนตรีเพ็ชรกล้าก็ไม่ตาย จนกระทั่งถูกจับเอาหลาวสวนทวารจึงตาย

ทหารลาวที่เหลือแตกกระจัดกระจายเข้าไปรายงานในกรุง พระเจ้าเชียงใหม่ทราบว่ากองทัพแพ้ และนายทหารใหญ่ตายหมดก็ตกพระทัยสั่งให้ปิดประตูเมืองเตรียมตั้งมั่นรักษาไว้โดยหวังจะให้ข้าศึกขาดเสบียงอาหารยกกลับไปเองในที่สุด

ขุนแผนประจัญบานกับแม่ทัพเชียงใหม่

ตอนที่ ๓๐
ขุนแผนพลายงามจับเจ้าเชียงใหม่

เมื่อทหารลาวแตกหนีไปหมดแล้ว ในตอนเย็นขุนแผนจึงเรียกทหารเข้าค่าย หาอาหารเลี้ยงกันอย่างครึกครื้น ขุนแผนปรึกษากับพลายงามว่ารอช้าไม่ดีเพราะเสบียงอาหารเราไม่มี ควรจะเข้าไปตั้งประชิดเชียงใหม่แล้วสะกดคนเข้าไปจับพระเจ้าเชียงใหม่ก็คงจะเสร็จศึกลงโดยง่าย เมื่อเป็นที่ตกลงกันแล้ว ขุนแผนทำพิธีเรียกผีไทยและผีป่ามาเซ่น แล้วสั่งให้เข้าไปอาละวาดขับไล่ผีเมืองให้แตกหนีไป อันเป็นเหตุให้พลเมืองฝันประหลาดหวาดกลัวไปตาม ๆ กัน

พระเจ้าเชียงอินทร์รู้ว่าคราวนี้คงไม่รอด แต่มุมานะกลัวขายหน้าไม่ยอมส่งนางสร้อยทองคืนให้ไทย สั่งเสนาให้เตรียมรักษาเมืองอย่างแข็งขันแม้นางอัปสรสุมาลีพระมเหสีจะเข้าไปทูลว่าที่บ้านเมืองเดือดร้อนก็เพราะนางสร้อยทองคนเดียว ขอให้คืนให้ไทยเสีย ก็ทรงบ่ายเบี่ยงเป็นว่าพวกอยุธยาข่มเหงจำต้องสู้ ทำให้พระมเหสีเสียพระทัยไปปรับทุกข์กับนางสร้อยฟ้า พระธิดา จนเป็นลมสลบไปด้วยกัน

รุ่งขึ้นขุนแผนก็เคลื่อนพลเข้าไปประชิดเมืองเชียงใหม่ ตัดต้นอ้อมาเรียงแล้วเสกให้เป็นค่ายที่มั่นคงแข็งแรงอยู่หน้าเมือง ฝ่ายลาวเห็นเช่นนั้นก็เตรียมป้องกันอย่างเข้มแข็ง พอเวลา ๓ ยามขุนแผนและพลายงามกำบังตน

ข้ามกำแพงเมืองเข้าไปจนถึงในวังของพระเจ้าเชียงใหม่ เห็นพวกชาววังไม่มีความสุข เก็บของมีราคาใส่ไถ้นั่งปรึกษาปรับทุกข์กันเป็นกลุ่ม ๆ ไป ขุนแผนสะกดให้หลับ ผ่านชาววังที่นอนกันระเกะระกะไปมากมาย พลายงามอดหยุดชมสาว ๆ ไม่ได้ ก็ถูกขุนแผนดุแล้วพากันเดินต่อไปจนถึงห้องบรรทมพระเจ้าเชียงใหม่

ขุนแผนพลายงามเข้าคุมอยู่ ๒ ข้างพระเจ้าเชียงอินทร์ แล้วแก้สะกด พระเจ้าเชียงอินทร์รู้สึกพระองค์เห็นทหารไทยคุมเชิงอยู่สองข้าง ตกพระทัยนึกว่าคราวนี้คงตายแน่ แต่ไม่รู้จะทำอย่างไรก็นิ่งอยู่ ต่อเมื่อขุนแผนขู่ว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยให้ยกมาฆ่า เพราะได้ทำผิดไว้มาก คราวนี้จะว่าอย่างไรจึงหมดทิฐิมานะ ยอมรับผิด และว่าถ้าไว้ชีวิตคราวนี้แล้วจะยอมเป็นข้ากรุงไทยต่อไป

ขุนแผนคาดคั้นพระเจ้าเชียงใหม่จนเห็นว่ารู้สึกผิดแน่ จึงพูดจาด้วยโดยดี คืนพระแสงให้พระเจ้าเชียงใหม่ และรับว่าจะช่วยกราบทูลให้ผ่อนผันโทษให้ แล้วก็ลากลับ พร้อมกับสั่งพวกผีให้คอยดูว่าจะคิดอ่านอย่างไรต่อไป เมื่อกลับถึงค่ายขุนแผนเล่าเรื่องให้พระท้ายน้ำกำกงและพวกทหารทราบ ต่างคนดีใจที่ในไม่ช้าจะเสร็จศึกได้กลับบ้านเมืองกันแล้ว

วันรุ่งขึ้นพระเจ้าเชียงใหม่ทรงเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นเมื่อตอนกลางคืนให้พระมเหสีฟัง พระมเหสีทรงกันแสงเศร้าโศกเป็นอันมาก พระเจ้าเชียงใหม่ปลอบให้ค่อยหายโศก แล้วเสด็จออกขุนนางแจ้งให้ทราบที่พระองค์จำต้องยอมแพ้ ให้เปิดประตูเมืองต้อนรับทหารไทย เชิญแม่ทัพและทหารผู้ใหญ่เข้าพักในวังเลี้ยงดูเป็นอย่างดีต่อไป

ตอนที่ ๓๑
ขุนแผนพลายงามยกทัพกลับ

เมื่อเสร็จศึกแล้วขุนแผนจึงมีใบบอกให้นายปานและนายมั่นรีบไปอยุธยา ส่วนขุนแผนและกองทัพรอคอยคำสั่งอยู่ ครั้นได้คำตอบให้ยกกลับได้ จึงแจ้งให้พระเจ้าเชียงใหม่ทราบว่าจะต้องกวาดครัวไปอยุธยาภายใน ๑๕ วันนี้ ซึ่งทำให้เป็นที่เศร้าโศกทั่วกัน เมื่อถึงกำหนดวันทหารไทยและชาวเชียงใหม่ก็ออกเดินทาง สิบสี่วันครึ่งถึงเมืองพิจิตร ขุนแผนให้หยุดพักที่วัดจันทร์ พระพิจิตรและนางบุษบาพร้อมด้วยกรมการเมืองออกไปต้อนรับด้วยความยินดี พระพิจิตรให้ข้าราชการเมืองพิจิตรจัดการเลี้ยงดูและช่วยควบคุมเชลยลาวไว้ให้เรียบร้อยจนกว่าจะเดินทางต่อไป ข้างนางศรีมาลานั้น ตั้งแต่พลายงามยกทัพจากไปแล้ว นางไม่มีความสุขเลย เป็นห่วงคิดถึงผัวจนซูบผอม อีเม้ยต้องปลอบไม่ให้คิดมากนัก ครั้นได้ยินข่าวว่าพลายงามปลอดภัยกลับมาก็ดีใจ บอกอีเม้ยให้พยายามไปพบให้ได้และให้บอกว่านางไม่สบาย เพื่อพลายงามจะได้แอบมาเยี่ยม

ในวันรุ่งขึ้น ขุนแผนพลายงามพากันไปที่บ้านพระพิจิตร มีของจากเชียงใหม่ไปฝากมาก เป็นของพื้นเมืองเครื่องเขินเป็นส่วนใหญ่ กับมีแหวนทับทิมสำหรับให้ศรีมาลา พระพิจิตรและนางบุษบาต้อนรับและเรียก

ศรีมาลาให้ออกไปพบ ศรีมาลาคิดถึงพลายงามใจแทบขาด แต่กลัวว่าพลายงามจะแสดงกิริยาที่จะทำให้พ่อแม่รู้ความลับจึงไม่กล้าออกไป นางแน่ใจว่าอย่างไรเสียตอนกลางคืนพลายงามก็คงมาหา นางให้อีเม้ยออกไปบอกว่าป่วย และแอบมองพลายงามอยู่ข้างใน

พระพิจิตรชวนขุนแผนพลายงามค้างเสียที่บ้าน แต่ขุนแผนกลัวว่าพลายงามจะแอบเข้าหาศรีมาลาอีก และถ้าพลาดพลั้งมีคนรู้เข้าก็จะเป็นที่อับอาย จึงตอบปฏิเสธอ้างว่ามีทหารและเชลยมามาก จะต้องควบคุมอย่างใกล้ชิด แล้วลาพระพิจิตรกลับไปยังวัดจันทร์ พลายงามเคืองพ่อที่กันท่าแต่ก็จำต้องเดินตามกลับไปด้วย ตอนค่ำพลายงามแกล้งไปเล่นหมากรุกกับทหาร ตกดึกคิดว่าพ่อคงหลับแล้วก็แอบไปหาศรีมาลาที่บ้าน มีความสุขด้วยกัน ครั้นรุ่งเช้าก็กลับไปที่วัดโดยไม่มีใครรู้เห็น นอกจากอีเม้ย ทำเช่นนี้ทุกคืนจนถึงวันสุดท้าย เผลอตัวหลับไปจนสางจึงได้ออกจากบ้าน

นางบุษบาวันนั้นตื่นแต่เช้าเพราะเป็นห่วงจะต้องเลี้ยงดูขุนแผนและทหารก่อนยกทัพกลับ นางเปิดหน้าต่างเห็นพลายงามพอดี ตกใจรีบไปปลุกพระพิจิตรและเล่าเรื่องให้ฟัง พระพิจิตรนึกถึงอาการพิรุธของลูกสาวเช่นเมื่อตอนทัพยกไปก็ไม่สบาย และเมื่อกลับมาให้ออกไปหาก็ไม่ไป ก็แน่ใจว่าคงจะได้เสียกันแล้ว ครั้นจะเอาเรื่องว่ากล่าวกันขึ้นก็จะอื้อฉาวเป็นที่ขายหน้า ไหน ๆ ก็ได้หมั้นและจะแต่งงานกันแล้ว จึงบอกกับนางบุษบาว่าทำไม่รู้เสียดีกว่า

เมื่อกองทัพเตรียมเรียบร้อยแล้ว ขุนแผนพลายงามก็ไปกราบลาพระพิจิตรและนางบุษบา และว่าเมื่อเสร็จราชการแล้วจะรีบกลับมาเพื่อทำพิธีแต่งงานพลายงามกับศรีมาลาในเดือนสี่ตามที่ได้ตกลงกันไว้ ครั้นแล้วขุนแผนให้เคลื่อนกระบวน ฝูงคนคอยดูกัน ๒ ข้างแม่น้ำเป็นจำนวนมาก ล้วนแต่ชมขุนแผนพลายงามกันทั่วไป

ตอนที่ ๓๒
ถวายนางสร้อยทองสร้อยฟ้า

เมื่อถึงอยุธยาสมเด็จพระพันวษาโปรดให้เข้าเฝ้า พระราชทานรางวัลพ่อลูกสมกับที่ได้ทำความชอบ ขุนแผนได้เป็นพระสุรินทฤๅไชยเจ้าเมืองกาญจนบุรี พลายงามเป็นจมื่นไวยวรนารถ หัวหมื่นมหาดเล็กฝ่ายขวา พวกอาสา ๓๕ คนก็ได้รับพระราชทานเงินทองเข้าของทั่วกัน ส่วนพระท้ายน้ำมีโทษหนักที่ทำให้เสื่อมพระเกียรติถูกถอดเป็นไพร่ พระเจ้าเชียงใหม่เมื่อรู้สึกผิดและถวายสัตย์ปฏิญาณว่าจะจงรักภักดี ก็พระราชทานอภัยโทษให้คงครองเชียงใหม่ต่อไป สำหรับนางสร้อยทองและสร้อยฟ้านั้นพอพระทัยสร้อยทองรับไว้เป็นพระสนม ส่วนสร้อยฟ้ารู้สึกว่ากระตุ้งกระติ้งมีกระบิดกระบวนมากเกินไปสำหรับพระองค์ จึงทรงขอพระเจ้าเชียงใหม่เพื่อยกให้จมื่นไวย พระเจ้าเชียงใหม่เสียพระทัยแต่ก็ไม่กล้าขัดพระดำริเมื่อเสด็จกลับเชียงใหม่ทรงให้นางสาวไหมอยู่เป็นพี่เลี้ยงกับสาวใช้อีกสี่คนและให้เถรขวาดผู้ซึ่งมีความรู้ดีและเพี้ยความขนานอ้ายอีกคนหนึ่งอยู่ด้วยเพื่อคอยป้องกันภัยที่อาจมี เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่เสด็จถึงเชียงใหม่พวกขุนนาง ราษฎรมาเฝ้ารับเสด็จกันด้วยความยินดี

ตอนที่ ๓๓
แต่งงานพระไวยพลายงาม

สมเด็จพระพันวษามีพระราชดำรัสกับพระกาญจนบุรีหรือขุนแผน เรื่องที่จะพระราชทานสร้อยฟ้าให้เป็นเมียพระไวย พระกาญจนบุรีกราบทูลให้ทรงทราบว่าพลายงามรักกันกับศรีมาลาลูกพระพิจิตร ได้ทำการหมั้นกันไว้และกำหนดจะแต่งงานในเดือนสี่นี้ สมเด็จพระพันวษารับสั่งว่ามีเมียหลายคนก็ได้ แล้วโปรดให้บอกพระพิจิตรเอาลูกเข้ามาทำพิธีแต่งงานในกรุง พระพิจิตรและครอบครัวดีใจพากันไปและจัดการเตรียมการแต่งงานอย่างเอิกเกริก

กล่าวถึงวันทองอยู่กับขุนช้างที่สุพรรณบุรี นางรู้ข่าวว่าลูกชายจะแต่งงาน จึงไปลาขุนช้างเพื่อจะไปงานลูก ขุนช้างไม่ขัดขวางซ้ำเตือนให้เอาเข้าของเงินทองไปช่วยงานด้วย แต่กำชับว่าอย่าไปพูดจาด้วยกับพระกาญจนบุรี ซึ่งวันทองก็รับปากแล้วขนของเดินทางไปอยุธยา ที่บ้านวัดตะไกร

ในวันงานมีการรดน้ำ และตักบาตรพระ ในขณะที่พระไวยกับศรีมาลากำลังตักบาตร วอสร้อยฟ้าซึ่งมีคุณเฒ่าแก่โขลนจ่า นำมาจากในวังก็มาถึง สร้อยฟ้าแอบม่านเห็นก็ไม่พอใจ แต่ก็ระงับสติอารมณ์นิ่งไว้ พระกาญจนบุรีมารับสร้อยฟ้าและพวกที่มาส่ง แล้วจัดการเลี้ยงพระ เมื่อพระฉันเสร็จกลับไปแล้วก็เลี้ยงพวกแขก มีขุนนางเป็นจำนวนมาก

ขุนช้างตามวันทองมาทางบก ถึงบ้านพอดีที่มีการเลี้ยงก็เข้าร่วมวงกินเหล้ากินอาหารอย่างสนุก ยิ่งถูกยุก็ยิ่งกินเหล้าเข้าไปมากจนเมา ออกแสดงตลกโลดโผนต่าง ๆ วันทองห้ามก็กลับเรียกให้แม่เจ้าไวยออกมาแสดงด้วยกัน พระไวยโกรธที่ขุนช้างไม่ไว้หน้า ทะเลาะกับขุนช้าง วันทองห้ามขออย่าให้ถือคนเมา ขุนช้างกลับลำเลิกบุญคุณและหยาบคายต่าง ๆ จนพระไวยทนไม่ได้ ขอโทษแม่แล้วเข้าต่อยตีขุนช้าง พวกทนายหนุ่ม ๆ ก็เข้ารุมด้วยจนขุนช้างตกเรือนสลบไป วันทองเข้าไปกอดนึกว่าผัวตายก็รำพันความดีที่ขุนช้างมีต่อนาง แต่เมื่อเห็นว่ายังไม่ตายนางนวดเฟ้นจนขุนช้างได้สติฟื้นขึ้น ขุนช้างโกรธที่ถูกทุบตี บอกให้วันทองกลับสุพรรณบุรี ส่วนตัวจะเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวเพื่อให้ทรงตัดสิน แม้วันทองจะห้ามเพราะพระไวยเวลานี้เป็นที่โปรดปราน ขุนช้างก็ไม่ยอมฟัง

พิธีแต่งงานพระไวยกับนางศรีมาลา

ตอนที่ ๓๔
ขุนช้างเป็นโทษ

ขุนช้างเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลสมเด็จพระพันวษากล่าวโทษพระไวย ว่าทุบตีตัวและว่ากล่าวท้าทายไปถึงเจ้านาย สมเด็จพระพันวษาไม่เชื่อเรื่องท้าทายถึงพระองค์ แต่เมื่อขุนช้างฟ้องเช่นนี้ ถ้าไม่ชำระอาจมีคนครหาว่าโปรดปรานพระไวย และพระไวยอาจกำเริบในภายหน้า จึงโปรดให้เอาตัวมาชำระสู้ความกัน พระไวยให้การว่าชกตีจริง แต่มิได้ท้าทายถึงพระองค์ และเหตุที่ต้องวิวาทกันก็เพราะขุนช้างหยาบคาย เรียกตัวว่าเจ้าไวย และนำเอาความหลังมากล่าวที่ว่าเคยเลี้ยงเมื่อเล็ก ๆ และเคยนำไปฆ่าในป่า แต่เดชะบุญรอดตายมาได้ พระไวยทนไม่ได้จึงทุบตีเอา พวกขุนนางที่ขุนช้างอ้างเป็นพยานว่ารู้เห็นเรื่องนี้ก็ให้การสมจริงดังที่พระไวยแก้ โดยเฉพาะไม่มีใครได้ยินว่าท้าทายถึงเจ้านายเลย โดยที่มีเรื่องหาว่าฆ่าฟันกันอยู่ด้วย จึงรับสั่งถามพระไวยถึงรายละเอียดว่ามีใครเห็นบ้าง เมื่อตอนจะเอาไปฆ่าเอาไปฆ่าที่ไหน และทำไมไม่ฟ้องร้องเมื่อตอนนั้น พระไวยกราบทูลว่าไม่มีพยานรู้เห็น ตอนนั้นอายุเก้าขวบ จำที่แน่นอนไม่ได้ แต่รู้ว่าในป่าเมืองสุพรรณ ส่วนที่ไม่ฟ้องเวลานั้นเพราะไม่รู้จะทำอย่างไร และพร้อมที่จะพิสูจน์ความจริงโดยวิธีดำน้ำตามประเพณี

สมเด็จพระพันวษาทรงแน่พระทัยว่าพระไวยพูดจริง แต่เพื่อให้คนทั้งหลายเห็นว่าไม่ได้เข้าข้างพระไวย และขุนช้างก็ยอมพิสูจน์โดยการดำน้ำ จึงโปรดให้มีการดำน้ำพิสูจน์ความจริง ขุนช้างแพ้แต่พาลว่าพระไวยอยู่เหนือน้ำ ใช้เวทมนต์ ตัวจึงสู้ไม่ได้ ก็โปรดให้ดำใหม่โดยให้ขุนช้างอยู่เหนือน้ำบ้าง ขุนช้างแพ้อีกจึงให้นำไปประหารชีวิต พวกผู้คุมก็จัดการนำขุนช้างไปจองจำไว้ในคุกรอวันที่จะประหารชีวิตต่อไป

ฝ่ายวันทองนั้นกระสับกระส่ายคอยฟังข่าวที่ผัวไปเป็นความกับลูก ครั้นได้ข่าวว่าขุนช้างแพ้ความจะต้องถูกประหาร นางเสียใจจนเป็นลมบ่าวไพร่ต้องเข้าแก้ไข เมื่อได้สตินางเตรียมตัวเตรียมเงินทองของกำนัล

....ลุกขึ้นลนลานคลานเข้าห้อง ประจงจ้องจับกุญแจไขกำปั่น
เปิดฝาคว้าทองสองสามอัน แล้วหยิบขันปากสลักตักเงินตรา
ใส่ลงในกระทายเป็นหลายขัน ปากนั้นกอบเบี้ยเกลี้ยปิดหน้า
แล้วส่งให้อีเขียดกระเดียดมา ทั้งข้าวปลาหาไปใส่ขันโต.....

แล้วออกเดินทางไปอยุธยาทันที เอาของกำนัลให้พัศดีและผู้คุม ขออนุญาตเข้าไปหาผัวในคุก ขุนช้างกลัวตายกินข้าวปลาไม่ได้ วันทองต้องปลอบอ้อนวอนให้กิน ขุนช้างบอกให้นางเอาเงินติดสินบนเพื่อให้ตนพ้นโทษ วันทองว่าจะพยายามแก้ไขไม่ทิ้งผัวเป็นอันขาด แต่การเอาเงินไปติดสินบนอาจไม่ได้ผล นางจะพยายามอ้อนวอนลูกชายให้ช่วย บางทีจะได้ผล โดยที่วันทองให้เงินทองแก่ธำมรงค์และผู้คุมตลอดจนนักโทษอื่น ๆ ขุนช้างจึงได้รับการผ่อนผันไม่ถูกเข้มงวดนัก พอมีความสบายกายขึ้นบ้าง

วันทองลาผัวตรงไปเรือนพระไวย เข้าไปกอดลูกร้องไห้ เมื่อพระไวยถามเรื่องนางก็ตอบว่าถ้าพระไวยไม่ช่วยนางคงตายแน่ เพราะขุนช้างซึ่งแม้จะชั่วช้าอย่างไรก็ตาม แต่ก็ได้มาเป็นผัว ถ้าไม่วิ่งเต้นช่วยแล้วก็คงถูกนินทาทั่วไป จึงได้อุตส่าห์มาหาพระไวย ขอให้เห็นแก่แม่ช่วยทูลขอชีวิตให้ ตอนหนึ่งว่า

.....พ่อคุณจงการุณกับมารดา ช่วยทูลขอชีวาขุนช้างไว้
พระองค์ทรงพระกรุณา คงหาขัดอัธยาพ่อพลายไม่
ขุนช้างสั่งถึงพ่อขออภัย อย่ามีบาปกราบไหว้พ่อหมื่นมา
นอกกว่าพ่อใครจะขอเห็นไม่ได้ พ่อจงช่วยชีวิตไว้ใช้ต่างข้า
อันที่ได้ผิดพลั้งแต่หลังมา พ่ออย่าผูกเวรานั้นสืบไป.....

พระไวยแก้ว่าที่ขุนช้างต้องโทษคราวนี้ไม่ใช่ความผิดของตัว ขุนช้างต่างหากที่ฟ้องร้องคิดร้ายแก่ตัว แม่ก็รู้ดีว่าขุนช้างคิดฆ่าตั้งแต่เล็ก ๆ ลูกจะตายแม่ไม่คิด แต่คราวนี้รักชีวิตผัว เที่ยววิ่งเต้นให้ช่วย และเวลานี้พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระพิโรธ ถ้าไปทูลขออาจเป็นภัยแก่ตัวได้

วันทองร้องไห้รำพันถึงความหลัง ความทุกข์ที่นางได้รับเมื่อผัวคิดฆ่าลูก นางรู้ดีถึงความชั่วของขุนช้าง แต่ความดีก็มีไม่น้อย เมื่อตอนพระไวยยังเล็ก ๆ ขุนช้างรักและตามใจทุกอย่างไม่มีขัด สำหรับวันทองนั้นรักลูกมากกว่าใครหมด ต้องทนทุกข์ทรมานเพื่อลูกนั้นมากนัก คราวนี้ก็ว่าแทนคุณแม่เสียทีเถิด โดยที่วันทองโอดครวญพรรณนาความหลังอย่างน่าสงสาร

พระไวยเลยใจอ่อนและนึกว่าถ้าไม่ช่วยแม่คงตรอมใจตายแน่ เพราะความรักแม่จึงตกลงรับปากว่าจะไปทูลขอให้ตามความประสงค์ แต่จะสำเร็จหรือไม่นั้นแล้วแต่บุญแต่กรรม

วันทองดีใจบอกว่าจะให้เงินตอบแทนสองชั่ง ซึ่งทำให้พระไวยน้อยใจที่แม่คิดเช่นนั้น วันทองรู้สึกตัวยอมรับว่าผิด

...เจ้าประคุณทูลหัวของแม่เอ๋ย อย่าถือเลยแม่นี้เหมือนคนบ้า
ใจไม่อยู่กับตัวชั่วช้า พูดออกมาไม่ทันคิดแม่ผิดครัน..

ครั้นสมเด็จพระพันวษาเสด็จออกขุนนาง จมื่นไวยก็กราบบังคมทูลเรื่องที่รับปากแม่ไว้ ทั้งที่ทรงเห็นว่าขุนช้างเป็นคนชั่วควรตาย และชังน้ำหน้าวันทองที่อาลัยขุนช้าง แต่ทรงเห็นว่าพลายงามได้ทำความชอบไว้มาก และวันทองคงตรอมใจตายอันจะเป็นที่อับอายแก่พระไวย จึงโปรดพระราชทานอภัยโทษให้ขุนช้างเป็นพิเศษ

ขุนช้างขอบใจพระไวยสาบานว่าจะเป็นข้าไปตลอดชีวิต เมื่อได้พักผ่อนพอสมควรแล้วก็ชวนวันทองกลับบ้าน พวกพ้องมาต้อนรับกันมากมาย ขุนช้างนิมนต์พระมาสวดรดน้ำมนต์สะเดาะเคราะห์เป็นการใหญ่

ตอนที่ ๓๕

ขุนช้างถวายฎีกา

ตั้งแต่ชนะความขุนช้างแล้วพระไวยก็มีแต่ความสุขอยู่กับเมีย และญาติพร้อมหน้า วันหนึ่งคิดถึงแม่ที่ยังขาดไปคนหนึ่ง เสียใจที่แม่ต้องไปอยู่กับคนรูปชั่วใจร้ายอย่างขุนช้าง ทั้งที่พ่อตัวก็มีบุญวาสนา พระไวยกลุ้มใจและคิดถึงแม่จนตัดสินใจที่จะไปพามาให้ได้ไม่ว่าจะมีอุปสรรคอย่างใด และเมื่อตกลงใจเช่นนั้นแล้วตกเวลาค่ำก็เรียกพวกผีปีศาจลูกสมุนตรงไปยังบ้านขุนช้างทันที ด้วยมนต์คาถาพระไวยสะกดคนเข้าไปจนถึงห้องนอนของแม่ แล้วแก้สะกดแม่ แจ้งความประสงค์ที่จะมารับให้กลับไปอยู่กับพ่อให้ทราบ

วันทองตกใจที่ลูกคิดการใหญ่เช่นนั้น จึงตอบว่านางก็มิได้มีความสุข คิดถึงลูกอยู่เสมอ นางต้องไปอยู่กับขุนช้างเพราะขุนแผนติดคุก แต่เมื่อขุนแผนรบชนะกลับมาก็มิได้เพ็ดทูลประการใด ฉะนั้นขอให้พระไวยไปหารือกับพ่อกราบทูลขอจากพระเจ้าแผ่นดิน ที่จะให้ไปเพราะลักพากันเช่นนี้ นางไม่เต็มใจ

พระไวยหาว่าวันทองไม่รัก เลยตอบว่าจะเป็นบาปกรรมอย่างไรก็ตาม แต่จะต้องเอาแม่ไปให้ได้ ถ้าตัวไม่ไปก็จะขอตัดเอาหัวไป วันทองเห็นลูกทำท่าทางเอาจริงก็กลัว ตอบว่าที่ห้ามปรามก็เพราะกลัวจะเกิดเรื่องในภายหน้า

แต่ถ้าลูกเห็นไม่เป็นไรนางก็จะไป แล้วน้ำตาไหล เดินตามลูกไปจนถึงบ้านพระไวย

รุ่งเช้าขุนช้างไม่เห็นวันทอง เที่ยวหาก็ไม่พบ บ่าวเข้ามารายงานเรื่องเข้าของหายและประตูบ้านเปิดอยู่ก็เดาว่าคงหนีไปอีก ขุนช้างโกรธเป็นกำลัง ในระหว่างที่คอยก็พอดีหมื่นวิเศษมาถึง หมื่นวิเศษนี้เป็นคนของพระไวย พระไวยใช้ให้มาบอกขุนช้างว่าเมื่อคืนนี้ป่วยขึ้นทันที จึงให้หมื่นวิเศษมาเชิญวันทองไปช่วยพยาบาล เวลานี้กำลังพยาบาลกันอยู่ที่บ้าน เอาไว้หายดีแล้วจะพามาคืน

ขุนช้างรู้ทีโกรธมากแต่ก็แกล้งพูดดี ว่าเรื่องเจ็บไข้เป็นของธรรมดา ถ้าขาดเหลือไม่มีอะไรก็มาเอาที่นี่ได้แล้วปิดประตูใส่หน้าหมื่นวิเศษ ขุนช้างเจ็บใจขุนแผนพลายงามที่คอยแกล้งรังแกทุบตีตนมาหลายครั้ง เลยหยิบกระดาษมาเขียนคำฟ้องอย่างละเอียดแล้วเข้าไปในวังทันที ครั้นจวนค่ำสมเด็จพระพันวษาเสด็จกลับจากประพาสทางเรือ ขุนช้างพิเรนกระโดดลงน้ำดำไปข้างเรือที่นั่งแล้วถวายฎีกาที่เตรียมไว้ อันเป็นผลให้ขุนนางถูกกริ้วและตัวเองถูกเฆี่ยน แต่ก็ได้ถวายฎีกาสมความปรารถนา

ครั้นรุ่งขึ้นสมเด็จพระพันวษาทรงขุ่นเคืองขุนช้างมาแต่ตอนกลางคืนมีรับสั่งให้เอาเรื่องฟ้องของขุนช้างขึ้นพิจารณา เมื่อทรงทราบว่าเกี่ยวกับวันทองอีกก็ทรงรำคาญ ดูไม่มีหญิงอื่นอีกแล้ว มีแต่วันทองคนเดียวที่ต้องแย่งชิงกันอยู่เสมอ โปรดให้ไปตามขุนแผน พระไวย และวันทองมาหน้าที่นั่งเพื่อชี้แจงแก้ข้อหาของขุนช้าง จากคำให้การทรงเห็นว่าทั้งขุนช้างและ

พระไวยมีความผิดด้วยกันทั้งนั้น คือขุนช้างใช้กำลังแย่งวันทองไป ส่วนพระไวยก็ชอบที่จะฟ้องร้องแต่กลับไปลักมาในตอนดึก แต่เพื่อไม่ให้มีเรื่องอีกต่อไปทรงถามวันทองว่ารักข้างไหน หรือจะสมัครอยู่กับลูกก็ให้ว่ามาจะได้โปรดให้ไปอยู่กับคนนั้นให้สิ้นเรื่องกันเสียที

วันทองกลัวผิดเลยกราบทูลไปเป็นกลาง ๆ ว่าขุนแผนนั้นเคยรักกันมามาก ได้บุกป่าฝ่าดงมาด้วยกัน ข้างขุนช้างก็ตามใจนางทุกอย่างไม่เคยว่าให้เคืองใจเลย ส่วนพระไวยนั้นเป็นเลือดในอก นางรักไม่แพ้ผัว พอทูลได้เท่านั้นก็ตัวสั่นกลัวพระอาญาเป็นที่สุด

สมเด็จพระพันวษาทรงพระพิโรธ เห็นว่าวันทองเป็นหญิงแพศยาเป็นกาลกิณีแก่บ้านเมือง ให้พระยายมราชเอาไปประหารชีวิตเสีย แล้วเสด็จขึ้นข้างในในบัดนั้น

ตอนที่ ๓๖
ม่านางวันทอง

ทุกคนตกใจตะลึงไปหมด ต่างคนพากันกลัวไม่กล้าและไม่มีโอกาสที่จะเพ็ดทูลประการใด พระยายมราชสั่งให้คุมวันทองเดินนำหน้าไป ขุนช้างขุนแผนและพระไวยร้องไห้เดินตามมา นางทองประศรีซึ่งคอยฟังข่าวอยู่ให้คนไปบอกลูกสะใภ้หลานสะใภ้รวมทั้งพลายชุมพล ต่างก็ร้องไห้เศร้าโศกตามไปที่ตะแลงแกงสำหรับประหารชีวิต ชาวบ้านรู้ข่าวก็โศกเศร้าพากันไปดูแน่นไปหมด

วันทองกอดพระไวยร้องไห้ว่าวันนี้จะต้องลาลูกแล้ว นางรำพันถึงความรักที่มีต่อลูก ทะนุถนอมตั้งแต่อยู่ในท้องจนคลอดและได้เลี้ยงดูอยู่จนเจ็ดขวบ ก็มีกรรมต้องพรากกัน เมื่อพ้นทุกข์ทรมานนึกว่าจะมีความสุข แต่จะต้องมาตายจากกันอีก นางให้พระไวยดูหน้าไว้ แล้วก็สลบแน่นิ่งไป พระไวยเข้าช่วยแก้จนแม่ฟื้น แล้วรำพันถึงความดีของแม่ คราวนี้ได้ดีคิดจะแทนคุณแม่ ไปรับเพื่อให้กลับมาอยู่ร่วมกัน แต่กลายเป็นทำลายแม่ กลิ้งเกลือกร้องไห้อยู่ที่ตีนแม่

ขุนแผนก็พรรณนาถึงความรักที่มีต่อกัน แต่มีเคราะห์กรรมเข้ามาขัดขวางอยู่เสมอ เสียแรงที่มีฝีมือสู้ได้หมดแต่เมียรักคนเดียวป้องกันไม่ได้ เมื่อกลับจากเชียงใหม่กำลังโปรดปราน ถ้าทูลขอเสียเวลานั้นก็คงจะได้แต่ก็

พิธีดำน้ำพิศูจน์ชำระความ ระหว่างขุนช้างกับพระไวย

เผอิญลืมเสียสนิท คราวนี้จะเป็นอย่างไรก็ตามเถิดจะเข้าไปทูลขอชีวิตต่อพระเจ้าแผ่นดินให้จงได้ วันทองห้ามว่าเมื่อคราวก่อนไปขอลาวทองที่หนึ่งแล้วก็ต้องติดคุก คราวนี้จะไปขออีกประเดี๋ยวก็จะต้องตายไปด้วยกัน ปล่อยให้นางตายคนเดียวเถิด ฝูงคนที่มาประชุมกันอยู่ที่นั้นต่างพากันร้องไห้เศร้าโศกไม่มีเว้น บางคนที่ใจอ่อนก็เป็นลมไปตาม ๆ กัน

ลาวทอง ศรีมาลาและสร้อยฟ้าพากันเอาดอกไม้ธูปเทียนเข้าไปสมาวันทอง วันทองเองก็ขอดอกไม้เข้าไปกราบนางทองประศรีขอวิงวอนอย่าให้มีเวรกรรมกันต่อไป นางทองประศรีเรียกพระไวยให้เอาดอกไม้ธูปเทียนให้แม่เพื่อบูชาระลึกถึงคุณพระเป็นครั้งสุดท้าย ข้างขุนช้างก็เสียใจว่าตัวเป็นคนผิดที่ไปฟ้องร้องขึ้นเรื่องจึงเป็นเช่นนี้ แล้วพูดจาเลอะเทอะน่าบัดสี พระไวยทนไม่ได้ขับไล่ให้ออกไปแล้วหารือกับพ่อว่าจะไปทูลขอชีวิตแม่ พ่อจะเห็นอย่างไร ขุนแผนจับยามดูรู้ว่าวันทองชะตาขาด แต่ก็ไม่อยากขัดลูก พระไวยจึงบอกให้พ่อคุมอยู่ทางนี้ อย่าเพิ่งให้ฆ่าแม่จนกว่าจะกลับมา แล้วไปบอกพระยายมราชว่าตัวจะเข้าไปเฝ้าขอพระราชทานชีวิตแม่ ขอให้รอไว้ก่อนอย่าเพิ่งฆ่า พระยายมราชยินดีด้วยแต่ต้องขอให้เร็ว เพราะช้านักไม่ฆ่าจะมีความผิด พระไวยมิได้รั้งรอรีบเข้าไปในวังทันที เป็นเวลาที่สมเด็จพระพันวษากำลังประทับอยู่ พระไวยกราบทูลว่านางวันทองนั้นมีความผิดจริง เป็นคนอื่นเช่นพี่ป้าย่ายายจะไม่เข้าเกี่ยวข้องด้วยเลย แต่นี่เป็นแม่จึงใคร่ขอพระราชทานชีวิตไว้สักหนหนึ่ง ให้เป็นที่เลื่องลือว่าได้แทนคุณแม่

สมเด็จพระพันวษาทรงสงสารพระไวยจึงพระราชทานให้เป็นพิเศษ

พระไวยดีใจกราบบังคมลา ครั้นเห็นเวลาจวนเย็นลงมากแล้วกลัวจะไม่ทัน จึงชวนเพื่อนขุนนางอีกผู้หนึ่งรีบหาม้าควบไป มือโบกธงขาวเพื่อจะให้พระยายมราชเห็น แต่เป็นเคราะห์กรรมที่วันทองจะต้องตายทำให้พระยายมราชเข้าใจผิดไปว่าเป็นทหารให้มาเร่งให้ฆ่าเพราะพระไวยเข้าไปทูลขอแต่ในหลวงกริ้วที่รอช้าอยู่ จึงสั่งให้เพ็ชฌฆาตลงดาบ วันทองกลัวเรียกผัวให้ช่วย ขุนแผนกระโดดเข้าไปกอดวันทองไว้พอดีเพ็ชฌฆาตฟันถูกขุนแผนแต่ไม่เข้า พวกเพ็ชฌฆาตช่วยกันรุมดึงขุนแผนไว้ แล้วอีกคนหนึ่งฟันวันทองคอขาดตาย พอดีพระไวยมาถึงเห็นแม่ตายก็สลบแน่นิ่งไป ขุนแผน ขุนช้างต่างเป็นลมแน่นิ่งไปตามกัน พวกพ้องร้องไห้ไม่เป็นสมประดี

ครั้นพระไวยฟื้นได้สติก็ต่อว่าพ่อที่ปล่อยให้แม่ตาย เพราะพ่อมีเมียอีก ๒ คน ไม่เป็นห่วงแม่ตัว ถ้าจะช่วยจริง ๆ ทำไมจะช่วยไม่ได้ หันมาเห็นพระยายมราชก็ว่าสัญญากันไว้แล้วว่าจะไม่ฆ่าจนกว่าจะมา แม่ตัวทำอะไรให้จึงแก้แค้นเอาอย่างนี้ ดีแล้วจะขอพยาบาทไปจนวันตาย แล้วเหลียวมาเห็นเพ็ชฌฆาตที่ฟันแม่ ความโกรธทำให้กระโดดเตะ แล้วชักดาบออกจะฆ่า ผู้คนแตกตื่นวิ่งหนีกันไปหมด ขุนแผนต้องเข้ายึดมือห้ามไว้ พระไวยรำพันว่าอุตส่าห์เข้าไปเฝ้าขอชีวิตแม่ครั้นได้แล้วกลับมาพอดีเห็นเขาฟันหัวแม่ พระไวยกอดศพวันทองร้องไห้จนแน่นิ่งไปอีก ขุนแผนสงสารลูกเข้าแก้ไขจนฟื้น แล้วพูดให้สติและให้คิดอ่านทำศพวันทองกันต่อไป

สมเด็จพระพันวษาทรงทราบว่าพระไวยไปไม่ทัน วันทองถูกฆ่าเสียก่อน ก็ทรงสงสารพระไวย พระราชทานเงินทองเข้าของแต่งศพและทรง

อุปการะงานศพเป็นงานใหญ่ทุกประการ ตั้งศพไว้ที่วัดมีการละเล่นตลอดเวลา พวกญาติพี่น้องพากันมาชุมนุมช่วยงาน ขุนช้างอยากจะไปงานศพเมียแต่กลัวจะถูกรังแก จึงแอบไปหาท่านสมภารขอให้ท่านช่วยพูดกับพระไวยให้ ซึ่งท่านสมภารก็ปฏิบัติตาม เมื่อพระไวยตอบว่าเวลานี้แม่ก็ตายไปแล้ว ไม่อยากจะจองเวรจองกรรมต่อไปอีก ขุนช้างดีใจขนเข้าของพาพวกพ้องไปช่วยงานเป็นอันมาก ครั้นครบกำหนดสามวันก็ทำการเผาศพวันทอง พระไวยกราบถวายบังคมลาบวชหน้าศพแม่ ๗ วัน ข้างขุนช้างขอบวชเป็นเณร ๓ วัน

ขุนแผนซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี แต่ตัวเองยังไม่ได้ไปรับหน้าที่ เห็นจำเป็นที่จะต้องเดินทางไปเสียที จึงไปชวนแม่ให้ไปด้วยเพราะเป็นห่วงที่แก่เฒ่าแล้ว นางทองประศรีสงสารพระไวยเพราะเพิ่งเสียแม่กำลังเศร้าโศกอยู่มากก็คิดจะอยู่เป็นเพื่อนหลาน จึงบอกว่าจะอยู่กับพระไวยก่อน และขอพลายชุมพลไว้เลี้ยงทางนี้ด้วย เพราะนางรักและได้เลี้ยงมานานแล้ว ข้างแก้วกิริยารักและคิดถึงลูกแต่ไม่กล้าขัดแม่ผัวจึงผ่อนตาม ครั้นถึงกำหนดที่จะออกเดินทางต่างก็ร่ำลาสั่งเสียกัน ขุนแผนมอบดาบฟ้าฟื้นให้พระไวยลงยันต์ที่ฝ่ามือแล้วตบหน้าผากพระไวยให้พร ขุนแผนขี่ช้างพลายส่วนแก้วกิริยาและลาวทองนั่งช้างพังตามกันไปเป็นขบวน ในระหว่างทางผ่านสถานที่ ๆ ขุนแผนเคยพาวันทองหนีจากบ้านขุนช้างทำให้คิดถึงวันทองยิ่งนัก

ตอนที่ ๓๗
นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์

พระไวยอยู่ในกรุงกับย่าและเมียทั้ง ๒ กับพลายชุมพลน้องชาย ศรีมาลาและสร้อยฟ้ามีเรื่องขุ่นเคืองกันเสมอตามแบบเมียหลวงและเมียน้อย โดยที่สร้อยฟ้าเป็นคนแสนงอน ปากจัด จึงไม่สู้จะเป็นที่ชอบอัธยาศัยของย่านัก วันหนึ่งพระไวยเข้าวัง กลับมาก็ได้ยินเสียงทะเลาะกันดังลั่นบ้าน พระไวยถามย่าถึงสาเหตุ นางทองประศรีก็เล่าให้ฟังถึงสองนางวิวาทกันเป็นเหตุให้พลายชุมพลซึ่งเข้าไปห้ามต้องตกร่องขาแพลงไป โดยที่แกรักหลานพลายชุมพลมาก และสร้อยฟ้าเป็นผู้ทำให้พลายชุมพลต้องเจ็บตัวคราวนี้ แกจึงซ้ำเติมว่าสร้อยฟ้ามากมาย สร้อยฟ้าเสียใจและอดใจไม่ได้จึงเถียงเสียงแข็ง พระไวยเห็นเมียไม่เคารพย่าจึงว่ากล่าว และในที่สุดเฆี่ยนตีสร้อยฟ้าจนต้องวิ่งหนีเข้าห้องปิดประตูลงกลอน สร้อยฟ้ารำพันถึงความทุกข์ยากของตัว ไม่มีพ่อแม่เป็นที่พึ่ง จะพึ่งผัวเวลานี้ก็พึ่งไม่ได้เสียแล้ว ทำให้นึกถึงเถรขวาดผู้ซึ่งพระเจ้าเชียงอินทร์เมื่อตอนจะกลับขึ้นไปเหนือสั่งให้อยู่เป็นเพื่อนสร้อยฟ้าในเมืองใต้ รุ่งเช้านางจึงให้นางไหมไปหาเถรขวาด

เถรขวาดผู้นี้เป็นผู้มีวิชาความรู้ลือชื่อทั่วเชียงใหม่ เมื่อตอนทัพไทยยกไปนั้นบังเอิญเถรขวาดไปท่องเที่ยวหาเหล็กไหลกายสิทธิ์เสียในป่า

กลับมาก็เมื่อยอมแพ้กันเสียแล้ว เถรขวาดตามพระเจ้าเชียงใหม่มาอยุธยา ด้วย และคงอยู่ต่อมาเพื่อเป็นที่ปรึกษาสร้อยฟ้า โดยที่เถรขวาดไม่ค่อยจะรักษาพระวินัย จึงอยู่ที่ไหนไม่ได้นาน ต้องเร่ร่อนย้ายวัดไปเรื่อย ตอนที่นางไหมไปหานั้นเถรขวาดและเณรจิ๋วลูกศิษย์ตัวโปรดอยู่ที่วัดพระยาแมน

นางไหมไปถึงวัดเวลาเช้าพบเณรจิ๋วผู้ทำหน้าที่ยามเฝ้าประตูด้วย ถูกเณรจิ๋วเกาะแกะแต่นางไหมไม่เล่นด้วยตรงเข้าไปหาเถรขวาดเล่าเรื่องที่สร้อยฟ้าใช้ให้มาเพื่อให้ช่วยทำให้พระไวยหลงรักให้พึง เถรขวาดรับว่าไม่ยากช่วยได้ แต่เมื่อสำเร็จแล้วอยากจะขอให้สร้อยฟ้าสมนาคุณโดยให้นางไหมมาอยู่ปรนนิบัติ นางไหมว่าแก่แล้วยังไม่เจียมตัวเวลานี้แร้งก็ถามข่าวถึงอยู่ทุกวัน อย่ามัวคิดถึงสาว ๆ เลย แมลงวันตัวเมียก็บ่บินตอมแล้ว เถรขวาดและนางไหมพูดจาโต้ตอบกันตามวิสัยแล้ว เถรขวาดนัดให้สร้อยฟ้าแอบมาหาในวันรุ่งขึ้น เมื่อสร้อยฟ้าไปถึงและเล่าเรื่องความทุกข์ของนางให้ฟัง เถรขวาดทำน้ำมนต์ให้สระผมล้างหน้า แล้วเอาขี้ผึ้งปากผีมาปั้นเป็นรูปชายหญิง ลงชื่อพระไวยและศรีมาลา รูปทั้ง ๒ นี้วางหันหลังให้กันเอาหนามแทงทั่วตัวมัดติดกันไว้แน่น ให้เณรจิ๋วเอาไปฝังไว้ในป่าช้า แล้วปั้นอีก ๒ รูปคือ พระไวยและสร้อยฟ้า คู่นี้หันหน้าเข้าหาและกอดกันอยู่ เมื่อเสกคาถาเสร็จแล้วมอบให้สร้อยฟ้าให้เอาไปฝังไว้ใต้ที่นอน พร้อมทั้งมอบแป้งและน้ำมันมนต์ให้ไปใช้ และว่าไม่ช้าพระไวยจะมาหา สร้อยฟ้าดีใจรับของแล้วลาพร้อมทั้งสัญญาที่จะสมนาคุณอย่างเต็มที่

คืนวันนั้นพระไวยนอนฝันว่าสร้อยฟ้าเข้าไปชวนให้ไปนอนด้วย

พระไวยตื่นขึ้นเห็นศรีมาลานอนเคียงข้างอยู่ให้รู้สึกไม่พอใจ ลุกขึ้นเดินหาสร้อยฟ้าไปถึงเรือนของนาง สร้อยฟ้าทำตามเถรขวาดสั่ง แกล้งถามว่าใครมา ช่างไม่กลัวผัวของนางเลย หรือเป็นผี นางนั้นถูกเฆี่ยนตียับไปหมดทั้งตัวแล้ว อย่ามากวนเลย ถ้าเป็นผีก็จะจัดของเซ่นให้พรุ่งนี้

พระไวยตอบว่าพี่เองไม่ใช่ผีสางหรอก เปิดประตูรับเถิดจะรับขวัญให้หายหวาดกลัว สร้อยฟ้าแกล้งตอบว่าไม่นึกว่าพี่จะมาได้ ขอให้กลับไปเสียเถิด ประเดี๋ยวแม่ศรีมาลารู้เข้าโวยวายขึ้น ตัวจะต้องถูกตีถูกด่าอีก พระไวยปลอบให้หายโกรธว่าเป็นเพราะนางไม่ลดละให้ผัวเลยจึงได้ตีเอาบ้าง แต่ความรักมีอยู่มากจึงมาหา สร้อยฟ้าตัดพ้อต่าง ๆ ไม่ยอมเปิดประตู จนพระไวยต้องอ่านมนต์สะเดาะกลอนเข้าไปในห้อง แม้กระนั้นสร้อยฟ้าก็ยังเสียงแข็งไม่ยอมดีด้วย พระไวยต้องอุ้มขึ้นที่นอนและกอดรัดหาความสำราญด้วยกันจนหลับไปกับนาง ตอนเช้าต้องรีบเตรียมตัวจึงไปทันเฝ้า สมเด็จพระพันวษาทอดพระเนตรเห็นพระไวย "หน้าตาผ้าคล้ำไม่มีดี" จึงรับสั่งถามว่า

.... เอ็งนี้ไม่สบายด้วยอันใด
หรือเมียมึงหึงหวงจ้วงจาบ หยามหยาบเกินเลยหรือไฉน
ใครมีเมียสองมักหมองใจ จะหาความสบายได้มิใคร่มี
ถ้าแม้นมีสามสี่เสียดีกว่า ต้องตำราว่าเป็นสุขเกษมศรี....

พระไวยไม่รู้จะกราบบังคมทูลอย่างไร ก็ได้แต่ก้มหน้านิ่งอยู่

ตอนที่ ๓๘

พระไวยถูกเสน่ห์

พอพระไวยออกจากบ้านไปแล้วอีไหมรีบเข้าไปถามนาย สร้อยฟ้าเล่าให้ฟังว่าหายโกรธแล้วมีแต่ปลอบ แม้จะว่ากล่าวปรักปรำก็ไม่เถียง ซึ่งแปลว่าอำนาจมนต์ของเถรขวาดเป็นผลเห็นทันตา ต่อไปนี้จะแกล้งพาลให้พระไวยลงโทษศรีมาลาบ้าง ข้างพระไวยนั้นใจคอจดจ่ออยู่ที่สร้อยฟ้าและชักจะเกลียดชังศรีมาลา เมื่อในหลวงเสด็จขึ้นแล้วรีบกลับบ้านมาที่หอกลางซึ่งเมียทั้งสองกำลังนั่งอยู่ ศรีมาลายกพานผ้าเพื่อให้ผัวเปลี่ยน สร้อยฟ้าแกล้งเบียดแล้วทำล้มและร้องว่าศรีมาลาด่าและถีบนาง พระไวยเห็นสร้อยฟ้าล้มอยู่ข้าง ๆ ศรีมาลาก็โกรธ ร้องว่าทำไมจึงแกล้งถีบเขา ศรีมาลาว่าไม่ได้ถีบสร้อยฟ้าแกล้งล้มเอง พระไวยหาว่าศรีมาลาเถียง ทำผิดแล้วไม่รับ วันก่อนแกล้งใส่ความสร้อยฟ้า จนต้องถูกลงโทษ วันนี้ยังแกล้งเขาอีก ถ้าไม่ปราบเสียบ้างจะได้ใจ จึงฉวยไม้เข้าตีศรีมาลา จนแตกยับไปทั้งตัว ศรีมาลาเข้าไปแอบหลังย่า แต่กลับถูกไล่ถูกหาว่าปากกล้าไม่กลัวผัวจนถูกตี พระไวยเลยไล่ตีศรีมาลาไม่เลือกที่ พลายชุมพลสงสารพี่สะใภ้เข้าไปขวางร้องห้ามเลยถูกตีเข้าด้วยหลายขวับ เป็นโอกาสให้ศรีมาลาหนีเข้าห้องลั่นดาลประตูพ้นมือไป นางทองประศรีเห็นพระไวยตีพลายชุมพลก็โกรธด่าว่าพระไวยว่าตีน้องประชดเมีย แล้วพาไปนอนกับแก

ค่ำวันนั้นพลายชุมพลรู้สึกเสียใจที่พระไวยเปลี่ยนไปมาก เข้าข้างสร้อยฟ้าอย่างประหลาด เกรงจะถูกเสน่ห์ เพราะดูหน้าหมองคล้ำ ศรีมาลาซึ่งเป็นที่รักอย่างยิ่งยังถูกตีเสียยับเยิน ตัวเองเป็นเพียงน้องคนละแม่คงจะถูกรังแกใหญ่ จึงคิดหนีไปหาพ่อแม่ที่เมืองกาญจน์ ครั้นย่าหลับสนิทแล้ว พลายชุมพลถอดเครื่องแต่งตัวที่ย่าให้มีกำไลมือ กำไลเท้า ปิ่นปักจุก ฯลฯ ลงวางกองอยู่ที่เท้าย่า แล้วกราบย่าลงจากเรือนเดินทางไปกาญจนบุรีกับกุมารทอง

รุ่งเช้านางทองประศรีตื่นขึ้นไม่เห็นหลานนอนอยู่ด้วย ครั้นลุกออกมาหาก็เห็นเครื่องแต่งตัวที่พลายชุมพลวางกองอยู่ก็รู้ว่าคงจะหนีไปหาพ่อแกเอะอะเรียกข้าทาสให้ช่วยกันตามหา และด่าพระไวยกับเมียที่เป็นต้นเหตุให้หลานแกต้องหนีไป พระไวยจับยามดูรู้ว่าไม่มีอันตราย พลายชุมพลไปหาญาติผู้ใหญ่อีก ๑๕ วันจะได้ข่าว ทำให้นางทองประศรีค่อยคลายวิตก แต่ก็ยังเป็นห่วง แกบนบานผีทุกโรงศาลให้คุ้มครองปกป้องหลานแกให้ปลอดภัย

ข้างกุมารทองกลายร่างเป็นเด็กน้อย ชวนพลายชุมพลพูดคุยชมนกชมป่าเพื่อให้คลายความทุกข์ เพราะพลายชุมพลยังเป็นเด็กไม่เคยเดินทางไกล และตอนนั้นคิดถึงย่าและศรีมาลาเป็นอันมาก ศรีมาลาแม้เป็นเพียงพี่สะใภ้ แต่ก็ได้เอาใจใส่เลี้ยงดูมาเหมือนแม่ เมื่อรู้ว่าพี่สะใภ้ถูกพี่ลงโทษอยู่ข้างหลัง พลายชุมพลก็เป็นห่วงเศร้าโศก แต่ก็อดทนเดินทางไปกับกุมารทองจนถึงกาญจนบุรี ครั้นถึงบ้านของพระกาญจนบุรีหรือขุนแผน

กุมารทองก็หายวับไป ปล่อยให้พลายชุมพลเข้าไปหาแต่ผู้เดียว พลายชุมพลวิ่งเข้าไปกราบพ่อแม่ ร้องไห้เล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ฟัง ขุนแผนโกรธพระไวยที่แพ้รู้ผู้หญิงและเฆี่ยนตีศรีมาลา ถ้าพระพิจิตรรู้เรื่องคงจะน้อยใจมาก แล้วเรียกกุมารทองให้มาเล่าเรื่อง กุมารทองกระซิบที่หูขุนแผนบอกเรื่องสร้อยฟ้าให้อีไหมไปหาเถรขวาดทำเสน่ห์โดยละเอียด ขุนแผนสงสารศรีมาลาและตรึกตรองที่จะไปแก้ไขต่อไป

ข้างแก้วกิริยาเมื่อได้ลูกกลับมาอยู่ด้วยก็มีความสุขมาก นางปรนนิบัติแต่งตัวเกล้าจุกลูก หาของกินต่าง ๆ มาให้ นางเล่าว่าเพราะย่าขอขัดไม่ได้จึงได้ทิ้งลูกไว้ในกรุง ต่อไปนี้จะไม่ต้องแยกกันอีกแล้ว พลายชุมพลเห็นเป็นช่องเหมาะจึงถามว่าที่อยุธยาพบแต่ญาติของพ่อทั้งนั้น แต่ของแม่ไม่เคยพบเลย ไม่ได้อยู่อยุธยาหรืออย่างไร แก้วกิริยารู้สึกเอ็นดูลูกที่อุตส่าห์ถาม นางจึงเล่าเรื่องของนางตั้งแต่ต้องมาอยู่กับขุนช้างแล้วขุนแผนไปไถ่ออกมาให้ฟังโดยตลอด พลายชุมพลสงสารแม่ที่เคยตกทุกข์ได้ยาก และเมื่อรู้ว่าตายายเป็นเจ้าเมืองอยู่สุโขทัยก็ตั้งใจว่าจะไปหาให้ได้ ตอนค่ำประจบแม่ให้ได้ความสุข ครั้นตกดึกเมื่อแม่หลับชวนกุมารทองหนีออกจากบ้านมุ่งหน้าไปสุโขทัย รุ่งเช้านางแก้วกิริยาตื่นขึ้นไม่เห็นลูกก็ตกใจ แต่ขุนแผนจับยามทำนายว่าจะไปหาญาติผู้ใหญ่ ไม่ช้าก็จะพบกันอีก และกุมารทองก็คุ้มครองไปด้วยคงไม่มีอันตรายอะไร นางจึงค่อยคลายใจลงบ้าง ส่วนพลายชุมพลกับกุมารทองเดินทางไปจนพบพระยาสุโขทัยและคุณหญิงเพ็ญจันทร์ผู้เป็นตายาย เมื่อรู้ว่าเป็นหลานท่านเจ้าเมืองกับภรรยาก็มีความยินดีจัดการต้อนรับ

อย่างใหญ่โต แล้วจัดให้พลายชุมพลได้บวชเป็นเณรเรียนวิชาความรู้กับท่านสมภารวัดกระพังทอง

กล่าวถึงนางศรีมาลาซึ่งบัดนี้มีแต่ความโศกเศร้า ที่พลายชุมพลหายไปนั้นนางเชื่อว่าคงไปบอกขุนแผน แต่คอยอยู่นานก็ไม่เห็นขุนแผนมา นางทนรังแกไม่ไหวจึงให้คนเก่าที่มาจากพิจิตรด้วยกันลงไปบอกพ่อว่านางเจ็บหนักให้รีบขึ้นมาหา ไม่ต้องบอกเรื่องถูกพระไวยเฆี่ยนตี ซึ่งนางจะเป็นผู้บอกเอง เมื่อพระพิจิตรและนางบุษบาได้ข่าวว่าลูกเจ็บหนักก็จัดแจงเดินทางมาเยี่ยมทันที

ตอนที่ ๓๙

ขุนแผนส่องกระจก

กล่าวถึงขุนแผนซึ่งครุ่นคิดเรื่องลูกชาย เห็นว่าทิ้งไว้นานจะเสียหายยิ่งขึ้น จึงออกเดินทางจากเมืองกาญจนบุรีกับนางแก้วกิริยา ไปถึงอยุธยาพร้อมกันกับเรือพระพิจิตร พระพิจิตรบอกขุนแผนว่าศรีมาลาเจ็บหนักให้คนไปตาม ขุนแผนตอบว่าไม่ใช่เจ็บไข้ เชิญขึ้นไปดูกันบนเรือนเถิด

พระไวยเห็นพ่อ และพระพิจิตร นางบุษบามานึกรำคาญ แต่ก็ต้องต้อนรับตามธรรมเนียม ข้างศรีมาลารู้ว่าพ่อแม่มาก็รีบออกจากห้อง ไปกอดตีนร้องไห้สะอึกสะอื้นอยู่ นางเล่าความที่ถูกเกลียดชังเฆี่ยนตีพร้อมทั้งเปิดหลังให้ดู พระพิจิตรและนางบุษบาสงสารลูกน้ำตาไหลพลางถามว่า ทำไมจึงเป็นถึงเช่นนี้ เมื่อก่อนยกให้ก็บอกแล้วว่าเป็นชาวบ้านนอก ถ้าผิดพลั้งอย่างไรก็ขอความกรุณาบ้าง นี่ตีเสียยิ่งกว่าเชลยทัพ พระไวยโกรธตอบว่า ตัวเป็นคนจนไม่รู้จะพูดอย่างไร การมีเมียสองก็ต้องมีเรื่องเสมอ ศรีมาลานั้นรักตั้งให้เป็นเมียหลวง มอบอำนาจในบ้านให้ทั้งหมด แต่เมื่อเห็นอะไรไม่ถูกพูดขึ้นนางก็เถียงเสียงแข็ง ก็ต้องปราบกันบ้างเป็นธรรมดา หรือว่าพ่อแม่ไม่เคยทะเลาะกันเลย ลิ้นกับฟันยังกระทบกันได้ ตัวยังไม่ลุโสดาจึงข่มอดไม่ได้

ขุนแผนว่าที่มาก็เพราะความรัก ตามนิทานว่าท้าวยศวิมลมีเมียสองคน ชื่อจันท์เทวีและจันทา แม้ทั้งสองจะเป็นพี่น้องร่วมท้องกันก็ยังอิจฉาริษยา ทำเสน่ห์จนนางจันท์เทวีต้องถูกขับไล่ นี่เจ้าก็เช่นเดียวกันเวลานี้ถูกเสน่ห์เข้าแล้ว จึงได้รีบมาเพื่อจะแก้ ขุนแผนเรียกอีเม้ยให้ไปเอากระจกส่องหน้าของพระไวยออกมา ขีดเขียนเลขยันต์ลงในกระดานอ่านคาถาแล้วลบผงดินสอออกจากกระดานโปรยลงบนกระจก ก็ปรากฏเป็นรูปชายหญิงถูกผูกติดกันบนแผ่นกระจกนั้น ทุกคนดูรูปด้วยความประหลาดใจเว้นแต่พระไวยไม่ยอมดู และกล่าวว่าไม่เห็นแปลกอะไร ตัวจะทำให้ดูบ้างก็ได้ ถ้าไม่ดีจริงแล้วก็คงไม่พ้นโทษเมื่อตอนโปรดให้ไปรบเชียงใหม่ พ่อเข้าข้างศรีมาลา ทำผิดอย่างไรก็ไม่ว่า แต่ตัวชอบความยุติธรรม ยอมทำด้วยไม่ได้

ขุนแผนโกรธลูกที่ลำเลิกรี่เข้าไปจะตี พระไวยวิ่งไปแอบหลังย่า นางทองประศรีโกรธขุนแผนหาว่าข่มเหงหลานแก แกว่าที่ทำให้เห็นรูปในกระจกนั้นแขกเล่นกลจากตรังกานูก็ทำได้ พระพิจิตรนางบุษบาก็เข้าช่วยห้าม ขุนแผนจึงหยุดยั้งอยู่ นางบุษบาบอกพระไวยว่าเวลานี้ศรีมาลามีท้อง ถ้าถูกเฆี่ยนตีคงทนไม่ไหว นางขอลารับไปอยู่ด้วยที่พิจิตรสักปีหนึ่ง ไว้คลอดลูกแล้วจะพามาคืน พระไวยโกรธแม่ยาย พูดกระทบกับศรีมาลาว่า ช้าอยู่ทำไม รีบขนของลงเรือไปซิ ออกลูกแล้วสักห้าคนจึงค่อยกลับมาใหม่ เป็นเหตุให้นางบุษบาน้อยใจต่อว่าต่อขานพระไวย ข้างพระไวยก็มิได้ลดละแดกดันเยาะเย้ยท้าทายต่าง ๆ ขุนแผนทนฟังลูกหยาบคายต่อผู้มีพระคุณไม่ได้ ก็ตรงรี่เข้าไปจะทำร้ายพระไวย นางทองประศรีออกกั้นและเข้าข้างพระไวยอีกตามเคย

ขุนแผนเกรงนางทองประศรีไม่กล้าทำอะไร พระไวยได้ใจก็โต้เถียงเหนี่บแนม พระพิจิตร นางบุษบา แม้ตัวขุนแผนเองก็มิได้ละเว้น ทำให้ขุนแผนโกรธ ตัดพ่อตัดลูกกัน ทวงให้เอาดาบฟ้าฟื้นที่มอบให้มาคืน

พระไวยวิ่งเข้าไปในห้องไม่กล้าออกไปกลัวพ่อจะฆ่า เรียกย่าขอให้ช่วยเอาดาบคืนพ่อแทน นางทองประศรีโยนดาบให้ขุนแผนพร้อมทั้งด่าว่าขุนแผนต่าง ๆ ขุนแผนหยิบดาบขู่สำทับว่าจะต้องฆ่าพระไวยให้ได้ แล้วพาเมีย และพระพิจิตร บุษบา กับศรีมาลา ออกมานอกบ้าน เมื่อถึงท่าเรือพระพิจิตรบอกขุนแผนว่าจากไปครั้งนี้เป็นห่วงศรีมาลามาก เพราะต่อไปนี้นางจะอยู่คนเดียวจริง ๆ ย่าก็พึ่งไม่ได้เสียแล้ว ขุนแผนตอบว่าตัวนั้นรักศรีมาลาเหมือนดวงใจ ระหว่างนี้จะให้ผี ๒ ตนอยู่คอยป้องกัน แล้วจะรีบกลับมาจับคนทำเสน่ห์ให้ได้ เมื่อสั่งเสียเป็นที่เรียบร้อยแล้วต่างก็จากกันไป ขุนแผนเมื่อไปถึงกาญจนบุรีก็คิดที่จะแก้เรื่องนี้อยู่

วันหนึ่งพลายชุมพลซึ่งบวชเป็นเณรกำลังกวาดลานวัดอยู่ มีขอมดำดินมาโผล่ขึ้นที่ลานวัดนั้นและมอบตำราวิชาเวทมนต์ต่าง ๆ ให้ พลายชุมพลดีใจศึกษาวิชาในตำรานั้นจนมีความสามารถแผลงฤทธิ์ได้มากมาย วันหนึ่งคิดถึงย่าพ่อแม่และนางศรีมาลาจึงเอาหญ้ามามัดเป็นหุ่นแล้วเสกคาถาให้กลายเป็นยักษ์สูงใหญ่มาก ใช้ยักษ์ให้ถือหนังสือไปหาพ่อที่กาญจนบุรี

ยักษ์มนต์ก้าวได้ทีละโยชน์ไม่ช้าก็ถึง เป็นที่แตกตื่นหวาดหวั่นแก่ผู้คนเป็นอันมาก ขุนแผนรู้ว่าเป็นของเวทมนต์จึงเอาผ้าขาวมาเสกเป็นลิงใหญ่เข้าต่อสู้กัน ในที่สุดยักษ์กับลิงก็กลายเป็นหญ้าและผ้าขาวไปตามเดิม และมี

แผ่นกระดาษตกอยู่ใกล้ ๆ ขุนแผนหยิบขึ้นดูก็รู้ว่าเป็นจดหมายของลูกชาย พลายชุมพลจากสุโขทัย ถามข่าวถึงพ่อแม่และญาติที่ต้องจากกัน และว่าตัวเองนั้นอยู่เป็นสุขสบายกับตายาย และบวชเป็นเณรอยู่ ขุนแผนดีใจจึงเขียนหนังสือตอบ แล้วปลุกยักษ์หญ้าด้วยเวทมนต์ขึ้นใหม่ มอบหนังสือให้เอาไปให้พลายชุมพล

ในหนังสือนั้นขุนแผนเล่าเรื่องที่เกิดขึ้น เล่าถึงพระไวยลบหลู่และลำเลิกความเก่า จนถึงกับตัดลูกพ่อกัน ขุนแผนขอให้พลายชุมพลช่วยปราบพระไวย โดยปลอมเป็นมอญยกทัพไปตั้งอยู่ที่เดิมบาง เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงทราบก็คงจะใช้ให้ขุนแผนไปปราบ ขุนแผนจะทำแพ้ ซึ่งคงจะทรงใช้พระไวยไปแก้ เมื่อนั้นแหละจะได้ช่วยกันฆ่าพระไวยเสีย ส่วนทหารอื่นไม่ให้แตะต้องทำอันตรายเป็นอันขาด พลายชุมพลได้ทราบเรื่องก็โกรธแค้นแทนพ่อ รุ่งขึ้นไปลาตายายและท่านสมภารแล้วจัดกองทัพมนต์ยกไปตามที่ขุนแผนนัดหมายมา เจ้าเมืองสุพรรณรู้ข่าวว่ามีกองทัพมอญยกมาก็ตกใจมีใบบอกส่งเข้าไปในเมืองหลวงทันที

ตอนที่ ๔๐

พระไวยแตกทัพ

สมเด็จพระพันวษาทรงทราบเรื่องหาว่าเจ้าเมืองสุพรรณขี้ขลาด ไม่กล้าออกไปรบ จึงโปรดให้ขุนแผนเป็นแม่ทัพยกจากเมืองกาญจนบุรีไปปราบ ให้เจ้าเมืองสุพรรณเป็นผู้ช่วย เมื่อขุนแผนได้รับใบบอกก็รู้ว่าเป็นไปตามแผนของตัว จึงจัดแจงยกพลไปในวันรุ่งขึ้น นางแก้วกิริยารู้ว่าผัวจะไปรบ นางจัดแจงเสบียงและเครื่องใช้ไว้ให้ ตอนค่ำขุนแผนบอกนางว่าทัพมอญที่ยกมานั้นคือพลายชุมพล แล้วแจ้งเรื่องที่คิดกันจะฆ่าจมื่นไวย แก้วกิริยาตกใจห้ามขุนแผน นางว่าจะโกรธเคืองอย่างไรก็ขออย่าให้ถึงฆ่ากันเลย ขอให้นึกถึงวันทองบ้าง เมื่อก่อนตายก็ฝากฝังลูกไว้ ขุนแผนไม่พอใจหาว่าแก้วกิริยาหลงรักวันทองและพระไวยมากกว่าตัว เมื่อได้เวลาก็ยกพลออกเดินทางไปสมทบกับเจ้าเมืองสุพรรณ ตั้งทัพเผชิญหน้าทัพมอญ

พลายชุมพลทราบว่าพ่อยกมาก็ดีใจ สั่งทหารมนต์และทหารผีให้เข้าตี แต่ห้ามไม่ให้ฆ่าใครเป็นอันขาด ให้ห้อมล้อมเอาขุนแผนมาเท่านั้น ทหารเมืองกาญจน์และเมืองสุพรรณสู้ทหารมนต์ทหารผีไม่ได้ก็แตกกระจัดกระจายไปหมด ขุนแผนเข้าสมทบกับพลายชุมพลแล้วยกพลผ่านสุพรรณเลยไปตาลาน จึงให้หยุดตั้งค่ายอยู่

สมเด็จพระพันวษาทรงทราบจากทหารที่หนีมาได้ว่าทหารมอญเข้าตีทัพไทยแตกพ่าย ขุนแผนถูกล้อมจับไปจะเป็นตายอย่างไรไม่ทราบ แม่ทัพมอญที่ยกมาชื่อสมิงมังตรา ทรงเสียดายขุนแผนเป็นอันมาก คงจะเป็นเพราะแก่เฒ่าลงจึงเสียทีข้าศึก โปรดให้จมื่นไวยยกไปสู้กับมอญ ซึ่งบัดนี้มาตั้งอยู่ที่ตาลานแล้ว

✳ พระไวยเล่าให้ย่าฟังเรื่องทัพมอญ และว่าพ่อถูกฆ่าตายเสียแล้ว ตัวได้รับรับสั่งให้ไปปราบ นางทองประศรีเสียใจที่เสียลูก มีหลานเหลืออยู่ ๒ คน คนหนึ่งก็จะต้องไปรบและอีกคนหนึ่งก็หายไป นางเป็นห่วงพระไวยพร่ำสั่งสอนให้ระมัดระวังตัว พระไวยลาเมียทั้งสองและขอให้กลมเกลียวอย่าทะเลาะกัน ศรีมาลาประหลาดใจที่ว่ามอญจับขุนแผนได้ นางสงสัยว่าจะเป็นอุบายของพ่อที่เคยอาฆาตว่าจะฆ่าพระไวย นางเกิดความวิตกวิงวอนเทพเจ้าให้ผัวแคล้วคลาดอันตรายใด ๆ ทั้งสิ้น ครั้นได้ฤกษ์พระไวยก็ยกพลออกเดินทางมาจนถึงวัดลาด จึงให้ทหารหยุดพักหุงหาอาหารรับประทาน

กล่าวถึงเปรตวันทองซึ่งอาลัยลูกวนเวียนติดตามพระไวยอยู่ตลอดมารู้ว่าลูกกำลังมีอันตรายจึงแปลงเป็นหญิงสาวสวยนั่งร้องเพลงเสียงหวานอยู่ในป่า พระไวยได้ยินเสียงย่องเข้าไปดู เห็นหญิงสาวสวยนึกรักก็เข้าไปเกี้ยว วันทองกลับร่างเป็นเปรตน่ากลัว แจ้งให้พระไวยทราบว่าตัวคือวันทอง มีบาปต้องตกเป็นเปรต แต่เที่ยวติดตามลูกเพราะเป็นห่วง ไปทัพครั้งนี้ข้าศึกเข้มแข็งนัก ให้ระวังตัวให้ดี พูดแล้วก็หายวับไป พระไวยรู้ว่าเป็นปีศาจแม่แน่ น้ำตาไหลพรากคิดถึงบุญคุณของแม่ที่อุตส่าห์ติดตามมาคุ้มครองบอกเหตุ

แต่เวลานี้พ่อก็ตายไปแล้ว ถึงตัวจะถอยทัพกลับก็คงถูกพระราชอาญา กะนั้นไปแก้แค้นแทนพ่อดีกว่า พระไวยกราบลงตรงที่แม่ปรากฏตัวแล้วกลับมายกพลเดินทางต่อไปในคืนนั้น ไปหยุดพักเอาที่บางกระทิง

ครั้นรุ่งขึ้นทัพทั้งสองก็เข้ารบกัน ต่างก็ทำอะไรกันไม่ได้เพราะเป็นหุ่นมนต์ และพลอาสาที่ไปเชียงใหม่กับพระไวยซึ่งอยู่ยงคงกระพันชาตรีทั้งนั้น พระไวยและพลายชุมพลก็เข้าต่อสู้กันจนถึงขั้นตลุมบอนกอดปล้ำกันเป็นพัลวัน ขุนแผนซึ่งแอบคอยท่าอยู่ขับม้าเข้าไปร้องว่า ชุมพลจับให้มั่นพ่อพันเอง พระไวยเหลือบเห็นพ่อตกใจผละออกจากพลายชุมพล กระโดดขึ้นม้าได้ขับหนีไปโดยเร็ว พวกทหารเอก ๓๕ คนก็ผละออกตาม หนีไปได้จนถึงกรุง ทำให้ผู้คนพลเมืองแตกตื่นตกใจวิ่งพล่านไป

เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงทราบเรื่องจากพระไวยว่าแม่ทัพที่ยกมาคือน้องชายต่างมารดาชื่อพลายชุมพล และขุนแผนร่วมมือด้วยจะฆ่าตัว ก็ทรงแปลกพระทัยไม่เชื่อว่าเป็นกบฏ เพราะดูตั้งใจมาจะฆ่าแต่พระไวยคนเดียว คนอื่นไม่ได้ทำอันตรายเลย มีรับสั่งถามว่าโกรธเคืองอะไรกันหรือ พระไวยกลัวผิดจึงกราบทูลเรื่องตั้งแต่ต้นคือตัวตีศรีมาลาและพลายชุมพลหนีไปจากบ้าน จนกระทั่งพ่อมาว่ากล่าวตัดลูกตัดพ่อกันโดยตลอด สมเด็จพระพันวษาทรงสงสัยว่าคงจะมีอะไรอีก จึงมีรับสั่งให้พระไวยจัดคนไปบอกขุนแผนและพลายชุมพลให้เข้ามาสู้ความกัน พระไวยกราบทูลว่าคนที่จะไปพาขุนแผนมาได้เห็นมีศรีมาลาคนเดียว จึงโปรดให้นางศรีมาลาออกไปรับเข้ามา

ตอนที่ ๔๑

พลายชุมพลจับเสน่ห์

นางสร้อยฟ้ารู้ว่าขุนแผน พลายชุมพล ยกทัพมา และโปรดให้ศรีมาลาออกไปรับ เกรงว่าเรื่องของตัวจะแดงขึ้นจึงใช้ข้าที่มาจากเชียงใหม่คุมพรรคพวกไปดักฆ่าศรีมาลาเสีย แต่ปีศาจที่ขุนแผนมอบให้รักษาศรีมาลาป้องกันไว้ได้ จนศรีมาลาได้พบกับขุนแผนเล่าเรื่องที่พระไวยกราบทูลให้ทราบ ขุนแผนให้พลายชุมพลคลายเวทมนต์ ทหารก็กลายเป็นหญ้าฟางไปตามเดิม พ่อลูกพากันลงเรือกันยากลับเข้ากรุง และได้เข้าเฝ้า ขุนแผนกราบทูลเรื่องที่พระไวยถูกเสน่ห์และล่วงเกินพระพิจิตร บุษบา และตัวเองมาก จึงให้พลายชุมพลปลอมมาเพื่อจะฆ่าพระไวยเท่านั้น มิได้เป็นกบฏอย่างไร สมเด็จพระพันวษาทรงเชื่อคำขุนแผน มีรับสั่งว่าอย่าให้เคืองแค้นพระไวยต่อไปเลย เพราะถูกเสน่ห์จึงไม่เป็นตัวของตัวเอง จะต้องจับคนทำเสน่ห์ให้ได้ พระไวยจึงจะยอมจำนน พลายชุมพลได้ฟังรับสั่งเช่นนั้นก็เข้าอาสาและได้รับพระราชทานอนุญาตตามประสงค์

พลายชุมพลและจมื่นศรีซึ่งโปรดให้ไปด้วยเพื่อเป็นพยานปลอมตัวเป็นแขก มีพวกพ้องถือเหล้ายาเป็นอันมากพากันไปที่วัดพระยาแมน เถรขวาดซึ่งชอบเหล้ากัญชายาสูบอยู่แล้ว ก็ถูกแขกปลอมมอมเหล้า จนคุยอวดเก่ง

ต่าง ๆ ตลอดจนการทำเสน่ห์ให้พระไวยหลงรักสร้อยฟ้าให้พึง จมื่นศรีและพลายชุมพลจึงให้ทหารตรูเข้าจับ อาศัยที่เถรขวาดเมามากทหารจึงจับได้ มัดพาไปขุดรูปพระไวยและศรีมาลาที่ป่าช้า และรูปพระไวยกับสร้อยฟ้าที่ใต้ที่นอน แล้วฝากขังคนทั้ง ๒ ไว้ที่ตำรวจวังเพราะเป็นเวลาใกล้ค่ำเข้าเฝ้ายังไม่ได้

แม้ตำรวจจะระมัดระวังรักษาอย่างมากมายก็ตาม ตกดึกเถรขวาดสร่างเมาก็อ่านคาถาอาคมสะกดผู้คนหลับหมด สะเดาะโซ่ตรวนเสกพลูเป็นตัวแทนนอนอยู่ แล้วพากันหนีลงน้ำโดยเถรขวาดแปลงเป็นจระเข้ เณรจิ๋วเป็นลูกเกาะหลังว่ายน้ำไป รุ่งเช้าตำรวจเห็นคนโทษนอนนิ่งปลุกไม่ตื่น เข้าไปตรวจดูก็ปรากฏว่าตายเสียแล้วทั้ง ๒ คน

เมื่อสมเด็จพระพันวษาเสด็จออกขุนนาง จมื่นศรีกราบทูลว่าได้ตัวการที่ทำเสน่ห์มาฝากขังไว้ที่ตำรวจวัง แต่บัดนี้ทั้ง ๒ คนตายเสียแล้ว รับสั่งว่ามันรู้ตัวที่จะถูกเฆี่ยนตีจึงหนีหน้าไปเป็นผี โปรดให้เอาสร้อยฟ้าเข้ามาชำระสร้อยฟ้าเห็นว่าเถรขวาดและเณรจิ๋วก็ตายไปแล้ว ไม่มีใครที่จะล่วงรู้อีกนางจึงกราบทูลปฏิเสธโดยตลอด อ้างว่าศรีมาลาเป็นชู้กับพลายชุมพล เพราะนางรู้พลายชุมพลจึงหนีไปบอกขุนแผนที่กาญจนบุรีหาว่านางทำเสน่ห์เพื่อกลบเกลื่อนความจริง ขุนแผนพาพวกพ้องจะมาจับเสน่ห์ นางก็สนับสนุน ขุนแผนเล่นกลทำส่องกระจก นางทองประศรีและพระไวยรู้ทันก็โกรธ นัดกันกับพลายชุมพลยกทัพมาจะฆ่าพระไวย หากหนีได้จึงไม่ตาย ส่วนที่ไปจับคนทำเสน่ห์ก็มีจมื่นศรีเพื่อนรักเก่าแก่ของขุนแผนไปด้วย จะไปเอารูปปั้นเลขยันต์ที่ไหนก็ย่อมทำได้ไม่ยาก ส่วนคนที่ว่าจับมา เมื่อรับสั่งให้เอามาสอบ

ถามก็ว่าตายเสียแล้ว คงเห็นว่านางเป็นลาวจึงรุมทำกันได้ตามชอบใจ

สมเด็จพระพันวษาไม่ทรงเชื่อสร้อยฟ้านัก แต่ที่นางแก้นั้นมีเหตุผลทุกประการ จะปรักปรำว่าผิดยังไม่ได้ จึงให้นำศรีมาลาเข้ามาแก้ข้อหาที่ว่าเป็นชู้กับพลายชุมพล ศรีมาลาว่าไม่จริง เพราะเวลานั้นพลายชุมพลเพิ่งอายุได้เจ็ดขวบ สมเด็จพระพันวษารับสั่งหารือข้าราชการผู้ใหญ่ว่าไม่มีพยานหลักฐานเช่นนี้จะควรทำอย่างไรดี พวกขุนนางกราบทูลว่าในสมัยโบราณ ถ้าไม่มีพยานเป็นหลักฐานก็มักใช้พิสูจน์ด้วยการดำน้ำหรือลุยไฟ เมื่อพระไวยกับขุนช้างเป็นความกันก็โปรดให้ดำน้ำพิสูจน์ ซึ่งทรงเห็นด้วย ศรีมาลากราบทูลว่าพร้อมที่จะลุยไฟพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตัว ส่วนสร้อยฟ้าแม้จะกลัวแต่ก็ไม่กล้าปฏิเสธ จึงโปรดให้ทั้งสองนางพิสูจน์ความบริสุทธิ์โดยการลุยไฟ

ตอนที่ ๔๒

นางสร้อยฟ้า ศรีมาลา ลุยไฟ

เจ้าหน้าที่จัดสถานที่สำหรับลุยไฟไว้พร้อม สมเด็จพระพันวษาเสด็จออกมีขุนนางน้อยใหญ่เฝ้าอยู่เนืองแน่น ประชาชนก็พากันมาดูมากมาย พราหมณ์ทำพิธีเชิญเทวดามารับเครื่องสังเวย และช่วยปกป้องคุ้มครองผู้บริสุทธิ์ ครั้นได้เวลาศรีมาลาและสร้อยฟ้าก็ออกมาอธิษฐาน แล้วรับสั่งให้ทั้งสองนางลงมือลุยไฟ ศรีมาลาไม่มีความหวาดเกรงก้าวลงในรางไฟและเดินไปได้โดยไม่มีอันตรายกลับไปกลับมาถึง ๓ หน ส่วนสร้อยฟ้าพอแตะเท้าลงไปก็ต้องกระโดดออกจากราง เพราะเท้าพองแดงเจ็บร้อนทนไม่ไหว อีไหมต้องเข้าไปช่วยลากตัวออกไป พระไวยโกรธสร้อยฟ้าจะเข้าไปฆ่าแต่ถูกพวกขุนนางยึดไว้ ทุกคนพากันด่าว่าสร้อยฟ้าต่าง ๆ สมเด็จพระพันวษานั้นโปรดให้เอาตัวไปประหารชีวิตเสียทีเดียว

พระยายมราชรับพระบัญชาก็ให้คุมตัวสร้อยฟ้าไปตะแลงแกง สร้อยฟ้าขออนุญาตสมาลาโทษย่า ผัว และศรีมาลา รับผิดทุกประการกับศรีมาลาและว่าเวลานี้กำลังท้องเกือบเจ็ดเดือน อยากขอให้ศรีมาลาเห็นแก่ลูกช่วยทูลขอให้ ศรีมาลารู้เข้าก็ตกใจเพราะตัวเองก็ท้องเจ็ดเดือนนางใจอ่อน นางมิได้อาฆาตมาดร้าย สงสารสร้อยฟ้าและลูกจึงยอมเข้าไป

กราบทูลขอ สมเด็จพระพันวษาเห็นความดีของศรีมาลา โปรดพระราชทานยกโทษไม่ฆ่าสร้อยฟ้า แต่ให้ขับไล่ไป และพระราชทานรางวัลให้ศรีมาลาตามสมควร

สร้อยฟ้าพ้นโทษรู้สำนึกในความผิดของตัว ลาผัวและญาติทั่วกัน จำใจเดินทางกลับเชียงใหม่กับอีไหม แต่มากลางทางได้พบกับเถรขวาดเณรจิ๋ว จึงคลายความหวาดกลัวลงบ้าง ๒ เดือนเศษถึงเชียงใหม่ นางคลอดบุตรเป็นชายหน้าตาสวยงาม พระเจ้าตาตั้งชื่อให้ว่า พลายยงพงศ์นพรัตน์ ก่อนหน้านั้นนางศรีมาลาก็คลอดลูกเป็นชาย และขุนแผนตั้งชื่อให้ว่าพลายเพ็ชร

ตอนที่ ๔๓
จระเข้เถรขวาด

เมื่อเถรขวาดพานางสร้อยฟ้ากลับถึงเชียงใหม่โดยปลอดภัยแล้ว ก็ได้รับบำเหน็จและได้รับแต่งตั้งให้เป็นสังฆราช เถรขวาดมีความสุขตลอดมา บังเอิญวันหนึ่งเหลือบเห็นแผลเป็นที่หน้าผากทำให้แค้นพลายชุมพลเป็นอันมาก จึงเข้าไปลานางสร้อยฟ้าเพื่อไปแก้แค้นพลายชุมพลที่อยุธยา นางสร้อยฟ้าเคยห้ามเถรขวาดไว้ก่อนแล้ว แต่ตอนนั้นนางเป็นห่วง เกรงว่าพระไวยจะเป็นอันตราย แต่คราวนี้เถรขวาดรับรองว่าจะไม่สู้รบกับพระไวย ต้องการแก้แค้นพลายชุมพลเท่านั้น นางจึงไม่ขัดขวาง

เถรขวาดแปลงตัวเป็นแร้งบินออกจากเชียงใหม่ไปถึงเขตเมืองอ่างทอง แล้วกลายร่างเป็นจระเข้ตัวใหญ่โจนลงแม่น้ำ ณ ตำบลที่ต่อมาได้สมญาว่าบ้านจระเข้ร้อง จระเข้เถรขวาดอาละวาดรังควานชาวบ้านตามน้ำเรื่อยลงมา เมื่อถึงหน้าเมืองอ่างทองก็แผลงฤทธิ์มากยิ่งขึ้น คาบคนจากท่าน้ำไปฟาดเล่นกลางแม่น้ำ หมอจระเข้ที่ใจกล้าลงไปจะปราบก็ถูกฆ่าตายเสียมากต่อมาก เถรขวาดทำอิทธิฤทธิ์เรื่อยลงมาจนความทราบถึงสมเด็จพระพันวษา รับสั่งถามพระไวยว่าจะจัดการอย่างไรดี

พระไวยสงสัยว่าจะไม่ใช่จระเข้ธรรมดา และเห็นเป็นโอกาสดีที่พลายชุมพลน้องชายจะได้แสดงฝีมือทำความชอบไว้ในราชการ จึงกราบทูล

ว่าควรให้พลายชุมพลออกไปพิเคราะห์ดู เพราะสงสัยว่าจะเป็นจระเข้มนต์ของคนร้าย สมเด็จพระพันวษาทรงเห็นชอบ พลายชุมพลออกไปพิจารณาดูก็แน่ใจว่าเป็นจระเข้มนต์ ก็กลับมากราบทูลให้ทรงทราบและรับอาสาปราบ

รุ่งเช้าสมเด็จพระพันวษาเสด็จออกตำหนักแพ ข้าราชบริพารฝ่ายหน้าฝ่ายในตามเสด็จมากมาย ราษฎรก็มาชุมนุมกันมาก เพราะต่างก็อยากดูการปราบจระเข้ใหญ่ พลายชุมพลลงแพลอยออกไปกลางน้ำ เถรขวาดรู้ก็ตรงเข้าใส่ จระเข้และพลายชุมพลสู้กันจมลงไปในน้ำทั้งคู่ ทำให้ทุกคนที่อยู่ที่นั่นอกสั่นขวัญหาย เป็นห่วงพลายชุมพล แต่แล้วทั้งสองก็กลับลอยขึ้นมาสู้กันที่ผิวน้ำอีก เถรขวาดเพลี่ยงพล้ำก็กลายร่างเป็นปลา พลายชุมพลกลายเป็นนก เถรขวาดแปลงตัวเป็นช้าง พลายชุมพลแปลงเป็นเสือ สู้กันอุตลุดเถรขวาดแปลงเป็นลิง พลายชุมพลแปลงเป็นงูเข้ารัดลิงกลิ้งอยู่กับดิน แล้วเถรขวาดก็จำต้องกลายร่างเป็นคน ถูกพลายชุมพลจับมัดเข้าไปถวายหน้าที่นั่ง

สมเด็จพระพันวษาตรัสชมพลายชุมพล พร้อมกับรับสั่งกับพระกาญจนบุรี คือขุนแผนว่าลูกชายทั้ง ๒ คงจะเข้าคู่กันได้ราชการดี โปรดเกล้าฯ ให้จมื่นศรีเสาวรักษ์ไปชำระโทษคนร้าย ฝ่ายพวกราษฎรนั้นชมความสามารถของพลายชุมพลไปตามกัน โดยเฉพาะพวกผู้หญิงสาว ๆ ข้างเถรขวาดเมื่อถูกทรมานก็รับสารภาพว่าตัวคือเถรขวาด เคยมาอยู่อยุธยากับสร้อยฟ้าถูกพลายชุมพลปราบเมื่อตอนทำเสน่ห์ มีความแค้นจึงกลับมาแก้มือ ไม่มีผู้ใดสั่งให้มา และมิได้คิดร้ายต่อพระเจ้าอยู่หัว ขอได้เมตตาเถิด

สร้อยฟ้าศรีมาลา ลุยไฟ

สมเด็จพระพันวษารับสั่งต่อว่าพระยาอนุชิตจางวางตำรวจที่เคยกราบทูลว่าเถรขวาดตายแล้ว พระยาอนุชิตก็สารภาพผิดที่ไม่ได้ตรวจตราแน่นอน เชื่อแต่ผู้คุม สมเด็จพระพันวษารับสั่งว่า ตั้งแต่นี้ต่อไปถ้ามีนักโทษถูกประหาร ให้มหาดเล็กและตำรวจออกไปตรวจเสียก่อน แล้วจึงร่วมกับกลาโหมและมหาดไทยนำศพไปฝัง ให้ทำเช่นนี้ทุกรายไป ข้างเถรขวาดนั้นทำความผิดฆ่าคนมามากให้ถูกประหารตามที่ศาลตัดสิน และสำหรับพลายชุมพลได้รับพระราชทานบำเหน็จมากมาย และได้เป็นที่หลวงนายฤทธิ์ ครอบครัวขุนแผนก็อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกันแต่นั้นมา.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ตีรณสาร 62 ถนนปั้น สีลม กรุงเทพมหานคร โทร. 31558
นายกระมล ตีรณสาร ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2516

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศิรณสาร 62 ถนนปั้น (วัดแขก) สีลม พระนคร โทร.31558 นายกระมล ศิรณสาร ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2516

